
U. C. BERKELEY LIBRARIES
C042472150

BERKELEY

Friedberg, Abraham Shalom; 1838-1902

קורות היהודים בספרד

(על פי גראֶטץ, קייזערלינג ומקורים שונים)

מאת

א״ש פריעדבערג

חלק ראשון

הוצאת „אחיאסף"

ווארשא
בדפוס האחים שולדבערג דזיקא № 1
תרנ״ג

КОРОТЪ ГАІЕГУДИМЪ БИСФАРАДЪ

т. е.

Исторія евреевъ въ Испаніи

сост. А. С. ФРИДБЕРГЪ

Томъ I.

Изданіе „АХИАСАФЪ"

ВАРШАВА
Въ Типографіи Братьевъ Шульбергъ, Дикая 1.
1893.

תכן הענינים.

MAIN

פרק ראשון

ראשית בוא היהודים ספרדה. מנוחתם בצל ממלכות רומי והגותים המזרחים, המלכים ריקרר, סיזיבוט, סווינטילה, סיזיננד, חינטילה חינדסוינט, רצסווינט, ואמבא, ערויג, עגיקא, וויטיצא, טאריק כבישת הארץ על ידי הערבים.

ראשית בוא היהודים ארצה ספרד לוטה בערפל, אך הדבר ברור כי עוד בהיות רומה ממשלה ריפובליקית כבר הגיעו שמה היהודים אל חצי האי ההוא וישבו בו לבטח. השליח פויל באגרתו אל הרומאים זכר את אספמיא פעמים, כי הואיל ללכת גם שמה לנטוע זמרת דתו בכרם ישראל. פליטי בית יעקב שרידי חרב אספסינוס, טיטוס ואדרינוס, נדחו אל ירכתי מערב ובשמונים אלף איש מהם הובאו בשביה ארצה ספרד, אך אחיהם החפשים החישו —כנראה— פדות למו, בשקדם לקים מצות פדיון שבוים, הנחשבה לאחת המצות היותר קדושות בעמנו. גם שמות הערים בספרד יתנו עדיהם כי רבו קהלות ישראל שם מאז ומקדם — כן יחליטו כי לזאת נקראה העיר טולידה (בירת ספרד לפנים) בפי בני ישראל בשם „טוליטולה", כי נבנתה על ידי הגולים אשר טלטל ה' שמה. גם הערים סביבותיה נקראו כשמות ערי הארץ הקדושה: אשקלון (Escaluna), מקדה (Maqueda), יפו (Jopes), עזקה (Aceca) — לזכרון ארץ מולדתם מחמד לבבם ומשאת נפשם מדור דור[1]. העיר גרואדה נקראה לפנים „עיר היהודים", גם העיר טרכונה (Tarragona), אשר יסדוה הכנענים לפנים, נקראה בשם הזה. בעיר קורדובה היה מימי קדם „שער היהודים" ועל יד העיר סרגוסה היה מבצר אשר נקרא מאת הערבים בשם „רוטא אל יהוד" (עפל היהודים). מסורה שמורה

[1]) אברבנאל סוף מלכים ב'.

שומות בפי היהודים יושבי ספרד נגדה נא לקתולים הקנאים אויביהם בנפש, להוכיח קדמותם בארץ הזאת זה מאות בשנים לפני לדת מחוקקם, ודם איפוא לא היתה בו בהשפטו בעיר הקדש בירושלים. אבל בזה הכל מודים כי היהודים קדמו לשבת בספרד עוד לפני טלטולי העמים, האלנים, הונדלים והסויבים, אשר עברו כשאה גם על ארץ ספרד עד בוא הגותים המערבים ויירשוה ויאחזו בה. היהודים ישבו שם בערים ובכפרים ויעבדו אדמתה בידיהם או בידי עבדיהם מקנת כספם, ויהיו להם כרמים וזיתים ויעשו כל מלאכה גם סחרו אל הארצות מסביב ויעבירו מערבם באניות אל חוף אפריקה הקרוב להם. ובהיות להם החסות בצל רומה גברת הממלכות היו להם בארץ ספרד ככל מדינות רומה משפטי אזרחים, כי עוד לא הבדיל כל חק ומשפט בינם ובין הרומאים וכל יתר העמים הגרים אתם.

הדת הנוצרית קדמה לתקוע יתדה בספרד, ובטרם יבחר בה הקיסר קונסטנטינוס בביזנץ לעשותה שלטת. בתבל כבר היתה בספרד אספת כהניה; בה ישבו לכסא תשעה עשר בישופים, שלשים וששה פרסביטרים והרבה כהנים הדיוטים, בהועדם יחד. עירה אילברים, היא אלוירה אשר אצל גרנאדה. אבל גם בעיני הנוצרים כבעיני עובדי האלילים יושבי הארץ גדל כבוד היהודים ואיש לא קם כנגדם להרע להם, כי עוד לא עלה על לב הנוצרים הרומאים והאברים יושבי הארץ לחשב את היהודים לזועמי ה׳ אשר שומר נפשו ירחק מהם; וישבו אתם כשבת אחים גם יחד. הנוצרים האברים יושבי השדה לא ידעו להבדיל בין כהניהם ובין רבני היהודים, וישחרו גם אותם לברך פרי אדמתם כמשפטם מאז. וכבארץ גליא כן גם בספרד התחתנו היהודים והנוצרים יחדו וישאו להם נשים אלה מקרב אלה באין מעצור, ויהי הדבר למורת רוח לגדולי הכהנים הקתולים, כי ראו בזה פח ומוקש לדתם הצעירה, אשר זה מעט החלה להכות שרש בארץ ההיא; ויהיו המה הראשונים אשר החלו לבנות חיץ להבדיל בין

ליהודי ספרד כי אבותיהם הובאו שמה משבי נבוכדנצר אחרי חרבן הבית הראשון. כן ספר גם החכם טומאש לאלפונזו מלך קשטיליה, כי בעלות נבוכדנצר מלך בבל על ירושלים באו הרבה מלכים אדירים לעזרתו, ובראשם המלך אספיאן, אשר על שמו נקראה הארץ בשם אספמיא, — ואתו פירוס חתנו. ויהי כאשר נכבשה עיר ממלכת יהודה והמנצחים חלקו בינידם שלל אדם, שבויי המלחמה, והנה עלו בחלק אספיאן ופירום יושבי חלק העיר, שבו גרו צאצאי מלכי בית דוד והכהנים משרתי ה׳, וכלם יחדו הובאו באניות למדינת אנדלוזיה והושבו בערי טולידה, שיביליה וגרנאדה[1]). משפחות אחדות מהם, כאבן דאוד ואברבנאל, אשר עוד משנים קדמוניות ישבו אבותיהן בסביבות ערי לוסינה, טולידה ושיביליה, התיחסו על זרע המלוכה מבית דוד. משפחת „נשיא" הגדולה והמפוארה התיחשה גם כן על בית דוד; ועדיה הם: חותמה וספר יחושה[2]). משפחת „אבן אלבליא" התיחשה לתולדותה בספרד מזמן חרבן הבית השני. לפי המסרה שנשמרה אצלה יספר לדור, כי נציב רומה אשר בספרד שחר את פני טיטוס אדוניו לשלוח אליו משועי יהודה להושיבם בארץ ממשלתו, ובין הגולים נמצא איש אחד ושמו ברוך, „עושה פרכות ויודע מלאכת משי"[3]), וישב ברוך בעיר מירידה, וממנו יצאה משפחת אלבליא לגאון ולתפארת לפליטת ישראל ולגלות ירושלים אשר בספרד. ויש אשר הקדימו זמן בואם שמה יחד עם הכנענים סוחרי אל ארץ מלפנים, ולאות על דבריהם הראו מצבת אבן אשר נמצאה במורוידרה (Murviedro), היא העיר סאגונט הנודעה מימי קדם, ועליה חרותים הדברים האלה: „פה קבר אדנירם עבד שלמה המלך, אשר בבואו הנה בדבר המס ויגוע וימת ויאסף אל עמיו".

אכן יש אומרים כי כל אלה המסורות אך הגדות הן שהיו

[1]) שבט יהודה, [2]) שם. [3]) סדר הקבלה להראב"ד.

התקוממו כל גויי אירופה ובקנאתם התאמצו לאסרהו על היהודים יושבי ארצותם.

כה חיו יהודי ספרד בשלום ושלות השקט יותר ממאה שנה. אך מאז גברה הדת הקתולית לאמונה בארץ, והדת הארינית הלכה ודלה, שנה מצב היהודים לרעה. המלך ריקרד אשר הגזר מדת הארינית באספת הכהנים בטולידה, שת ידו ראשונה על היהודים להגביל זכיותיהם ולהסיר משפטם בארץ. אז נאסר להם להתחתן עם הנוצרים, לקנות להם עבדים נוצרים ולהיות להם כל משמרת פקודה בממשלת הארץ, והילדים אשר נולדו מנשואי התערובות לקחו והובאו בדת הנוצרית בחוזקת היד (ד"א שמ"ט=589). כן נבדלו היהודים לרעה למורת רוחם, כי גלה כבודם מהם ונתן להקתולים אשר עד כה שפלו מהם במעמדם המדיני, וביותר רעה בעיניהם הגזרה אשר נגזרה עליהם על אדות העבדים הנוצרים, כי נאסר להם לקנותם או לקבלם במתנה, ואם יובא אחד מהם בדת היהודית אז יצא הוא לחפשי וכל הון בעליו יחרם לאוצר הממשלה. אמנם לא מאהבת אדם נגזרה הגזרה הזאת, כי לכל עשירי ארץ היו המון עבדי עולם, עובדי עבודתם בבית ובשדה! על כן עמלו עשירי היהודים בכל עז, להשיב פקודת ריקרד אחור, ויואילו לתת למלך מתן רב כפר החק הזה. אך הוא מאן לקחת ויבעט בהם ובמנחתם, ועל זה הללהו האפיפיור גריגור בשפת יתר, כי תאות לבו נתן לו בחקים האלה אשר קבע בארצו (ד"א שנ"ט=599), וישוהו להמלך דוד, אשר „לא אבה לשתות מן המים אשר שאבו לו גבוריו בחרף נפשם ויסך אותם לה'". בעת ההוא קים ריקרד גם את החק אשר נתן באספת הכהנים בנרבונה: לאסור על היהודים להשמיע זמרות דוד בהלוית מתיהם — כי חק לנוצרים הוא, ולא ליהודים לחלל קדושתו בעשותם כזאת גם המה.

אולם אך לשוא הקשה המלך את לבו בדבר החקים הקשים

הנוצרים והיהודים, ובאספת אילבֵּרים (בערך שנת 320), אשר בראשה היה אוסיוס בישוף קורדובה, אסרו על הנוצרים להיות להם דבר עם היהודים, להתחתן בם ולקחת מרבניהם ברכה לתבואות ארצם „פן תבטל ברכת הכהנים בעונם ותהי ללא הועיל". אך זרע השנאה אשר זרעו הכהנים באספה ההיא לא עשה פרי עד עבור עדן ועדנים, כי עד כה וכה והמוני עמי אשכנז, עמי חסיבים, הונדלים והגותים המערבים עברו על הארץ כסופה ויחריבוה ויעשוה כמדבר ואחר כן נאחזו וישבו בה, ותכבד ידם על הקתולים יושבי הארץ, כי מלבד שהיו המה נוצרים אריָנים (מחזיקי תורת הבישוף אריוס האלכסנדרוני) שנאו אותם תכלית שנאה, כי נחשבו בעיניהם כבני רומה אויביהם בנפש. והיהודים ישבו תחתיהם במנוחה כל ימי מלוך מלכי הארינים, ויהי להם חק אחד ומשפט אחד עם בני עמם, גם נבחרו מתוכם אנשים למשמרות כבוד וגדולה בארץ, בהיותם עולים בכשרונם על העתים הבוערים אשר לא הבינו דעת. גם היהודים יושבי מדינת נרבונה וחבל ארץ אפריקה, שנחשבה על גבול ממשלת הגותים, ראו מנוחה בעת ההיא ויתענגו על רב שלום, ומהם נמצאו רבים אשר היו משען עז למלכים ההם, כי היהודים היושבים לרגלי הרי פִּרִיניאה עמדו למשמר על הדרכים העוברים מארץ גליא אל ארצם ולא נתנו להפרנקים והבורגונדים לעלות על ספרד ולכבשה. ודבר היה ליהודים חוסי בצל הגותים המערבים עם אחיהם יושבי ארץ הקדש והגרים בארץ בבל, כי משם הביאו להם רבניהם ומוריהם להורותם דרך ה', בשמרם דת מורשה על פי חקי התורה שבעל פה. ובעוד אשר אחיהם יושבי מעבר להרי פריניאה כבר נשאו תלאות רבות ועצומות גם נאנסו לעזוב את דת אבותם או את ארץ מושבם, חיו המה על פי תורתם ודתם באין מפריע. גם היה להם הרשיון לגיר את עבדיהם ולהכניסם תחת כנפי אמונתם — דבר אשר עליו

נכתבו גם המה ספרים בלשון רומה ובחכמתם. ודעתם את תורתם חזקו ממנו. גם את טענתו אשר טען כי הכתוב „לא יסור שבט מיהודה" מוכיח כי הנוצרים ירשו את ברכת יעקב זו, בהיות המה השליטים בארצות ומלכיהם מקרבם יצאו, בעוד אשר אבדה ממלכה מיהודה ומחוקקיהם משער שבתו — את טענתו זו סתרו על פי השמועה כי בקצה ארץ המזרח עוד יש להם ממלכה נעלה ואחד מצאצאי בית דוד ישב בה לכסא. אך בדבר הזה שגו, כי בממלכתו חימריה אשר בארץ תימן, אשר עליה היתה כונתם, היו המלכים מבני הערב אשר התגיירו ואתם התיהדו רבים מבני עמם, עד אשר הסית בהם יוסטין קיסר ביצנץ את אלישבע מלך כוש ויעל עליהם כשאה ויתגר לארץ בפאם ותשמידם מקרב הארץ (530).

אבל גם חקי האספה הטולידית יחד עם רדיפות סיזינאנד לא עצרו כח נגד האנוסים המתיהדים, כי שועי הגותים ואציליהם שבו היו להם למבטח עז בעתותי רעה, עד עלות המלך חינטילה לכסא. הוא הקשה אליהם מכל המלכים אשר קדמוהו, ובאספה הרבה אשר עשה בטולידה הבירה חדש את החקים הקודמים אף שת עליהם נוספות: לבל יראה ולבל ימצא בקרב ארץ ממשלתו כל איש אשר לא נחשב על נוצרי הדת הקתולית. הכהנים הנאספים קימו וקבלו את החק החדש הזה בכל אות נפשם, וישמחו שמחה גדולה, באמרם, כי עתה בחזקת יד המלך המקנא לאלהיו ישבר גאון היהודים קשי העורף" ולא יוסיפו עוד להחזיק במעתם. ועוד יצרו עמל עלי חק, כי משנה והלאה ידרש כל מלך חדש בעלותו על כסאו להשבע שבועה, כי ישמור את החקים הקבועים על היהודים המומרים מבלי תת להם לעבור עליהם ולחלל כבוד קדשתם (ד"א שצ"א = 638). או נאנסו היהודים לשוב ולצאת בגולה, והמומרים החשודים נדרשו לכתוב ידם על כתב אמנה כי יהיו בכל לבבם ובכל נפשם אמונים לדת הקתולית. אבל גם בחתמם על האמנה לא נהפך

האלילים מלפנים לא חדלו לחג את יום החמישי בשבת לכבוד יופיטר אלהיהם, והגותים המערבים גם חמה לא עזבו את מנהגי אמונתם הקודמת, וכן לא יראו גם היהודים האנוסים לשמור את דת אבותיהם ולחיות באמונתם הראשונה. והנה קשרו שרי העם והכהנים קשר על סינטילה ויתנו את המלוכה לאיש אחר אשר היה להם לעבד מקשיב ושמו סיזנאנד. בימיו היתה יד קנאי הכהנים על העליונה, ובשומם פניהם ביהודים אספו אספה חדשה בעיר טולידה (ד"א שצ"ג=633) ובראשם איזידור ארכיבישוף היספאלים היא שיביליה. שם קימו וקבלו עליהם חקי ריקרד לקימם בכל תקף, ואם אמנם הכירו כי אין לכף את היהודים בחזקת יד להתנצר ולבוא בברית החדשה, בכל זאת הכבידו ידם על המומרים האנוסים מימי סיזבוט, אשר שבו אחרי כן אל דת אבותם, בגמרם אמר כי מה שנעשה כבר אין להשיב ובשובם לדתם הקודמת המה מחללים את הדת השלשת. ובכן הכבידו ידם על האנוסים ויאסרו עליהם מבוא בדברים עם היהודים אחיהם מלפנים, ואת ילדיהם לקחו מהם ויביאום אל מקלטי הנזירים והנזירות לגדלם ולחנכם על פי דרכם. ואלה מהם אשר נתפשו בעונם, במולם את בניהם או בשמרם את השבת והימים הטובים, או בעשותם נשואיהם כדת משה וישראל או בהזהרם מן המאכלים האסורים לבני ישראל, נענשו קשה, ותהי דתם להמכר ממכרת עבד לנוצרים הנאמנים. וגם אשר לא נתפשו בעונות אלה נפסלו לעדות ולשבועה, באמרם, כי אחרי אשר התכחשו לאלהיהם לא יוכלו עוד היות נאמנים גם על דברים שבין האדם לאדם. הנה כן הורע גורל האנוסים עד כי טוב מהם היה ליהודים אשר נשארו אמונים לדתם. אבל גם באלה צרה עין הקנאים, ויעשו תחבולות להדיחם מאחרי אלהיהם. איזידור כהן שיביליה כתב שני ספרים נגד היהודים, בהם הואיל להוכיח אמתת הדת הנוצרית על פי ספרי הקדש, בבארו את הכתובים כרוחו וטעמו. והיהודים נאנסו להצטדק ולהוכיח ישרם,

היה לאנוסיהם, כי נאנסו לחזק שבועתם להנזר מדת אבותם ולאחוז בלבב שלם בדת השלטת. וזה דבר השבועה אשר נאנסו להשבע למען הציל מרעה נפשם: „אמנם עוד בימי המלך חִנטילה נדרו נדר לאמונה הקתולית, אך שגגת אבותם וכחשם היו להם למוקש, כי לא הכירו את הגואל המושיע, ועתה הכירו עותתם והנם שבים ונשבעים בלבב שלם, הם ונשיהם וילדיהם אתם, להנזר מדת היהודים ומכל מצותיה ומנהגיה, להִנזר גם מהיהודים ולהשמר מקרבתם הרעה לבלתי התחתן בם, לבלי לשאת עוד את בנות גילם, בנות האח או האחות, לבלי לחג נשואיהם כדת משה וישראל, לבלי למל עוד את בניהם, לבלי קַדש את השבת והפסח וכל יתר חגי היהודים, לבלי שמור עוד את חקיהם באכילה ושתיה, סוף דבר: לבלי עשות עוד כמעשה היהודים הטמאים ולבלי לכת עוד בתקוניהם המתעבים. לעמת זה יאמינו אמונה אמן בברית החדשה ובמסרת אבותי הכנסיה והנם נכונים למלאות אחרי כל פקודי הדת הקתולית באמת ובתם לבב בלי כל ערמה ומרמה וגנבת דעת בעולם. אך דבר אחד לא יתכן להם, והוא—אכילת בשר חזיר, כי לא יוכלו להבליג על געל נפשם, אך הבטח יבטיחו לאכול את כל תבשיל ומרק הבשר ההוא אשר יבשל בתוכם. וכל איש מתוכם אשר יזיד לעבור על אחד מכל הדברים האלה, ידם או יד בניהם תהיה בו לרגמו באבנים או לשרפהו באש כָּלָה, רק אם יואל המלך להטות אליו חסדו והיתה לו נפשו לשלל, אך גאולה לא תהיה לו עוד, כי לעבד עולם יהיה לכל תופשהו בכף, ועל כל אלה הנם נשבעים לאמונה בשם הקדושה המשלשת". כשבועה הזאת נשבעו האנוסים בכל ערי ספרד, ממלכת הגותים המערבים. ובכל זאת לא נפטרו משלם את מס היהודים, פן תמעט הכנסת האוצר ברבות מספר המומרים האנוסים. הנה בן בלתה להם הרעה מבלתי יכולת עוד לעשות כלבבם, אף אבד מנוס מהם, כי הוצבו שומרים על יד כל דרך ואוי לאיש אשר בקש לו

לבם לתעב את אשר אהבו, ויקוו לעת מצוא, לימים אשר יוכלו להשליך את המסוה מעל פניהם. אף אמנם לא ארכו ימי הרעה כי אם ארבע שנים, ימי מלוכת חינטילא בארץ

המלך חינדסוינט אשר מלך אחריו היה עוין את הכהנים, אשר זדון לבם השיאם להכניע גאון המלוכה תחתם, ולבל יעיזו לקשור קשר גרש אותם מארצו. ובכן יצאו הקנאים בגולה ויחישו מפלט למו אל ארצות אפריקא וגליה הדרומית, — המקומות אשר שמה נמלטו היהודים מפניהם. וכאשר כברה יד המלך הזה על הכהנים הקנאים, כן האיר פניו אל היהודים ויקרא להגולים לשוב אל ארצו ויתן לאנוסיהם לשוב אל דתם לעיני כל באין מעצור. וכן מצאו יחד מנוח להם בימי המלך הזה (642—52), מלבד המס המושם עליהם לשלם לאצר הממשלה כפר כל נפש לגלגלותם (Indictiones judaicae) — אותו השאיר עליהם כבתחלה. אחריו מלך בנו רֶצסוינד, אשר רחק לבו מדרך אביו וגם לישראל הצר מאד. הוא חדש את הגזרות על האנוסים ובעלותו על כסאו נשא מדברותיו. אל עדת הכהנים המחוקקים אשר אסף סביביו לאמר: לשוא הסרנו את אלהי הנכר מתוכנו, כי הנה הרוח המשחית עולה מן היהודים לחבל ארץ ויושבי בה, ועלינו איפוא להכניעם תחתינו או להשמידם מקרבנו. הן רבים מהמתנצרים בהם מתכחשים לדתנו והם רעים וחטאים מאחיהם העומדים במרים, אשר מעודם לא הטהרו בטבילת הקדש, ועל כן אשביעכם בשם אלהינו להתחזק בעד דתנו ולבלי תת כל חנינה ליהודים הנחשבים כצר לה". אולם האספה השמינית שהיתה במולידה בעת ההיא לא קבעה חקים חדשים, כי היה די לה לקים את החקים שנקדשו על ידי האספה הרביעית שהיתה בימי סיזנאנד; ובכן הותר ליהודים להשאר בקרב הארץ, אך נאסר להם להחזיק עבדים נוצרים, גם נפסלו לעדות נגד הנוצרים ולכל משמרת פקודה בארץ, ורע ומר מהם

רצסוינד על־האנוסים לענותם ולדכאם בלי חמלה, וביהודים לא נגע לרעה, אף לא הניא אותם מהחזיק עבדים נוצרים לצרכי ביתם ולעבודת אדמתם, גם רבים מהכהנים בעצמם לא שמרו חק ובידם מכרו להם את עבדיהם. ויהי הדבר רע בעיני המלך ויתאונן עליהם באספתם העשירית בטולידה, שם קראו חרם על העברינים וישפטו נפשותם למוקדי עולם באש הגיהנם (656). אבל גם החרם גם ענש המשפט לאחר מותם לא הפחידו את המוכרים ההולכים אחרי בצעם, והכל שב כשהיה.

שלשים שנה מלך רצסוינד על הגותים המערבים, ואחרי מותו (672) בחרו גדולי הארץ באיש אחד מתוכם ושמו ואמבא ויאלצוהו לשאת עליו נזרו. וגם בתמורה הזאת לא הונח להאנוסים האמללים, כי נשארו החקים הקשים על מכתם והכהנים הגדולים שקדו לקימם בכל תקף. ויהי בקשור הרזן הילדריך, נציב ספטימניה אשר בגליה הדרומית, קשר על המלך החדש, וישם פניו אל היהודים האנוסים ויואל להיות להם למחסה במדינת ממשלתו ולתת להם לחיות באמונתם באות נפשם, וישמעו האנוסים לקולו ויחישו אליו ויעמדו אל דגלו ויעזרו לו באונם והונם ויהי הקשר הולך ואמיץ. ופוילום שר צבא המלך אשר נשלח ממנו לקראת המורדים, גם הוא בגד בארוניו וישת ידו עם הקושרים אשר בחרו בו להמליכהו תחת ואמבא. אך ימי מלכותו לא ארכו — כי עלה ואמבא בחיל כבד על העיר נרבונה ויכבשה ויתפוש את פוילום ואת הילדריך ויענשם קשה, ואת כל היהודים גרש מהעיר ההיא על אשר שתו ידם עם הקושרים, אך חמל על יתר היהודים אשר בארצו ולא הרפם באפו לכלותם. גם באספה האחת עשרה שהיתה בימיו לא נזכר שמם לרעה. בימיו כתבו היהודים ספרים (בלשון רומה) להגן על דתם; הספרים אבדו ברבות הימים, אך דבר אחד מהם נזכר בספר אשר כתב יוליאן בישוף טולידה, כי תמכו יתדותיהם בדברי חכמינו שאמרו, כי הגאולה עתידה לבוא

מחבוא או מפלט! כי גם אליו גם אל כל העוזרים למנוסתו כלתה הרעה. ובכל זאת רבו כמו רבו המתנדבים בעם ה׳, אשר השליכו נפשם מנגד בעד אמונת אבותיהם ותהי אחריתם להכרית, גם שמותיהם נשכחו כלה יזכרם אבד מני ארץ

בעת ההיא במל רצסוינד גם את ספר חקי רומה, אשר על פיהם היה משפט אחד לרומאים וליהודים הגרים בתוכם, ותחתיהם אסף את מנהגי הגותים המערבים ואת חקי המלכים ואספות הכהנים אשר היו לפניו, ויחברם בספר אחד להיות לקו ומשקלת לכל גרי ארצו. באוסף הזה הביא גם את כל הגזרות אשר נגזרו לפניו על היהודים והכופרים וביותר—על הכופרים המתיהדים, הם היהודים האנוסים אשר חדלו להחזיק באמונת אבותיהם מלפנים. עליהם גזר עוד גזרות חדשות נוספות על הראשונות: כי אם המצא ימצא אחד מהם אשר יט בסתר אחרי דת ישראל, ורגמו כל העם אותו באבנים או באש ישרפוהו, ואשר יכר לטובה להשאירהו בחיים ימכר ממכרת עבד עולם. ולבל ישובו שרי הארץ היות עוד עליהם סתרה, נתן המלך חק, כי כל איש נוצרי אשר ירהיב עז בנפשו להגן על המתיהדים ההם והיה הוא וביתו חרם, לא יבואו עוד בקהל הכנסיה הנוצרית עד עולם.

ובכל החקים הקשים האלה לא הצליח המלך לבצע מחשבתו, כי כאשר גדלה הסכנה כן רבה אהבת האנוסים לדתם הראשונה, ותורה אותם למזמה להעלים מעליהם מעין רואה, ובהתנצרם לעיני כל הוסיפו לעשות מצות אלהיהם בסתר [illegible]; שם שמרו חגיהם ומועדי קדשיהם מבלי שית לב אל חקי הדת השלטת. אבל גם אויביהם לא חדלו לארוב להם, ותנתן דת כי בימי החגים ליהודים ולנוצרים אסור להם לשבת בית כי אם להיות בקרבת הכהנים אשר אליהם ישגיחו איזה חגים יקדשו ואיזה יחללו, ואשר יעברו חק ויתעלמו מן העין יענשו קשה ויפו בשוטים לעיני כל. כן כבדה יד

המקום, למען דעת כמה ימים ישבו במקום ההוא ואם שמרו שם חקי הדת השלטת כראוי לנוצרים אדוקים. גם הוטלה עליהם שבועה חדשה אשר ישבעו לעיני כל העם על דבר עזבם את היהדות והדבקם בכל לב בדת הקתולית, ואשר יעבור עליה „תחלנה עליו כל מכות מצרים, ותהי אחריתו כקרח וכדתן ואבירם, ולא תהי לו תקומה מפני אלהי הנוצרים, בקומו לשפוט הארץ ביום אחרון כי יבוא". מלבד כל אלה נאסר להם לקבל כל משמרת פקודה בממשלה ואף לא להיות אדונים או פקידים על עבדים נוצרים, לבד מאשר תהיה תעודה בידו כי כל ימיו הלך בדרך אדוקי הנוצרים באמת ובאמונה שלמה וכל שמץ דבר לא נמצא בו. פתשגן כתב החקים האלה יהיה שמור בחיק כל אחד ואחד מהם, לבל יוכל הצטדק כי עשה מעשהו מבלי הדעת. ושופטים הוקמו עליהם מן הכהנים והמלוכה, אשר יפקחו בכל עת לשמור את החקים לעשותם, לבלי יעברו עליהם כמלוא השערה. ועל כל הנוצרים נאסר לקחת מתנת מאומה מאת האנוסים, פן ימ לבבם לחמלה עליהם לבלי הביאם במשפט על כל נעלם.

כהני האספה, אשר בראשם היה יוליאן ארכיבישוף טולידה (מזרע היהודים), קימו וקבלו את כל החקים אשר הציע ערויג לפניהם, להיותם חובה עליהם ועל כל הדורות הבאים אחריהם לחקי עולם ולא יעבורו. שני ימים אחרי כלות ישיבתם נאספו כל היהודים והמומרים יחדו, ויקראו לפניהם החקים החדשים ויעידו בהם לשקוד עליהם לעשותם ולקימם (25 יאנואר 681=תמ"א), ובכן נדרשו האנוסים להשבע ולהתודות קבל עם זו הפעם השלישית.— אבל למרות קנאת המלך האכזר לא נשתמרו גם חקיו החדשים, כי מימי קשר הילדריך ופוילום חלק לב השרים והעם בממלכת הגותים, וכאשר הוסיף ערויג לרדוף באף את אוהבי אויביו, כן גדלה איבתם אליו. רבים מהשרים הגבוהים השפלו על ידו עד העפר,

לאלף השביעי, שהוא זמן שמיטת העולם ויום השבת של הקב"ה [1]).

אך ימי המנוחה לא ארכו כי אם שמונה שנים, ימי מלכות נאמבא. אחריו מלך ערויג היוני, איש ערום וכסה מזמות, אשר התקשר על נאמבא, וישם שקוי שֵׁנה בכוס משתהו, ובנפול עליו תרדמה הלימוהו הוא וחבריו באדרת כהן נזיר ויושיבוהו במקלט עד יום מותו. וכעלות ערויג על כסא מלכותו יזם והערים עצת לקנות לבב הכהנים בשיתו ידו על היהודים ועוזמי נפשם, ובהאספם יחד התחסד לפחת אש קנאות בלבב שומעיו וישא מדברותיו בשפתים דולקים ויציע לפניהם עשרים ושבעה חקים חדשים להכביד אכפם על עם חרמו. מאלה היו עשרים וששה ערוכים נגד האנוסים, וחק אחד נתן לשית קץ ליהודים הגמורים, והוא — כי במשך שנה אחת יקבלו כלם עליהם את הדת הקתולית, הם ונשיהם וילדיהם וכל אשר להם, ואשר לא יעשה זאת יֻכה מאה מלקות, עור ראשו ומצחו יפשיטו מעליו לחרפת עולם, כל הונו יָחרם ואחר כן כלה יגֹרש מארץ ספרד. ועל האנוסים חדש את כל החקים הקודמים, אך הקל ענשם, כי תחת רגום באבנים ושרוף באש את העברינים, צוה לעשות להם משפט כתוב ליהודים הגמורים אשר יעמדו במרים, והוא: חרם, מלקות, הפשט העור וגרוש. ופרטים נתן למשפט האנוסים, להכביד ענשם כמדת העברה אשר בה יתפשו, כי גזר יסורים וענויי נפש על כל איש אשר ימל בשרו, וכרות החטם לכל אשה מתיהדת. גם נאסר עליהם לקרוא בספרים שהם נגד הדת השלטת, וכל אשר יורה מהם לילדיהם יענש קשה הוא וכל תלמידיו עמו מבן עשר שנים ומעלה. מלבד אשר נצטוו להמצא לעיני הכהנים, בכל ימי החגים והמועדים אשר ליהודים ואשר לנוצרים, עוד נגזר עליהם, כי לכל מסע אשר יסעו ולכל מקום אשר יבואו עליהם לקחת תעודה מאת כהני

---

[1]) סנהדרין צ"ז.

אשר בעצה תפשה הארץ ההיא והם ושוד בבבליה. אבל עתה עגיה חמת המלך נגבה על כל היהודים יושבי הארץ, ויקרא את הכהנים לאספה ויגד להם את דבר הקשר אשר נמצא ביהודים, וישם לפניהם חק חדש — לכבשם לעבדי עולם. והכהנים ששו וחלשו מבלי ויקימו גם את החק הזה — יען נשפט כל יהודי ספרד ונרבונה אשר בארץ גליה, להכבש לעבדות עולם, והם ידקם אחריהם לחנם. ועל האדונים אשר קנום כבר הממשלה הטיל לחזקם בעבדותם לעבודת לבלתי הניחם לחפשי עד עולם. וילדיהם בהגיעם בני שבע שנים וממעלה לקחו מהם ויתנו על ידי נכרים לגדלם על פי דתם ודרכם הנה. רק היהודים בקצה הגליה אשר בספטמניה, שנתנה לה למשמר על הדרכים ההולכים בגליה לספרד, הם נעזבו נשארו על מקומם בבתיהם, כי גבורתם וחזקתם הגדולה לממשלה ולארץ היו עליהם שמורה ויצילום מחרפה ועבדות; אבל גם עליהם נגזר לעזוב בריתם את אלהיהם ולהמיר דתם.

במצב זה השפל והנורא נשארו היהודים עד מות המלך עגיקא. בנו ויטיצא הקל עולם במקצת, אבל שנאתם לממשלה הרעה הזאת כבר עברה כל גבול, והיהודים אשר גלו תפשו באפריקה התעוררו לישועת אחיהם בספרד, וישתו ידם עם טאריק, הגבור המחמדי, אשר שקד עבר עם חילו מאפריקה לאנדלוזיה. במלחמה על יד העיר חרס (יולי 711) ובמות רודריך המלך האחרון להגותים המערבים פרצו הערבים בארץ ספרד כנחל איתן, ובכל מקום בואם היו להם היהודים לזרוע עז. במעט כבשו אחת הערים, השאירו בה מחיל צבאם אך מעט מזער, פן תרף גבורתם בהגרע מספרם, אך מסרוה בידי היהודים אשר עמדו בה למשמר. והיהודים אשר זה מעט נכבשו לעבדי עולם היו לאדוני הערים הגדולות, קורדבה, גרנאדה, מלאגה ודומיהן. וכעלות טאריק על טולידה הבירה מצא בה אך חיל מצער, כי כל גדולי השרים והכהנים נסו

את נכסיהם החרים ואותם ענה עד מות ויעש בהם כרצונו, ועל כן התקשרו הנרדפים גם יחד ויהיו לעזר לאנוסים וליהודים כאחד. אמנם נהרסו בתי תפלותיהם וכנסיותיהם, אבל הם נשארו בארץ כבתחלה.

רע ומר מזה היה גורל יהודי ספרד בימי עגיקא, חתן עריוג, אשר מלך אחריו. בראשונה האיר פניו אל האנוסים וידבר על לבם להחזיק בבריתם החדשה ולחדול מהתיהד עוד כדרכם, אף אמנם נשבעו לו ויעשו חפצו למראה עינים, אבל בלבם עוד דבקו בדת ישראל ולא סרו מאחריה גם אחרי כן, וכראות עגיקא כי בדברים טובים לא יוסרו, החל ללכת אתם בחמת קרי. אמנם לא גרש את היהודים מארצו, אבל עוד הרע לעשות להם מזה: כי שבר להם כל מטה לחם, בהגבילו את משלח ידם, באסרו על היהודים והאנוסים המתיהדים לרכש להם כל נחלת שדה ובית, להיות להם אניות סוחר, לשלוח מערבם ארצה אפריקה ולהיות להם כל עסק וענין עם הנוצרים. כל נכסיהם לקח לאוצר הממשלה בשלמו להם מחירם כאשר העריכם הוא, לבד מאלה אשר היו נאמנים לדת השלטת, אותם השאיר על נחלותיהם. גם פטר אותם משלם את „מס היהודים", אך הוטל על קרוביהם לשלם אותו תחתיהם. חקי עריוג הוסרו, ותחתיהם נקבעו חקי רצסוינד יחד עם החקים החדשים אשר נתן עגיקא ואשר גם הם התקימו על פי אספת הכהנים (תנ"ג=693). וחקיו אלה החדשים השיבו את האמללים עד דכא, כי לקחו מהם כל נכסיהם ויגדל העני בקרבם עד לבלי הכיל, ועל כן גמרו לשים נפשם בכפם ולקשור קשר על אויביהם בנפש, וישיתו ידם בסתר עם אחיהם יושבי אפריקה המאשרים מהם, ויואילו לקרוא אליהם את המחמדים האחרים בגבורה ולפרוק בעזרתם את עול הנותים מעל צואריהם—וכמעט הפיקו זממם, כי גדלה גם קנאת השרים המתקוממים על הממשלה הרעה והחטאה

הערב, מחיל הכליף עבד-אל-רחמן המולך בספרד, וימכרם ממכרת עבדים בדרך מסעו, את ר' חושיאל בחוף אפריקה, את ר' שמריה באלכסנדריא של מצרים, ר' נתן נמכר לנוצרים והובא אחר כן לנרבונה, ור' משה עם חנוך בנו הנער הובאו לקורדובה אשר בספרד. כל אלה יחדו נפדו על ידי אחיהם יושבי המקומות ההם, ובהשארם בקרבם הרביצו תורתם ברבים ויפיצו אורה למרחקים, עד כי לא נדרשו עוד אחיהם לקחת תורה מהישיבות אשר בבבל. רב חושיאל עלה לקירואן; שם יצק מרוחו על שני תלמידיו עמודי התורה, על בנו רב חננאל ותלמידו רבנו נסים בר יעקב. בהיות ר' משה עם אשתו ובנו באנית שוביהם, נשא רב החבל את עיניו אל האשה, אשר היתה יפה עד מאד, ויהי הולך וקרב אליה עד אשר הבינה בתומתה אל מחשבתו הרעה, ותמהר ותשאל את בעלה בלשון עברית: אם יש לטבעים בים תקומה לתחית המתים, ויען האיש בלשון הכתוב לאמר: „אמר ה' מבשן אשיב, אשיב ממצולות ים". לדברים האלה קפצה פתאם הימה ותטבע במצולה. סר וזעף, נדכה ושחוח בא רבי משה „לבית המדרש" אשר בקורדובה, ויעמוד בעצבו באחת הפנות, ואיש לא שת לבו אל הנפרדה, הלבוש קרעים. ובבית המדרש ישב ר' נתן הדיין בעת ההיא ויורה לתלמידיו אחת ההלכות ממסכת יומא בדיני הזאה וטבילה, ויפלא ממנו לפרשה כתוכן. ולא יכל ר' משה להתאפק וישב דברו אליו ויבאר את ההלכה על פי הפשט הנכון, והדיין ותלמידיו המה שמעו כן תמהו ויקיפוהו בשאלות הרבה והוא התיר להם ספקותיהם בחכמתו הרבה. אז יצא ר' נתן אל האנשים אשר חכו לו מחוץ לבית המדרש, כי חק היה לבלי יבואו כל בעלי דין אל תוך הבית כל עוד הרב עוסק בישיבה עם תלמידיו, ויפן אל כל האנשים ויאמר: „אל תפנו עוד אלי, כי אם אל האורח העני הזה, הגדול

וכאשר נשאל ממנו על דבר מחשבתו אשר חשב לעשות, התכחש לאמר, כי אך צחוק עשה לו, בהתעותו את קלי הדעת בדברים שאין להם שחר. והכליף חרץ משפטו להסגירהו אל אחיו לעשות בו כטוב בעיניהם. כן כלתה הרעה לפליטי ספרד, כי בשמוע הנציב אמביזה את הדבר הזה, נתן את כל נכסיהם חרם לאוצר הממשלה (תפ"א=721). וגם קהלות ישראל דחום בראשונה מפניהן, בהחזיקו את כל האנשים הנתעים הזם ל„מינים שפקרו", עד בוא הדבר לפני ר' נטרונאי בר נחמיה גאון בפומבדיתא, והתיר לקבלם, אחרי שיחזור בתשובה שלמה לעיני כל [1].

דורות הרבה היו ישיבות בבל מקום התורה וההוראה לכל דבר חק ומשפט בתפוצות ישראל. כהאמוראים מלפנים והסבוראים שבאו אחריהם כן גדל כבוד הגאונים שעמדו בראשיהן בדורות האחרונים לתקופה ההיא. לתשובותיהם בדברי דת ודין היו נשואות עיני כל ישראל שבגולה, ומכל ארבע כנפות הארץ, מכל המקומות אשר הודחו, שלחו נדריהם ונדבותיהם להחזיק במעוז התורה היוצאת להם משם. אך במות רבנו סעדיה (תש"ב=942) ירד גאון ישיבת סורא הגדולה, אחרי היותה גם לעמה יותר משבע מאות שנה. לשוא התאמצו מנהליה להשיב לה את גבורה, בשלחם ציריהם למרחוק, לאסוף נדבות מקהלות ישראל הרחוקות, לסעדה ולתמכה בימין צדקו—כי מאת ה' היתה שומה להפיץ את התורה ברוב תפוצות עמו ולהחזיק כן תרנה בין המחזיקים בה במרחקי ארץ. ארבעה שליחי הישיבה: ר' חושיאל, ר' שמריה ב"ר אלחנן, ר' נתן ב"ר יצחק ור' משה ב"ר חנוך, נסעו באניה בדרך הים, ויהי בבואם אל חוף בארי בגבול איטליה נפלו שבי בידי אבן-רומחיץ, רב החבל מבני

[1] תשובות הגאונים שערי צדק, צד א' ב' סי' ז', ח', ט', י'.

גם המה, ויהגו בתבונה ויעשו חיל במדעים ובכל תושיה הצלו. רוחם התנשאה על כנפי השירה שכם אחד על שכניהם הנוצרים, ובזה גבדלו מהם, כי אלה התבוללו בבני הערב עד כי עזבו שפתם, ויזנחו ספרי דתם אף בושו באמונתם, — בעוד אשר היהודים כגודל השכלתם כן גברה בקרבם אהבתם לשפת קדשם ולאמונת אבותם, ויהי להם הקולטורה הערבית, אשר אהבוה למישרים, כגן נחמד, אשר לקטו מבחר פרחיו וישימום בכלי קודש, לפאר בהם את נחלתם הלאמית ולחדש ימיה כקדם. כן עשו חיל עד כי עלו במעלות תורתם וחכמתם על חכמי אחיהם שבבבל, ויהיו מאות בשנים לאור זרוע לכל בני עמם יושבי חשך וצלמות בארצות הקרובות והרחוקות.

אז הזהירו שלשה חכמים ככוכבים על שמי ישראל בספרד: ר' משה ב"ר חנוך בחכמת התורה, ור' מנחם בן סרוק מטורטוזה ור' דונש (אדונים) בן לברט מבגדד בדקדוק הלשון ומליצה ושיר. ועל כלם יחדו היפיע כשמש אור פני שר וגדול בעמו, אבו יוסף חסדאי בן יצחק אבן-שפרוט ממשפחת אבן-עזרא, (נולד בערך תרע"ה, מת בערך תש"ל) אשר בחכמתו המדינית נשא חן וחסד מאת הכליף עבד-אל-רחמן השלישי, ויהי לו לשר וליועץ בעניני המלוכה ומעוז ישועות לדתו ועמו בכל אשר מצאה ידו. קהלת קורדובה הבירה שמתהו לנשיא וישיבת בבל רוממתהו ל„ראש כלה". ודברים היו לו עם החכם התוכן דונש בן תמים מקירואן, אשר סדר לו את לוחות השנים לחשבון בני ישראל ועם ר' דוסא ב"ר סעדיה גאון, אשר כתב לו תולדות אביו הגדול בעמו. ובהודע לו כי בקצית ארץ המזרח יש ממלכה ליהודים. היא ממלכת הכוזרים, לא נח ולא שקט עד שלחו אמריו מקצות מערב אל המלך ההוא, בחשבו כי הכוזרים הם אחד משבטי ישראל ויוסף מלכם הוא מזרע בית דוד. והמלך שמח מאד על

בתורה ממני, ומעתה והלאה יהיה הוא הרב לקהלתנו ואני תלמידו". ויהי כן, וכל קהל קורדובה מנו את ר' משה לרב ודיין בתוכה ויכבדוהו וינשאוהו מאד. ויודע הדבר לאבן-רומחין, וינחם מאד על אשר מכרהו בלא הון, ויתבעהו מיהודי קורדובה להשיבהו אליו בכסף מקנתם. והיהודים הביאו משפטם על ידי השר דון חסדאי לפני הכליף, ולא נתנהו עבד-אל-רחמן לבטל מכירתו, כי שמח בלבו על המקרה הזה, כי עתה לא ידרשו עוד יהודי ארצו לשאת עיניהם אל גאוני בבל ולשלוח כספם למדינה זו הרחוקה, ויצו לרב החבל לחדול מתביעתו [1]). וכן היתה העיר למקום תורה, אשר משם התפשטה בקרב כל קהלות היהודים אשר בספרד.

עבד-אל-רחמן היה הראשון למלכי ערב אשר התנשא לנחול שם כליף במלואו ולהקרא בשם „נשיא המאמינים" (עמיר אל-מומינין). ממשלתו פשטה על רוב חצי האי הפירינאי, ובצלה מצאו החכמות והמדעים קן להם, בעוד אשר בכל הארצות האחרות טבעו העמים ביון הבערות ובחשכה התהלכו. כמהו כן כל שריו וגדוליו לא הבדילו בין עם לעם ובין דת לדת, כי הוקירו את כל אדם באשר הוא שם, ויהי שלום אמת בין כל תושבי הארץ ויחדו התענגו על רוב טוב. אז עשו כל החכמות והמדעים חיל בספרד המאֻשרה, וחכמת השירה והמליצה עלתה על כלם, ותהי שעשעים לכל איש נכבד בעמו, כי אמנם נכבד על פי חכמתו ושירתו, בהן הכירו ערכו ולפיהן התנשא לכל משמרות כבוד במכלכת הארץ.

אז היתה הרוחה גם ליהודי ספרד, וכאשר הונח להם מכל צרותיהם ואויביהם מסביב, התעורר לבם הרגש ויתקדשו לחכמה

---

[1]) ספר הקבלה להראב"ד.

תלמידים שומעי לקחו, שהיו אחרי כן לרבנים בקהלות חסרות למשמעתו.

אחרי מות ר' משה (תשכ"ה=965) חלק לב אנשי קהלת קורדובה בדבר הרבנות. רובם נטו אחרי ר' חנוך בנו, ויתרם אחרי תלמידו המובהק, ר' יוסף ב"ר יצחק אבן-אביתור (אבן-שטנאש). שניהם גדלו בתורה ובמדות, אך השני היה יליד הארץ בעל משפחת גדולה ונכבדה, גם ידע את הספרות הערבית [1], אף חבר שירים ופיוטים לסדר העבודה בבית ה'. אולם כל עוד חי הנשיא רבי חסדאי לא ערב איש את לבו להדים העטרה מראש ר' חנוך, כי היה ר' חסדאי מגן לו, וכמות האיש הגדול הזה (בערך שנת תש"ל=970) ובנים לא השאיר אחריו כמהו, פרץ הריב בין שתי המפלגות עד אשר גמרו בלבם להביא משפטם לפני הכליף; וכשבע מאות איש יקירי העיר, מבני בריתו של ר' חנוך וכן גם מאנשי הכת השנית, עברו במרכבות כבודם אל היכל מלכם להטות לבבו לבקשתם. והכליף חרץ משפט צדק „אחרי רבים להטות". ובכן היה ר' חנוך לרב בעיר הבירה, והנוטים אחריו נדו את ר' יוסף. ויעזוב המוהב את עירו ומולדתו ויהי נע ונד בארצות. ויהי כאשר מת הכליף, והשר אלמנצור האמן את השאם יורש העצר נשא את ראש ר' יעקב אבן-גו, בעל בית חרשת למעשה משי ורקמה, וישימהו לנשיא בעמו, וכבר ר' יעקב אהבתו לר' יוסף אבן-אביתור, וימשך גם לבב העדה אחריו, ויסירו את ר' חנוך מגדולתו, וישחרו פני הרב המנודה לשוב אליהם ולהיות להם למורה. אך הוא הפליא אותם בתשובתו בדברו אתם קשות על דחותם את ר' חנוך ממשמרת קדשו, באמרו עם הספר: „מעיד אני עלי

1) ע"פ בקשת אלחכים העתיק ספרי המשנה לערבית, אך ע"י הכליף הקנאי שמלך אחריו אבדה העתקתו זו יחד עם יתר הספרים שאינם נוגעים בעצם לבני הערב.

דבריו וישב לו אמרו חן ואהבה, וכספרו לו את פרשת גדולתו וכל תעצומות עזו, הכזיב תוחלתו בהגידו לו מולדתו ועמו כי מוצאם מעם נכר, מבני תוגרמה, וכי זה רק דורות אחדים אשר התגירו (בשנת ד"א תצ"א—731). אך עיניהם גם המה נשואות אל ירושלים עיר הקודש ואל התורה היוצאת להם מישיבות בבל, ומחכים הם לביאת המשיח לעת קץ. המכתב ה"ה כתב שנים אחדות לפני כבוש הרוסים את ארצו [1]) (תשכ"ט—969). בהגיע התשובה הזאת אל ר' חסדאי לא היה מלכו ומגנו עוד בחיים, ובנו הכליף אל־חכים לא היה בעל מלחמה כאביו, אך עוד יותר ממנו אהב את החכמות והמדעים, וינשא גם הוא את הנשיא היהודי, ור' חסדאי אצל מרנתו ומהונו על חכמי ישראל ויקרבם אליו בימין צדקו. בתוכם חכי נודעו ר' מנחם ודונש, אשר החיו את לשוננו הקדושה מתרבותיה, והאחרון הגדיל—כי נתן לה את החרוז והמשקל הערבי, גם גבר על רעהו בבקרתו החדה והשנונה עד כי רחק לב ר' חסדאי מבן־סרוק וישטנהו תחת אהבתו. וריב היה בין שני החכמים אשר נמשך גם בין תלמידיהם אחריהם, מהם הכי נכברו: ר' יצחק גיקטילה הפייטן ור' יהודה חיוג המדקדק (שהעמיד יסוד שרשי הלשון על שלש אותיות וחדש הרבה בדיני הנחים והכפולים והנקודות והנגינות), ור' חסדאי אשר עליו שר המשורר: „בימיו פשטה החכמה בישראל, כי היה למדע מודע וגואל" [2]), היה גם מעוז לתורה, ויגבר לאמתה, זיקן אוצר ספרי התלמוד שנשארו בשיבת סורא באפס הוגים ועוסקים, ויביאם קורדובאה, ויתנם נדבה לישיבת ר' משה ב"ר חנוך אשר הלכה וגדלה יחד עם כבוד שמו ומכל קצוי ספרד ואפריקה נהרו אליו

---

[1]) צאצאיו בקשו ומצאו אח"כ מנוח להם בקרב יהודי ספרד. (סדר הקבלה להראב"ד), [2]) תחכמוני.

מקורדובה וישב במלאגה עיר החוף, והוא בן עשרים שנה בעת ההיא. ויפתח לו חנות קטנה למוצא לחמו, ולא חדל מהגות בתורה וחכמה כרחב לבו. והעיר מלאגה נחשבה על גבול גרנאדה הבירה, מושב חבוס מלך הברבריאים, שכבשו את ספרד הדרומית. ובהיות חנות ר' שמואל קרובה לארמון המשנה אבולקסים בן אל-עריף, היתה שפחת המשנה כותבת אגרותיה וחשבונותיה לארונה על ידי החנוני היהודי. והמשנה ראה אותם כן תמה, כי היו על טהרת הלשון הערבית והכתב יפה ונהדר מאד. ובהודע לו שם כותבם קרא את ר' שמואל אליו ויקימהו לסופר וליועץ, ולפני מותו הללהו לפני המלך, ותהי המשרה על שכמו ומעט מעט עלה לגדולה עד כי כל עניני המדינה והצבא בידו נתנו, ויהי לכל לראש ובכל אשר פנה הצליח. כאשר מת המלך חבוס (תשצ"ו=1037) נפרדו גדולי גרנאדה לשנים: רובם נטו אחרי בלקין בן חבוס הצעיר, באלה נחשבו גם שלשה מנכבדי ישראל: ר' יוסף אבן מיגאש, ר' יצחק בן ליאון ור' נחמיה אישקפה, ויתרם, ובתוכם גם ר' שמואל אבן נגדילה, בחרו בבאדים בן חבוס הבכור, ותהי יד הרבים על העליונה. אך פתאם נואש בלקין מחפצו וינזר ממלוכה לטובת אחיו הבכור. ובהיות באדים למלך גדל את ר' שמואל וינשאהו מאד עד כי היו כל דברי הממלכה נחתכים על פיהו, ואלה אשר נטו אחרי אחיו הצעיר נאנסו לברוח מגרנאדה, גם שלשה נכבדי ישראל עזבו מקומם וינועו עירה שיביליאה, והמלך מחמד אלגפר, העוין את באדים, קבלם בכבוד ויבחר בר' יוסף אבן מיגאש ויתן לו משמרת כבוד בממשלתו.

בהיות ביד ר' שמואל כל טוב ממלכת אדוניו, הקדיש עתותיו גם לאלהיו ויהי ל„נגיד" בעמו, ויגדל כבוד התורה בלמודיו בישיבתו, ובידו הנדיבה החזיק תלמידי חכמים בכל הארצות,

שמים וארץ שאין כמהו מספרד ועד ישיבת בבל". ור' יוסף נע עד בואו לפומבדיתא ויבקש קרבת הגאון רב האי, בחשבו כי יזכור את הרעה אשר נעשתה לישיבתו על ידי בתי המדרש שהוקמו בספרד מאת ר' משה ור' חנוך בנו; אך רב האי לא נתנהו לבוא לפניו, אחרי כי מנודה הוא, וילך לדמשק וימת שם. כל הימים אשר היה ר' יעקב אבן-גו נשיא בעמו לא שבה הרבנות לר' חנוך. גם בבעום אלמנצור האוהב בצע על הנשיא הזה, על אשר לא שקד למלא אוצרו מכסף בני עמו, וישימהו בבית הסהר, לא ארכו ימי-שביו כי אם שנה אחת — כי בהודע להכליף הצעיר שרש דבר נמצא בזה, הוציאו לחפשי וישיבהו על כנו, ויהי נשיא בישראל עד יום מותו בשנת תש"ן. ואחד מקרובי ר' חנוך בקש לשמחהו בבשרו לו דבר מות אויבו, אבל ר' חנוך בכה תמרורים על מות הנדיב הזה אשר היה מעין ישועה לעניי עמו. ור' חנוך שב בכבוד והדר לרבנותו, אך חיה חיי צער, כי מאן ליהנות מתורתו וימת בשנת ד' תשע"ד (1014)

אז עלה כוכב חדש להאיר על שמי ישראל, גבר חכם בעז אשר בהתנשאו כלל בתוכו את גדולת ר' חסדאי, תורת ר' משה וחכמת בן-לברט גם יחד — הוא ר' שמואל בן יוסף אבן-נגדילה (הנגיד). הוא נולד בקורדובה הבירה (תשנ"ג=939) וילמד תורה ודת בישיבת ר' חנוך ודעת בלשון עבר מר' יהודה חיוג, נוסף על אלה ידע לשונות הרבה ועל כלן — לשונות ערב וקשטיליה. בעת ההיא התפרדה ממלכת הערבים באנדלוזיה לממשלות קטנות, והמלחמות שהיו ביניהן הורידו גאון עוזן. אבל היהודים עלו במעלות אשר ירדו המה ויהיו הם הראשונים במדרגה לכל דבר חכמה ותושיה. בם תורה וחכמה נפגשו, אמונה וחקירה נשקו, ובראש כלם היה ר' שמואל אבן נגדילה, שעל פי מקרה קטן עלה לגדולה. כי ברבות המהומות במלחמת האזרחים, יצא ר' שמואל

הנגיד, אשר לא אבה סלוח לו זאת, ויתקוטט בו כל הימים. ר׳ יונה הגדיל לעשות גם בבאוריו הרבים לכתבי הקדש, שבהם הפיץ אור חדש על פסוקים הרבה. ויהי בקרוב ר׳ יונה לימי הזקנה, שהיא — לפידבריו בשם אפלטון — „אם השכחה", ויאסוף את כל מאמריו וחקירותיו בשבעה ספרים, אשר כתב אותם בלשון ערב, מהם נדפס בהעתקה ללשוננו רק ספר אחד הנודע לשם, הוא ספר „הרקמה". בימי נעוריו כתב גם שירים, אך בבואו בשנים עזב מעוף הדמיון יחד עם החקירה ברברים שהם למעלה משׂכל האדם וישת לבו להגיון. ויהי ההפך מבן דורו, בן גבירול, אשר התנשא בחקירותיו מעלה והשירה אָצלה עליו מהודה ותנשאהו על כל אלה שקדמוהו.

ידוע הוא המשל אשר נשא קורא הדורות על משוררינו בספרד לאמר: „בימי רב חסדאי הנשיא החלו לצפצף, ובימי רב שמואל הנגיד נתנו קול". אם נדמה את משוררינו לצפרי זמרה, אז נשוה את האחד בהם לזמיר המנצח בנגינותיו, הלא הוא ר׳ שלמה בן יהודה אבן גבירול, שנקרא בפי בני הערב: אבו איוב סולימן אבן יַחיא (נולד בערך ד"א תשצ"ט = 1021, ומת בערך ד"א תת"ל = 1070). ככל גדולינו פארי הדורות ההם לא הסתפק ברוח השירה אשר פעמתהו, ויהי גם חוקר ופילוסוף נעלה. מאות בשנים התפארו החוקרים הנוצרים בשם הפילוסוף הערבי „אביציברון". אשר מבאר חקירותיו שאבו האשכולים (Scholastici) ובכבודו התימרו, עד שנגלה לאחרונה כי הוא השם „אבן גבירול", שנשתבש כה בפיהם עד כי לא הכרנו עוד את שלנו! אולם בספרתנו נראה כח מעשיו ברוח שירתו ומליצתו במדרגה הגבוהה ממחקריו בעולם האצילות, ועדיו הוא — שירו „כתר מלכות", שחִברו בו שתי מעלותיו גם יחד. קורות ימי חייו לוטות בערפל, אך משיריו הנוגעים לנפשו יש לשער כי אביו חי בראשונה בקורדובה, וכר׳ שמואל אבן נגרילה עזב

ויהיו לו סופרים כותבים משנה ותלמוד, לתתם לתלמידים אשר לא השיגה ידם לקנותם, ודברים היו לו עם כל חכמי ישראל לכל מושבותיהם, ובתוכם גם עם רב האי האחרון בגאונים לישיבת בבל ועם רבנו נסים הראשון לרבנים בקירואן. אף השמיע תנחומותיו לראש משוררי הזמן ההוא, ר' שלמה אבן גבירול, בהתעטף עליו נפשו. כי ידו היתה מושלת בכל, וכגדל גבורתו בתורה, אשר אותה נחזה מספריו: „מבוא התלמוד" ו„הלכתא גברוותא" ותשובותיו בשאלת הדת, כן רבה חכמתו במליצה ושיר, אותה נראה מספריו: „בן תהלים", בו השמיע זמירותיו על מלחמות בני ארצו ועל כל הקורות אותו ואת עמו בימים ההם, „בן משלי" ו„בן קהלת" — המלאים משלי מוסר ומליצה חידות, וה„דיואן" (קובץ) — המלא שירים ומליצות בעניני קדש וחול, בעבודת ה' וברגשות האדם לנפשו ולרעיו וכו'. גם הרבה חקר בדקדוק לשון עבר, באחוז בדרך מורו, ר' יהודה חיוג, וריב היה לו עם ר' יונה אבן גנאח, אשר בענין הזה שגב ממנו, כי נחשב בראש המדקדקים עד היום הזה.

ר' יונה אבן גנאח, ובשמו הערבי אבו אלוליד מרואן, שנולד בערך ד"א תשנ"ה (995) וימת בערך תת"י (1050), היה יל"ד קורדובה, וגם הוא יצא ממנה בימי המהומה ויבוא לסרגוסה אשר בצפון ספרד וישב בה. הוא היה גדל בתורה ובספרות העברית והערבית, בהגיון ובחכמת הרפואה, וביותר גדול כחו בדקדוק לשון עבר, בלכתו במסלה אשר סלל לו המדקדק ר' יהודה חיוג. על כן אמרו המושלים: „ר' יהודה יסד דקדוק לשון הקדש, ור' יונה הציב דלתיה". ויותר שהעמיק חקר בתורת הלשון גלה בה חדשות ונצורות אשר נעלמו מאת החכם שקדמהו, ויכתוב עליו השגותיו „למען האמת"; אבל בכל ענות רוחו לא נצל מחמת המקנאי ר' יהודה חיוג, ובתוכם גם ר' שמואל

קינהו במרי עצב. אכן רוח עצב נשקפה גם מכל שיריו הרבים, אשר רק מעט מהם כתב לנפשו ויתרם הקדיש לעמו ולאלהיו. ציון היתה מחמד לבבו ואומתו— מחמל נפשו, וכל אשר יצא מעטו יצא מעמק לבו; לא ידיו׳ עצבו ויעשו את תרוזיו כי אם רוחו הנשגב ונפשו הרומ:ה. יותר ממאה שירים ופזמונים שחברו ממנו, נתקבלו בסדר תפלות הספרדים ומהם גם בתפלות האשכנזים; בהם הנהיג סגנון השירה העברית החדשה, הקלה במעופה גם בהיות „משקל" לרוחה, ועוד נוסף לה יפי מיוחד, זה הסגנון „המוסיפי", והוא השמוש במאמרים מכתבי הקדש לרעיונות אחרים הנאים להם במקומם בחקירותיו במדות הנפש גדל כח הגיונו, וביותר הפליא לעשות בשטתו הפילוסופית הערוכה בספרו „מקור חיים", אשר כתב בלשון ערב ונעהק אחרי כן ללשון רומית וגם לעברית. שטתו זו, שיסודתה בשטת האפלטונים-החדשים, לא מצאה מסלות בלבב בני עמו, ורק בהקבלה נתקבלה במעוטה.

דול ממנו בחקירה הדתית היה בן דורו רבנו בחיי אבן פקודה, הדיין הספרדי מסרגוסה, בספרו „חובת הלבבות", אשר כתבהו גם כן בלשון ערב ונעתק על ידי ר״י אבן תבון, והוא אהוב וחביב בעמנו לדורות עולם. גם לו היה יד ושם במליצת לשון קדשנו, כנראה משירו היפה „ברכי נפשי" הנקרא בשם „תוכחה", אשר יסודתו בהדרי קדש ותעודתו לעורר נפש האדם להדבק באלהים ולשמור טהרתה מחללה. מדברי ימיו לא נודע עד מה.

קרוב לבן-גבירול ברוח השירה אשר לבשתהו היה אבו עמר יוסף בן חסדאי יליד קורדובה. ממנו נמצאה שירה נפלאה, הנקראה בשם „שירה יתומה", ועליה אמר האלחריזי: „אחת היא לאמה, ואין כמוה בבני עמה". אותה שר ר׳ יוסף לכבוד רבי

גם הוא את מקומו בשנות חמהומה, ויבוא לשבת במלאגה וימת שם. ושלמה נשאר יתום מאבותיו בעודנו ילד, ויהי בודד לנפשו, כי גם אח ואחות לא היו לו; אך החכמה והשירה היו לו למלאכי שלום אשר נשאוהו על אברותיהן מעלה מעלה. בימי נעוריו היה שר וגדול בסרגוסה למגן לו, הוא הנדיב ר׳ יקותיאל אבן חסן, אשר גדל כבודו בחצר המלך יחיא אבן מונדהיר. הוא הפליא חסדו לנער העזוב, והמשורר הצעיר גמל לו כצדקתו בשיריו אשר החל לשיר עליו בעודנו נער בן שבע עשרה שנה. אך אחרית השר הזה נכרתה — כי בשנה השנית, בנפול המלך ביד בני עולה, כלהה הרעה גם לכל אוהביו ובתוכם גם להשר היהודי אשר אסרוהו בנחשתים וימיתוהו לעיני השמש (תשצ״ט=1039), ובן גבירול נשא עליו מספד מר. בעת ההיא חבר ספר דהדוק לשון הקדש בארבע מאות חרוזים אשר סוגר אחד לכלם (ענק). במבוא הספר הוא מספר תהלת השפה הקדושה, אשר „מכל לשונות היא לטוב נִבְּרת״, כי בה נברא העולם ובה „דרי שחקים יהנו אֶדר לעושה אור כמו אדרת״ [1]). שם ישפוך הלאֻמי הזה חמתו על אחיו המתכוללים בסרגוסה, שעזבו לשון אבותם והנה „חצים מדבר באדומית וחצי בלשון קֵדר הקודרת״. מלבד זה החל לשית לב לחקר האדם ויחבר ספר „תקון מדות הנפש״, וגם בו שלח לשונו באנשי קהלתו „המתנהגים במדת הגאוה שלא במקומה והם מגונים אצל בני אדם״. והאיונים ההם שמרו לו עברתם וירדפוהו באפם ויגרשוהו מקרבם [תת״ה=1045]. אז משך עליו עיני ר׳ שמואל אבן נגדילה, אשר קרבהו כמו נגיד; אבל אנשי מדון שלחו רוח רעה בין „נשיא המשוררים״ ובין „המשורר הנשיא״, והשנאה לא חלפה עד מות ר׳ שמואל, ואז זכר לו את חסדו מלפנים ויקונן עליו

---

[1]) מחברות הערוך לר״ש פרחון.

משמרות הממשלה ביד אחיו בני עמו, ויעורר בזה קנאה עזה בלב הברבריאים, שהיו רוב תושבי העיר הבירה. ואיבה היתה בינו ובין בלקין יורש העצר, שהיה ר׳ יהוסף סופרו ואיש סודו מלפנים. פתאם לפתע מת בלקין, ויחשד המלך באדים את עבדיו כי השקוהו סם רעל, ויאסור רבים מהם וישפטם למות. אבל העם חשד את ר׳ יהוסף כי ידו היתה ברעל הזה. אחר הדברים האלה נבאש במלכו הברבריאי, בהפירו בתומת לבבו את עצתו הרעה, להשמיד את כל הערבים יושבי העיר הבירה. והשרים הברבריאים שמחו על זה, ויוסיפו לגרות מדון ולהפיח קריה, ואחד משוררידהם כתב שיר נאצה על המשנה „היהודי, המתנשא לכל לראש" ועל בני עמו „הזרים", אשר „ידם בכל משלה". השיר הזה הרבה כעש וחמה בלב „האזרחים, אדוני הארץ". ויהי ביום שבת קדש, ט׳ לח׳ טבת תתכ"ו (1066), כשבת השר במנוחה בהיכלו, השתערו אויביו על ביתו פתאם, ואספסוף מדלת עם הארץ אחריהם. כראות ר׳ יהוסף כי כלתה אליו הרעה, רץ אל חדר הפחמים ויחשיך משחור תארו, אך שנאפיו הכירוהו בברחו, ויפלו עליו וידהרגוהו ויוקיעו את גופתו על פתח שער העיר. זאת היתה אחרית השר הגדול הזה במבחר ימיו, בעודו בן חמש ושלשים שנה! וההמון הזועף, שכורי חמה וקנאה עזה, לא השיב עוד ידו מבלע, ויתנפל על כל בתי היהודים יושבי גרנאדה, ויותר מאלף וחמש מאות משפחות הומתו ביום ההוא ובתיהם נבוזו ונהרסו. ורק מתי מספר נמלטו מידם בעור שניהם, ובתוכם האלמנה, אשת השר ההרוג, אשר החישה מפלט לה עם בנה הקטן אל העיר אליסנה (Lucena) ומאומה לא נשאר לה מכל הון בעלה הרב, ויפרנסוה אנשי הקהלה ההיא בכבוד גדול עד יום מותה. גם האוצר הגדול לספרי תורה וחכמה שהיה לר׳ יהוסף הנגיד היה למשסה ביום עברות, רובם נכחדו כלה ויתרם נמכרו ולכל רוח נפוצו. וירב האבל בכל קהלות ישראל

שמואל הנגיד, אשר מעך חסדו לעיני אחיו בנודם ממקומם בימי המבוכות, ואחד מהם היה מדקדק עברי נודע בשמו אבו-וליד, ור' יונה אבן גנאח הוכירהו לתהלה בספרו. על שיר בן חסדאי ענה ר' שמואל גם הוא בשיר חלקו.

ר' שמואל הנגיד, אשר יותר מחמש ועשרים שנה היה פאר כל קהלות ישראל בספרד, ואשר „זכה בחייו לארבעה כתרים: כתר תורה, כתר גדולה, כתר לויה, וכתר שם טוב ומעשים טובים" מת בשיבה טובה בשנת ד"א תתט"ו (1055), ויובא אלי קבר אשר חצבו לו בגרנאדה עיר גדולתו על יד שער אלוירה, ובנו הקים לו ציון תפארה, אבל ציון נאה גם ממנו הקים לו בן גבירול בחרוזים אשר כתב לשמו ולזכרו.

בנו הנעלה, אבו הוסיין יוסף אבן נגדילה, או ר' יהוסף הלוי (נולד ד"א תשצ"א = 1031) ירש את כל כבודו וגדולתו. המלך באדיס אהב גם אותו כאביו וישימהו לו למשנה, וקהלת ישראל בגרנאדה שמהו גם אותו לנגיד בעמו, ובעודו בן עשרים וארבע שנה היה לה לרב ומנהיג, כי חנכהו אביו על פי דרכו ויאצל עליו מרוחו. בהמלא לו שמונה עשרה שנה לא בקש לו אביו אשה בחצרות שועי אנדלוזיה, כי נשא לו בת הרב העני רבנו נסים מקירואן, שהיתה „בעלת תורה ויראת שמים". בעבודת המלך והממשלה כונן מעשהו בתבונה ואמונה באביו, כמוהו היה גם הוא מגן לחכמים ואב לכל דורשי תושיה. על רוב נדבתו העידו המשוררים הערבים כי „באור פניו תקוה וחיים". כאשר חומת ר' חזקיה (בן בנו של ר' דוד בן זכאי) הנשיא האחרון בבבל, ברחו שני בניו אליו וימצאו מחסה בצלו. כאביו החזיק ישיבה גם הוא וירבץ תורה ברבים; אך בשני דברים שנה דרכו ממנו, — כי נהג שררתו המדינית ביד רמה, ויבן לו היכל אבן שיש ויפארהו כארמון מלך, גם גבה בלבבו על השרים הסרים למשמעתו ויתן רוב

בסתר ויקברהו בגנו תחת עץ תאנה. והנה החלה התאנה לפרוח פלאים ותצץ ציצים אשר עין לא ראתה כמהם ליפי, ויבקש הדבר וימצא כי המקום ההוא אדמת קדש היא, ורוח ה׳ נשבה בו בהיות קבר למשורר עברי הנאדר בקדש.

פרק שלישי

חמשת הרבנים שנקראו בשם ר׳ יצחק. ר׳ משה אבן גיקטילה ור׳ יהודה אבן בלעם. המלך אלפונזו הששי. עמרם אבן שלביב. סידילו. ר׳ יוסף אלקברי. יוסף אבן תשופין. ר׳ שלמה אבן אלמעלם. ר׳ אברהם אבן מוהגר. ר׳ שלמה אבן פרוסאל. ר׳ אברהם אלברגלוני.

במות ר׳ שמואל הנגיד ומחתנו רבנו נסים וחברו רב חננאל תם הדור הראשון לרבנות, שקמה בפאת מערב אחרי ירידת גאון הישיבות בבבל. ובראש הדור השני עמדו חמשה רבנים גדולי תורה, שכלם נקראו בשם „יצחק". והם: ר׳ יצחק אבן אלבליא, ר׳ יצחק אבן גיאת, ר׳ יצחק אלברגלוני, ר׳ יצחק אבן סקנא, ור׳ יצחק אלפסי. הראשון (נולד ד"א תשצ"ה=1035) התיחש על משפחת ברוך מגולי ירושלים על ידי טיטוס [1]). המשפחה המפארה ההיא התישבה אחרי כן בקורדובה ונחשבה בראש המשפחות המיוחסות בבירת אנדלוזיה. בעודנו באבו נראו כשרונות אבן אלבליא ויקוד חשקו לתורה ולחכמה, ור׳ שמואל הנגיד ור׳ יהוסף בנו אחריו עמדו לימינו ויתנו לו כל מאויי נפשו. ויחי חליפות בקורדובה וגרנאדה, ויגבר לתורה ולאמונה. גם לחכמת השיוה לא זרה רוחו, ועליו נאמר: „שירי הרב בן ברוך — מקור ברון" [2]). אבל הוא שם לבו לתושיה ובעודו בן שלשים שנה

[1]) למעלה צד 6. [2]) תחכמוני שער ג׳.

בספרד על מות הרב הנגיד אור ישראל וקדושו ועל הרוגי אחיו בני עירו אשר נספו בלא משפט.

ה היה הרעם הראשון אשר החריד את אחינו יושבי ספרד אחרי המנוחה אשר ראו שם מאז באה הממשלה בידי המחמדים בני הערב. הפרעות והשערוריות לא חדלו גם אחרי כן, כי נאנסו כל היהודים יושבי ממלכת גרנאדה למכור את נכסיהם ולעזוב את הארץ [1]. אך הרעה לא עברה מגבול המדינה והלאה, כי הקנאה והאיבה אשר היתה בין המושלים שחלקו ביניהם את הארץ אחרי מפלת שלטון הכליף בקורדובה, היתה ליהודים לישועה, ואשר רדף המושל האחד אותו קרב השני ויפלטהו כי חפץ בו. כן נמצא מחסה לשלשה נכבדי ישראל שברחו מגרנאדה [2] בצל מחמד אלנפר מלך שיביליה. ואחד מהם, ר' יוסף אבן מיגאש, עלה למשמרת כבוד במלכותו. המלך הזה היה אוהב חכמה ושיר, ובגללם קרב את אבו פדהל בן המשורר העברי ר' יוסף בן חסדאי [3] וישימהו לו למשנה, כי היה אבו פדהל חסדאי פיליסוף ומשורר נפלא, אבל אף שידע לשון עבר, בכל זאת שר רק שירי ערב, ובקסם על שפתיו לקח לבבות עד כי אמרו עליו: „שירו איננו חרוז מלים, כי אם חרוז פנינים".

מות ר' יהוסף ב"ר שמואל הנגיד ומשפחות ישראל שנהרגו עמו ביום עברות הוסיפו להכאות לב אבן-גבירול, ותהגה רוחו נכאים בשירות אבל הנשמעות בבתי אל בשבתות שבין פסח לעצרת. שירותיו אלו הלוקחות נפשות ברוח חן ותחנונים השפוכה עליהן היו האחרונות בחייו אשר כלו בנדודים עד בואו לשבת בואלינסיה ושם מת בשנת החמשים לימי חייו. ההגדה מספרת כי אחד המשוררים הערבים קנא בו ובבת שירתו הנחמדה, וימיתהו

[1]) תשובות ר"י אלפאסי סי' קל"א. [2]) למעלה צד 31. [3]) למעלה צד 35.

בקהלות הרבה. הוא חבר גם פירוש על דרך החקירה לספר „קהלת", ויַל הכל הראה כחו הגדול בספרו „פסקי הלכות". בתלמידיו הרבים הכי נודעו לשם: בנו ר' יהודה, ותלמידיו ר' משה אבן עזרא ור' יוסף אבן סהל.

השלישי, ר' יצחק בן ראובן אלברגלוני (נולד תת"ג = 1043) יצא בימי נעוריו מברצלונה לעיר החוף, דניא (Dania) הבצורה, ואחד מגדולי נדיביה, אבן אלכתוש, נתן לו את בתו לאשה, ויהי לרב בקהלה ההיא, העשירה והנכבדה. הוא העתיק פסקי רב האי גאון בדיני מקח וממכר מערבית לעברית, גם חבר פירוש על מסכתות אחדות ויקראהו בשם „שערי שבועות". בפיוטיו אשר חבר הראה כחו בסגנון „המוסיפי".

הרביעי, ר' יצחק בן משה אבן סקנא, היה רב בקהלת דניא, אך משורחה שמשו של אלברגלוני בקהלה ההיא, שקעה שמשו של אבן סקנא, ויעזוב את ספרד וישם פעמיו מזרחה, ויבוא בבלה ויהי לגאון בפומבדיתא. כה גדלה תמורת הזמן: לפני שני דורות היתה בבל מעין התורה, ושואפי חכמה בארצות המערב הלכו בבלה לצקת מים על ידי גאוניה — והנה זה בא רב אשר לא הכירהו מקומו באחת הקהלות בספרד, ויזכה לרבנות בבבל, ויושב על כסא שישב עליו רב האי לפני חמשים שנה, ולגאון שמוהו.

והחמישי הכי נכבד: ר' יצחק ב"ר יעקב אלפסי (נולד תשע"ג — 1013 — בקלעת חמאד אשר במדינת פיס), תלמיד רב חננאל ורבנו נסים, שירש תורתם וכבודם אחריהם באפריקה המערבית, ומחמת מלשינים ברח ארצה ספרד (תתמ"ח = 1088) ויבוא לקורדובה. שם כבדהו נשאהו הנשיא ר' יוסף ב"ר מאיר אבן שרתמיקש, ומשם בא לאליסנה ויסד ישיבה גדולה והעמיד תלמידים הרבה. עוד בהיותו באפריקה עשה לו שם עולם

החל לחבר ספרו „קופת הרוכלים", והוא פירוש רחב על הלכות קשות שבתלמוד, אך לא הספיק להשלימו. בעת ההיא כתב מחברת לסוד העבור ויקדישה לשם ידידו ר' יהוסף הנגיד. ביום הזבח הגדול בגרנאדה ישב בבית ידידו זה ועל פי נס נמלט מחרב רעה. מאז והלאה ישב בקורדובה ומשם נקרא להיכל אלמותמד מלך שביליה ויהי לו לחוזה בכוכבים, גם שמהו המלך לנשיא על כל קהלות ישראל אשר בממלכתו, והן מנוהו עליהן לרב כולל. ויאצר לו ספרים הרבה ובתוכם גם פליטת ספרי ר' יהוסף הנגיד, וכאשר גדל שֵׁם מלכו בכל מושלי ספרד כן גדל שם כבודו בבני עמו וכן רמה קרן היהודים בשביליה, כבערי קורדובה וגרנאדה מלפנים. לאלמותמד, המלך האחרון לבני הערב בספרד, היה עוד שר אחד מנכבדי ישראל וע"ש אבן-מישאל, שהיה לו ציר אמונים בחצרות המלכים בעניני המדינות.

השני, ר' יצחק ב"ר יהודה אבן גיאת ונקרא גם „בן-מושיע" (נולד ד"א תש"ץ=1030), היה ממשפחה עשירה ונכבדה אשר גרה באליסנה הקרובה לקורדובה, ויהי שם לרב ולראש. הוא העמיד תלמידים הרבה וידו רבה בתורה, בפילוסופיה ובשירה. שני הנגידים, ר' שמואל ור' יהוסף אבן נגדילה, כבדוהו וינשאוהו וגם הוא אהבם בכל לבו. כבוא אלמנת ר' יהוסף לאליסנה [1]), העיר את אנשי קהלתו לתמכה ולסעדה בימין צדקם, ואת בנה אבונצר עזריה הלוי אמץ כבן לו ויחנכהו ויער כחו ולבבו להכינתו לרבנות בקהל עירו. אך המות קדמהו ויקטף את ר' עזריה בעודנו באבו וישת קץ לניר המשפחה הרמה ההיא. רוב פיוטיו קשים וסתומים, כי כלל בהם רמזים הרבה לחכמות שונות, על כן קראו לו „הקליר הספרדי". לעמת זה כתב סליחותיו בלשון צחה מאד, ונתקבלו

[1]) למעלה צד 37.

תשע שנים אחרי כן מת ר' יצחק אלפסי (יום ג' י' סיון תתס"ג=1103) באליסנה עיר מגוריו, והוא זקן בן תשעים שנה בעת ההיא, ויגדל המספד בקהלות ישראל בספרד, ושני גדולי משורריהם, ר' משה אבן עזרא ור' יהודה הלוי, כתבו עליו קינותיהם לזכר עולם.

בחכמי הדור ההוא נמנו גם ר' משה בן שמואל אבן ניקטילה מקורדובה ור' יהודה אבן בלעם מטולידה. הראשון היה תלמיד ר' יונה אבן גנאח, וכמהו העמיק חקר בדקדוק לשון עבר ובבאור כתבי הקדש; אך ברוחו החפשית הרחיק ללכת ממנו. הוא העתיק ספרי ר"י חיוג מערבית לערבית. השני עסק גם כן בדקדוק ובבאור כה"ק, ויהי איש ריבו של הראשון, בהחזיקו בקדושת המסורה וטעמי הנגינות; ובכל זאת נוססה גם בו רוח החקירה אשר צררה את חכמי אנדלוזיה בכנפיה, ויבאר בה את הדברים הנפלאים הכתובים בתורה, בקרבו אותם אל השכל על פי חכמת הטבע. שניהם חברו גם פיוטים לעבודת הקדש, אך שיריהם לא עלו יפה.

בפרוץ הערבים בארץ ספרד נהדפו הגותים מפניהם עד הררי אסטוריה צפונה מערבה. שם התבצרו ויחזיקו מעמד בשתי המדינות, גליציה ובסקוניה, עד אשר נפלגה ממלכת הערבים לממשלות אחדות. והדבר הזה אשר היה לצור מכשול להמחמדים היה למעוז ישועות להנוצרים, — כי השכילו להפריד בין העצומים בשלחם ביניהם מדנים להרבות הקנאה והמשטמה, ובין כה וכה הגדילו עליהם עקב וירחיבו להם מקומם עד כי בראשית המאה הי"א כבר היו שם חמש ממלכות נוצריות: קשטיליה, אתגוניה, ליאון, נבארה וקטלוניה. וברית אחים היתה בין הממלכות האלה ומטרה אחת לכלן: להדוף את המחמדים מפניהן ולהשבית ממשלת חֲצִי הירח מֵחֲצִי האי הַפִירנאי, המושלים הנוצרים, בהערימם ע"י

בספרו „הלכות", שהוא קצור התלמוד. בעתותי הרעה, שבאו אחרי בן ויהי כבד למצוא ספרי התלמוד, נהנו כלם לאור ספרו זה, וגאונים הרבה עשו פירושים להלכותיו. גם פסקיו שאסף בספרו „שו"ת הרי"ף" (ר' יצחק פאסי) נתקבלו לדורות עולם. הוא כתב אותם בלשון ערב; בה כתב גם שלש הלכות גדולות עם באור רחב, ויחדו נעתקו לעברית. רוח החקירה העמוקה המתנוססת בתקופה ההיא, יצוקה בכל חבוריו, וההגיון הברור האיר לו נתיב בכל גבולות התורה. עוד לפני בואו לספרד פרץ ריב בין ר' יצחק אלבליא ור' יצחק אבן גיאת ובינו, בהתעברם בו על הקצור שעשה ללמודי התלמוד ועל התעלמו מפסקי הגאונים בבאורו „הלכות למעשה", ומלחמת הדברים לא חדלה עד מות שני מתנגדיו אלה. ר"י אבן גיאת מת בקורדובה, ששם הביאוהו עבדיו בחלותו, ואחר מותו נשאוהו והביאוהו לאליסנה ויקבר בקברות אבותיו (התמ"ט=1089). אז בא הרי"ף לאליסנה וימלא מקומו אחריו. מקץ שנתים ימים אבדה לר"י אבן אלבליא משמרתו הכבודה בחצר מלך שיביליה, כי נשבה אלמותמד בחרב אויב, ויובא לאפריקה. ויצא אבן אלבליא משיביליה וישב בגרנאדה, ואחרי שלש שנים חלה את חליו אשר ימות בו. כאשר קרב קצו קרא אליו את בנו ותלמידו ר' ברוך — והוא נער בן שבע עשרה שנה בעת ההיא — וילחש באזנו לאמר: „הנה אנכי מת, ואתה קומה ולכה אל רב יצחק אלפסי, ואמרת לו כי הנני מוחל לו ומפייסו על כל הדברים הקשים שנפלו בינינו בפה ובכתב, ועתה אחלה פניו לאספך אליו ולתת לך לשרתו ולשמוע תורתו. ידעתי כי יהיה לך לאב אחרי". ויהי אחרי מות אבן אלבליא (התנ"ד=1094) ויעש הנער כדבר אביו, וילך לאליסנה ויבוא לפני ר' יצחק אלפסי, ויבך הרי"ף מאד על מות הרב, ויאסוף את בנו באהבה רבה, וילמדהו תורה ודרך תבונות עד שהיה גם הוא לרב וגדול בישראל.

יוסף בן אלפרוג אל-קברי. על ידי אנשי סודו אלה בא אלפונזו בברית עם אלמותמד אבן-עבד מלך שביליה, ובעזרתו השתער על טולידה העיר הגדולה והבצורה, מעוז הערבים בספרד, ויבקיענה אליו (1085). בבוא העיר הזאת בידו, הניח אלפונזו ליהודים היושבים בה ובכל המדינה את כל זכיותיהם שהיו להם עד כה, בחסותם בצל המושלים הערבים. והמלך יחיא אלקדר, האחרון למושלי טולידה מבני הערב, אשר כל אוהביו וידידיו מבני עמו בגדו בו ויעזבוהו בקרב צרה, יצא משם לואלינסיה, ואתו ארח לחברה איש יהודי אחד, שהיה יועצו ואיש סודו בימי מלכותו וגדולתו. האיש הזה לא נודע בשמו; אך סופרי דברי הימים ההם מעידים על השר היהודי ההוא, כי שמר אהבתו ואמונתו למלכו האמלל עד מותו.

ואלפונזו לא הסתפק בכבישת טולידה אשר שם אותה לבירת ממלכתו, כי חשב מזמות להוסיף חיל בתגרת המושלים המחמדים, ולהבנות מהרבנם בקנאתם איש מרעהו. וילטוש עיניו לאלמותמד מלך שיביליה, לבגוד בבריתו ולבלוע גם ארץ ממשלתו. וישלח אליו את צירו הנאמן, את אבן שלביב, בראש חמש מאות אבירי עמו, לדרוש מאתו דברים אשר לא יתכנו. ואבן שלביב עשה כדבר מלכו ויקשה אל אלמותמד וידבר אתו משפטים עד כי קצף עליו המלך הערבי, ולמרות חקי עולם צוה להמיתו ולתלות גויתו על העץ, ולתת את אנשי לויתו בית האסור. בפרוץ הריב בין שני האיתנים האלה, נענה מלך שיביליה לעצת חבריו המושלים המחמדים ויקרא אליו את יוסף אבן תשופין, גבור אפריקה הצפונית, לעלות ארצה ספרד ולהיות לו לעזרה נגד אויבו עז. לקול הקורא הזה חש אבן תשופין ויבוא עם חילו הגדול, אשר בהספתו על צבאות המושלים בני בריתו היה מספרו רב ועצום מאד. ואלפונזו גם הוא הצביא חיל כבד מאד, ובשני

לגרות מדון בין המושלים המחמדים, לא יכלו לבצע מזמותם בלתי אם על ידי אנשים חכמים ונבונים, היודעים הליכות עולם וערומים בסכסוכי הדיפלומטיה — וכאלה נמצאו להם רק בקרב היהודים הסרים למשמעתם במדינות ממשלתם.

בעת ההיא גברו הנוצרים לאמונה בכל הארצות, וקנאת דתם אשר נשאתם במסעי הצלב מזרחה, להלחם במאמיני מחמד ולהרים נסם על ירושלים עיר הקדש, עוררה חמתם גם על כל היהודים, לרדפם באפם ולשפוך דמם כמים בכל מקומות מושבותם. רק בספרד עוד לא עדבו את לבם להרים יד בזכיות היהודים ולחדש עליהם את הגזרות הנושנות, השמורות בספרי חקיהם מימי מלכי הגותים המערבים, ויהי חק אחד ומשפט אחד לכל יושבי ארצותם, כנוצרים, כמחמדים, כיהודים. ובדיני נפשות עוד היה היתרון ליהודים על המחמדים, כי ההורג איש ישראל נענש כהורג אחד הכהנים או האצילים. וכעלות אלפתזו הששי למלוכה בקשטיליה (1065), קים את המנהגים הטובים ההם; בימיו נכבדו היהודים גם לעבוד בחיל צבאו ואף להכנס לזירה למשחק מלחמת בשלום — כחק לאבירי העם בימים ההם. לשוא התעבר בו האפיפיור גריגור השביעי באגרתו אליו (1080), כי „שכר נצחונותיו על המחמדים יוצא בהפסד הבא להדת הנוצרית על ידי היהודים יושבי ארצו" — כי „בכבדו את אויביה הנהו כמחרף עקבות מיסדה" — אלפונזו לא נחת מפני האפיפיור הזה הנורא על כל סביביו, כי היתה לו ממשלתו המדינית בספרד יקרה תעלה מקנאת האב הקדוש ברומה. מלבד אשר לא מנע מיהודים משמרות כבוד בהנהגת הממשלה, בחר בשלשה מהם להיות לו ליועצים אנשי סודו בעניני המדינות. האחד הוא רופאו החכם עמרם בן יצחק אבן שלביב, השני נודע בשם סידילו (Cidellus), אשר נשאהו ויקרבהו אליו שכם אחד על כל אציליו וגדוליו מקרב הנוצרים, והשלישי הוא הנשיא ר'

אחד על כל אציליו וגדוליו מקרב הנוצרים. אך בשנה האחרונה למלכותו נבאש בעיניו, על אשר נפתח לעצת האצילים בדבר המלוכה. כי לאלפונזו לא היה בן אשר יירש את כסאו אחריו, ותהי בתו אורקה יורשת העצר. ולא אבו האצילים כי הנשא לאיש בן ארץ אחרת, ומיראתם חמת אלפונזו העתירו אל השר היהודי לדבר דברם בשמו, כי יתנהג לאחד מהם לאשה ולא תסב המלוכה לאיש זר למרת רוח הספרדים. ועל זה חרה אף המלך, אשר היתה רוח אחוית עמו, וירחיקהו מעליו ולא יסף ראות פניו עוד.

השלישי הוא הנשיא ר' יוסף אבן אלפרוג אל-קברי (מעיר קברה), הנודע בקנאתו לדתו, —כי בהיות ארץ ספרד אבן הראשה לחכמי ישראל, מצאו בה הדעות השונות כר נרחב, ובתוכן הקימה לה גם דת הקראים מטע לשם, בשוב שמה הקראי אבן אל-תראס, אשר לקח תורה מפי החכם הקראי, אבו אלפרג „הזקן" שישב בירושלים. בהפיצו תורתו בקרב בני דתו התאמץ למשוך אחריו את היהודים יושבי קשטיליה ולהדיחם מעל תורת הרבנים (ד"א תונ"ן=1090), ובמותו סמך את אשתו אל-מעלמה להורות דתו אחריו, כי היתה חכמה ומלמדה, והקראים פנו אליה בשאלותיהם על עסקי דת ודין ויהיו להם דבריה כדבר האורים. וכראות ר' יוסף הנשיא כי חכת הזאת הולכת וגברה, התאונן לפני אלפונזו, וימלא המלך את ידו לעשות בה כטוב בעיניו, ומאז והלאה כבדה יד הנשיא על הקראים ויגרשם מרוב ערי קשטיליה ולא השאיר להם בלתי אם עיר אחת לשבתם.

כאשר גברה יד השופין בארץ ספרד, ורבו המלחמות במדינותיה דרומה בין המנצח האפריקני מעבר מזה, ובין מלכי הערבים מושלי הארץ מלפניו ואלפונזו מלך הנוצרים מעבר מזה. ובהלא הארץ מטה סבלו גם היהודים צרות רבות ורעות בתוך כל יתר תושבי הארץ, אבל לא בתור יהודים — כי גם

המחנות הנלחמים מזה ומזה היו יהודים במספר ארבעים אלף איש, כלם אזורים בגבורה ורק בצבעי צניפיהם אשר על ראשיהם הוכרו ונבדלו אלה מאלה. ואלמותמד התאזר עז לתת נקמתו באלפונזו ידידו הבוגד, ויהי כעמוד שני המחנות ערוכים לקרב וישאל את חכמיו האצטרולוגים—ובתוכם ר׳ יצחק אבן-אלבליא—לדעת אחרית המלחמה הזאת. בראשונה נבאו לו רעה, כי היו אותות השמים להם למחתה, אבל פתאם נשתנו הדברים, בשַנות אלפונזו את המועד אשר יעדו להם—כי בהתנגש המחנות על שדה סלכה (Zalaca) ביום הששי, שחר אלפונזו את פני אויבו לחשוך את המלחמה ליום השני בשבוע הבא, לבל תשבת מנוחת אנשי החיל בימי קדשם, שהם למחמדים ביום הששי, ליהודים—בשביעי ולנוצרים—בראשון בשבת, ואבן תשופין נענה לו לעשות כדברו. ואלפונזו עשה זאת בעקבה, בתקותו כי יפרקו המחמדים את נשקם ביום שבתם, ואז נקל יהיה לו לעשות אותם כלה. ויתנפל עליהם בעצם היום ההוא (23 אקטובר 1086), אבל תוחלתו נכזבה—כי עמדו המחמדים במערכה כסלע איתן, ובעלותו עליהם נגף חילו מפניהם מגפה גדולה מאד, עד כי לא נשאר לאלפונזו בלתי אם כתי מספר מאבירי חילו, בנוסו משדה המלחמה. הנה כן הוכה אלפונזו אחור, בגבור עליו יד יוסוף אבן תשופין; אבל שמחת המושלים הערבים היתה עד ארגיעה — כי הפך גבור אפריקה זה פניו אליהם, וירדפם באפו ויבוסם בחמתו, ויאחד ארצותם לממלכה אחת אשר נקראה על שמו „ממלכת האלמורבידים". בין המושלים ההם אשר כלו מתגרת ידו היה גם אלמותמד מלך שביליה, אשר הטה חסדו לר׳ יצחק אבן אלבליא, — כי הובא בשבי ארצה אפריקה (1091) ושם נעצר בבית האסורים עד יום מותו.

השני מקרב היהודים שעלו לגדולה במלוכת אלפונזו, נודע בשם סידילו (Cidellus), אשר נשאהו המלך ויקרבהו אליו שכם

אבן עזרא הקדיש לו את ספרו „התרשיש", ויספר נפלאות ממפעלותיו בשירו אשר כתב לכבודו בראש ספרו. בשם הכבוד „אל-וָזיר" נקרא גם המשורר ר' אברהם (אבו יצחק) אבן מוהגר. מהם הכי נכבד בעת ההיא ר' שלמה אבן פרוסאל הנשיא, בן אחות סדילה, השר היהודי, יועץ אלפונזו הששי מלך קשטיליה[1]. גם הוא היה שר וגדול בהיכל אחד המושלים הנוצרים, ויהי נכבד בעמו ומהלל מאד בפי משוררי דורו. ימים אחדים לפני הנצחון אשר נצחו המחמדים את הנוצרים במלחמה על יד אוקלים (Ucles), נשלח במלאכות מלכו, לקחת דברים עם המושל הערבי היושב במורציא, ובהיותו בדרך נרצח בידי רשע (תתס"ח=1108). ור' יהודה הלוי, הצעיר לימים בעת ההיא, הכין שיר הלולים לקדם פני השר ר' שלמה בשובו מדרכו, ובהודע לו פתאם דבר מותו הפך כִנורו לאֵבל ושיר שמחתו לקינה לוקחת נפשות[2].

עוד נשיא אחד היה בעת ההיא, הוא התוכן והמהנדס ר' אברהם בן חייא אלברגלוני, שהיתה לו משמרת ראש שרי המשטר בחצר אחד המושלים המחמדים. הוא נולד בשנת תתכ"ה= 1065. רוב ימיו ישב בעיר סוריה (Soria) אשר בקשטיליה הישנה, ולעת זקנתו לָקח־אחר כבוד לברצלונה עיר בירת קטלוניה. ויגדל כבודו מאד בעיני השרים גדולי המדינה על כחו הרב בחכמת התכונה, ויתוכח הרבה עם כהני הנוצרים, בהראותו להם אמתת סוד העבּור והתקופות לעברים. הוא כתב ספרים הרבה בחכמת המדידה והתכונה וגלילות הארץ וקביעת השנים וסדר העולם על פי חשבון העברים, הנוצרים, המחמדים, הסורים, הפרסים והמצרים. אבל בכל חכמתו נתן לבו גם לחכמת האצטרולוגיה, ויאמן בחשפעת הכוכבים על גורל בני האדם, גם חשב את הקץ

[1]) למעלה צד 46. [2]) החלוץ ח"א 151.

להאלמורבידים היתה רק מטרה מדינית נגד פניהם, אף שקראו למלחמתם עם הנוצרים „מלחמת הקדש" — ואף גם זאת, כי יהודי גראנדה אשר גרשו ממנה זה עשרים שנה בימי ממשלת באדיס [1], שבו למקומות אחוזתם, בתקוע האפריקנים את יתדם גם במדינה ההיא. רק פעם אחת יצאה גזרת מלפני „מושל המאמינים" יוסף אבן תשופין, לאכוף על היהודים היושבים בארץ ממשלתו, לקבל עליהם דת מחמד, — כי בנסעו למסעותיו דרך העיר אליסנה וירא בעיניו את כבוד קהלת ישראל שמה — כי מאז ישב בה ר"י אלפסי לכסא הרבנות גדל כבודה בתורתו ותהי לקהלה ראשית בספרד — ויחזק לו דבר רע, ויקרא אליו את ראשי הקהלה ונכבדיה ויודיע אותם דבר אשר קרא מעל אחד ספרי דתו לאמר: כאשר גבר מחמד הנביא לאמונתו החדשה, התנה את היהודים, כי אם יעבור זמן חמש מאות שנה מבלי בוא אליהם גואלם אשר לו יחכו, אז יחויבו להכיר אותו, את מחמד, לנביא ה', ולהחזיק באמונתו עד עולם. ועתה בעבור המועד הזה אשר נועד להם, הנהו דורש מהם למלאות דבר נביאו, ואם לא, אוי יסיר עֻלו מעליהם והיו עדי אבד (תתס"ה = 1105). אך הגזרה הקשה ההיא הוסרה, באסוף לו יהודי אליסנה הון רב כפר פדיון נפשם. בימי עלי אשר מלך אחריו (1106-1143) ראו היהודים בטובה; מהם היו לגובאי מס לגלגלת מאחיהם ומהנוצרים שכניהם, ומהם זכו למשמרות כבוד ויעלו לגדולה בחצר מלכותו — כי גם הכליף הזה כבד את החכמה והשירה ולפיהן העריך את אנשי ממשלתו. הרופא והמשורר ר' שלמה (אבו איוב סולימן) אבן אלמעלם משיביליה היה לו לרופא ומשנה (אל-וזיר). גם הרופא ר' אברהם (אבול חסאן) בן מאיר אבן קמניאל מסרגוסה היה לו ליועץ ומשנה, על רוח נדיבתו ואהבתו לעמו העריצוהו משוררי הזמן ההוא, ור' משה

---

[1]) למעלה צד 88.

ביתרון הכשר. אחי האל-וזיר ר' אברהם אבן מהגר היה ר' דוד (אבו סלימן) אבן מהגר „הדיין" בגרנאדה. הוא עשה לו שם בתורה בספרו „דיני הגט" אשר כתב בלשון ערב [1], וכבן נאמן לזמנו ומקומו עסק גם בדקדוק לשון עבר ויחבר על זה „ספר המלכים", וישא משאות מאת פניו לר' יהודה הלוי, ראש משוררי עמו. הר"ר אלעזר בר' נחמן (אבו אלפתח) אבן אזהר היה רב ומורה בשביליה ונודע לשם בעשרו וצדקתו וחסדו וגם ברוח השירה אשר נחה עליו, כעדות גדולי משוררי דורו ר' משה אבן עזרא ור' יהודה הלוי בשירי תהלה אשר כתבו לו. בקורדובה ישב לכסא הרבנות (תתס"ג) החכם והמשורר ר' יוסף בן יעקב (אבו עמר) אבן סהל (נולד תת"ל=1070) מתלמידי ר"י אבן גיאת. שיריו קלים ויפים; מאחדים מהם נראה כי בימי עלומיו שבעה ברעות נפשו. מפזמוניו ותפלותיו אשר הרבו יודעיהם לספר בשבחם, לא נשאר מאומה. הוא חבר גם ספר „עשרת הדברות" וימת בשנת תתפ"ד=1124. גדול בתלמוד היה ר' יצחק אבן אלבליא מקורדובה (נולד תתל"ז=1077), אשר הרי"ף אמצהו כבן לו [2] וכתורתו כן גדלה חכמתו גם נעלה ביחוסו [3] ועשרו. משוררי זמנו שמו כבוד תהלתו ור' יהודה הלוי שר עליו: „שמו ברוך והוא כשמו מבֹרך, והמתברכים בשמו ברוכים". בתלמידיו הרבים נודע הר"ר אברהם אבן דאוד, בעל „סדר הקבלה". מת בח' אלול תתפ"ז=1126, בשנת מ"ט לימי חייו. בספרד הצפונית גדל כבוד הר"ר יהודה ברזילי מברצלונה, תלמיד ר' יצחק אלברגלוני. הוא חבר ספרים גדולים ונכבדים בהלכות ודינים, ודבריו מובאים בתוספות ובפוסקים הראשונים, גם כתב פירוש על התלמוד ועל „ספר

---

[1]) ממנו נעתקו ונדפסו קצתם בשו"ת הגאונים „שערי צדק".

[2]) למעלה צד 42. [3]) למעלה צד 39.

וימצא כי ביאת המשיח תהיה בשנת ה"א קי"ח (1358). ועל זה התעברו בו הרבה חכמים מבני דורו. באחרית ימיו התגורר בפרובינציה וימת בשנת תתצ"ו=1136 [1].

פרק רביעי

ר' דוד אבן מוהגר. ר' אלעזר אבן אזהר. ר' יוסף אבן סהל. ר' יצחק אבן אלבליא. ר' יהודה בן ברזילי. ר' יוסף אבן צדיק. ר' יוסף אבן מיגאש. ר' לוי אבן תבאן. ר' יעקב בן אלעזר. ר' יהודה אבן עבאס. ר' יהודה אבן גיאת. ארבעה האחים לבית אבן עזרא. ר' יהודה הלוי. עבדלה אבן תמרת. רדיפת היהודים על ידי הערבים. הקיסר אלפונזו רימונדים. הנשיא ר' יהודה אבן עזרא. ר' אברהם אבן דאוד. ר' אברהם אבן עזרא. אלפונזו השמיני. הנשיאים ר' יוסף אבן שושן ור' יהודה אבן אלפאכר. ר' יהודה אלחריזי. אהבת המלך אלפונזו לעלמה עבריה. רדיפת היהודים בגלל זאת. צרותיהם בליאון. אלפונזו השני מלך ארגוניה. ר' ששת בנבנשתי. ר' שמואל ור' אברהם אבן חסדאי. ר' בנימין הנוסע. רבני גירונדי. ר' יוסף ור' דוד קמחי. ר' יהודה ור' שמואל אבן תבון. ר' יצחק בן אבא מארי.

בעת ההיא גמל פרי ההשכלה ליהודי ספרד ורבים מאד עשו בה חיל ויגברו לתורה ואמונה, לחכמות ומדעים, למליצה ושיר, ושלום אמת היה בין כלם ואיש לרעהו שר שירי אהבה וכבוד לשם ולתהלה ולתפארת. ברבני הדור ההוא נכבדו שבעה רועי ישראל, מתלמידי הר"י אלפסי, — וגם הם אהבו את החכמה והשירה וישתעשו בהן בכל אות נפשם ויהיו מגן לכל העוסקים בהן

---

[1]) תולדתו ופרטי ספריו נכתבו בראש ספרו „הגיון הנפש" (ליפסיא 1860).

מאיר בנו ור׳ מאיר אחיו והר"ר מימון אבי הרמב"ם, ויש אומרים כי גם הרמב"ם היה בילדותו אחד מתלמידיו, והרב נבא עליו כי „לאורו ילכו כל ישראל". בכל צדקתו וענותו ומדתו לעבור על פשע, לא יכל כפר לבוגדים בעמו, וביום הכפורים שחל להיות בשבת הוציא את דינו על אחד המלשינים לסקלו באבנים [1]. שלשים ושמונה שנה שמש בכתר תורה בקהלת אליסנה וימת בשנת תתק"א=2241, בהיותו בן ששים וארבע שנה.

בחכמי לשון עבר ודקדוקה נודעו שנים לשם: האחד הוא ר׳ לוי (אבולפים) בן יוסף אבן תבאן מסרגוסה, חבר בלשון ערב ספר „המפתח" על הדקדוק והמסורות, גם פיוטים, אשר באחד מהם הוא מספר תלאות בני עדתו על ידי אלפונזו מלך ארגוניה, בצורו על סרגוסה ימים רבים עד רדתה. השני הוא ר׳ יעקב בן אלעזר (אבול חסאן עזרא), שחבר ספר „השלם" בשרשים ומסורות, גם כתב ספר משלים ומכתמים, להוכיח כי לשון עבר איננה נופלת בערכה מלשון ערב, גם פיוטים נמצאו ממנו. במשוררי הזמן ההוא נודעו עוד ר׳ יהודה (אבול באקא יחיא) בן אבון אבן עבאם; ממנו נשאר שיר יפה לראש השנה, ור׳ יהודה (אבו זכריה) אבן גיאת, אשר ירש רוח השירה מאביו הרב והפייטן [2]. זכר שיריו נמצא בשיר שכתב לו אוהבו ר"י הלוי. במליצה והלצה הצטין בעת ההיא ר׳ שלמה בן סקבל, קרובו של ר׳ יוסף אבן סהל, מחבר הספור ההתולי „תחכמוני".

שם עולם עשו להם ארבעה אחים ממיוחשי ספרד, צאצאי ר׳ חסדאי אבן שפרוט, בעשרם ונדיבתם וחכמתם הרבה, והם: ר׳ יצחק (אבו אברהים), ר׳ יהודה (אבול חסאן), ר׳ משה (אבו הרון) ור׳ יוסף (אבו חגאג) בני ר׳ יעקב אבן עזרא, שהיה שר

---

[1]) שו"ת הר"י בן הרא"ש סי׳ נ"ח. [2]) למעלה צד 40.

יצירה", וחליפות דברים היו לו עם ר' אברהם בן חייא על אמונתו באותות השמים ועסקו באסטרולוגיה „שהיא חכמת הכלדיים", ואף שעסק בפילוסופיה התנגד לחקירה החפשית ויצו ללמדה רק מספרי חכמים הנודעים באמונתם לדת קדשם. — ר' יוסף (אבו עמר) בן צדיק אבן-צדיק מלא מקום ר' יוסף אבן סהל ברבנות קורדובה. בחכמת הפילוסופיה עשה לו שם עולם בספרו „עולם קטן", בו הראה כי ראשית הידיעה הנחוצה לאדם היא ידיעת עצמו וממנה ידע הכל; גם חבר בלשון ערב ספר בחכמת ההגיון. נוסף על תורתו וחכמתו היה גם משורר ופייטן, ועליו אמר האלחריזי: „עת ישחו כל בנות השיר, הרוממנה קרנות צדיק" [1]), ור' יהודה הלוי שר לכבודו ויקרא לו „גבור התורה והתעודה". גדול מכל חבריו היה הר"ר יוסף אבן מיגאש הלוי, נכד השר הגדול אשר כהן במשמרת כבוד בחצר מחמד אלגפר מלך שיביליה, אחרי ברחו מגרנאדה בהאחזו בסבך עניני המלוכה שמה [2]) (נולד תתל"ז=1077). הוא למד בילדותו אצל אביו, שהיה גדול בתורה ואוהב ורע לר' יצחק אבן אלבליא, ובהיותו בן שתים עשרה שנה נכנס בישיבת הר"י אלפסי, וילמוד בה ארבע עשרה שנה רצופות, ויעל על כל חבריו במעלות התורה, ורבו התפאר בו, ובסמכו אותו לרבנות כתב עליו „שאפילו בדורו של משה לא אשתכח כוותיה" [3]), גם בכר אותו על פני ר' יעקב בנו, אף שהיה גם הוא גדול בתורה ומוסמך לרבנות, ויבחר בו למלא מקומו אחריו בעיר אליסנה, ואחרי התנגדות מקנאיו עלה הצעיר הזה לגדולה בעודו בן עשרים ושבע שנה, ור"י הלוי שר שירים לכבודו וירוממהו עד שחקים. בתורתו אשר הפיץ ברבים אחז בשטת רבו, ועל פיה חבר פירוש על הש"ס, הנקרא בשם „מגלת סתרים". בגדולי תלמידיו נחשבו ר'

---

[1]) תחכמוני שער ג'. [2]) למעלה צד 31. [3]) סה"ק לחראב"ד.

„בנשיקת יה שֻׁלחה נשמתו עלי אדמות" ובנשיקה אספה ה' אליו; איש אשר התורה, החכמה והשירה יחד פארוהו ותענדנה עטרות לראשו, וכלן יחד הקדיש לאלהיו, לעמו ולארצו הקדושה אשר אהב סלה.

הוא נולד בערך שנת תת"ם=1080, בקשטיליה הדרומית, ומבלי מצוא מקום נאמן לתורה ולתעודה בספרד הנוצרית, נסע• עבר לספרד הערבית ויקשב לתורת ה' בעיר אליסנה, בבית מדרשו של ר"י אלפסי בעודנו נער. שם נקשרה נפשו בהר"י אבן מיגאש וביתר החברים שהיו לאות ולמופת בישראל. גם הרבה ללמוד חכמות ומדעים, ובשובו לעיר מולדתו היה שם לרופא חכם ומהלל, וידיו מלאו עבודה רבה אשר הוגיעתהו כל ימיו, ובכל זאת לא חדל ללמוד ולהשכיל ולהשתלם בכל דבר מדע ותושיה. הוא היה מליץ נפלא בלשון ערב, ויעש חיל בשירה הקשטילית, אך השירה העברית היתה משוש דרכו מנעוריו, ובה הפליא לעשות ברוח ה' אשר סמכתהו. בעודנו נער בן שלש עשרה שנה כבר השתוממו עליו רבים מהמשוררים הנודעים בשם, כי „כל יופי, כל נעם הנמצא בשירה העברית מאז נשמעו זמירות ישראל בשפת ציון על אדמת ספרד, נגלו בשיריו ביתר שאת וביתר עז, ובכל הכבלים והשלשלאות שנתן על רגלי בת שירתו, באחזו בדרך משוררי העת ההיא, לספור צעדיה ולעשות לרוח משקל בתנועות ויתדות, נשארה קלה במעופה למרום ובהרקיעה לשחקים". בראשונה התהלך ר' יהודה לרוח העת, ויפזר את המהנה הטובה הנתונה לו משמים בהפריזו שיריו וחרוזיו לכבוד ידידיו ומכבדיו אשר רבו מיום ליום, וישר על היין והאהבה ותענוגות בני האדם, וגם בהם הראה כחו ומעלת רוחו באין דומה לו; אבל אחרי כן עזב דרכו זו, דרך השירה הערבית, גם עזב את החקירה החפשית, זו החכמה היונית, אשר „אין לה פרי כי אם פרחים", ואז נגלה

וגדול בגרנאדה בחצר חבום מלך הערבים בימי ר' שמואל הנגיד. משפחת אבן עזרא נחשבה בין אלו שמוצאן מאצילי ירושלים, ועל ארבעת האחים האלה נאמר: „כלם מרותם מעידות עליהם שהם מזרע המלוכה ומן הפרתמים" [1], בהם הכי נכבד המשורר הגדול ר' משה (נולד בערך תת"ל=1070), שלקח תורה מפי אחיו הבכור ומהר"ר יצחק אבן גיאת. הוא אהב אהבה עזה את בת ר' יצחק אחיו וגם היא אהבתהו מאד, אך אביה ויתר אחיו מאנו בזה, וישיאוה לאחיו הצעיר. ויקצוף עליהם ר' משה ויעזבם בחמת רוחו. אך בהודע לו כי במותה זכרה אהבתו לו, השלם לאחיו וישב אל משפחתו ומולדתו. נחמדים הם שירי האהבה אשר שר לאהובתו וקינותיו עליה ועל אחיו שמתו זה אחר זה. רוח שירתו היתה כמעין אשר לא יכזבו מימיו, הלא הם כתובים בספר „התרשיש" וספר ה„דיואן". מלבד אלה נמצאים ממנו בערך מאתים תפלות וסליחות לימים הנוראים, ועל שם הסליחות שחבר נקרא גם ר' משה „הסלח". ברבים משיריו הפליא לעשות בסגלת ה„תגנים" (מלות הדומות בהברתן ושונות בהוראתן). הוא נסה כחו גם בפילוסופיה וחקר אלוה, ויחבר על זה ספר „ערגת הבושם". גם חבר שני ספרים בלשון ערב על דבר תולדות הספרות העברית וקורות חכמיה ומשורריה. הוא מת בערך התצ"ט=1139, וידידו ורעו ר"י הלוי נתן עליו לאֵבל כנורו.

לרגל גדולי עמנו שחיו בתקופה הנעלה והנאורה ההיא, הנה זה הגענו אל האחד המיוחד אשר לשמו ולזכרו תאות נפשנו — הוא החוקר והמשורר הלאֻמי, ר' יהודה (אבול חסאן) בן ר' שמואל הלוי, איש האלהים אשר היה נעם ה' עליו ורוחו היא נחתהו ותנשאהו על כל המשוררים שהיו בעמנו בארצות גלותנו; איש אשר

---

[1]) סוף סה"ק להראב"ד

במסעו על הים ובהעצרו אצל ידידיו ומכבדיו במצרים, בתימן, בצור ודמשק עד הגיעו אל מדבר יהודה—שם נאלם דומיה ונעלם מן העין. וכמו שער הוא בנפשנו, כי בבואו אל אדמת הקדש לא קמה בו עוד רוח, כי צר לבו מהכיל המון רגשותיו כי התגברו; ובסערה זו התפתחה נפשו ממסגרותיה ורוחו שבה אל האלהים. ההגדה, המפורת פרחיה על קברי אהובי העם, אנשי השם, מספרת לדור, כי בהגיע ר' יהודה עד שערי ירושלים, ובראותו לנגד עיניו את העיר „האבלה והחרבה והבזויה והשוממה" התעוררו כל חושיו בו ויתן לאבל כבר כנורו, ויקונן בקול רם את קינתו הידועה, המתחלת: „ציון הלא תשאלי לשלום אסיריך"—והנה עבר פרש ערבי על פני המקום ההוא, ובראותו את נפש היהודי משתפכת ככה באהבתו ואמונתו לעיר הקדש ויחר אפו בקנאתו בו וירמסהו ברגלי סוסו וימיתהו.

מהמון השירים שנשארו אחריו עד אלף במספר נמצאים פיוטים כשלש מאות בערך, ורובם נתקבלו ונתפשטו בכל תפוצות עמנו לכל כתותיו ומפלגותיו, לפאר בם עבודתו בקדש. מלבד שירים אחדים אשר יסודתם בהקירה עיונית, השאיר לנו לברכה גם ספר אחד אשר יסודתו בפילוסופיה, הגיוניו תהם רבה ותכליתו קדש לאמונת ישראל; בו טהר לב וקדושת נפש נפגשו ואהבת אדם וחבת הלאם נשקו. הספר הזה כתוב בלשון שהשתמשו בה כל חכמי העת ההיא, היא לשון ערב, ובעברית (בהעתקת אבן תבון) נקרא „ספר הכוזרי"; בו הוא מבאר יסודי דת ישראל, תשובות על שאלות הגוים והמינים ודעותיו וחקירותיו בהנהגת העולם. הוא כתוב בתור וכוח שהיה בחצר מלך הכוזרים בין שלשה בעלי הדתות הראשיות עם פילוסוף, מין וכופר. בספרו זה—אשר השלימהו בשנת התק"א לפני עלותו לארץ הקדש— יֹּת על דתנו נזר תפארה, וחכמי דורו ששו בו ובמחברו ובמליצתם

כחו לאלהיו בחקר אמונה ובשירי קדש, אשר בהם נראה עצמת אהבתו ואמונתו לעמו ולדתו.

אמנם המשורר האמתי הוא נשמת עמו, ובהרגשתו הדקה יחזה למרחוק מה שלא ידע ויכיר העם בעתו — כי אף שהיה אך טוב בימיו לישראל יושב ספרד, בכל זאת השתוחחה עליו נפשו בהתבוננו אל גורל עמו, אשר מעודו לא יכירהו מקומו בארצות הגוים, אשר חייו תלוים לו תמיד מנגד, וכמעט תעלה עליו רוח המושל והנה צרה וצוקה ובכיה לדרות! זאת השיב אל לבו ובמרי שיחו שאל: „היש לנו במזרח או במערב — מקום תקוה, נהיה עליו בטוחים?" [1]) במחשבות תוגה אלו אשר לא נתנו דמי לו התעורר בקרבו רעיון אחד אשר האיר לו ממזרח שמש — רעיון שיבת ישראל אל אדמת אבותיו. נפשו ערגה לירושלים, תפארת ישראל מימים עברו ושאר תוחלתו ותקותו לימים יצרו, ומעיו המו לארצו העזובה, המחכה לבניה כאם עצובה, ובגבור תשוקתו אליה מארץ מרחק הגה נכאים: „לבי במזרח ואנכי בפאת מערב, ציון בחבל ארום ואנכי בכבל ערב"! [2]). הוא חש עתידות לו כי „ירושלים אמנם תבנה כשיכספו בני ישראל לה ויחוננו אבניה ועפרה" [3]), ולבו הרגש התעורר על אחיו שלוי עולם, אשר בפיהם יזכירוה ולבם בל עמם [4]). לאחרונה גברה אליה תשוקתו עד בלתי נשוא, ובכן גמר אמר לעזוב את מקומו עם בתו ונכדו עם ישיבתו ותלמידיו ועם כל אהובי נפשו ולהרים פעמיו למשואות אל, לראות בעיניו את אהובתו היקרה והאמללה — זו ציון חמדת לבבו ומבחר הגיוניו ורגשותיו, והוא כבן ששים שנה בעת ההיא. דרכו מצוינת לפנינו בשירים אשר כתב בערי קורדובה וגרנאדה,

---

1) דיואן, הוצאת שד"ל. 2) שם. 3) כוזרי, מאמ' ב', כ"ד. 4) שם, אף מאמר ח'.

מועד, נאנסו להמיר דתם למראה עין ולבוא בברית מחמד. גם באנדלוזיה נהרסו כל בתי הכנסיות המפארים שהיו שם לבני ישראל. הרב החוקר הישיש ר׳ יוסף אבן צדיק לא האריך עוד ימים, בהבטל קהלתו העתיקה והנכבדה, זו קהלת קורדובה, וימת עוד בשנה ההיא. הישיבות הגדולות בשביליה ואליסנה חדלו, והר״ר מאיר הממלא מקום אביו ר׳ יוסף אבן מיגאש גלה מאליסנה לטולידה ואתו כל אשר מצאו נתיבותיהם ויברחו מפני חמת המציק. והנשארים עשו כאחיהם המערבים יושבי אפריקה הצפונית וימירו דתם לפי שעה, ויאחזו בדת מחמד למראה עין, בעוד אשר בסתרי חדריהם שמרו דת מורשה. ונשי הנמלטים וילדיהם ורכושם וכל אשר להם נפלו בידי המנצחים אשר עשו בהם כרצונם.

בעת צרה ומצוקה זו נמצא להם מקום מפלט בספרד הנוצרית, בהוסד שם ממלכת הקיסר אלפונזו רימונדיס (1126=1157), והעיר טולידה הבירה היתה לפנת יקרת לאצור בה חכמת ישראל ולהאדיר תורה בלמודיה. הישועה הזאת באה להם מאיש אחד מאחיהם, אשר בישועתו לעמו גלה צדקתו כהנשיאים אבן שפרוט ואבן נגדילה בימיהם — הוא הנשיא ר׳ יהודה בן ר׳ יוסף, הצעיר בארבעת האחים הנודעים לבית אבן עזרא [1], אשר בעודו בימי עלומיו כבש בגבורתו את מבצר „גבע רקח" (Calatrava), אשר בין טולידה וקורדובה (1146), ועל זאת מנהו הקיסר להיות שר המבצר ההוא וגם הרימהו למעלת נסיך. ויהי השר הזה מגן ומושיע לפליטי עמו הנס׳ם מחרב האלמוהדים, ויכלכלם ברוב חסדיו ויפזר הונו לפדות את השבוים, להחיות נפשם ברעב ולהלביש מערומיהם ולהמציא לכלם מקומות לשבתם. והעיר הבירה מלאה מהמון הגולים עד כי היתה לקהלה גדולה

[1]) למעלה צד 53.

אמרו: „השמר לך פן תעזוב את הלוי". אמנם הספר הזה אחד הוא ואין שני לו בנעמו וטוב טעמו, כנעם השפוך על כל שירי משוררנו הלאמי הזה, אשר כמהו לא היה מעת נסתם החזון ואחריו מי יודע אם יקום עוד כמהו בתוכנו!

וחזון לב המשורר האלהי בדאגתו לעמו עד מהרה בא ונהיה — כי אחרי שנות מספר התעוררה סופה מעברים, בשית אויבי ישראל עליהם מסביב, ולא נמצא גם במזרח „גם במערב מקום תקוה להיות עליו בטוחים". הנוצרים התגודדו למסע הצלב השני נגד הסרקינים המושלים בארץ הקדש, וכמריהם הפיחו אש קנאתם לכלות זעמם ביהודים עם חרמם. ובעוד עמי הנוצרים הופכים ידם בעם הנגש והנענה מעבר מזה (משנת תתק"ו והלאה = 1146), באה עליו כשאה אידו מחמת הברבריאים יושבי אפריקה הצפונית. כי קם שם קנאי חדש לדת מחמד, הוא עבדאלה אבן תמרת, אשר יסד שטה חדשה בתורת האלקוראן, ויקרא חרם על מושלי האלמורבידים, וישטום את ההשכלה והשירה והחכמות והמדעים וכל מחמדי הנפש והגוף שבהם דבקו המושלים ההם „מהתענג ומרך". הכת האלמוהדית הלכה וגברה באפריקה הצפונית, וכלם קבלו את אבן תמרת לנשיא אלהים בתוכם, ואחרי מותו היה תלמידו עבדולמומין למושל אחריו. הוא הגדיל הרחיב ממשלתו בארץ ההיא, ויכבש את מארוקו הבירה (תתק"ו = 1146), ומשם עלה גם על ספרד ויבקיע אליו את רוב מדינת אנדלוזיה עם קורדובה הבירה (תתק"ח = 1148), ויכבד ידו גם על היהודים ויחדש עליהם גזירת אבן תשופין, בזכרו להם את ההגדה המחמדית על אדות התנאי אשר התנה מחמד את היהודים בימיו [1]. רבים מיהודי אפריקה הצפונית אשר לא יכלו לעזוב את ארצם בעוד

---

[1]) למעלה צד 48.

ר׳ אברהם בן מאיר אבן עזרא (נולד תתמ"ח, מת תתקכ"ז) היה נפלא בחכמתו הרחבה ובחריצותו העמוקה ונפלא גם בתולדתו ותכונתו. הוא היה גדול בתורה ובחקירת לשון עבר ובכל החכמות המדעים, אבל כדרכו רבו ההפכים, — ויהי מבקר חפשי ומאמין אדוק, פילוסוף אוחז בחכמה יונית ומקנא לקבלה ומסרת אבות, מחזיק בדת קדש ומאמין באותות השמים על פי כללי האסטרולוגיה. ראשית דברי ימיו לוטה בערפל, ועד שנת החמשים לא נודע טיבו בעולם כי אם בשירים אחדים קלי ערך, וכפי הנראה עסק כל העת ההיא במסחר אשר היה לו למחסור, כאשר תעיד על זה הלצתו הידועה: „אם יהיו נרות סחורתי, לא יאסף שמש, — לו אהיה סוחר בתכריכים, לא יגועו אנשים". שיריו לא היו נשגבים ברגשי עז, שהם נחלת כל משורר אמתי, אבל עשירים בהלצות ושנינות וחידות נפלאות, וביותר נגלה כחו בסגנונו הפרזי, שבו כתב באורו לספרי הקדש, המצטין בקצורו באין דומה לו. בשנת החמשים לימי חייו עזב את ספרד מולדתו ויהי נע ונד בארצות איטליה, אפריקה, מצרים, ארץ הקדש, בבל ואשור, ופעם אחת נפל בשבי ויובא לארץ הודו, ושם האכילוהו שוביו עגות מצות [1]. עיף ויגע שב ר׳ אברהם ממסעותיו ארצה איטליה ומשם נע צרפתה ובריטניה ויבוא עירה קלהורה (Calahorra) אשר בצפון ספרד וימת שם. לפני בוא קצו רשם בידו שנת מותו: „ואברהם בן חמש ושבעים שנה בצאתו מחרון". בערים אשר התגורר לרגלי מסעותיו אזן וחקר ותקן ספרים הרבה בדקדוק, בחכמת התכונה והאסטרולוגיה וסגולת המספרים וסדר המצות ועל כלם — באורו הנפלא לכתבי הקדש; בו עשה לו שם עולם אשר לא יכרת, וחכמים הרבה עשו פרושים ארוכים לבאורו הקצר ויגלו נפלאות ברמזיו. בהדיוואן, הוא אוצר השירים שנשארו אחריו

1) ר"י האזובי בס׳ אבודרהם.

ונכבדה, ור' מאיר אבן מיגאש פתח בה ישיבה ללומדי ה' ויעמיד לו תלמידים הרבה. וה' הגדיל חן ר' יהודה הנשיא בעיני מלכו עד כי שמהו לסוכן על ביתו (תתק"ט) ובהיותו נתון בלבבו ובנפשו לתורה המסורה, התעורר בקנאתו היתרה להכביד ידו על הקראים, אשר שבו להרים ראש אחרי הרעה שהגיעה להם על ידי הנשיא ר' יוסף אל-קברי [1], וברשיון הקיסר רדף אותם עד חרמה (תתק"י—תתקי"ז).

מטולידה הופיעה נהרה על ישראל כמערי ספרד המחמדית לפנים. שני אנשים אשר מוצאם מעיר הזאת עשו להם שם עולם בחכמתם וישיתו על תפארת יהודי ספרד נוספות, הם: ר' אברהם אבן דאוד ור' אברהם אבן עזרא.

הרופא ר' אברהם אבן דאוד (הראב"ד הראשון) הלוי (נולד בערך תת"ע, מת בזקנתו על קדושת ה' בש' תתק"ם), היה מצד אמו חטר מגזע הנשיא ר' יצחק אבן אלבליא. הוא היה הראשון אשר נתן לשטת אריסטו מהלכים בחקירה הדתית לחזק בה אמונת ישראל. הוא הראה לדעת כי חקר אלוה הוא חובת הדת הישראל, כאמור: „דע את אלהי אביך ועבדהו". חקירותיו הנפלאות שבהן הכיר דרך רבנו סעדיה גאון שאב גם ממקורות הפילוסופים היונים והערבים ויביא חכמתם בכלי קדש, בספרו „אמונה רמה", אשר כתב בלשון ערב ונעתק לעברית ע"י ר' שלמה בן לביא. מלבד התורה והחכמה, שהן היו משוש דרכו בחיים, שת לבו גם לחקר דברי הימים, וישאר אחריו ברכה בספרו „סדר הקבלה", שבו התאמץ להוכיח נגד הקראים אמתת התורה המסורה להרבנים משנות דור ודור, ויגלה הרבה חדשות ונצורות בתקופה הנכבדה אשר לפנינו בתולדות בני עמנו בזמן ממשלת הערבים בספרד.

---

[1]) למעלה צד 47.

מאד ויתן לו את בתו לאשה [1]). אבל להגדה זו אין כל יסוד נאמן.

וקהלת ישראל בטולידה הלכה וגדלה, בתי כנסיותיה התנוססו ביפים וגאון תפארתם, אך באי שעריהם לא גברו לאמונה, הם השכילו בכל מדע והשירה והחכמה היו מבחר שעשועיהם, ובגללן לא הצליחה גם ישיבת ר' מאיר אבן מיגאש לגדל אנשים גדולי תורה, כי כרובם כן נטו אחרי למודי הפילוסופיה ויחקרו בדת ברוח בקרת חפשית. בהם נמצאו גבורי חיל הששים לקראת נשק והבחורים למדו אחוז בחרב והתחרות בכלי מלחמה למען המנות בין הפרשים אבירי הארץ. בימי אלפונזו השמיני (1166=1215) זכו אצילי חכמי ישראל למשמרות כבוד במלוכה, ויועילו הרבה להגדיל כבודה. נכבד היה מאד בחצר מלכותו ר' יוסף בן שלמה אבן שושן (אלוחיד אבו עמר) „הנשיא" (נולד תתצ"ה, מת התקס"ד), שהיה חכם ועשיר, ירא ה' וטוב ומטיב לכל. ביד נדיבה החזיק את לומדי התורה, גם בנה בית כנסת לתלפיות, ובנו ר' שלמה ירש ממנו את מדותיו הטובות ויהי כמהו. גדול היה שם גם כבוד הנשיא ר' אברהם אבן אלפאכר „סגולת המלכים ותהלת הנסיכים" [2]), (נולד בערך התק"ך, מת אחרי שנת תתקפ"ג). הוא היה יועץ המלך וסופר מהיר ומשורר נכבד בלשון ערב. מכתביו ושיריו נאספו במחברת על ידי סופר ערבי. פעם אחת נשלח במלאכות מלכו אל מושל מארוקו, ואף שהיה המושל האלמוהדי קנאי ככל אבותיו, עד כי לא נתן לאיש יהודי לבוא בגבולו, וגם את המומרים שנשארו בארצו מימי עבדולמומין [3]) הבדיל לרעה מכל יתר התושבים — בכל זאת לא יכל להשיב פני הציר הנכבד הזה וישמח על חכמתו ונעם דבריו. וקרוב היה לו

[1]) שלשלת הקבלה. [2]) אבני זכרון, ע"ד. [3]) למעלה צד 58.

(במספר 260) נמצאות שתי קינות על יצחק בנו יחידו, אשר נלוה עליו במסעותיו לארץ הקדם. הוא היה משורר כאביו ונשאר בבגדד בירת הכליפים, בחסותו בצל הרופא המהלל נתנאל (אבול ברכאת), ובהמיר מיטיבו זה את דת ישראל באחרית ימיו נמשך גם הוא אחריו „ויסר מעליו מעילי הדת היקרים, ופשט את בגדיו ולבש בגדים אחרים" [1]. בין הספרים והחוברות הרבים המיוחסים להראב"ע נמצא ספר „תחבולות", והוא שטה מחכמה בחכמת המספר, שעל ידה הציל הראב"ע —לפי ההגדה— את חמשה עשר תלמידיו מהטיל אותם אל הים ביום סערה. כי גזר רב החבל אמר, להשליך הימה את כל האיש התשיעי אשר יעלה במספר, בהעמידו את כל אנשי האניה יחד, להקל מהאניה את כבד משאה—והראב"ע השכיל להעמידם בין יתר האנשים בסדר וחשבון, לבל יגיע המספר תשעה לאיש מהם. כן מספרת ההגדה, כי היה הראב"ע לחתן לר' יהודה הלוי (ששניהם היו בני שתי אחיות) על פי מקרה נפלא. כי בת יחידה ויפה היתה לר' יהודה, וכאשר גדלה בקשה אמה להשיאה לאיש, ותעתר לבעלה יום יום עד כי קפץ ר' יהודה ונשבע באפו כי יתננה להיהודי הראשון שיבוא לפניו — והנה זה בא ר' אברהם משוט בארץ והוא לבוש סחבות כאחד העניים, ויתנכר אליו ולא הגיד לו מי ומה הוא. ויעצרהו רבי יהודה בביתו ויחל ללמדהו תורה ור' אברהם הערים וילמוד כמתחיל, וכן היה בעיניו. ופעם אחת בלילה, בהתקשות ר' יהודה הלוי על אחד הפזמונים מבלי מצוא אות ר' לסדר הא"ב אשר כתב בחרוזיו, ויהגה עד בוש.—והנה קרב ר' אברהם אל השלחן, ויתבונן בגליון המונח שם, וימלא בסתר את החרוז החסר. ובזה נגלתה תורתו וחכמתו פתאם לעיני ר' יהודה הלוי עד כי הכירהו כי הוא זה בן גילו, ר' אברהם אבן עזרא, הנודע לשם, וישמח עליו

[1]) תחכמוני שער ג'.

המלכה לפחת אש קנאות בלבב השרים והכמרים, והם הסיתו את ההמון לפרוע פרעות בעיר המלוכה, וימיתו את רחל היפה בהיכל תפארתה ומשם פשטו על היהודים ויכום וימיתו הרבה מהם. במהומה ומבוסה ההיא נהרג גם הרב הישיש ר׳ אברהם אבן דאוד, פאר העדה והדרה (תתק״ם). אולם השערוריה הזאת עברה כצל ויהודי טולידה נשארו באהבתם ואמונתם למלך החסד ההוא, ויכבדוהו מהונם ויתמכוהו בעשרם, למען תמצא ידו לחלץ אנשים לצבא, בצאתו למלחמה על האלמוהדים אשר שבו שלחו ידם בספרד הנוצרית להבקיעה אלידם. וכאשר הוכה מבחר חילו במלחמה על יד אלַרקוס, והאויב שם שמות בקשטיליה וישם מצור על העיר הבירה, גלחמו גם היהודים בזרוע עוז, באהבתם למלכם ובאיבתם להאלמוהדים צורריהם, ויעזרו ליתר ההושבים להכות את האויב אחור, וישמחו מאד בכרות מלכי קשטיליה וארגוניה ברית אחים, לבצור רוח האויב ולהצר צעדיו תחתיו. אבל שמחתם הופרה, כי בעבור חיל מלכי הברית דרך ממלכת ליאון, כבדה ידו על היהודים היושבים שם וישימום לבז ולמשסה. במהומת מלחמה ההיא אבד ספר ה„הללי״, הוא התנ״ך עתיק הימים, אשר „ממנו היו מגיהים כל הספרים״ [1]), ויהי שלל להשודדים ביום עברות (ט׳ באב תתקנ״ז=1197).

בממלכת ארגוניה וקטלוניה חיו אז היהודים במנוחה ושלוה, ועל כן לא היה מעצור לרוחם להתרומם ולהגביר חילים ולהתגלות בכל תושיה. אלפונזו השני (1162=1196) אהב את החכמה ויכבד את משחריה, אשר רובם היו מקרב היהודים. שם עלתה העיר ברצלונה על סרגוסה הבירה, בהיותה יושבת על חוף ימים ומסחרה פרץ בארץ. בה רבו שועי ישראל ואציליהם עד כי נאמר עליה „עיר הנשיאים״ [2]).

---

[1]) יוחסין למהר״א זכות. [2]) תחכמוני שער מ״ו.

ממשפחתו ושמו ר׳ יהודה בן ר׳ יוסף אבן אלפאכ̇ר, וגם הוא היה „נשיא" בעמו ושמו גדל בארץ.

בטולידה חי בימי נעוריו ר׳ יהודה בן שלמה אלחריזי (נולד בערך תתק"ל, מת תתק"ץ), המשורר האחרון בתקופת השירה העברית-הספרדית, אשר בדונש בן לברט החלה, באבן גבירול ור"י הלוי הגיעה למרום מעלתה ומאלחריזי והלאה נחבא קולה ולא יספה עוד תת כחה. כהראב"ע שבע גם הוא עמל ונדודים, ויהי בצרפת ויסע דרך מצרים לארץ הקדש וירחיק נדוד עד פרס, וישר על כל מראה עיניו ומשמע אזניו; הנעים והתפל, היקר והזולל יחדו נשתוו לו, ויחרוז חרוזיו על שממת ציון ועל משתה היין; על מעלות הנפש ועל עקיצת הפרעוש. רק לאחת נתן נפשו ומאדו: לשפת הקדש, ובראותו את אחיו נותנים היתרון ללשון ערב, קנא לה ולכבודה ויעתק ספרים הרבה, בהם הכי נודע ספרו „תחכמוני", והוא קובץ מליצות והלצות בשיחת שני רעים: הימן האזרחי וחבר הקיני. בו [1]) נמצאה השקפה נאמנה על התקופה ההיא, המצוינה במשורריה ורבניה ונשיאיה. אך בכל הלצותיו ושנוניו וחריצותו בסגנון המוסיפי אין רוח השירה האמתית מתנוססת, וחרוזיו הנהדרים ברובם אינם חכמה כי אם מלאכה, ובצדק אמר עליו ועל המשוררים בני דורו, בערכו אותם למשוררים הגדולים שהיו לפניהם: „הראשונים אכלו הסלת, ועזבו לנו הפסולת".

גם בעת ההיא שהיתה אך טובה ליהודים בספרד הנוצרית, הראה העם להם כי לא בידם טובם. וזה הדבר: המלך אלפונזו בגד באשת נעוריו, שהיתה ממשפחת המלוכה באנגליה, ויאהב עלמה עבריה ושמה רחל ועל יפיה נקראה בשם פ̄ורמוזה (יפהפיה). האהבה הגלויה הזאת ארכה כשבע שנים, עד אשר הצליחה

[1]) בשער הג׳ והי"ח והי"ו ועוד.

גירונדי ובנו הנודע לשם ר׳ זרחיה הלוי גירונדי, איש ריבו של הראב״ד. הוא השיג על הרי״ף בספרו „המאור" ויחבר עוד ספרים תלמודים, גם היה משורר ופייטן גדול בערבית וארמית

פליטי ספרד המחמדית נשאו גם חכמתם גם מעבר לגבולה, ויזהירו באורם על היהודים יושבי חשך בארצות גלותם,—במשפחות קמחי ואבן תבון, אשר הועילו מאד להביא השכלת יהודי ספרד אל צרפת הדרומית.

ר׳ יוסף בן יצחק קמחי, הנודע בשם הריק״ם (נולד בסוף המאה הט׳ וחי עד בערך התתק״ם), ברח מספרד הדרומית מפני חרב האלמוהדים ויבוא לשבת בנרבונה. הוא היה הראשון אשר חבר ספר שלם בדקדוק, הוא „ספר הזכרון". הוא העמיד מספר התנועות וישם משקלים לשמות ולפעלים, ויהי בזה לעינים לבנו, ר׳ דוד קמחי, ולגדולי המדקדקים שבאו אחריו. גם חבר פירושים על ספרי הקדש, בבארו הכל על דרך הפשט. הוא העתיק ללשון הקדש את ספר „חובות הלבבות" לרבנו בחיי (חוץ מן השער הראשון), גם כתב ספר וכוחים בין מאמין ומין, להצדיק דת ישראל ויקראהו בשם „ספר הברית", ופיוטיו הרבים נתקבלו בכל קהלות ישראל בארצות המערב. לו היו שני בנים, מדקדקים ומבארים כמהו, האחד הוא ר׳ משה והשני, הצעיר והגדול ממנו, ר׳ דוד קמחי, מחבר ספר ה„מכלול" ונודע בשם „הרד״ק" (נולד תתק״ך, מת בערך התתקצ״ה). הוא נחשב בראש המדקדקים והמפרשים בעמנו, ועל משפחתו אמרו חכמים „אם אין קמח אין תורה".

ר׳ יהודה בן שאול אבן תבון מגולי גרנאדה (נולד בערך תת״פ מת בערך תתק״ן), בא לשבת בלוניל ויהי רופא נפלא, ושרי ארץ מקרוב ומרחוק בקשו תרופותיו. הוא היה סופר בלשונות ערב ועבר והוגה דעות בעיון רב. באוהביו ומכבדיו נחשב הר״ר משולם בן יעקב, נשיא עדת לוניל וראש כל שוחרי תושיה

בראשם התנוסס כאבן נזר הר"ר ששת בנבנשתי (נולד תתצ"א, מת תתק"ע), שהיה רב, רופא ופיליסוף ומשורר וחכם מדיני. ידיעתו את לשון ערב הועילה לו למשוך לב המלך אליו, ותהי המשרה על שכמו בעניני המדינים, ויעל מעלה וינחל כבוד והון, ושמו גדל בארץ עד כי נאמר עליו „הנשיא הגדול", אשר „כל שרי המלך משתחוים לו אפים" [1]. כר' שמואל אבן נגדילה באה גם לו ראשית גדולתו מכתב ידו היפה, וכמהו היה גם הוא שמש ומגן לאנשי תורה וחכמה, וכל המשוררים מלאו פיהם תהלתו על חסדו ונדיבתו. וגם הוא שר בשירים ויחבר שיר תהלה בן קמ"ב חרוזים לכבוד הנשיא ר' יוסף ובנו ר' שלמה אבן שושן מטולידה[2], והוא בן שבעים ושתים שנה בעת ההיא.

קרוב לו במעלה היה בברצלונה ר' שמואל בן אברהם אבן חסדאי הלוי (חי תתקט"ו=תתקע"ז) „מקור החכמה וים המזמה" [3]. לו היו חמשה בנים חכמים, ובתוכם המשורר ר' אברהם אבן חסדאי, מחבר הספר „בן המלך והנזיר" ומעתיק ספרי פיליסופיה.

מטולידה, העיר המצב על נהר איברו, יצא הנוסע הנודע ר' בנימין בן יונה, ויעבור למסעותיו (בשנות תתקט"ו=תתקל"ג) חלק גדול מאירופה הדרומית, אזיה ואפריקה, בבקשו את עשרת השבטים ועקבות המשיח. בספרו „מסעות בנימן", שנעתק לכל הלשונות החיות, היה לעינים בפרקים הרבה מתולדות ישראל וקורות העמים.

קהלת גירונה הקטנה בקטלוניה היתה עיר מולדת הרבה חכמי ישראל וגדוליו שנקראו „גירונדי" על שמה. הקהלה הזאת, בהיותה חרדה על דבר ה', הוקירה את למוד התלמוד ותתרחק מכל מחקרי הפילוסופיה. ממנה יצאו מאורי התורה, ר' יצחק הלוי

---

[1]) אבני זכרון 75, [2]) למעלה צד 63, [3]) תחכמוני, שם.

הגאונות בבבל, ולא נמצאו שם יהודים כי אם אלה אשר התחפשו במסוה הדת המחמדית מפני חמת המציק. הנשיאות אשר התחדשה באזיה ברצון אחד הכליפים לא הכתה שרש גם בארץ ההיא, ואף כי בארצות אירופה הרחוקות. מסעי הצלב השמידו קהלות הרבה כלה מקרב הארצות. יהודי נרמניה הורדו למדרגת נכסי הממלכה האשכנזית-רומית (Praedium principis) ויתרם בארצות האחרות היה שבתם בתוך פראים הולכי חשך. רק בצפון ספרד וצרפת עוד נראו ארוה מאפל, אשר האירו איש אל עבר פניו וגבר על מסלתו, לתורה או לחכמה, לדת או לדעת — ומהם לא נמצא אחד אשר יחברן יחדו להגדיל האחת באור השנית, עד שבא זה משה האיש הגדול והמורם מאחיו, וישא בידיו שני האורות גם יחד וירימן עד למעלה ויאר לעולם כלו בכבודם.

פרק חמישי

ר' משה בן מימון (הרמב"ם). האפיפיור אינוקינטי השלישי. דון פדרו מלך ארגוניה. עלית שלש מאות רבני צרפת ואנגליה לארץ הקדש. הכליף מתמד אלנזיר. נוסעי הצלב בטולידו. גזרות האפיפיור. ר' יצחק בנבנשתי. יאקב הראשון מלך ארגוניה. האפיפיור גריגור התשיעי. צרות היהודים במאיורקו. פרדינאנד השלישי מלך קשטיליה.

הר"ר משה בן מימון (אבו עמראן מוזה בן מימון עבד אלה), מזרע רבנו הקדוש ומבית דוד המלך[1]) נולד בקורדובה י"ד ניסן תתצ"ה. אביו ר' מימון בן יוסף, מתלמידי ר' יוסף אבן מיגאש[2]), היה רב ודיין ומיוחש, אשר עד שמונה דורות ממנו ומעלה לא פסקה התורה מבית אבותיו. הוא אהב גם את החכמות ויהי תכן ומהנדס ומחבר

[1]) שה"ג. [2]) למעלה צד 62.

בפרובינציה, ובעצת ידידו ואלופו זה העתיק ספר „חובות הלבבות" המצוי בידנו עד היום, „הכוזרי" לר"י הלוי, „הרקמה והשרשים" לר"י אבן גנאח, „האמונות והדעות" לר' סעדיה גאון, „תקון מדות הנפש" לאבן גבירול, ועוד ספרים אחרים העתיק וחבר, אך מרביתם נאבדו ולא נודעו אף בשמותם. בנו ר' שמואל אבן תבון (נולד בערך תתק"ד, מת בערך תתק"ץ) נכבד בתורה ומחקר, בחכמת הרפואה ודעת לשונות ערב ועבר, ונעלה על אביו בסגנון לשונו. הוא סחר אל ארץ ימים הרבה עד אבוד כספו, אז שב וישם לבו לחכמה, ויעתיק ספר „מורה נבוכים", והרמב"ם שמח מאד על פעל כפיו. מלבד זה העתיק „שמונה פרקים" להרמב"ם והרבה מספרי חכמי יון וערב. גם חבר פירוש על קהלת ובאור על מעשי בראשית אשר בפרשיות הראשונות שבתורה.

במצוא חכמת ישראל קן לה בצרפת על ידי רבותינו רש"י ובעלי התוספות, נמצאו גם כאלה אשר יצאו ממנה ויבאו ספרדה, לשית על מוריה ומאוריה נוספות. ר' יצחק בן הר"ר אבא מארי, תלמיד רבנו תם, יצא „מבורג דשטגיל" (Bourg des St. Gilles) ויבוא לברצלונה. עוד מימי נעוריו הראה כחו בהלכה, ובשנות תתקל"ט = מ"ט אסף פרי עמלו בספר גדול ויקראהו בשם „העטור", ויש אומרים כי ממנו חבר גם פירוש על האלפסי ונקרא בשם „מאה שערים".

אבל מכלם הכי גדול ונכבד בתורה ובחכמה שם כבוד הרמב"ם, הוא רבנו משה בן מימון, שגם הוא היה מוצאו מספרד ותקופתו על אפריקה הצפונית וארץ ישראל ומצרים. בעת ההיא לא נערך בישראל אור ספרד הנוצרית מפני החשך אשר כסה את כל הארצות ויכס עליהן בצלמות. בספרד הדרומית, ארץ ממשלת האלמוהדים, ספו תמו הקהלות הגדולות שהיו בקורדובה, גרנאדה, שביליה ואליסנה, ושעמדו בראש הגולה מאז הסתלקה

התחפשו בה עד כי החלו לנטות אחריה גם בלבם ולאמר נואש לאמונת אבותם. ויקנא ר׳ מימון אבי משה לה׳ ולעמו ויכתוב ספר, זו „אגרת השמד" לאחיו הנואשים מישועה, להאירם באור ה׳ ולחזק לבבם בתורתו ובמצותיו.

ור׳ משה התהלך כרע וכאח עם הרופאים והפילוסופים הערבים, אשר חשבוהו לאחד מהם, וידו לא משה בסתר חדרו מעבודתו הגדולה בפירוש המשניות. בעת ההיא נמצא אחד הרבנים, אשר קרא חרם על היהודים האנוסים, ויגזר אמר כי המתחפשים האלה נחשבים על פי הדין כגוים. אז התעורר הרמב"ם על הקנאי הזה, ויכתוב גם הוא „אגרת השמד" או „מאמר קדוש השם", להראות כי לדברים האלה אין שחר. אבל לא רק בכתבי סתרים, כי גם בדברי פיהו התאמץ לעודד רוחם ולחזק לבבם באלהי אמן, עד כי נודע הדבר לשרי הממשלה, ויהי כפשע בינו ובין המות. ורק בעזרת החוקר והמשורר הערבי, אבול ערב אבן-מישע, נמלטה המשפחה הזאת מרעה, בהחישה מפלט לה בחשכת לילה דרך הים אל ארץ הקדש (ד׳ אייר התקט"ו). ביום הששי למסעם באניה התחוללה רוח סערה ותך בים גלים, אשר קלעו את האניה בבכף הקלע, וכמעט אבדה כל תקוה. בהתפלל כל המשפחה אל ה׳, נדר ר׳ מימון נדר, כי אם ישלח ה׳ עזרתו ויפלטם מרעה, אז יהיה לו יום הרביעי ויום העשירי לחדש אייר שנה שנה יום צום ותפלה וצדקה. והנה עברה הסופה והים עמד מזעפו, וביום השלישי לירח סיון הגיעה האניה אל חוף עכו. היום הזה התקדש למשפחה הזאת לחג משנה, כי בו נצולה מחרב אויב ומשברי ים. ויושבי עכו, ובראשם הר"ר יפת בן אליהו, קדמו את הנודדים הספרדים באהבה וחמלה. כחמשה ירחים ישבו שם ואז נסעו ירושלימה, להתפלל על משואות הר הקדש (ד׳ חשון). אחר שלשת ימים נסעו חברונה; שם התפלל ר׳ מימון יום תמים על

ספרים ובחכמת התורה ובידיעות ההן, ויחנך גם את בנו זה באהבה רבה לתורה ותושיה. כמעט הגיע הרמב"ם לשנת הי"ג, והנה באה צרה כשאה על קהלת קורדובה, בהכבש העיר לפני האלמוהדים (תתק"ח = 1148), אשר הטילו על יושביה היהודים והנוצרים, לקבל עליהם תמורת הדת או גלות או מות. ור' מימון יצא עם משפחתו בראש גולים, ויהי נע ונד שנים אחדות, ובנדודים האלה גדל הילד משה ויהי לנער, וילמד מאביו תורת משה ותלמוד, חכמות החשבון וההנדסה והתכונה, ומחכמי ערב למד חכמת הטבע והרפואה והפילוסופיה, ויהי חבר לבן התכן המחמדי אבן-אפלאה ולתלמידי הפילוסוף הנודע אבן-באגה, ויתרועע עם השר המשנה אבו-בכר אבן-זהר משיביליה. כן הלך וגדל ולבו היה חסן רב לתורה וחכמה ומדע וכל תושיה, ורוחו קבצה הכל יחדו בסדר נאה ושטה ברורה ונכונה. בהגיונו הנעלה השלים את האמונה הצרופה עם למודי אריסטו, ובהחזיקו בכל לבו ברת קדושים השלים מדותיו ויתעלה בתכונתו, ויהיו כל דרכיו אמת וענות צדק, וכל ישעו וחפצו להגדיל כבוד התורה והחכמה ולהופיע באורן על אמונת עמו ברת מורשה. בהגיעו לשנת השלש ועשרים חבר בלשון הקדש לאחד מידידיו ספר קטן על דבר הלוח העברי, הנוסד על פי כללי חכמת התכונה ויקראהו בשם „חשבון העבור" (תתקי"ח). ועוד בשנה ההיא שת לבו לחקר התורה המסורה, ויחל לחבר בלשון ערב את ספרו „פרוש המשניות" — להאיר על המשנה ודרכיה באור הדעת ובמיטב הגיון, בעודנו נע ונד עם אביו וביתו באפס מנוחה ובלי הספרים הנחוצים לעבודה הרבה הזאת.

כשנה או כשנתים אחר כן בא אביו עמו ועם אחיו ואחותו לעיר פיס אשר באפריקה הצפונית, מקום ממשלת אלמומין הקנאי, אשר היהודים שנשארו שם נאנסו על ידו להכיר את מחמד לנביא, ובעבור עליהם זה עשר שנים, הסכינו מעט מעט עם הדת אשר

אחיהם אלה את אלהיהם גם בלבם. נוסף על זאת קם אחד המומרים מקרבם, להורות בשערים, כי הנביא מחמד מרמז בתורת משה, והאלקוראן הוא תורה חדשה הנתונה מהאל במקום התורה הקודמת. גם קם מתוכם משגע איש רוח, אשר בשר דבר בוא המשיח, וכי עוד מעט תכון מלכותו בעולם. כל הדברים האלה דכאו רוח החרדים על דבר ה׳ ודת קדשו, ובאבוד מהם כל עצה, פנה הנכבד והמלמד ר׳ יעקב אלפיומי אל ר׳ משה מימון, לבקש ממנו עצה ועדם בצרה. אז ענהו הרמב״ם באגרת תנחומים כתובה בלשון ערב וערוכה לכל בני ישראל יושבי הארץ הזאת. התשובה ההיא מודעת בשם „אגרת תימן״, הקטנה בכמותה וגדולה באיכותה; בה השכיל להשיב לבצרון אסירי התקוה, ולחזק לבבם נגד מסיתיהם מזה ומזה. עד כה וכה גדל שם כבודו בארץ מושבו, ותמצא ידו לו להחיש להם ישועה גם בפעל כפים, בהמליצו עליהם לפני שרי המלוכה ובתתו בלבם רחמים להקל מעליהם אכפם. ועל כן גדלה תודתם לו עד כי נהגו להזכיר שמו לברכה בתפלותיהם יום יום, על כי „האיר פניהם בתורה, ויעמידם בקרן אורה״ [1].

מעט מעט יצא שם הרמב״ם לתהלה בכל העולם. ובשנת התקל״ה כבר ערכו לו שאלות בעניני התורה והדת. שנתים ימים אחר זה היה לראב״ד באל-קהירה, ובצרוף תשעה דייני הקהלה תקן תקנות טובות בדת ובמנהגי בית הכנסת. ובעודנו עסוק כל הימים בעניני העדה, ברפואות החולים ובלמודי הטבע והפילוסופיה, השלים פעלו הגדול והכביר, את ספרו „משנה התורה״, הכולל את כל חקי התורה והלכות התלמוד, ויען כי חלקהו לי״ד ספרים נקרא בשם „יד החזקה״. עשר שנים עבר עבודתו הרבה בפעלו זה, ובטרם יצא לאור שלח לפניו את „ספר המצות״, הכולל תרי״ג

[1]) אגרת הרמב״ן לרבני צרפת.

קברי האבות במערת המכפלה, ומשם שמו פניהם מצרימה. ירחים אחדים אחרי שבתם בפאס (Fostat), היא קאירה הישנה, מת ר' מימון אבי המשפחה הזאת (בשנת תתקכ"ו). עד כמה גדל כבוד האב והבן, נראה מאגרות התנחומים שהגיעו לר' משה מיודעיהם ומכירידהם באפריקה ובספרד הנוצרית. במצרים עוד לא נודע שם ר' משה, והוא ור' דוד אחיו הצעיר חיו נפשם במסחר אבנים טובות, אשר בו עסק האח הצעיר גם נסע למסעותיו עד ארץ הודו, בעוד אשר ר' משה לא מש מאהלו בעסקו בתורה וחכמה. אך צרות רבות ורעות אפפוהו, כי מחלה עזה הטילתהו על ערש דוי, המסחר האביד רוב הונו, גם נמצאו מלשינים אשר הביאו דבתם רעה אל ממשלת הארץ המחמדית, ולאחרונה טבע אחיו בים ואתו כל הכסף שהיה להאחים במלוה מאת אחרים. כל הצרות האלה אשר באו על ר' משה כתמן יחדו כבדו עליו מנשוא, וימים על שנה התאבל על „אחיו והלמידו ומפרנסו"; אך אמונתו הגדולה בה', אהבתו הרבה ללמודים ודאגתו לאמו האלמנה ולאחותו הצעירה [illegible]ו את לבבו ויעוררוהו להתחזק ולעשות בחפץ כפיו. אז החל לבקש ולמצוא לחמו בחכמת הרפואה ובדרשותיו ברבים על עניני חכמה ומחקר, וביותר התאמץ להשלים פעלו הכביר, אשר לא הניח ידו ממנו בכל המסעות שעשה והתמורות שעברו עליו, ויכל מעשהו זה בשנת תתקכ"ח בלשון ערב ויקראהו בשם „סיראג" (המאור). ביותר הראה חכמתו בשמונה פרקים אשר כתב למסכת אבות ובשלשה עשר עיקרי האמונה בראש פירושו למס' סנהדרין (פ' חלק).

בעת ההיא רבו הצרות שבאו על ישראל בארץ [illegible]מן על ידי קנאי הדת השלטת, אשר אלצום להמיר דתם באחיהם באפריקה הצפונית וספרד הדרומית. ומאשר רוב היהודים ההם חיו [illegible] ללא תורה וללא דעת נכונה בדת אבותם, פחדו כל יראי אלהים, פן יזנחו

אך השר אלפֿרדל הוציא לצדק דינו וינקהו מפשע רב (תתקמ"ו). בחסד השר הזה הֻשם הרמב"ם לנגיד על כל קהלות ישראל במצרים, במקום ר' נתנאל (היבאת אלה) אבן-אלגמי, שמת בעת ההיא, ומשמרת הכבוד הזה נשארה בקרב משפחת הרמב"ם עד הדור השלישי אחריו. אמנם היתה להרמב"ם רק משמרת כבוד, כי לעון גדול נחשב בעיניו לקבל שכר בעד הוראתו לעמו [1], ובגדולתו השתמש רק לטובת אחיו. כן הציל את קהלות היהודים יושבי תימן מרדיפת המחמדים [2]. גם השתדל להרחיק את הקראים ממשמרותיהם בחצר המלוכה ולתת ליהודים היתרון עליהם, וכן הציק להקראים עד כי רבים מהם שבו אל הדת הרבנית, ולפי רוח העת ההיא נחשב לו הדבר לצדקה [3]. ויש משערים [4], כי השתדלותו היא שעמדה לישראל, בכבוש השלטן סלאדין את ירושלם (תתק"ן), לתת להם הרשיון לעלות ולשבת בעיר אבותם — כי בחרב נטושה השמידום הנוצרים מקרבה במשלם בה כמאה שנה, ומאז „לכדוה הישמעאלים, שכנוה הישראלים" [5].

בשנת תתק"ן השלים את ספרו „מורה נבוכים", אשר פעלו והדרו במחקרי האמונה הצרופה נראה לא רק על הדת היהודית, כי גם על קורות הפילוסופיה בעת ההיא בכלל. בו הגיעה חכמת האיש הגדול הזה למרום קצה; בו בקש ומצא פתרונים לשאלות העומדות ברום עולם, אשר קצרה רוח בן האדם להשיגן ולבוא עד תכונתן — והפתרונים כלם לוקחים במחקרי אריסטו ואבן סינה ומוּסבים בדת קדש, באמונת ישראל. בספרו זה — שנעתק מערבית לעברית ע"י הר"ר שמואל אבן תבון — נפח רוח חיים ביהודים ואמונתם, כי חכמי ישראל התעוררו לו וילמדו ממנו ויעשו חיל

---

1) הל' ת"ת פ"ג ה'. 2) למעלה צד 78. 3) הרמב"ן באגרתו הנ"ל. 4) Graetz VI, 382. 5) תחכמוני שער כ"ח.

מצות עשה ול"ת, כתוב ערבית. הספר הזה נעתק שלש פעמים לעברית, וקנאים פגעו בו פעמים הרבה כמו בחבורו „משנה תורה", אשר רבו יריביו, מיראתם פן יעזב התלמוד בגללו. ובכל זאת רבו לומדיו והוגיו, ועד לא עברו עשר שנים נתפשט בכל קצוי ארץ, בכל מקום אשר עם ישראל ודתו מגיע, ובמשך הזמן נספחו עליו יותר משבעים פרושים והגהות גדולי התורה, אנשי השם.

מאז התחתן עם השר היהודי אבולמאעלי, אשר נתן את אחותו לו לאשה ואת אחות הרמב"ם נשא לו, השתנה מצבו לטובה. בשנת התקס"ה נולד לו בנו ר' אברהם, שהיה משוש גילו וגאונו, גם נמצא לו תלמיד נאה אשר כבדהו כאביו וגם הוא אמצהו כבן לו, הוא ר' יוסף בן יהודה אבן-עקנין, שהיה אחר כן לרופא רב פעלים בעיר אחלב (Aleppo). בעשרים שנה אחרי בואו מצרימה עלה לגדולה גם בחצר המלוכה, בנשאו חן וחסד מלפני השר החכם אלפדהל, ראש השופטים ומשנה להשלטן סלדין, ועל פיהו נרשם בכתב רופאי המלך, ויקבע לו שכרו לשנה מאוצר הממלכה, ובהרבותו לו חסדו משך עליו עיני כל גדולי המדינה יושבי העיר הבירה, ויבחרו בו גם המה להיות להם לרופא. ושמו הלך וגדל עד כי בחר בו ריכרד לב-האריה מלך אנגליה, ראש אבירי הנוצרים במסע הצלב השלישי, ויקראהו אליו להיות לרופא נפשו, אך הוא השיב פניו ריקם. בחסד השר אלפדהל נצל הרמב"ם מרעה אשר נשקפה לו בעת ההיא מאת מגנו מאז, החוקר והמשורר הערבי אבול ערב אבן-מישע [1]), אשר בבואו מאפריקה המערבית מצרימה ובראותו את כבוד גדלו בעיני שרי המדינה ויקר תפארתו בקהל היהודים בני עמו, העליל עליו בקנאתו, כי גם הוא אחז מלפנים בדת מחמד, ובבגדו בה הנה חיב את ראשו למלך ובן מות הוא.

[1]) למעלה צד 71.

הכתובת הנהדרת וזאת תחתיה: „פה נקבר ר' משה מימון מוחרם ומין"; אולם אחר כן שבו ויתקנו המצבה כבראשונה ויתנו בה סימן השנה „ב'ב'ל א'ב'ל משה" [1]. שתי הכתובות האלו מראות בעליל את חלוקי הדעות שהלכו וגדלו על אודות הרמב"ם אחרי מותו, בהחלק גדולי עמנו בגללו לשתי מחנות, והדברים עתיקים.

כאור שמש בגבורתו היה הרמב"ם לתפוצות ישראל, ובשקעו כן נטו הצללים ויבוא אפל. להגיוניו וחקירותיו נמצאו מימינים ומשמאילים אשר צררו איש רעהו ויכו את בית ישראל בקיעים, ואיש לא נמצא עוד, אשר יעצור כח לעמוד בפרץ, ועד כה וכה גבר האויב מחוץ ויהפוך ידו בו להרסהו כלה. בעת ההיא ישב האפיפיור אינוקינטי השלישי לכסא רומה (1198-1206), אשר שמהו מעל כל מלכי ארץ וישם רסנו בלחיי כל העמים, בהכבידו עליהם אכפו, להשמיד מקרבם את כל אנשי רוח ולאבדם בחרב ובאש ובכל מגפות האינקויזיציה הנוראה. כחן האון הזה, אשר עורר שוט מסע הצלב על „המינים" האלביגויזים (Albigeois) בצרפת הדרומית, ואשר על פיהו הרגו כל יושבי העיר בדרש (Beziers) מאיש ועד אשה ומזקן עד עולל ויונק ועד הקתולים האדוקים התמים מפשע, באמור עליהם: „יומתו כלם, וה' ידע את קדושיו והקריבם אליו" — להאפיפיור הזה אשר בעיניו נחשבו למינים אף אלה אשר היו נאמנים עם דתו ורק נועזו להטיל ספק באי-שגגתו (Infallibität), או אשר קראו את כתבי הקדש בהעתקה לאחת הלשונות החיות, למען הבין את הכתוב בם — לא נפלאת היא כי היו היהודים כעשן לעיניו וחייהם תועבת נפשו. אמנם בראשונה כסה שנאתו במשאון, ובהקבץ נוסעי הצלב לשוב ולעלות על עיר הקדש, במות סלדין השלטן האדיר, מושל מצרים

---

[1] שלשלת הקבלה.

בחכמה ותבונה ויגברו לאמונה, בזיוות מורם וה הגדול להם לעינים. ועל כלם גדל כבוד שמו בעיני גדולי חכמי פרובינציה, בצרפת, מאז נודע בתוכם ספרו „משנה התורה", עד כי אמרו עליו „ממשה עד משה לא קם כמשה". גם השגות הר"ר אברהם בן דוד מפייסקארדה (הראב"ד השלישי) לא הפילו ערכו בעיניהם, ועוד הגדילו כבודו, בעמוד גדולי חכמיהם לימין הרמב"ם לתת לפעלו צדק.

מלבד הספרים הנודעים לשם נשארו ממנו עוד ספורים הרבה, כמו: סדר עולם [1]), פירוש התלמוד, הלכות ירושלמי, מלות ההגיון, מאמר תחית המתים, פרקי משה (בחכ' הרפואה) ואגרות ותשובות במספר רב מאד [2]). באגרתו האחרונה לחכמי לוניל כבר חלש מזקנה ומחליו אשר גבר עליו, ויגוע בינם עשרים בטבת תתקס"ה, ויגדל הבכי והמספד בכל קהלות ישראל לכל מושבותיהן. בפאם עיר מושבו התאבלו עליו היהודים — וגם המחמדים — שלשה ימים, ויקראו זמן השנה „נ'ת'י' נהיה", ובירושלים קראו צום ועצרה, והחזן קרא פרשת התוכחה והמפטיר קרא „ויהי דבר שמואל" וסיים „כי נלקח ארון האלהים". ההגדה מספרת כי בהעלות המלוים את ארונו לארץ ישראל, פגעו בהם כשלשים שודדים בידואים, ויברחו העולים מפניהם, והבידואים אחזו בארון להשליכו הימה, אבל לשוא כלו כחם, כי לא יכלו להעתיקו ממקומו. או הכירו כי איש אלהים קדוש הוא השוכב בו, ויקראו את היהודים המלוים וידברו אליהם לשלום ויתאחדו עמם וישלחו את הארון עד טבריה ושם היתה קבורתו. על מצבתו נחרתו הדברים האלה: „אדם ולא אדם, ואם אדם היית, מלאכי רום אמך הרתה, או אומרה לאל בלא אשה ואיש: מלאך בלא אשה ואיש בראת". והנה פגעו בה קנאים אנשי בליעל וימחקו את

---

[1]) כללי התלמוד יעי' שה"ג. [2]) עי' שפתי ישנים 55.

לא לחנם קראו היהודים את מנין השנה הזאת „שנת יגון" (גימ' ס"ט — למאה הה' באלף הה'), כי צרה ויגון מצאום משנה ההיא והלאה מאת האפיפיור הזה בקנאתו ואש עברתו.

שנאתו הגדולה אשר החלה להראות פעלה לרעה על היהודים בכל ארצות אירופה, עוררה את טובי העם לשום פעמיהם אל ארץ המזרח, ושירי ר' יהודה הלוי לירושלים משאת נפשו ומסעו שמה באחרית ימיו הורו להם דרכם אל ארץ הקדש, ויותר משלש מאות רבני צרפת ואנגליה אחזו דרכם שמה (תתקע"א), ובראשם הר"ר יהונתן כהן מלוניל והר"ר שמשון בן אברהם משאנץ ובעלי התוספות. ובעזרת השלטן אלעדיל, אחי סלדין, בנו להם בתי כנסיות ומדרשות בירושלים, בתקותם להשיב את התורה למקום שישבו בו חכמי הסנהדרין מלפנים. אך רבני אשכנז וספרד עמדו מרחוק, כי אלה כבר נדכאו מעצר רעה ויגון ולא עצרו עוד כח להתרומם ולעשות לנפשם ולעמם, ואלה עוד התחזקו במעוזם ותקותם לשלום ומנוחה, כי אמנם לא שעו מלכי הנוצרים בספרד למוסר אינוקינטי ולא חתו מגערתו. אך עד מהרה נשתנו הדברים לרעתם.

הכליף האלמוהדי, מחמד אלנזיר, התנשא כארי מאפריקה הצפונית, ויאסוף את כל חילו במספר חמשים רבוא ויעל עמם דרך הים על מדינת אנדלוזיה, לבצור רוח הנוצרים ההולכים ומתחזקים בספרד המחמדית, ויבקיע אליו את שלואטירה העיר הבצורה (1211) ויך בגבורתו את עדת האבירים שומרי המבצר גבע רקח (Calatrava), מקום משמרת הנשיא ר' יהודה אבן עזרא מלפנים [1]. קהלת היהודים יושבי העיר ההיא הלכה ונמונה בימי המצור והמצוק, ובנפלה ביד צר החישו שרידיה מפלט להם (בערב יוה"כ תתקע"ב) אל העיר טולידה הקרובה.

[1]) למעלה צד 59.

ואגפיה, ויעתירו היהודים אליו להצילם מידי מבקשי נפשם, נתן האפיפיור צו לנושאי הצלב, לבל יאנסו את היהודים על דבר דתם, לבל יעשקום וימיתום בלא משפט, לבל יכום וירגמום בימי חגיהם ולבל יחללו קברותיהם להתעלל במתיהם כדרכם — כי „לבעבור זאת נחוץ לתת ליהודים שארית, למען יגדל האות והמופת בהחפך לבבם יחדו להכיר את הגואל המשיח".

היהודים אשר בזמן גלותם למדו להכיר בין אוהב לאויב, חרדו יחד מפני מיטיבם זה, וכשוב דון פדרו מלך ארגוניה מרומה (1204), ששם משחהו האפיפיור ויתן את המלוכה בידו, חרדו היהודים היושבים בארצו חרדה גדולה, — כי השבע השביע האפיפיור את דון פדרו להכרית את כל המינים מקרב ארצו ולסור למשמעתו בכל אשר יצוהו — ומי יודע מה היה דברו אליו על ארותם! האפיפיור הזה כבר גער בפיליפ אגוסט מלך צרפת, אשר אכל את היהודים בכל פה — כי בעיניו עוד נחשב בהליכותיו עמם כאוהב ישראל, ובאלפונזו מלך קשטיליה ובעוד מושלי אירופה המערבית חרה אפו על אשר לא יכבידו ידם על היהודים עם חרמו, כי „בזה הם נותנים לבן האמה לרשת עם בן הגבירה", „בגללם תתלה הדת השלטת על ערבים בגורותיה", „ועל היהודים להיות נעים ונדים בקין הורג אחיו ולשאת עליהם אות כמהו לחרפות ולדראון עולם". כאשר בצע מעשהו בעיר בדרש ויעש לה כלה — ובתוכה גם ליהודים יושביה — באפו ובחמתו, ואימתו נפלה על כל מלכי הארץ, אסף אינוקינטי אספת כהנים בעיר אויניון (1209). שם הוטל על המושלים ועל ראשי הערים החפשיות, להשבע שבועה ולאסור אסר על נפשם, לבלי תת לאיש יהודי כל משמרת פקודה, ועל היהודים נגזר להגזר כלה מן הנוצרים, לבלי קחת להם משרתים מקרבם, לבלי עשות כל מלאכה בימי שבתותיהם ומועדיהם ולבלי אכול כל בשר בימי צומותיהם. אמן

עליהן חדשות, להשגיח על היהודים בדבר הנשך; לאסור עליהם להראות ברחובות בחג פסחם של הנוצרים; לגבות מהם מס קבוע להכנסת כמריהם בחג ההוא ולקחת מעשר מהכנסות בתיהם וקרקעותיהם, ומכלן הכי כבדה הגזרה האחרונה, שעל פיה נדרשו היהודים להבדל כלה מעל הנוצרים על פי בגדיהם (תתקע"ו). אז נקבע אות הקלון, אשר נאנסו כלם, כזכרים כנקבות, משתים עשרה שנה ומעלה, לשאת עליהם, ויהי לאות כי מעצר וממשפט לֻקחו, והנם בשפל המדרגה וזֻלות לבני אדם; אות לתעלולים ולבנים שובבים להתעלל בם ולהשליך עליהם רפש וטיט חוצות, לעם הארץ — לחרפם ולבזותם ולפרוע בהם פרעות, ולשרי הארץ — לשלול הונם ולענותם ולגרשם כאות נפשם.

אמנם לא מהרה קבלו עליהם יהודי ספרד את הגזרה הקשה, כי עוד נמצאו להם גואלים מקרב אחיהם אשר יד ושם להם בחצרות המלוכה, ובכל עז התאמצו לבל יצא החק הזה לפעלו. בעת ההיא מת אינוקינטי השלישי (1216) והנבחר אחריו, הונוריוס השלישי, לא היה אכזרי כמהו, ותהי ליהודים תקוה כי עתה יצלח בידם להסיר מעליהם את הגזרות הקשות שנגזרו עליהם בימי אינוקינטי. אף אמנם באה תקותם בארגוניה, — כי התעורר יאקב הראשון מלך ארגוניה, וישלח ספרים אל האפיפיור הונוריוס, וידבר בהם טובות על רופאהו ר' יצחק בנבנשתי, עד כי נעתר לו האב הקדוש ויכתוב תעודה על שם השר היהודי הזה, בה נאמר, כי „מאשר נמצא נאמן בעבודתו למלכו ולארצו, אין להשפיל כבודו או לעשות דבר למורת רוחו" — ובעבורו נפטרו כל היהודים יושבי ארגוניה מאות הקלון. גם אלפונזו התשיעי מלך ליאון לא אבה על היהודים יושבי ארצו, לקבל עליהם את הגזרה הזאת. אולם בארצות האחרות צוה האפיפיור הונוריוס במפגיע, לקים אותה בכל תקף. וממלכי ספרד דרש בחזקה לבלי ימנו כל איש יהודי למלאכות מדינית

ומלכי ספרד הנוצרית, מיראתם את אויבם עז, מהרו ויעשו שלום ביניהם, ומדעתם כי חיליהם לא יעצרו כח לעמוד מפני צבא האויב הרב, מלאו את ידי אלפונזו מלך קשטיליה להפיל תחנתם לפני האפיפיור ולהעירו לקרוא מסע צלב לעזרת הנוצרים בספרד. ולא אחר אינוקינטי לעשות בקשתו, והרבה מגבורי אירופה חשו על דרך הררי פירניה, ובתוכם המזיר ארנולד וצבא חילו, אשר כבר הרהו נוראות ימינם על האלבינזיים והיהודים בצרפת הדרומית. ובראות הנזיר הזה כי אך טוב ליהודים יושבי טוליטה הבידה ויחר אפו, ויסת בהם את נושאי הצלב, ויפלו על היהודים פתאם ויהרגו מהם רב; אך המלך אלפונזו יחד עם יושבי העיר ואביריה לא נתנו להקנאים שואפי הדמים לעשות בהם כלה.

בין כה וכה והאפיפיור שנה ושלש את אספות ההגמונים והכהנים בפריז ו„דר געש" (Montpellier). באחת מהנה נוספה עוד גזרה אחת על ישראל: כי אסור לכל מילדת נוצרית לבוא לעזרת יולדת עבריה — „מפני שהנוצרים נכשלים ונמשכים אחרי דת היהודים בהיותם מבאי בתיהם". אך בהשמע דבר האספה הרביעית אשר התכוננה להיות בהמון רב בעיר רומה בעצמה, אחזה רעדה את כל קהלות ישראל, ו„הנשיא הגדול, שר השרים" ר' יצחק (צאג) בנבנשתי, רופא מלך ארגוניה, אשר כבר קרא עצרה בהועד הכהנים לאספה בפעם השלישית, קרא עוד הפעם את ראשי הקהלות להאסף יחדו בעיר בורג די שנטגיל, לבחור מתוכם אנשים לעלות לרומה ולהפר עצת מבקשי רעתם. אך עמל הנבחרים עלה בתהו, ובאספה ההיא, שעליה נועדו יותר מאלף ומאתים כהנים ושרים מכל ארצות ממשלות הנוצרים, אשר בה נוסדו שתי חבורות הנזירים, הדומיניקים והפרציסקים, וקבעו חוקים קשים לשום מעצור לרוח האדם ולהאפיל על הארץ בחשכת דורות הבינים — באספה ההיא נחלטו הגזרות הקודמות ועוד הוסיפו

מסרגוסה ! כמהו כן גם הֵרע להם פרדינאנד השלישי מלך קשטיליר וליאון, אשר בקנאתו הגדולה לדתו, שם בידיו אש תחת עצי המערכות אשר הכנו לשרוף חיים את המינים והכופרים בקרב ארצו, ועל כן נערץ שמו בכנסיה הקתולית ועם קדושים נמנה.

פרק ששי

ריב הגדול ע"ד ספרי הרמב"ם. ר' מאיר אבולפיא. ר' אהרן מלוניל. ר' ששת בנבנשתי, ר' שמשון משנץ. ר' דניאל מדמשק. ר' יוסף אבן עקנין. ר' אברהם בן הרמב"ם. ר' יהונתן הכהן. ר' שלמה מן ההר. ר' יונה גירונדי. ר' יחיאל מפריז. ר' משה בן נחמן גירונדי (הרמב"ן). הנשיא ר' יהודה אבן אלפאכר. ר' משלם דאפירה. ר' שמואל שפורטא. ר' משה מקוצי. ר' דוד קמחי. שרפת ספרי הרמב"ם. וכוח המומר ניקולי דונין עם ארבעת הרבנים. שרפת ספרי התלמוד. תורת הקבלה או חכמת הנסתר.

בעצם העת ההיא נִשְׂקָה אש המחלקת בקהלות ישראל בצרפת וספרד על דבר ספרי הרמב"ם, שבהם התאמץ לחבר את התורה והדת עם החכמה והפילוסופיה. בעיני רבים מהרבנים החרדים לא עלה הזווג יפה: אלה מצאו בזה עון על פי פקודת הז"ל להמנע מן הגיון ומחכמה יונית, ואף אלה אשר לא רחק לבם מחכמה ומחקר מצאו בספר „מורה נבוכים" ובספר „המדע" (הראשון לספרי „היד החזקה") דברים אשר לא יתאימו לפי דעתם עם פרטים אחדים מהתורה המסורה, וביותר עם דברי האגדות, שהם קבלום כפשוטם. ובעוד אשר מְיִמִינֵי המימוני רוממו את מורם הגדול וכל דבריו היו להם כדברי האורים, נמצאו לו משמאילים אשר התאמצו בקנאתם להשפיל ערכו ולתת דפי בספריו, כי הם מעבירים על דת. עוד בימי הרמב"ם התעורר עליו הנשיא ר' מאיר בן הר"ר

בחצרות המושלים המחמדים, ועוד בשנה ההיא כתב אגרת להמלך יאקב הראשון, גם פקד על חשמני טרכונה וברצלונה ואילירדה בדבר המלך הזה, ועל חשמני טולידה, ואלינסיה, בורגש, ליאון וסמורה בדבר מלכי קשטיליה, ליאון ונבארה: לבל יעברו על פקודתו ההיא, כי „לחרפה היא להנוצרים לשום מבטחם בשונאי דתם".

האפיפיור גריגור התשיעי, שישב על כסאו אחריו, מלא אחרי דבריו (תתקפ"ט=1220), וביותר החרה החזיק בעלילות רעה הקנאי הנורא על כל סביביו, ראש חברת הכמרים הדומיניקים, רימון די פיניאפורטי, אשר הערה כחו לפחת אש קנאות בלבב מלכי ארגוניה וקשטיליה, להשמיד את המינים ולאכוף את היהודים והמחמדים להמיר דתם. ובגלל כל אלה שם המלך יאקב פניו לרעה ביהודי ארגוניה ואנפיה, וינהיג בהם חק השעבוד בקיסרי גרמניה [1]), וכאשר כבש את מדינת מיורקה במלחמה עם המחמדים, הכביד ידו על היהודים היושבים שם, וביותר כלה חמתו בקהלת ישראל הגדולה והנכבדה שהיתה בעיר פאלמה. לרבים מחבריה היו נחלאות גדולות בעיר וסביבותיה, וגם לקהלה ההיא היו שדות ונכסים הרבה, אשר פרים היה קדש לכל צרכיה, וברחוב שנקראה בשם עברי: „הר ציון" (Monte Zion) היה להם בית כנסת גדול ונהדר הבנוי לתלפיות. ויהי בכבוש המלך יאקב את העיר, ויקח את רוב השדות והנכסים של הקהלה והיחידים ויתנם מורשה לחברת הכמרים הדומיניקים, ואת בית הכנסת הגדול המיר לבית כניסה לקתולים. על אדמת ספרד היתה זאת הפעם הראשונה, אשר שלחה הממשלה ידה בקדשי ישראל — וכל זה עשה המלך לעיני רופאהו השני, השר היהודי ר' בחיי בן משה אלקונסטנטיני

---

[1]) למעלה צד 69.

הר״ר שמשון, שעלה עמו יחדו ירושלימה, והועילה הרינה להשקיט הריב וחמת הקנאים שככה; לא כן בצרפת הדרומית וספרד, ששם רבה המכשלה בעת ההיא, ברבות המקילים במצות והנותנים להן פתרונים כאות נפשם, ובספרד עוד העמיקו סרה, עד כי החלו להתערב בעמי הארץ ולשאת להם נשים נכריות מכל אשר בחרו. והרבנים החרדים על דת בראותם כי החקירה והפילוסופיה היו בעוכריהם, חרה אפם מאד על הרמב״ם, אשר בספריו פתח להן שעריהן במרחביה. ויקם הר״ר שלמה מן ההר (Montpellier) ויגזר אומר, לאסור את ספרי הרמב״ם מבוא בקהל, ובדעתו כי דברי היחיד לא יהיו נשמעים בדבר הגדול הזה, בקש לו חברים מרוחו. ולא מצא בראשונה בלתי אם שנים מתלמידיו, את הר״ר יונה בן אברהם גירונדי (הזקן) מגירונה ואת הר״ר דוד בן שאול, ובמושב שלשה קראו חרם (בראשית שנת תתקצ״ב) על כל ההוגים בספרי הרמב״ם, ועל כל המפרש מאמרי חז״ל „שלא כדברי רש״י". אחרי שנעשה המעשה קמו הרבה רבני צרפת הצפונית ויעמדו לימין האוסרים והמחרימים, ובתוכם הר״ר יחיאל בן יוסף מפריז (מבעלי התוספות). ויהי בהודע הדבר להמימונים, ותצלח כאש חמתם, וכל חכמי לוניל, בודיש ונרבונה, הקהלות הראשיות בפרובינציה, קמו כאיש אחד ויטילו חרם על המחרימים, וידרשו מחכמי יתר הקהלות במדינתם, לעמוד לימינם ולהציל כבוד המורה הגדול מחרפת חורפיו הקנאים. במונפליר נפלגה הקהלה לשתים; החשובים והמון העם נטו אחרי רבם, והחכמים התקוממו לו, ויגדל הריב עד כי התקוטטו בשערים ויקראו למהלומות. אש המחלקת עלתה וגדלה בכל קהלות פרובינציה, ותגיע עד קהלות קטלוניה, ארגוניה וקשטיליה אשר בספרד.

בסער הגדול הזה נסה אחד הרבנים הגדולים לעמוד בפרץ, ומאשר התלכדו בו תורה וחכמה כאחד, שמו רבים תקותם בו; כי בידו יצלח

טודרוס הלוי אבולפיא מטולידה (נולד בערך ד"א תתק"ם, מת ה"א ד') , ובעודו בימי עלומיו כתב „אגרת קנאות לחכמי לוניל" בה התמרמר על דעות הרמב"ם בענין תחית המתים. והר"ר אהרן בן משולם מלוניל ענהו קשות בשם עדת חבריו, ויגערבו על העיזו בנפשו, בעודנו צעיר לימים ולחכמה, לדבר סרה באיש הזה, היחיד בדורו. החכם הזקן, ר' ששת בנבנשתי מברצלונה [1]), קנא לכבוד הרמב"ם באגרת אשר שלח גם הוא לחכמי לוניל להצדיקו. אך ר' מאיר לא חת מגערת יריביו ולא חדל לתעב את דרך החקירה בכלל וספרי הרמב"ם בפרטי, בגטותו אחרי למודי הקבלה והנסתר. על כן חשבוהו החכמים במורדי אור, והר"ר ששת כתב עליו שיר לעג: „איך יכנה בשם מאיר והוא הולך חשכים!". גם חכמים ומשוררים אחרים ממימיני הרמב"ם שלחו בו חצי לשונם ויקחו נקמתם ממנו בלעג שפתם. הר"ר שמשון משנץ, שנסע לארץ הקדש [2]) שלח דברו לר' מאיר ויתן לפעלו צדק, גם חבר ספר נגד הרמב"ם, אך הספר לא ראה אור. הר"ר דניאל בן סעדיה מדמשק למד אל דרך רבו, הגאון ר' שמואל בן עלי מבגדד; ויכתוב השגות על הרמב"ם ויערער על דעותיו בעניני האמונה. ויחר הדבר למעריציו בארץ המזרח, ובראשם לר' יוסף אבן עקנין תלמידו הנבחר [3]), ויעירו את הנגיד ר' אברהם בן הרמב"ם, אשר ירש כסא אביו במצרים, ליסר את המערער הזה ולנדותו מקהל ה'. אך ר' אברהם מאן בצדקתו לעשות זאת, ואז עוררו את ראש הגולה ר' דוד מאתור (Mossul), ויגזור חרם על ר' דניאל, ויאלצהו בזה לחזור מדבריו נגד הרמב"ם, ועל זאת נשבר לב ר' דניאל בקרבו ויגוע וימת. מאז והלאה שבת המדון בארץ הקדם. גם הר"ר יהונתן הכהן, בהעריצו את שם כבוד הרמב"ם, על אף חברו

[1]) למעלה צד 66. [2]) למעלה צד 79. [3]) למעלה צד 74

ויהי כשמעו כי קהלות פרובינציא שבו ויקראו חרם על הר"ר שלמה חברו וידידו והר"ר יונה קרובו ושאר בשרו, ויצר לו מאד. ויכתוב אגרת ליושבי קהלות ארגוניה, נבארה וקשטיליה, לבל ימהרו לאחוז בעקבות המימונים בטרם ישמעו דברי חצד השני ובטרם יבקרו דינו בשום לב. אבל דבריו לא מצאו עוד משמעת, כי הקהלה הראשית בסרגוסה נמשכה אחרי נשיאה, ר' בחיי אבן אלקונשטנטיני, רופא המלך יאקב, ותקרא חרם על ר' שלמה וחבריו. והנשיא ר' בחיי ור' שלמה אחיו ועוד עשרה מנכבדי הקהלה ומנהליה שלחו דבריהם (בח' מנ"א תתקצ"ב) לכל קהלות ארגוניה, להספח עליהם ולתת לשלשת הרבנים כפעלם, כי בפגעם בכבוד הרמב"ם בגלל חכמתו הנם מחללים גם שם בעלי התלמוד, אשר רובם בכלם ידעו את החכמות ובכבודן התימרו. ור' שלמה שת להאגרת נוספות, ויעורר את כלם לצאת נגד הקנאים ההם, שאינם מאמינים „בה' ובמשה עבדו". הדברים לא שבו ריקם, וארבע קהלות גדולות בארגוניה התאחדו עם קהלת סרגוסה ויחרימו את הר"ר שלמה וחבריו.

אבל עוד היו עיני כלם נשואות אל קהלת טולידה, הגדולה והעשירה, הנכבדה והנאורה בכל קהלות ישראל בספרד. בראשה עמד הר"ר יהודה בן יוסף הנשיא ממשפחת אבן אלפאכר הרמה והנשאה, אשר כפי הנראה היה רופא נפש פרדינאנד השלישי, והוא שתק עד כה מבלי הוציא משפט להכריע את הכף. אך התחתיו התעורר רב הקהלה, ר' מאיר אבולפיא, מתנגד הרמב"ם מנעוריו, וישב דבר להרמב"ן ולקהל גירונה, כי יכולים הם להשקט במכונם, כי הוא וחבריו יישרו כח הר"ר שלמה בהכירם פעלו לטובה. על מתנגדי הרמב"ם נספחו גם משוררים אחדים, ובתוכם הר"ר משולם בן שלמה דאפירה, אשר התעבר בקהלת בדרש, וידרוש מכל קהלות ישראל בצרפת להעשות אגדה אחת ולתת את הספ־

להשכיח שאון המפלגות ולהקם סערה לדממה. הרב הגדול הזה הוא הר"ר משה בן נחמן גירונדי (הרמב"ן), בן דורו ומקומו וקרובו של הר"ר יונה גירונדי ומצאצאי ר"י אלברגלוני [1]) ועמים קראו לו בונשטרוק די פורטה (נולד בערך תתקנ"ה, מת בערך ה"א ל'). הוא היה חכם כביר וטוב לבב, בעל מדות יקרות ומאמין אדוק; חכמת זקנים נשגבה בעיניו מכל תבונת האחרונים, ודבריהם היו לו קדש קדשים. הוא היה גם רופא חכם וידע חכמת הטבע ודרך המחקר, אך זרה רוחו לחקרי הדברים שאחר הטבע, ותחתיהם נטה ללמודי הקבלה, כי יצק רבו הר"ר יהודה בן יקר עליו מרוחו. הר"ר שלמה ממונפליר היה ידידו ורעו מנעוריו, והרי"ף היה לו לעינים בדרך למודו. בעודנו בן חמש עשרה שנה כבר עשה לו שם עולם, בכתבו הלכות בכורות ונדרים מלואים לספר האלפסי. אחרי כן חשף זרוע עזו להגן על הרי"ף: בספר „מלחמות ה'" מפני השגות ר' זרחיה הלוי, ובספר „הזכות"—מפני השגות הראב"ד. בהגיעו לשנות העשרים כבר הספיק לכתוב „חדושים" על התלמוד, ולא הניח עוד ידו מהם עד אשר חבר אותם על- רוב המסכתות. בהיות כל דרכיו אמונה, ובהעמידו את הדת ממעל לכל בינת אנוש, לא נפלאת היא כי לא נטה אחרי חקירות הרמב"ם, אחרי אשר לפיהו אין האמונה והדת תלויות בשכל ובמוח כי אם ברגש ובלב. ובכל זאת כבד את הרמב"ם ויוקר שמו מאד, כי אמנם גם הוא היה ספרדי, והחכמה והחקירה אויר ארצו ונשמת אפו, ועל כן לא נתנהו לבו לנטות כלה אחרי רבני צרפת הצפונית, ולגרש מעל פניו את החכמה כאשה זונה, הומיה וסוררת.

בן ארבעים שנה היה הרמב"ן בפרוץ הריב בישראל על אודות ספרי הרמב"ם, והוא רב יושב לכסא בגירונה בעת ההיא.

[1]) למעלה צד 41.

ובחפזו-קפץ ויעש דבר אשר תוצאותיו נגלו אחרי כן לרעה לכלל ישראל לכל מפלגותיו.

בעת ההיא יסד האפיפיור גרינור התשיעי את האינקויזיציה לישיבה קבועה בפרובינציה (אפריל 1233), לבער אחרי הסיגים האלביגוזיים עד תמם, ויבחר במלאכי זעמו, בכהנים הדומיניקים, לבצע בם מעשהו הנורא. ובכל ערי צרפת הדרומית, בכל מקומות מקלטי הנזירים ההם הוקמו בתי דינים, ששם נשפטו החשודים על דבר מינות למאסר עולם או לשרפה מאכלת אש. בית משפט כזה הוקם גם במונפלייר — ואל השופטים הנוראים ההם הגישו ר' שלמה ור' יונה משפטם, וישימו לפניהם את הדברים הכתובים בספרי „המורה והמדע" ויוכיחו על המינות הנמצאה בם. והנזירים הקנאים, אשר כל הגיון נחשב להם לפשע רב, חרדו על הדברים אשר הושמו לפניהם, וישלחו מתוכם לבקר אחרי ספרי הרמב"ם, ויחפשום בכל בתי ישראל במונפלייר, וישרפום באש לעיני השמש (התקצ"ג). וגם בפריז נאספו הספרים ההם בכל אשר נמצאו, והועלו על המערכת „ברחוב העיר לעיני כל העם", בהשלח בהם אש „מן הנר הגדול אשר בבית הכומריה של פריש לפני המזבח" [1].

בהגיע השמועה לקהלות ישראל בצרפת וספרד רגזו וישערו מאד, ויהי בעיניהם דבר מסירת ספרי הרמב"ם בידי הדומיניקים כאלו נמסר המקדש עוד הפעם ביד צר. הר"ר שמואל בן אברהם ששפורטה שפך חמתו באגרה אשר שלח לרבני צרפת, והר"ר אברהם בן חסדאי [2]) עם אחיו ר' יהודה מברצלונה כתבו מרורות לקהלות קשטיליה, ארגוניה, נבארה וליאון אשר [illegible] והר"ם אבולפיא בושו ממעשה ר' שלמה ויאנה [illegible]

1) מלחמות ה' לר"א בן הרמב"ם. 2) למעלה צד [illegible]

הזאת לחרם. ומצדיקי הרמב"ם התאמצו להסב לבב רבני צרפת מעל ר' שלמה, והרב הצעיר ר' שמואל שפורשה ערך אליהם מלים על דרכם בסל לקבל דברי האגדה כפשוטם, כי על ידי זה יש לבכם להגשמת הבורא, וישכיל פיהו לשאלם „היש בהבלי הגוים מגשימים כמהם?". דבריו ודברי חבריו עשו פרי, כי נזהו רבים מאחרי הר"ר שלמה, וביותר פעל עליהם הר"ר משה בן יעקב מקוצי (נולד בערך תתק"ס, מת בערך ה"א ד'), מבעלי התוספות הצעירים, שהיה גיסו של הר"ר שמשון משנץ ובכל זאת העריץ את הרמב"ם ויהגה בספריו התלמודיים בכל לב. אז התעורר הרמב"ן עוד הפעם, וישב וישלח אגרת לחכמי צרפת. ולפשר את השלום יעץ אותם לבטל את החרם שהטילו על ספר „המדע" ולקימו בדבר ספר „המורה", ולבקש על זה גם הסכמת הר"ר אברהם בן הרמב"ם, למען השלום. בעת ההוא התעורר החכם הזקן ר' דוד קמחי, מראשי מעריצי הרמב"ם, וישם פעמיו מנרבונה לספרד, לעורר את כל קהלותיה לעמוד לימין חכמי פרובינציה המקנאים לכבוד הרמב"ם. אך בבואו לעיר אוילה חלה מאד ולא עצר כח לנוע, וישלח דבריו להנשיא ר' יהודה אבן אלפאכר, ויוכיחהו על שהיקתו בעת אשר כלם מיחלים למוצא פיהו. אבל תוחלת הרד"ק בהר"ר יהודה נכזבה, כי במכתביו אליו השביעהו קלון מכבוד, ובדבר הרמב"ם גלה דעתו כי שמתו לחבר התורה עם החכמה היונית בתהו יסודה, כי לא תוכלנה שתי אלו לגור יחדו, והתורה תצדק בקראה לצרתה: „לא, כי בנך המת ובני החי!"—וגם הוא בקש ומצא ב„המורה" דברים שאינם מתאימים עם הדת, ובכן צדקו הרבנים המחרימים. -אולם גם דברי ר' יהודה לא הכריעו את הכף; והיבי הר"ר שלמה הלכו ורבו והמחזיקים בו מעטו אף בקהלתו במונפלייר — אז נתכה באש חמתו,

לעמוד בהיכל המלך לודויג התשיעי (הקדוש). כי נבחר בין ארבעת הרבנים שנקראו פריזה, להתוכח עם המומר ניקולי דונין, אשר הביא על התלמוד דבתו רעה אל האפיפיור גריגור התשיעי, ועל פיהו נצטוו ראשי הכהנים ומלכי הארצות להושיב שופטים מקרב הכהנים העורים ולחרוץ על התלמוד משפטם. בראש המדברים היה הר"ר יחיאל מפריז, אשר החזיק בידי מתנגדי הרמב"ם [1]) בהחרימם את ספריו. ביום כ' תמוז בשנה האחרונה לאלף החמישי כלה הוכוח — בו יצא דבר משפט, לחפש את ספרי התלמוד בכל בתי ישראל לכל מושבותיהם, להוציאם ביד חזקה ולהביאם אל רחוב העיר הבירה ולשרפם בליל לעיני השמש. כשנתים ימים אחר כן (ו' חקת, ט' תמוז, ה"א ב') הובאו ספרי התלמוד ונושאי כליו בעשרים וארבע עגלות ונצברו במקום אחד ברחוב פריז ונשרפו כלה. ויתאבלו כל ישראל על זה, והיראים בעם קבעו את היום ההוא לצום ובכי ומספד, וביותר נגעה חרעה עד נפש הר"ר יונה גירונדי, כי ראה בזה דין שמים ומוסר שדי על חלול שם כבוד הרמב"ם ושרפת ספריו. ולכפר פני ה' קבל עליו לעלות לארץ הקדש, להשתטח על קבר הרמב"ם משך שבעת ימים, ולבקש מחלה על עלבונו במעמד עשרה אנשים. נדרו זה השמיע בבתי הכנסיות בפריז ובמונפלייר באזני כל הקהל. אך בעברו דרך ספרד העתירו אליו קהלות ברצלונה וטולידה להתעכב אצלן ולהרביץ תורתו בתוכן, והרב נעתר להן, ומאז והלאה נהג להזכיר שם הרמב"ם בכל דרשותיו ולהגיד הלכה בשמו. וכן נדחה דבר מסעו לארץ הקדש עד אשר חלה וימת פתאם (בח' חשון ה"א כ"ד), ותלמידיו קבלו גם זאת לענש מן השמים. תשובת הר"ר יונה ודבר מותו הועילו הרבה לקרב רחוקים ולהשיב את השלום

[1]) למעלה צד 86.

אלפאכר בקש להצדיקהו במכתבו להרד"ק, כי „הרנו יריביו להתגרות בו ולהצר ולהציק לו מסביב".

אבל לא רק בספרי הרמב"ם נגעה הרעה, כי הרעו בעלי הריב גם לנפשותם, בשומם איש על רעהו עלילות דברים בגלוי ובסתר. המימונים הוציאו לעז על משפחת הר"ר יונה גירונדי ויטילו ספק בטהרת יחוסה, והקנאים הכו את אנשי חרמם בלשון. והדברים הגיעו עד המלך יאקב הראשון, המושל גם במונפליר, ובהיותו שם בחרף (שנת 1234=תתקצ"ד) צוה לחקור משפט, ואז נגלה עון המלשינים ונחתך עליהם דין קשה—לכרות לשונם מפיהם. ועד כה גדל הזעם בין אנשי הריב, עד כי היה המשפט החרוץ הזה לששון ולשמחת לבב להמימונים, ואחד מהם הביע נקמתו בחרוזים ויליץ בם בלשון הכתוב: „שתו בשמים פיהם ולשונם תהלך בארץ".

בחזקת יד חפץ הר"ר שלמה ממונפליר להחרים את החקירה בעניני האמונה ולא עלתה בידו. אז נסה רב אחר מגדולי חכמי צרפת לגדור הפרצה בכח שפתיו, ויצלח הרבה ממנו. הר"ר משה מקוצי, שהיה מטבעו אוהב שלום ורודף שלום נסה דבר באמרי נעם ומוסר, ויסובב ערי פרובינציה וספרד (תתקצ"ה), לחזק את האמונה בלבב אחיו בדרשותיו אשר השמיע להם — ודבריו פעלו על כלם לטובה ורבים השיב מעון, כי השיבו אל לבם וישובו עד ה' ויפרדו גם מעל הנשים הנכריות אשר לקחו (תתקצ"ז). אכן לא דרשות הר"ר משה בלבד הועילו להטיב דרכם, כי גם האימה והפחד אשר נפלו אז על היהודים והנוצרים כאחד, כי תהו ובהו מהלומות רעים ואותות השמים אשר ראו כלם בעת ההיא [1].

במעט שב הר"ר משה מקוצי ממסעותיו בספרד, והנה נגרש

---

[1] סמג עשין ס"ע ג'.

פרק שביעי

מורות אינוקינטי השלישי. עלילת הדם. פרידריך השני קיסר אשכנז. ר' יהודה אבן מתקה. ר' יעקב אנאטולי. ר' שם טוב בן יצחק. הרופא ר' אברהם כארגוניה. אלפונזו העשירי מלך קשטיליה. דון מאיר די כאליאה. דון יהודה כהן. ר' יצחק אבן סיד. דון שמואל הלוי. האפיפיור ניקולי השלישי. אלפונזו וספר המנקים. רימון די פיניא־פורטי. הדרשנים הדומיניקים. הכומר פראי פולו. וכוחו עם הרמב"ן. בקרת התלמוד ע"פ הדומיניקים. גלות הרמב"ן מספרד. תולדות הישוב בארץ הקודש. ר' יצחק (דון צאג)־אבן מאליאק. משפטו ומותו ע"י ריב המלך אלפונזו ודון שאנגו יורש העצר. עלית דון שאנגו למלוכה. מספר יהודי קשטיליה. היהודים בפורטוגאל. הרב הכולל והדיינים. ר' שלמה בן אברהם בן אדרת (הרשב"א). ר' אהרן בן יוסף הלוי מברצלונה. הדומיניקי ריימון מרטין.

ומזמות האפיפיור אינוקינטי השלישי גמלו פריין. דרשות שנאה וקנאה, חרפה ובוז ליהודים ודתם נשמעו בבתי הספר ובתי התפלה, ונפשות המתנכרים מלאו מהן, ויחפשו עלילות, ויתגוללו ויתנפלו על היהודים בכל עת מצוא. אז החלה „עלילת הדם" לעשות שמות באהלי יעקב, וקהלות שלמות נגרזו ממנה. הגזרות והעלילות והרדיפות הלכו והרבו אשה לרגלי אחותה, עד כי בשכבר הימים נשכחה הסבה הראשונה, ועמי הארצות יחד עם מושליהם נטעו להאמין, כי באמת נכחם עון היהודים לפני יוצר הכל, ועל כן אסף שלמו מהם מבל אוכליהם לא יאשמו. עד העת ההיא היו ההמון אם אחד המושלים מצא חפץ באיש יהודי על פי חכמתו ומשכלו להטיב לבל עמו בעבורו; אבל גם זאת לא הועילה עוד בימי הרעה. פרידריך השני, קיסר אשכנז, אהב את החכמות והמדעים וסבל לבבו נמשך אחרי החכם הנבון, המחבר ספרי „משפטי הכוכבים" „המדרש החכמה" ר' יהודה בן שלמה הכהן אבן מתקה ממשפחת אבן שושן [1] מטולידה (נולד תתקע"ה, נודע בספריו

[1] למעלה צד 68.

על מכונו. מלבד חדושיו על התלמוד חבר גם שני ספרי מוסר: „שערי היראה" ו„שערי התשובה", ומספריו אלה נראה כי פתח שערים גם בתורה ותפלה.

בין פלגות האמונה והחקירה, שנעשו צרות זו לזו, פלסה שטה חדשה נתיב לה, היא „תורת הקבלה" או „חכמת הנסתר", אשר לחקר מוצאה גדולים חקקי לב. ואלה אשר לא הסתפקו באמונה תמה, לקבל חקי התורה ודברי האגדה כפשוטם, ובכל זאת לא נשאם לבבם להכניס בהם כונות מחקריות על פי חכמת יון, זו הפילוסופיה של אריסטו — שמחו לקראת השטה החדשה, המגלה כל סתום על פי סודות ורמזים הדרושים לכל תמציתם. מהר"ר יצחק סגי נהור או מאביו הר"ר אברהם בן דוד (הראב"ד) מפיסקאירה קבלוה שני אנשים הנודעים רק בשמותם, ר' עזרא ור' עזריאל מגירונה — ועל ידם שתה הקבלה קן לה בעיר הזאת, ביצקם מרוחם על הר"ר יעקב בן ששת והר"ר יהודה בן יקר, מורה הרמב"ן מנעוריו, ועל ידי הרמב"ן הנודע לשם ולתהלה החלה להתפשט בקרב יהודי ספרד. אך לא לפשר בין בעלי שתי הקצוות, כי עוד לחלק יצאה, ומאז והלאה נפלגו יהודי ספרד לשלש מפלגות: ל„אנשי שקול הדעת", המבארים התורה על דרך המחקר, ל„תלמודים" — הארוקים באמונה תמה, ול„מקבלים" — המוצאים בכל מלה ואות רמזים וסודות על דרך הנסתר.

ויהי לסוחר, ויסב ערים ומדינות ויבוא לרגלי מסחרו עד עכו. שם נפגש עם חכם אחד מבני עמו, אשר הוכיחהו בדברים על עזבו התורה מפני הסחורה, ותוכחתו זו נגעה עד לבו. ויהי כשובו לברצלונה וישב וישקוד על הלמודים אשר שכח, ומאז והלאה הקדיש רבי עתותיו לתורה ולחכמה עד כי היה לאחרונה למורה בבית המדרש לחכמת הרפואה במרסיליה. — ועל רופאים כאלה וכאלה מבני ישראל נגזר באספת הכהנים בבדרש (ה"א ו') להגרש כלה ממקדש החכמה אשר כוננו ידיהם! אולם בדבר הזה לא הצליחו הקנאים לבצע מזמתם—כי גם האדוקים שבנוצרים לא שמעו להם בחלותם, בהדרש להם עזרת רופא חכם, וכאלה לא נמצא אז כי אם בקרב בני ישראל בלבד. בחלות אלפונזו, אחי המלך לודויג, את עיניו, שבע הרבה עמל עד כי עלתה בידו להביא אליו את הרופא ר' אברהם מארגוגיה, ורק בהעתרות והפצרות הרבה נאות לו הרופא החכם והעשיר ההוא לרפאותו מחליו.

לא טוב מהמושלים האלה היה גם אלפונזו העשירי, „החכם", מלך קשטיליה (1252—1282), אף שבספרד עוד לא גדלה הרעה כבארצות האחרות. טוב ליהודים מאביו פרדינאנד „הקדוש" [1] היה אלפונזו בראשית דרכו. בחיל צבאו אשר נהג על שיביליה, בעודנו יורש עצר, היו גם יהודים הרבה אשר הראו נחת זרועם במלחמה ההיא. גם היהודים יושבי שיביליה, אשר קצו בחייהם מפני האלמוהדים, שאלצו אותם להתכחש לדת אבותם, היו לו לעזר לא מעט בהלחמו על העיר הבירה, ועל כן בכבשו את העיר והמדינה ובחלקו את השדות והנכסים למבחר גבוריו, זכר גם את היהודים לטובה, ויתן להם חלקם לבד. על כן נקרא

---

[1] למעלה צד 88.

ה"א ז'), שהיה פילוסוף ומקבל כאחד, בהיותו ממעריצי הרמב"ם ומתלמידי הר"מ אבולפיא. בעודנו בן שמונה שנה הריץ הקיסר שאלותיו אליו וישתעשע עמו בדברי חכמה, ואחרי כן לקחהו אחר כבוד לשבת עמו בטוסקאנה אשר באיטליה, ויתן לו מהלכים בין שריו וגדוליו. הקיסר הזה קרא אליו גם את הר"ר יעקב אנאטולי, מחכמי פרובינציה, חתנו של המעתיק הנודע ר' שמואל אבן תבון, להעתיק לו את ספרי אריסטו עם פירוש הפילוסוף הערבי אבן-רשד. הקיסר הזה היה גם מקטני אמנה, והאפיפיור גרינור התשיעי חשבהו לכופר בעיקר — ובכל זאת רדף באפו את היהודים בכל ארצות ממשלתו, כרעיו היינריך השלישי באנגליה ולודויג התשיעי בצרפת, אשר מלבד הרציחות שנרצחו היהודים בממלכתם, מלבד החמס והגזל שנעשה להם בהלקח מהם כספם והונם בתואנות שונות, עוד מצאו הכהנים הקנאים בממלכת „הקדוש" הזה און להם, לצפון גם לנפשות היהודים, בבערם אחרי ספרי התלמוד שתי פעמים, וגם לבשרונם ושאר רוחם — בגזרם על הנוצרים בעונש חרם, לבל יקחו כל תרופה מיד הרופאים היהודים, אשר על ידם מצאה חכמת הרפואה קן לה בצרפת הדרומית! שלשה דורות ממשפחת אבן תבון הרימו קרן החכמה הזאת בארץ ההיא: הר"ר יהודה בן שאול ור' שמואל בנו [1]) — ועל ר' משה נכדו, שגם הוא העתיק הרבה ספרים בפילוסופיה ובחכמת הרפואה (הצטיין במפעליו ה"א ה'—ל"ה) — נצטוו הנוצרים מקחת תורה או רפואה מידו! כמהו גדל או גם שם החכם ר' שם טוב בן יצחק מטורטוזה (נולד תתקס"ו; נודע במפעליו ה"א כ"א—כ"ה). האיש הזה היה לאות ולמופת עד כמה גדל חשק הלמודים בישראל, בנעוריו התחנך על למוד התלמוד. ובאשר היה לאיש עזב למודיו

[1]) למעלה צד 68.

„ליהודים אסור לדרוש בשער על דבר דתם, לבנות בתי כנסיות חדשים, להחזיק משרתים נוצרים, לאכול או לרחץ בשרם יחד עם הנוצרים, ומכל שכן להתערב ולהתבולל ביניהם; כלם יחד מחויבים לשאת עליהם אות מיוחד להבדילם מקרב העמים, ואשר יתפש בכף בלעדי האות ההוא ונתנו עליו ענש כסף עשרה אדומים, ואם דל הוא — והכו אותו עשר מלקות ברחוב העיר". אלפונזו „החכם" האמין גם בעלילת הדם, שעליה העיד האפיפיור אינוקינטי הרביעי כי בשקר יסודה, ובכל יתר העלילות וההבלים אשר טפלו עליהם צורריהם. בזדון לבם — ויקבע ענש מות לנאשמים בהם. המלך הזה, אשר בחר לנפשו רופא יהודי, בבטחו בחכמתו ותומתו, צוה על בני עמו מקחת בחלותם כל תרופה ומרפא מידי איש יהודי! אמנם לא כל הגזרות נשמרו בימיו, כי הסכינו האצילים והתושבים לחוקים הקודמים, וימאנו למלאות אחרי החדשים מקרוב באו; אבל נוראות היו בתוצאותיהן אחרי בן בימים הרעים, שבהם ועל ידיהן נהפכה הארץ להם לתפת.

אבל עוד רע ממנו היה המלך יאקב הראשון, אשר האריך ימים על כסאו בארגוניה — כי בהיותו על פי מדינות ממשלתו בצרפת הדרומית שכן קרוב להמלך לודויג, למד ממנו וממתי סודו לעשות ביהודים כטוב בעיניו. ועוד יותר מהם למד מכהנו הסלח, רימון די פיניאפורטי [1]), אשר כל ישעו וחפצו היה לחרבות גרים לכנסיה הנוצרית, ועל פי פקודתו נשלחו דרשנים מקרב הנזירים הדומיניקים, להשמיע תורתם ליהודים ולמחמדים ולפתותם להמיר דת אבותם ולבוא בברית הדת השלטת.

הראשון בדרשנים ההם היה יהודי מומר ושמו פאבלו קרישטיאנו, הוא פראי פולו, ותהי ראשית מסעיו בערי צרפת.

---

[1]) למעלה צד 82.

המקום ההיא בשם „כפר היהודים" (Aldea de los Iudios), ולתושבי העיר נתן שלשה בתי מסגד המחמדים לעשותם בתי כנסיות לתפלה. גם חלק מהעיר, רבע גדול המוקף חומה, נתן להם לצמיתות, ויקרא על שמם (Parternilla de los Iudios). ולהביע תודתם להמנצח רב החסד, מסרו לו ראשי קהלת שביליה מפתח יקר מעשה חרשים ועליו כתוב עברית וספרדית לאמר: „מלך מלכים יפתח, מלך הארץ יבוא" (Dios abrira, Rey enterera). כאשר עלה אלפונזו למלוכה, נתן ליהודים משמרות כבוד וגדולה בממשלתו. דון מאיר די מאליאה, איש חכם ובעל תורה, היה לו לשר האוצר. גם היה לו רופא יהודי ושמו דון יהודה בן משה כהן ממולידה, שהיה לו גם לתכן ואיצטגנין; הוא העתיק לו את הספר הנכבד שחבר הערבי אבו אלחסן על ארות אלף ועשרים ושנים כוכבים שנודעו בעת ההיא. גם בחר בהתכן הגדול בזמן ההוא, דון צאג (יצחק) אבן סיד, שהיה חזן בקהלת טולידה, לעשות לו את לוחות השמים, שהנחילו את המלך כבוד לדורות, כי על שמו נקראו ובהם השתמשו כל חכמי התכונה עד הדורות האחרונים. גם חוקר בחכמת הטבע וחכם חרשים היה לו מקרב היהודים, ושמו דון שמואל הלוי, אשר הפליא לעשות „קלפסידרה" (שעון של מים) בתבונות כפיו. אכן קצרה רוח הכהנים לראות את הכבוד שנחלו היהודים בחצר המלך הזה, ובהודע הדבר להאפיפיור ניקולי השלישי שלח להמלך מכתב מלא תוכחות. אך לחנם נער בו — כי אמנם בקש אלפונזו רק תועלת לנפשו במשכו אליו את חכמי ישראל, בעוד אשר בלבו חרש רעה על עמם, ובכתבו ספר החקים לכל העמים יושבי ארצות ממשלתו (1266—1267) יעד ליהודים חלק מיוחד, בו הבדילם לרעה מכלם; בו אסף את כל הגזרות וההגבלות שנקבעו להם ברשעת צורריהם הישנים והחדשים, להשפילם, ולהכריעם ולהשבם עד דכא!

עוד הפעם לתקבל מאה. המלך אשר האיר פני-אליו ויכבדהו בתשורת כסף.

אך בזה עוד לא חדלו היהודים רגז, כי בפקודת המלך הוסיף פראי פולו לנסוע ולעבור בערי ארגוניה וצרפת הדרומית ולהתוכח עם היהודים בכל אשר מָצָאָם, והם נצטוו להקשיב לכל דבריו ולהשיב עליהם בהכנעה רבה, גם להמציא לו את כל הספרים הדרושים לחפצו. ולכל שרי המדינות נתן צו, להגן על הדרשן הדומיניקי וליסר את היהודים אשר יענוהו עזות; ובכל זאת היה כל עמל פראי פולו לשוא. אז יצא בעקבות ניקולי דונין [1], נסע אל האפיפיור קלמנס הרביעי, וילשן את התלמוד אליו, ועל פיהו צוה המלך לקחת ספרי התלמוד מאת היהודים היושבים בארגוניה ולהביאם במשפט לפני סוד מבקרים דומיניקים (ה"א כ"ב); אך על פי מליצת הנזיר המלמד, רימון מרטין, הוקל משפטו, ותחת אשר בצרפת שרפוהו כלה, הסתפקו בספרד במחקם ממנו את הענינים והדברים אשר לא היו להם לרצון. אבל גם בזה עוד לא תמו תוצאות הוכוח, כי עוד הביאו רעה על הרמב"ן בנפשו, כי קצרה רוחו מעלילות פראי פולו ומפחזות הדומיניקים, אשר לא חדלו להתפאר בו, כי נצח את ראש רבני ספרד בתעצומות דבריו; ועל כן גמר אמר, לפרסם את דברי הוכוח, בכתבו אותם זכרון בספר „מלחמת חובה", לשומו לפני אחיו, בעלי דתו העלובה, ספרו זה נכתב בהעתקות הרבה להפיצן בקהלות ישראל (ה"א כ"ד); ואחת מהן נמסרה ממנו לבישוף גירונה על פי בקשתו. ובהודע הדבר לפראי פולו, הביא דבת הרמב"ן רעה אל ראש הדומיניקים, ר' פניאפורטי, כי בספרו זה ערך דברים אשר לא יתכנו להפיצם בקהל. הכהן הגיש משפטו אל המלך על הספר

[1]) לפעלה עד 53.

שם הרבה להתוכח עם היהודים, אך דבריו שבו ריקם. אז יעץ רי׳ פיניאפורטי מומה, לערוך מלחמת דברים אשר תהיה בהיכל המלך יאקב בין פראי פולו ובין ראש רבני ספרד, יהו׳ רר״ר משה נחמני (הרמב״ן), והיה אם יגבר הראשון על השני, אז ענה לו המנצח, וסמנו יראו כל היהודים וידבקו גם המה בדת השלטת. ובכן נקרא הרמב״ן מאת המלך לבוא אליו לברצלונה (ה״א כ״ג). והרמב״ן נדרש למורת רוחו לעשות כדבר המלך; אך ברוב חכמתו עלתה בידו להגביל את השאלות העיקריות שעליהן יתוכחו, אף השכיל פיהו לבקש ולדרוש „לתת לו רשות לדבר ברצונו", למען ימצא עז לו להשיב דבר על אפניו. שלשה ימים ארכה מלחמת הדברים לעיני המלך והשרים והכהנים ורבים מעמי הארץ, גם יהודים הרבה נדרשו לעמוד שם ולהקשיב לדברי המתוכחים. הרמב״ן היה אנוס להשיב על תוכחות בדברים אשר לא יכלו להיות לרצון למתנגדיו. אז הזהירוהו השרים והכהנים לשים מעצור לרוחו, גם התושבים הנוצרים, בדאגתם ליהודים שכניהם, יעצו נאמנה לחדול מריב לבלי העלות חמה. ויהודי ברצלונה יראו לנפשותם, פן יבלע להם מאת הדומיניקים, ויפצרו בהרב לחדול מהתוכח. ויגל הרמב״ן את אזן המלך, ויחל פניו לשים קץ להוכוח למען השלום, אבל המלך לא נענה לו, אז התחדש הוכוח ביום הרביעי. אף אמנם גבר הרמב״ן בחכמתו על איש ריבו, אך הדומיניקים הפיצו שמועה, כי הובא הרב היהודי על ידי פראי פולו בין המצרים, עד כי בוש להראות עוד בקהל ויברח בהחבא. ובאמת התמהמה הרמב״ן בברצלונה עוד שמונה ימים, בהודע לו כי המלך והדומיניקים מתעתדים לבוא בשבת הבאה אל בית הכנסת הגדול. אף אמנם באו שמה, ודי פיניאפורטי החל לחדש את התוכחות, והרמב״ן השיב נכחה גם בפעם ההיא, ולפני צאתו לדרכו נכבד

שמה מצא רק שני אחים מבני ישראל, שעסקו במלאכת הצביעה. „כללו של דבר — התאונן במכתבו לבנו — כל המקודש מחברו יותר חרב ממנו. ארץ יהודה חרבה יותר מן הגליל, וירושלים יותר חרבה מן הכל". ואל הארץ הבים — והנה היא דשנה ופוריה כמקדם, עודנה „זבת חלב ודבש" כמלפנים, הודים ישובו אליה להמוניהם, ורק בניה יצאוה ואינם, ותדמה בעיניו „ליולדת שמת בנה בחיקה, והחלב בשדיה למכאוביה"... אז החל לקבץ נדחי ישראל מסביבות ירושלים ומסוריה, ויחזיקו בבית חרב הנשען על עמודי שיש, ויקדשוהו לבית הכנסת, ויביאו את גוילי ספרי התורה אשר המליטו לשכם בעת ההפכה, ובמשך חמשה ועשרים יום נוסדה עדה חדשה לבני ישראל בירושלים, וביום הזכרון (ה"א כ"ח) התפללו בצבור וקראו בתורה ויתקעו בשופר כמשפט. במשך שלש שנים הצליח הרמב"ן להרבות הישוב בארץ ישראל, לכונן בתי כנסיות לתפלה וליסד בירושלים ישיבה גדולה לתורה ולתעודה, ולשמו נהרו תלמידים הרבה מקרוב ומרחוק. שם השלים באורו הנכבד שכתב על התורה; בו גלה חכמתו ודעתו הישרה, אף הניח מקום לדברי קבלה, ברמזו עליהם בדרך סוד. ספריו ומכתביו מלאו מעלת ארץ הצבי ויקרת ערכה, ויעוררו בלב קוראיהם אהבה רבה לארץ אבותם מלפנים, כי יצק הרמב"ן עליהם מרוחו. אך ימי חייו לא ארכו עוד, ומקץ השנה השלישית עלתה נשמתו השמימה (ה"א ל'), ועצמותיו הובאו לקבורות בעיר חיפה אצל קבר הר"ר יחיאל מפריז אשר הקדים לבוא ולמות שם לפניו. הגדות הרבה נתפשטו על אודות האיש הגדול הזה בקורות חייו, וגם על דבר מותו נשארה מסורה נפלאה: כי ברדתו באניה לעלות לארץ ישראל, בקשוהו עדת תלמידיו אשר לווהו, למסור להם סימנים לדעת יום מותו, ויתן להם הרב אות, כי בצאת נפשו תבקע מצבת קבר הורתו, ובתוך הבקע תתראה דמות מנורה מצוירת.

ימהברו, — אז הועד הרמב"ן למשפט, ובאמץ רוחו לא נמנע מהגיד לפני המלך ושופטיו דבר אמת, כי בספרו זה רשם רק את הדברים אשר דבר בעת הוכוח, ולא יחשב לו איפוא לחטאה אם הדברים ההם, שהותרו לו להגידם בפיהו, נשנו מסנו הפעם בכתובים. המלך והשופטים הכירו צדקתו, אך לא יכלו להשיב פני ד"י פיניאפורטי והדומיניקים הרודים על ידו, ויגזרו על הרמב"ן לעזוב את הארץ משך שתי שנים ואת ספרי דנו לשרפה. אבל הדומיניקים לא הסתפקו בענש הזה, ויתאוננו עליו לפני האפיפיור קלמנס הרביעי, והוא נער בהמלך ויצו לענש את הרמב"ן קשה לאות לבני מרי (ה"א כ"ו). אז נגזרה על הרמב"ן גלות שלמה, לעזוב את הארץ לבלי שוב עוד אליה, והוא זקן בן ששים ושבע שנה בעת ההיא.

אמנם נקל היה לו למצוא מנוחתו באחת הארצות הקרובות ולהשאר בקרבת אהובי נפשו; אך הוא בחר בארץ אחרת, הרחוקה במקום וקרובה בלב, — ולמענה עזב את שני בניו ואת ישיבתו הגדולה ותלמידיו הרבים ואת כל אוהביו ומכבדיו וישם פעמיו לארץ הקדש, אשר נכספה גם כלתה נפשו אליה מעודו, וחבתו לה גברה בו עד כי חשב דירת ארץ ישראל למצות עשה מן התורה, שבני ישראל חיבים בה לעולם [1]). ויהי באניה ויבוא עד עכו, ומשם חש ללכת ירושלימה (ס' אהל; ח"א כ"ז).

כר' יהודה הלוי קונן גם הוא, בעמוד הגלו על הר הזיתים ובראותו לעיניו את החרבן והעזובה הרבה בעיר הקדשה — כי זה מעט הרסוה העמים המונגולים (ה"א ק'), ואלה מיושביה אשר נצולו מחרב הפראים ברחו ממנה ולכל רוח נפוצו, עד כי מבואו

---

[1]) המצוה הרביעית לדעתו בהשגותיו על ספר המצות להרמב"ם.

דינרוש, (לזכר עון יהודה איש־קריות, שמכר את משיחם בעד שלשים כסף) — והוא דרש הכסף העולה מהמס הזה מכל קהלה ביחוד לפי חלקה (ה"א נ'), וחלוקתו למספר הנפשות הוטלה על ועד ארבעה אנשים מנכברי הקהלות, ובראשם אחד מזקני טולידה ושמו ר' דוד אבודרהם. אז נשאו את ראש בני ישראל לגלגלותם, ויהי מספרם בממלכת קשטיליה בלבד שמונה מאות אלף וחמשים אלף נפש; והמס העולה מהם — 2,780,000 מרוידיש, שהם בערך 460,000 שקל. ומספר הקהלות היה שם יותר משמונים, הגדולה שבהן היתה בטולידה (72,000 נפש), והקטנה מכלן היתה במדריד (3000 נפש), כי בעת ההיא היתה עוד קטנה בערכה וכן גם בשטחה וגדלה.

המלך שאנגו לא היה רע ליהודים, אך קלות דעתו הוליכתהו תעה, ויהי הנקל בעיניו גם להרע להם, בשמעו לעצת אויביהם ומקנאיהם. כאשר התאוננו לפניו נבחרי ואלדוליד (ה"א נ"ג), כי היהודים מרבים לרכש להם שדות ונכסים, ובגלל זאת הכנסות הממשלה מהנוצרים הולכות ומתמעטות — נתן המלך צו, לאסור על היהודים לקנות עוד אדמת הנוצרים ולאכוף אותם למכור במשך שנה אחת גם הנכסים שבאו מהם לידם. כן נאות להצעת נבחרי ממלכת ליאון, לבלי היות עוד לקהלות היהודים שופטים מקרבם. אך גזרות כאלו חלפו כעננים, בטרם שקעה שמשם בספרד.

היהודים יושבי ממלכת פורטוגאל הצעירה עוד לא ידעו רע בימי מלכיה אלפונזו השלישי (1248—1279) ודיניס (1279—1325). עוד לא שבעו רגז וקלון ממסי הכהנים וגזרותיהם, ואחדים מהם זכו גם למשמרות כבוד בממלכה. להמלך דיניס היה איש יהודי לשר האוצר, ושמו דון יהודה, רב הכולל (Arraby moor) בממלכה ועשיר גדול מאד. כאשר התקשרו הכהנים לשנות סדרי

אחרי שלש שנים בא תאות כדבר הרב, וידעו כלם כי ביום ההוא נלקח אדונם מעל ראשם ויתאבלו עליו מאד:

בימים ההם מת דון מאיר די מלאה, שר האוצר למלכות קשטיליה, והמלך אלפונזו החכם זכר חסדו ואמונתו לבנו ר׳ יצחק (דון צאג), וימלא ידו לכהן במקום אביו. ויחר הדבר להאפיפיור ניקולי השלישי ויכתוב אליו מרורות (ה״א ל״ט), ובכל זאת נשאר ר׳ יצחק על מקומו, עד אשר פרץ ריב בין המלך ובין בנו יורש העצר, ובגלל זאת בלתה הרעה לו ולביתו. כי אוצר רב היה שמור בידי ר׳ יצחק לצרכי המלחמה, אשר התעתד המלך להביא על הערבים המושלים באנדלוסיה. ודון שאנגו יורש העצר היה עוין את אביו בגלל אמו אשר הדיחה מעל פניו, ויאבוף על דון יצחק לתת לו מהכסף ההוא בעד אמו. ובהודע הדבר לאלפונזו חרה אפו מאד, ויצו לאסור את דון יצחק בזקים ולהעבירהו ככה ברחובות העיר אשר ישב בה בנו, למען הרעימו. ודון שאנגו עמל לשוא להציל את השר היהודי, אשר מידו היתה זאת לו — כי בזה עוד הגדיל החמה, ועל פי המלך נעשה בדון יצחק משפט מות, וכל הונו הָחרם לאוצר הממלכה (ח״א מ״). וגם בזה עוד לא שב אפו, ויצו לתפוש את כל יהודי קשטיליה ביום השבת ולהתם במשמר, ואחר כן הטיל עליהם מס כבד, שנים עשר אלף מרוידיש ליום, עד אשר ימלא אוצרו מהם. מות דון יצחק הכעיס את דון שאנגו תמרורים, וימרוד באביו. ותב השרים והכהנים והעם שתו ידם עמו, והמלך אלפונזו נעזב לנפשו, ומעצר רעה ויגון חלה וימת.

בעלות דון שאנגו למלוכה, היתה ראשית מעשהו לשום פוריים בתשלומי מס היהודים (Iuderia) יושבי קהלות קשטיליה החדשה, ליאון, מורציה והמדינות החדשות שנכבשו באנדלוסיה. עד העת ההיא היה כל יהודי חיב לשלם בעדו ובעד נפשות ביתו מס שנה לגלגלת שלשה מרוידיש (בערך חצי שקל), שהם שלשים

גדל מאד, ומכל חלקי העולם הריצו הרבנים שאלותיהם אליו בעניני תורה ודת, אף בקשו עצתו ועזרתו בצר להם. כאשר קצף מלך מצרים על הנגיד ר' דוד המימוני (נכד הרמב"ם), כי מלשני בסתר דברו [illegible] סרה, והון רב נדרש לו לכפר פני המושל — שפך שיחו בכתובים לפני הרשב"א, ועד מהרה נענה לו, ויַשכּיע נדבות בכל קהלות ישראל בספרד וישלח לו עזרתו ככל אשר שאל.

מכל יתר רבני ספרד נמצא רק אחד אשר נשאהו לבו להתחרות עמו בהלכה, הוא חברו, הר"ר אהרן בן יוסף הלוי מברצלונה, נכד הר"ר זרחיה הלוי גירונדי מלוניל [1]) שגם הוא היה מתלמידי הרמב"ן כהרשב"א (נולד בערך תתקצ"ה, מת אחר ה"א ס'). הוא כתב ספר „בדק הבית" השגות על ספר „תורת הבית", אך הרשב"א שם לאל דבריו וטענותיו בספר „משמרת הבית". ר' אהרן הלוי חבר גם הוא חדושים על התלמוד ופירוש על האלפסי וגם פסקי הלכות. ויהי גדול בתורה עד כי נבחר לרב בטולידה, הקהלה הראשית בספרד, ובאחרית ימיו היה לרב במונפלייר תּגליל, ויקבע בה ישיבה גדולה ויעמיד תלמידים הרבה.

אבל לא בגלל תורתו בלבד גדל שם הרשב"א על כל חבריו כּ גם בגלל מפעלותיו הגדולות בעניני עמו.

בימיו יצא הנזיר הדומיניקי רימון מרטין, שהיה נוצרי מלדה. ועל פי ראש כהניהם, רימון די פיניאפורטי, התמיד בלמודי הספרות העברית והערבית עד כי קרא והבין את אגדות התלמוד והמדרשים ופירושי רש"י והראב"ע וספרי הרמב"ם והרד"ק, ויבינם על פי דרכו, ויתאמץ להוכיח מהם, כי לא רק בספרי התורה והנביאים, כי גם בספרי הרבנים יש ראיות ליסודי הדת הנוצרית. בדרכו זו הציל את התלמוד משרפה בשבתו בסוד מבקרי

[1]) למעלה צד 67.

הממלכה לפי הגזרות והחקים הקבועים בארצות האחרות, מלא
המלך ידי היהודים והמחמדים לעשות בהם: משפטו ודינו. אך
לאחרונה קץ מפני ריבות הכהנים וקטטותיהם, ויקבע את החוקים
ההם גם בארצו. אפס כי בהיותם למורת רוחו לא שקד עליהם
לשמרם כהלכתם.

הנה כן היה בכלל טוב ליהודים יושבי ממלכות ספרד מכל
אחיהם השוכנים למעצבה בממלכות אירופה. ועל כן עלו עליהם
גם במעלות רוחם, ויגדילו כבוד התורה בלמודיהם ויהיו לעינים
לכל אחיהם שבגולה. ביותר גדל כבודם ותשב להם תהלתם על
ידי הרבנים, המאורות הגדולים שהיו להם בעת ההיא. בתוכם הכי
נכבד ונערץ שם כבוד הר"ר שלמה בן אברהם בן אדרת (הרשב"א)
הרב מברצלונה (נולד בערך תתקצ"ה, מת ה"א ע'). בו נמזגו
רוחות שני רבותיו הגדולים, ר' יונה גירונדי ור' משה נחמני,
אשר באשוריהם אחזה רגלו, ובמשך הימים יצא שמו למרחוק
ותהלתו מלאה הארץ. בחידושיו על הש"ס הראה נפלאות שכלו
הכביר והשנון; בספרו „תורת הבית" הואיל למלא מקום הרמב"ם
והאלפסי כאחד — כי מהם ועד חרו רבו ההלכות על ידי בעלי
התוספות אנשי השם, ויהי נחוץ לפנות גם להן מקום ולבררן ולצרפן
כמשפט. בערך שלשת אלפים „תשובות הרשב"א" יצאו אור, והן
רק החצי מכל אשר כתב בחייו. כספרדי מלדה לא זרה גם
הפילוסופיה לרוחו, ובפירושי האגדות אשר חבר נמצאים באורים
על דרך החכמה הזו; אך לא נתן אותה לנגוע עד מה בעניני
האמונה, היקרה והנשגבה לו ממנה. הקבלה נכבדה בעיניו מאד,
אך באמון לבו הודה כי לא בא עד תכונתה, ולפי דעתו כל
כבודה הסתר דבר ואין לגלות סודותיה כי אם „בלחישה", „מן
הפה לאוזן".

בארבעים שנה היה שם כבוד הרשב"א הולך וגדל עד כי

הזיק לבית־ישראל מפני שתי הרוחות המתנגדות; הקבלה והחקירה אשר השתערו עליו מקציהן

הקבלה, אשר עלתה כיונק מעיר גירונה ¹), התפשטה עד מהרה מירכתי ספרד הצפונית ותעבור דרומה ותגיע עד טולידה בירת קשטיליה, ויהי ר׳ מאיר אבולפיא לנושא כליה. ממנו קבל אותה בן אחיו הר"ר טודרוס בן יוסף הלוי (נולד תתקצ"ד — מת אחר ה"א ס"ד), שהיה חכם גדול בתלמוד, גם משורר נעים זמרות וחכם מדיני, נושא משרה נכבדה בחצר המלך שאנג׳ר הרביעי, ונושא חן וחסד מלפני המלכה חכמת הנשים, מריה דה מולינה, בעמדו לפניה בתור רופא וסוכן על האוצר. הוא שפך חרונו על המתחכמים, החפצים לבאר את דברי התורה והמצות על דרך השכל, ויהי אויב להפילוסופיה ולעוסקים בה, עד כי גם הרמב"ם לא נקה מחמתו — ותחתיה הוקיר את הקב"ה ולומדיה ויחשבנה לחכמה אלהית, אשר סודה נגלה למקדשיה ואין לגלות דרכה לצעירים לימים. לעת זקנתו חבר ספר בקבלה ויקראהו בשם „אוצר הכבוד". בקיאותו וחריפותו בתלמוד הראה בספרו „עליות" (על מס׳ יבמות) — והיא שנתנה עז ותעצומות להקבלה בענוד אותה איש כזה עטרת לראשו. ממנו קבלוה שני בניו, ר׳ לוי ור׳ יוסף, מחבר ספר „מערכת אלהות". מהמקבלים המצויינים שהיו בספרד בעת ההיא הקדישו שנים את ספריהם למשפחה הזאת, העשירה והנכבדה והקמה על נדיבות להולכים בדרכה.

הר"ר יצחק בן אברהם אבן לאטיף, מספרד הדרומית (נולד בערך תתקס״ב, מת בערך ה"א נ׳) „עמד ברגלו האחת על דרך הפילוסופיה ובשנית על דרך הקבלה", הגבהה בעיניו ממנה. בנעוריו חבר ספר „שער השמים", אשר בהקדמתו עודנו מפליג

¹) למעלה צד 92.

בארגוניה [1], ובה כתב לאחרונה שני ספרי שטנה אשר קראם בשם „רסן ליהודים" (Capistrum Judaeorum) ו„חרב האמונה" (Pugio fidei). הדבר הזה עשה רשם גדול בעולם, ודומיניקנים חפצי קרבות לקחו להם נשקם מן האוצר הזה, להלחם בישראל ולהתוכח בדברי האמונה. ואת ראה הרשב"א, ובדאגתו לאחיו כתב דברים בספר, להורותם מה שידברו ולהבינם מה שישיבו. הוא הרבה להתוכח עם הטוענים ההם גם בדבר שפתיו, ובעסקי בעניינים האלה היו כל דבריו בפה ובכתב בשובה ונחת; אך לאחר המחמרים ענה קשה במחברתו „מאמר על ישמעאל", בהשיבו על טענות האיש ההוא, אשר חרף מערכות ישראל, בהלעיבו בשתי האמונות גם יחד.

פרק שמיני

תולדות הקבלה. ר' מאיר ור' טודרוס ור' לוי ור' יוסף אבולפיא יצחק אבן לאטיף. רבנו בחיי בן אשר. ר' משה די ליאון. ר' אברהם אבולפיא. הנביאים מערי אילון ואווילה. ר' משה תקו. ר' שלמה פטיט. הדרשנים המתפלספים. ר' אבא מרי הירחי; ר' יעקב בן מכיר. ר' אשר בן יחיאל (הרא"ש), הצורר רינדפלייש. החרם הגדול על למוד החכמות. ר' ידעיה הבדרשי. גרוש היהודים מצרפת. ר' יצחק הישראלי. המלכה מריה די מולינה. המלך פרדינאנד הרביעי. גזרות הכהנים. ר' יהודה אבן יקר. ר' קלונימוס בן קלונימוס.

מלבד וכוחי הרשב"א עם יריבי עמו חוצה, נודע בפעלו גם בריב המפלגות בעמו פנימה, בעמדו באמונתו הישרה בעמוד

---

[1]) למעלה צד 99.

רבים מבעלי האמונה התמה התמרמרו עליו, במצאם בו דברים נגד התלמוד. אך למרות כל אלה התפשט בעולם במהירות נפלאה, ויגדל כבוד הקבלה עד היום, ומבקשיה יעריצוה בקדש ויציגוה במדרגה אחת עם התורה הכתובה והמסורה ואף למעלה מהאחרונה.

בהפרות מרבה בשטה זו נגלה אז ר' אברהם בן שמואל אבולפיא מסרגוסה (נולד ה"א, מת אחרי ה"א נ"א), שהיה גדול הכשרון ורב העלילה, אך בעל המיונות והזיה רבה. עוד בנעוריו נשאהו רוחו להרחיק נדוד, למצוא נהר סמבטיון ועשרת השבטים, ומפני חרב המונגולים, תנטושה או באזיה הקטנה, שב מדרכו ויסר לאיטליה, וישקוד על התורה והחכמה וישם כל מעיניו בספרי הרמב"ם. משם שב לארצו וישב בברצלונה. בהגיעו לשנת השלשים ושלש לקחו ספרי הקבלה את לבו, עד כי נתעה להאמין כי הוא צופה נסתרות ויודע רזי עולם, ובכח שפתיו עשה לו נפשות הרבה, עד כי גם המקובל הנודע, ר' יוסף גיקטליה, היה ממקשיבי לקחו. בשנת ל"ט שב שנית לאיטליה, ומאז והלאה חבר ספרים ומחברות העולים במספר עד ארבעים ושמונה, מהם הכי נודעו: „ספר זכריה", „חיי עולם הבא", „אור השכל". בחבורו „סתרי תורה" הואיל באר את ספר „המורה" על דרך הקבלה, בהפיצו שמועה, כי הרמב"ם חזר מדעותיו באחרית ימיו וידבק בקבלה. רוח הדמיון צרר אותו בהזיתו, עד כי החל להתפאר כי נביא אלהים הוא ורוח ה' נוססה בו, אף נשאהו לבו לעמוד לפני האפיפיור מרטין הרביעי (בערב פסח מ"א) ולדרוש ממנו כי יתגיר ויבוא בדת ישראל, ובגלל זאת נעצר ארבעה שבועות בבור השבי ואחר כן שלחוהו לנפשו. אמונתו הנפרזה, כי בצום ותפלה ופרישות ויחודי שמות וצרופי אותיות בכונה עצומה יזכה האדם להשפעה עליונה, הוליכתהו שולל עד כי דמה בנפשו כי הוא המלך המשיח, ויעבר קול בארץ

בשכח הרמב"ם וגוער במשטי׳ו „התפתאים", „קצרי השגה", ספרו „צרור המור" הקדיש לכבוד ר׳ טודרוס „הנשיא". גם כל יתר ספריו אשר כתב מלאים חם חקירה וקבלה כאחת. דומה לו היה הר"ר בחיי בן אשר, מתלמידי הרשב"א, הוא „רבנו בחיי" הנודע בפירושו על התורה, שבו עלו הפילוסופיה והחקירה והאגדה והקבלה בלולות גם יחד. הוא חבר גם ספר „כד הקמח", ויש מיחסים לו גם ספר „האמונה והבטחון", הנחשב על ספרי הרמב"ן.

ר׳ משה בן שם טוב די ליאון (נולד בליאון בערך ה"א י׳, מת באריבלה ה"א ס"ה), הוא האיש אשר מידו נגלה ספר „הזוהר" בעולם. כל ימיו הרבה לנוע ויעש הון וחיל בספריו אשר חבר, אך כאספו כסף מחירם כן פזרהו ביד רחבה, עד כי במותו נשארו אשתו ובתו בחסר כל. בהיותו בן שלשים וחמש שנה (ה"א מ"ה) הוציא לאור את ספרו הראשון „שושן עדות", שתי שנים אחר זה חבר „ספר הרמון", הכולל יסודי המצות וטעמיהן, ויקדישהו לכבוד ר׳ לוי בן טודרוס הנשיא אבולפיא. אחר כן חבר „ספר המשקל" (ה"א נ׳), בו העמיק בקבלה ויערער על בעלי החקירה, המבארים את התורה על פי חכמת הפילוסופיה; ספר „שקל הקדש" (ה"א נ"ב) הקדיש לכבוד ר׳ טודרוס אבולפיא; בספר „הסודות" או „משכן העדות" (ה"א נ"ג) הוא מתאר את גן העדן העליון, והוא עולה בבד עם הנמצא באחד ספרי האפוקריפא, הוא „ספר חנוך"; אבל ביותר נרעש העולם בספר „הזהר", המיוחס להתנא ר׳ שמעון בן יוחאי, ונתגלה על ידי די ליאון באחרית ימיו, בשבתו אז בעיר אוילה. בספר הזה הנערץ למקדישיו מצאה הקבלה יסוד מוסד ללמודיה. אוהבי הקבלה שמו עליו, בהתלותם באילן גדול כהתנא רשב"י, ומתנגדיה הרבו אותות וראיות להוכיח על ידי ליאון כחשו וזיופו, וגם בבעלי הקבלה נמצאו אנשים אשר הוטלו בספק גדול מבלי דעת אמתת מוצאו,

והראשון בארצם, וישאלו את פיהו אם יש להאמין בנביא כזה. ואף שהרשב"א גם הוא נטה אחרי תורת הקבלה, בכל זה הזהירם משמוע בקולו ומהאמין בו. רבים שמעו לעצת הרב הגדול ויגזרו מעל הנביא ההוא, ורבים מבני ההמון עוד תעו אחריו, ובבשרו יום הגאולה ליום האחרון בחדש הרביעי לשנת נ"ה, השחרו כלם ביום ההוא וילבשו, לבנים, ויועדו אל בית הכנסת, ויחכו עד בוש לקול השופר אשר קוו לשמוע, וכאשר בושו משברם יצאו אחדים מקהל ישראל ואחדים מהם יצאו מדעתם. ושני הנביאים יחדו נעלמו כאבולפיא רבם ועקבותיהם לא נודעו.

כרעה אשר נשקפה לאמונת ישראל מהקבלה בהויתה, כן היתה אז סכנה צפויה לה מהחקירה בפריצותה, — כי אמנם נמצאו בעת ההיא מתחכמים הרבה, אשר הכריעו את התורה לפני החכמה היונית, ויהי הדבר למורת רוח להמאמינים התמימים, ומהם יצאו קנאים לחדש את המלחמה על הפילוסופיה בכלל.

עוד בימי הרמב"ן התעורר אחד מרבני אשכנז, הר"ר משה בן חסדאי תקו, ויכתוב ספר „כתב תמים", בו שפך מררתו על הרמב"ם והראב"ע ואף על ר' סעדיה גאון, על שאינם מאמינים בהגשמת הבורא. בעיר עכו התעורר הקנאי המקבל, ר' שלמה פטיט (הקטן), אשר מוצאו היה מאשכנז, להחרים את ספרי הרמב"ם שנית; אך גדולי ישראל שם ובראשם הנשיא ראש הגולה, ר' ישי בן חזקיה מדמשק, גערו בו בנזיפה. אבל הוא לא שעה אליהם, ויסע לאירופה, ובשובו הביא אתו כתבי רבים מרבני אשכנז ואחדים מרבני צרפת, ועל פיהם קרא חרם על ספרי הרמב"ם וההוגים בם. וכפי הנראה היתה מאתו ומעצתו שומת, לחלל כבוד הרמב"ם בגדופים שנכתבו על מצבתו [1]. ויהי בתודע הדברים להנגיד ר'

[1]) למעלה צד 69.

(ה"א ס"ד) כי בשנת נ' לאלף הששי יביא גאולה לעולם, ורבים נתעו אחריו ורעה נוראה נשקפה ממנו לישראל. אז התעורר עליו הרשב"א ויחרמו לחרם ויקללהו קללה נמרצת, וממנו ראו רבנים וקהלות יתבוננו עשו. אך הוא הוסיף להתהולל בהזיותיו, ובספרו „אמרי שפר" עוד נאץ את מריביו ורודפיו, וישם תהלה בלמודי המשנה והתלמוד ולאחרונה נעלם מן העין ולא נודעה עוד אחריתו.

מתלמידיו המצוינים היה ר' יוסף בן אברהם ג'יקטילה מעיר סאלה אשר בקשטיליה. גם הוא התאמר לעשות נפלאות על פי הקבלה, ויקרא בשמו „בעל הנסים" [1]). ומורו ר"א אבולפיא העיד עליו, כי „הצליח הצלחה מופלאה במה שלמד ממני". הוא חבר חמשה עשר ספרים בקבלה, ומהם הכי ודע ספרו הראשון „גנת אגוז", אשר חברהו בעודו כ"ג שנה, ובו הוציא עתק מפיהו על הרמב"ם, ואחר זה כתב „חשגות על המורה", וגם ביתר ספריו הוציא מאוצר הפילוסופיה את כלי ועמו, להלחם בה ולהבריעה לפני הקבלה משאת נפשו.

בדרך אבולפיא מורם אחזו עוד שנים מתלמידיו, שהתנבאו כסגנונו ויבשרו ביאת הגואל בימיהם. האחד נקרא בשם שמואל הנביא מעיר אילון אשר במחוז שביליה, והשני נגלה בקהלה הגדולה בעיר אוילה. לשניהם נמצאו חברים מקשיבים אשר העריצו את שמותם. על דבר הנביא מעיר אוילה ספרו נפלאות, כי היה עם הארץ מנעוריו ולא ידע אף קרוא וכתוב, והנה נראה אליו מלאך אלהים בחלום הלילה, וברוחו אשר יצק עליו פתאם חבר ספר „מפלאות החכמה" עם פירוש רחב, ויהי לנס! נבברי קהלת אוילה השתוממו על המראה ויפנו אל הרשב"א, הרב הראש

[1]) יוסטן.

המפוארה, אשר התורה והחכמה והאמונה והחקירה יחדו היו בה מורשת אבות מדור לדור. ור' יעקב בן מכיר שלח להרשב"א ובית דינו מכתב מלא מרורות, וייעצם לאמונה „להשיב חרב עצתם אל גרנה". הדברים עוררו חמה בבית דינו של הרשב"א, ומגלות עפות רצו לכל הקהלות מזה ומזה בלי חשך, ויהי הסער הולך וגדול, והרשב"א גזר אמר לבלי הוציא את האסור לפעלו עד אם תחזק ידו למצער בהסכמת עשרים קהלות.

עד כה וכה נוסף על מחנה החרדים בספרד אחד הרבנים הגדולים שבא אליהם מארץ אשכנז, והוא הר"ר אשר בן יחיאל (הרא"ש), שעזב מושבו לרגלי הרעה הנוראה אשר באה כשואה על אחיו מידי הצורר רינדפלייש, אשר בגלל עלילת שוא והבל השמיד במשך חצי שנה מאה וארבעים ושש קהלות ויאבד יותר ממאת אלף איש, לבד מאלה אשר הצילו נפשם בהמרת דתם (ה"א נ"ח). אחרי העבודה הרבה ש..יתה להרא"ש בהתרת אלמנות הרבה מכבלי העגון, עזב את ארץ הדמים (ס"ג) וינע עם אשתו ושמונת בניו וילדיהם עד בואו למונפליר ומשם לברצלונה. וישמח הרשב"א לקראתו, ויעצרהו אתו ימים אחדים, וידבר עליו טובות לפני ראשי קהלת טולידה, ויקבלוהו עליהם לרב וראש, כאשר הובא דברי הריב לפניו, השתמט בראשונה מהגיד משפטו, ותהי עצתו לקבוע ועד מראשי המפלגות ולפשר השלום ביניהם. אך חזקו עליו דברי הקנאים, ועל ידו מצא הרשב"א עוז, ובשבת חזון ד' אב ה"א ס"ה הכרז חרם גדול בבית הכנסת בברצלונה מאת הרשב"א ובית דינו על כל המתחכמים, המכחישים בספורי התורה על פי פשוטם ומתעים את העם בדרך האמונה. גם נדיו בתקף החרם הזה אסור חמור לכל מי שלא הגיע לשנות ..ש ועשרים, לעסוק בחכמת הטבע ובמה שאחרי הטבע בין בספרי לעז ובין בספרי עברית, לבד מחכמת הרפואה המותרת לכל,

דוד מימוני, ויקנא קנאת אביו הזקן, ויעל ממצרים לעכו, וגדולי ארץ המזרח עזרו על ידו, ואז הכרז חרם גדול על כל המדברים סרה בהרמב"ם וספריו (ה"א מ"ט), אף יצאה הפקודה לאסוף מאז והלאה את כל הכתבים הפוגעים בכבוד הרמב"ם ולהמציאם לידי ר' דוד נכדו או ליוצאי חלציו, ולא יוסיפו עוד להיות למכשול ולפוקה בישראל. ודברי החרם והפקודה נשלחו להרשב"א בברצלונה, למען דעת אותם כל קהלות ישראל באירופא.

כארבע עש"ה שנה שקטה מלחמת הדעות, ואז פרצה עוד הפעם באהלי יעקב. רבים מחכמי העת ההיא הרחיקו לכת בדרך ההגיון והחקירה, וכפילון האלכסנדרוני השתוללו לפרש את ספורי התורה—ואף מצותיה—בדרך החידה והמשל, ומהם היו מתפלספים אשר הרחיקו עוד מהם, וידרשו בקדמות העולם, ויבעטו במצות, ויכפרו בנבואה וביתר הענינים שהם למעלה מבינת האדם; המכשלה הזאת גדלה בקהלות ישראל בפרובינציה, ויראי ה' התגעשו על זאת, והקנאים הגדילו בפיהם וירבו הריבות והמדנים בקהלות ההן. אז התעורר ר' אבא מרי בן משה הירחי (דון אסטרוק) ממונפלייר, איש חי רב פעלים ממשפחה רמה ונודעה לשם, ובקנאתו לתורה ולאמונה שלח דברו אל הרשב"א (ה"א ס"ג) ויעירהו לעמוד בפרץ, והאחים הגבירים הנכבדים לבית וידאל, דון בונפש מברצלונה ודון קרשקש מפירפיניאן, עזרו על ידו, עד כי נפתה הרשב"א להם להתעבר על ריב אשר מאן בראשונה להתערב בו. ויבוא בדברים עם ראשי קהלת ישראל במונפלייר, הגדולה בכל קהלות פרובינציה, לשאול את פיהם, אם מסכימים הם לאסור למוד החכמות לבני הנעורים עד מלאות להם שלשים שנה? אבל לשוא התפאר ר' אבא מרי לפני הרשב"א, כי כל קהל עדת מונפלייר נכון לשית יד עמו,—כי בדבר הזה נטה הרוב אחרי איש ריבו, הרופא החכם ר' יעקב בן מכיר ממשפחת „אבן תבון"

במקומם כי עוד פעם ינחם המלך על הרעה והשיבם אל מקומם ונחלתם. כן נפגשו ראשי המחלקת בבואם להתגודד במקום אחר, בעיר פירפיניאן, אשר נחשבה אז על גבול ממלכת מלורקה. וגם שם בימי ענים ומרודיהם לא חדלו להתקוטט, ויביאו דברי ריבותם לפני שני האיתנים, עמודי ההוראה, רבני ברצלונה וטוליטולה: הרשב"א והרא"ש; אשר ראה עני בשבט עברתו, אמר על זה כי אין העת נוחה מן החרם — שהגביל אסור למוד החכמות עד חמש ועשרים שנה, כי בדור הזה ראוי היה לאסרהו כלה.

הרשב"א לא האריך עוד ימים, כי מת בשנת ה"א ע'; אחריו נשאר הרא"ש יחיד בדורו, ושמעו הלך בכל המדינות; ולישיבתו הגדולה אשר יסד בטוליטולה נהרו תלמידים מכל קצוי ארץ;

הוא אצל על יהודי ספרד מרוחו הכהה אשר צררה את יהודי אשכנז בכנפיה; — כי מאז והלאה היתה ידיעת החכמות הלך ורפה בין יהודי ספרד, וכל שעשועיהם מלפנים שעו מהם; אבל לעמת זה גברה לאמונה, ואם נשאה הרוח את אחד הסופרים לגעת בחכמה, לא הראה אותה בשער כי אם בשומו יראת שמים על פניה: כן עשה אחד מתלמידי הרא"ש, החכם ר' יצחק הישראלי (נודע בפעליו, ה"א ס' — ק'), אשר בחברו ספר „יסוד עולם" על חכמת החשבון והתכונה, שת אותה הדום לרגלי האמונה.

בימים ההם זכו אחרים מבני ישראל לעלות לגדולה בחצר המלוכה. במות דון שאנגו הרביעי אחזה המלכה מריה די מולינה ברסן הממשלה עד אשר יגדל בנה פערדינאנד הרביעי, וגם כאשר מלאו ימיו ויעל למלוכה (1295—1312) מאנה להניח הממשלה מידה, ותהי רוח רעה בינה ובין בנה. ולהמלך היה שר יהודי סוכן על האוצר ואיש עצתו ושמו דון שמואל, ותשנאהו המלכה תכלית שנאה. ויהי בעברו פעם אחת מבורגוס לבוא אחרי המלך לשיביליה,

החרם והאסור נקבע לזמן חמשים שנה, ונחתם בחתימת הרשב"א ושני בניו, ר' יצחק ור' יהודה, ויותר משלשים איש מראשי קהלת ברצלונה, ומשם נשלח לרוב תפוצות ישראל בספרד וצרפת ואשכנז.

על החרם הזה התמרמרו אוהבי החכמה, ועוד גדל הקצף בראותם כי הוא נוגע גם בספרי הרמב"ם, אחרי שגם הספרים הכתובים עברית לא נקו ממנו. ור' יעקב בן מכיר אסף אספה גדולה במונפליר, בה נגמר אֹמר, לבטל את החרם על ידי חרם אחר, אשר קראו המה בבית הכנסת על כל הנועז למנוע את בניו מלמודי החכמות בכל לשון שהן, או לדבר סרה בהרמב"ם וספריו, או לתת דפי במחבר ספר לתומו בדת ואמונה בגלל דעותיו המחקריות. על המפלגה הזאת נוסף המליץ ר' ידעיה הבדרשי (הפניני), וימלא פיו תוכחות באגרתו להרשב"א (בראשית שנת ס"ז), כי בגלל מתחכמים אחדים אשר איש מבני ישראל לא ישים אליהם לבו, נפתה איש גדול ורב כמהו להתרגנים הקנאים, להבזות את חכמי פרובינציה, שהם יראי ה' כמהם, לחלל גאון קדושת הרמב"ם רוח אפם, ולגרש את החכמה מגבול ישראל — והיא לא תצלח. בדברים האלה חזקו על הרשב"א וסיעתו, וימהרו וישיבו דבר, כי לא עלה על לבם לפגוע בכבוד הרמב"ם, היקר גם להם, גם כתבו לר' אבא מרי וחבריו לשבת מריב ולהשלים עם מתנגדיהם.

אבל שאת פתאם באה על היהודים בצרפת ותשערם ממקומם. בפקודת המלך פיליפ „היפה" נתפשו כלם ביום אחד אחרי הצום החמישי (י' באב ס"ז) והובאו אל בתי האסורים, ואחרי כן גרשו יחדו, וכל הונם ורכושם היה לשלל לאוצר המלך, לא נשאר להם בלתי אם בגדיהם אשר עליהם וכסף על מזון יום אחד. כמאת אלף איש יצאו בגולה ויתרם — ובתוכם כל קהל טולוזה — המירו דתם להציל מרעה נפשם. המגרשים נפוצו לכל רוח, מהם הרחיקו נדוד לארץ הקדש, אבל רובם נשארו במדינות אשר על הגבול,

ר׳ יהודה אבן-יקר היה ממעריצי הרא"ש ואיש קנא ונוקם על דת. פעם אחת נגלה עון איש יהודי מיושבי קורדובה, כי בקצפו חרף בלשון ערב את מערכת ה׳, וישאל אבן-יקר את פי הרא"ש מה לעשות לאיש ההוא, ויוציא הרב משפטו לכרות לשונו מפיהו. פעם אחתת נמצא עון אשה אלמנה מבנות ישראל, כי הרתה מאיש נוצרי, והמושל דון יואן מנואל מסר דינה ליהודים, ויגזור אבן יקר לכרות את חוטמה למען השחית הודה, והרא"ש אשר וקים את משפטו זה החרוץ [1].

אבל בעוד אשר נשיאי ישראל מלפנים, כר׳ חסדאי אבן שפרוט, האחים אבן נו, ר׳ שמואל ור׳ יהוסף אבן נגדילה והאחים אבן עזרא, הצטינו בעזרתם לעמם ונדיבותם למדבח החכמה והספרות, שבהן עמלו גם המה בלב ונפש ומעלות רוח — הנה עמלו השרים האחרונים רק לעצמם, לעשות להם עשר וכבוד, ופאשר נשאו בחסר מושלים לעמוד בראש קהלותיהם, השתדלו להגיע לזכיות שהיו על פי התלמוד לראשי הגלות בבבל. בעשרם ויחוסם ובמשרה אשר על שכמם גאו זרם לבם; וגם כי גברו לאמונה, היתה להם רק לכסות עינים, להנקם בעושי נפשם ולהשתבח בקהלתם כי בקנאת ה׳ צבאות עשו זאת. המליץ השנון ר׳ קלונימוס בן קלונימוס הפליא לגלות את שוליהם על פניהם ילהציגם בעצם תומם וכחן לדורות [2].

[1]) שו"ת הרא"ש כלל י"ז סי' ח'; ר"ת כ' מ"ג, ק' כ' ז'

[2]) אבן בוחן צד 20.

משה עליו רצח חרש להעביר חיתו בשלח, אף אמנם נפצע מאד ונפשו קרבה לשחת, אך המלך כלכלהו באהבתו וחמלתו ולא נסע ממנו עד אשר נרפא וישב לאיתנו.

במות המלך הצעיר הזה רבו המבוכות בהנהגת הממשלה, כי גם מריה האם הזקנה, גם קונסטנציה, המלכה הצעירה, גם כל דודי הילד אלפונזו, יורש העצר, התנשאו למשול בשמו. וכאשר היה למריה די מולינה בימי מלכותה איש יהודי לדיר ויועץ, הוא ר' טודרוס אבולפיא [1], כן בחרה גם בעת ההיא באחד מבני עמו ושמו דון משה, ויהי לה לשר האוצר. בשנת 1313 חרשה אספת הכהנים בצאמורה את הגזרות על היהודים, ונבחרי האצילים דרשו לבלי תת ליהודים כל משמרת כהונה וכבוד במדינה, והאפיפיור קלמנס החמישי גם הוא נתן צו לבטל את כל משאת נשך אשר ישנו היהודים בנוצרים. ותמאן המלכה הזקנה לעשות כדבר כלם. אמנם אסרה ליהודים להתודע עם הנוצרים ולהקרא בשמותם, אבל לעצת זה מאנה לבטל כלה את החובות שהיו להם עליהם, רק הגבילה את הנשך אשר יקחו, שיהיה לא יותר משליש (33 למאה). בבין ודברים שהיו בין שני יהודים בדבר גבית החובות מהנוצרים, מלאה את ידי הרב בטולידה לחרוץ משפטם, ומבלתי יכלת להשיב פני המלכה עשה הרא"ש כדברה.

בעת ממשלת דון יואן עמנואל, דוד המלך הצעיר (1319—1325), הוטב ליהודי קשטיליה; — כי היה המושל הזה אוהב חכמה ומליצה, ויחלק מכבודו גם לחכמי ישראל. כן נכבד בעיני היהודי ר' יהודה בן יצחק אבן וקר (ווקר), שהיה בפי הנראות שר אוצרו, ויעתר לו להשיב להבני ישראל את המשפט בדיני נפשות, אשר לקח מהם בימי מריה די מולינה.

---

[1]) למעלה צד 107.

והנה התנשאו יושבי הארץ למרוד במלכם . והיהודים עמדו מרחוק וימאנו להתערב עם שונים , ועל זה סבבה עליהם חמת התושבים , והכהנים הוסיפו להדליק לבות עם הא״ץ, עד כי החלו לקצות ביהודים ולבוז שללם , ותהי ראשית מעשיהם בקהלה הגדולה אשר בעיר איסטילה (ביום השבת, כ״ג אדר, שנת ה״א פ״ח). לשוא הערו היהודים כחם לעמוד על נפשם, בהתבצרם ברחובותיהם המוקפות חומה — כי פרצו הרוצחים שער ויעברו ברחובות ויהרגו את כל הנמצא בהן, אף שלחו אש בבתיהם וישרפום על יושביהם . אכזריות כאלו היו גם בטודילה וביתר קהלות ישראל בנבארה . ויהי מספר החללים יותר מששת אלפי איש, ורק קהלת פמפלונה הבירה נצולה מרעה . והמורדים בצעו מזמתם, ויקרעו את הממלכת מיד מלך צרפת, וישימו את פיליפ השליש למלך עליהם . אז התעודדו קרובי ההרוגים , ויחלו פני המלך לעשות להם משפט צדק. בראשונה הואיל המלך לעשות בקשתם, ויתפוש את ראשי הרוצחים ובתוכן את הכהן פידרו אוליגלין , גם הטיל ענש כסף על יושבי הערים השרודות . אך עד מהרה נח מזעפו, ויוציא את האסירים לחפשי , וגם לעריהם עשה הנחה וחטאתם לא זכר עוד , ואת כל השלל הנמצא בידי הרוצחים ורכוש החללים שנפלו עם יורשיהם גם יחד אסף אליו ויספחם אל אוצרו . על תגורות הקדמות הוסיף הוא והבאים אחריו כהנה וכהנה — וכן הורדו והשפלו יהודי נבארה, עד כי דמו לאחיהם הנרדפים באשכנז .

בארגוניה שתו היהודים זה כבר ממשא הגזרות ; אשר שם עליהם המלך יאקב, בעצת כהנו די פניאפורטי . על המשא הזה עוד הושת נוספות בידי המושלים שהיו אחריו — כי בשאם בנפש הרחיקום ממשמרות הכהונה וגם ממושבות התושבים , בהקבע להם רחובות מיוחדות , והכל היה נכון ומתקן לכהנים ולעם, לעשות בהם את אשר נעשה אחר כן בבניהם אחריהם .

פרק תשיעי

גזרת הרועים. הצרות בממלכת נבארה. הצרות בארגוניה. אלפונזו הי"א מלך קשטיליה. דון יוסף בנבנישתי ודון שמואל אבן יקר. המומר אבנר אלפונזו. ר' שלמה אלקנסטנטיני. ר' דוד אבן ביליא. ר' יצחק די פולגר. הצורר גונסלו מרטין. דון משה אבודיאל. ר' שם טוב קרילון. ר' יהודה ור' יעקב בני הרא"ש. ר' שם טוב די טולדה (הרב המגיד).

בעת ההיא החלו הצרות הגדולות שמצאו את היהודים בארצות האחרות להגיע גם עד אחיהם בספרד. אחרי מות פיליפ „היפה" הושבו היהודים לצרפת. המלך לודויג העשירי נשא פניהם, ויוסף על זכיותיהם ככל אשר שאלו. כשנה אחר זה מת לודויג, וימלוך תחתיו פיליפ החמישי, „הארוך", וגם הוא הוסיף על זכיותיהם; אך הכהנים לא נתנו דמי להם ויעוללו עלילותיהם כדרכם. והנה קם אחד הרועים בצרפת הדרומית ונתנבא כי הגיעה העת לכבוש את ארץ הקדש, ואספסוף רב מדלת העם התלקטו אליו לססע-צלב, ופתאם הפכו ידם ביהודים וישפכו דמם לרוב. הצרה הזאת ידועה בדברי הימים בשם „גזרת הרועים" (ה"א פ'), וגדודים מהם עלו ספרדה וישלחו ידם ביהודי ארגוניה ונבארה. ויהי מספר הקהלות שנאבדו מידם בצרפת הדרומית ובספרד הצפונית מאה ועשרים, והנותרות רשו ורעבו מפני השודדים ההם, עד כי נדרשו לעזרת אחיהם יושבי המדינות האחרות ואף מאחיהם המדכאים בארץ אשכנז.

אחרי שנים אחדות נשפכה כוס היגון שנית על קהלות נבארה. כחמשים שנה היתה המדינה הזאת ביד מלכי צרפת,

ריקם, ורק בדבר אחד נענה להם: להסיר את שר האוצר ממשמרתו; אולם גם דברו זה לא שמר לעשותו, ועוד שנים הרבה היה דון יוסף בנבנשתי איש עצתו. — ודון שמואל הוסיף עוד לעלות מעלה — כי הפקיד המלך בידו את מכירת המכס העולה מן הסחורה הבאה ממדינת הערבים, מגבול גרנאדה. גם נתן לו הרשיון לצקת מטבעות הארץ בערך גרוע ממחירם. ויקנא דון יוסף ברון שמואל, וירבה במחיר חכירת המכס, למען הוציאה מתחת ידו; אך דון שמואל סכל עצתו, בהראותו להמלך לדעת, כי אין טוב לעם בלתי אם באסרו אסר על כל סחורת המדינה הערבית, לבל תובא ארצה קשטיליה — ועצתו זו נעשתה והחכירה בטלה כלה.

אבל גם על דון שמואל רבו המתאוננים בעם, כי מאז גרע ערך הכסף היצוק למטבעות הממלכה, עלה מחיר כל תבואת הארמה, כי שקדו הסוחרים להוציאה לארצות אחרות, למען מצוא שכר בכסף מחירה אשר יביאו משם, בהיותו עולה בערכו על מטבעות ארצם. גם הכהנים בקשו ומצאו להם ידים, להבאיש ריח היהודים בעיני המלך, ועל זה נמצא להם איש כלבבם, אשר יצא מכלל ישראל ויהי לצר ואויב לאחיו מלפנים — הוא המומר הנודע בשם אבנר מבורגש, אשר בהמירו דתו קרא שמו אלפונזו בורגויש די ואלדוליד (נולד בערך ה"א ל', מת בערך ק"ו). הוא ידע את התורה והתלמוד, גם עסק בחכמות ויהי לרופא. הפילוסופיה של אריסטו אשר נמצאה לו בספרי הרמב"ם וגם חכמת האצטגנינות אשר אליה נשא נפשו מעודו, הרסו מוסדות אמונתו, וכאשר דל חלקו בחיים בקש עזר מאחיו בני אמונתו ולא מצאהו כחפצו — על כן עזבם בזקנתו, בקרבו לשנת הששים לימי חייו, ויבוא בברית הדת השלטת. והחוקר החפשי, המתחקת על הגיוני אריסטו ואבו־רשד, התקדש בכהונה, ויהי לשומר כלי הקדש ובגדי חשרד

כאשר מלאו ימי אלפונזו הי"א ויהי למלך בקשטיליה (1880=1325), רוח מעט ליהודים יושבי ארצו, אף שב אליהם צל כבודם וגדולתם מלפנים. אלפונזו הזה חסדו לשני יהודים יקירים לטובה. האחד היה דון יוסף בן אפרים אבן בנבנשתי הלוי מעיר איסינה; והשני דון שמואל אבן ווקר. הראשון היה שר אוצרו ואיש סודו, אשר רכב במרכבת המשנה אשר למלך, ואצילי עם היו מאוכלי שלחנו. השני היה רופאהו הנאמן, קרובו של ר' יהודה אבן-יקר [1]) ושל המקובל ר' יוסף בן אברהם אבן-יקר מטולידה. הוא היה חכם ונבון ונכבד מאד בעיני המלך, אשר שאל לעצתו תמיד. מהמלך ראו השועים והשרים הגדולים וכן עשו גם המה, ויבחרו גם הם ביהודים להיות להם ליועצים ואנשי מעשה, ותחת השפלות והבוז ואותות הקלון אשר קבעו להם כהני דת השלשת, הלכו קוממיות, לבושי משי ורקמה ועדויי כסף וזהב ואבני חן. אבל שני השרים האלה היו רודפי כבוד והון, ובקנאתם איש מרעהו בקש כל אחד להרע להשני, ובזה גבאשו שניהם יחד עם עמם בעיני הנוצרים יושבי הארץ.

עשירי היהודים והמחמדים הכבידו אז ידם על הלוים הנוצרים, בהעלותם את הנשך וברדתם לנכסיהם אם אחרו מלשלם, ועל כן רבו המתאוננים בעם, ונבחרי האצילים באו בתנואותיהם לפני המלך, וידרשו בחזקה להקל מעליהם עול נושיהם. המלך נעתר להם, וימעיט ערך הנשך עד חשליש, כתקנת אמו הזקנה [2]), גם שם חוקים להקל משא התשלומים; אך חמת המתאוננים לא שככה בזה, ונבחרי עיר מדריד דרשו לבצור רוח היהודים בהגבלת זכיותיהם, לאסור עליהם כל קנין אדמה חוץ לערי מושבם, ולבלתי יהיו עוד מהם שרי אוצר וחוכרי מס. אבל אלפונזו השיב פניהם

[1]) למעלה צד 92. [2]) למעלה צד 113.

אוקיאה), מעניי האצילים, אשר קרבתו יוסף אליו ויחזק בו ויעלהו מעלה עד אשר זכה להיות מרואי פני המלך, ויעל לגדולה ויהי לשר ההיכל, ואחר כן הושם ראש לחבר אבירי אלקנטרה (1337). ויהי כי גדל האיש מאד, ויזכור את איש חסדו — לגמלהו רעה ולהכריתהו מארץ. וכחו בלשון לפני המלך לאמר: „חשרים היהודים, דון יוסף ודון שמואל, מנצלים את הארץ ומרבים הונם מאוצר הממלכה". ויפתה את המלך בדברים, עד אשר נאות לו להסגירם בידו, להוציא מהם את החיל אשר בלעו. ויתפוש גונסלו את דון יוסף ואת דון שמואל ושני אחיו, ועוד שמונה אנשים מקרוביהם עם כל בני ביתם, וישימם במשמר, ואת כל הונם אסף אלין. דון יוסף מת בכלא, ודון שמואל ענה עד צאת נפשו גם הוא. אבל כל זה לא שוה להשוחד גונסלו, כי למש עינו לעוד שני שרי ישראל רואי המלך, דון משה אבודיאל ודון שלמה בן יעיש, ויעולל גם עליהם עלילות ברשע, בעוד אשר בפיהו דבר אליהם לשלום; אבל שניהם הצליחו להתרצות אל המלך ויפדו נפשם מיד צר.

בעת ההיא קם אבול-חסן, מושל מארוקו, וישלח את אבומליך בנו עם חיל גדול, לחוש לעזרת הערבים יושבי מדינת גרנאדה ולהביא מלחמת בשערי קשטיליה, והמלך אלפונזו שם את גונסלו, ראש אבירי אלקנטרה, בראש החיל היוצא לקראת האויב. ובהועצם יחד על הבר הכסף הדרוש להוצאת המלחמה, היתה עצת גונסלו, לגרש את היהודים כלה מקרב הארץ ולהחרים הונם, ואז יגדל אוצר הממלכה פי שנים — כי גם הנוצרים ירבו תת כסף, למען הנצל מידי נושיהם ונוגשיהם אלה. אך רוב חשרים התקוממו לו, והארכי-בישוף הטוליטי, דון גיל אלואריס די אלבורנס, הואיל באר, כי היהודים הם אוצר יקר, אשר ברכת עולם בו, ולמלך אין שוה לאבדהו בפעם אחת, גם לא נכון לו להפר מחשבות אבותיו ומלכים אשר היו תמיד למגן ליהודים החוסים בצלם: בהודע

(Sakristan) באחד בתי הכניסה הגדולים בואל־יוליד. הוא חבר ספר „אגרת הגזרה", בחקירה על דבר האדם ותעודתו; בו ורמז באמונתו בהשפעת המזלות. בספרו „מנחת קנאות" השיב דברים על ספר „עזר הדת", אשר כתב ידידו מלפנים, הסופר החכם יצחק פולגאר מעיר אוילה, אשר התעלל באצטגנינות והמאמינים בה. כי אמנם רבו אז גם בקרב היהודים חכמים העוסקים בה: החכם ר' שלמה אל-קונסטנטינו מסרגוסה, יליד המשפחה אשר החזיקה במעוז הרמב"ם [1]), האמין בהשפעת הכוכבים על גורל האדם, ויתאמץ בספרו „מגלה עמוקות" להוכיח, כי יש לאמונה הזאת יסוד בתורה הכתובה והמסורה. גם הר"ר דוד בן יום טוב אבן ביליא מפורטוגאל, בספרו „מאור עינים" על התורה, הראה אמונתו בה. אך עד מהרה עזב אבנר-די אלפונזו ריבו עם היחיד, ויצא למלחמה על כל עמו, ויחבר ספרים נגד היהודים ואמונתם, ור' יצחק פולגאר השיב לו כמפעליו, וכן התלקחה מלחמת סופרים מזה ומזה. אז חגר המומר חמות, וילשן את היהודים אל המלך אלפונזו, כי בתפלת שמונה עשרה, בברכת המינים, מקללים הם את הנוצרים ׳ וראשי קהלת ואלדוליד הוכיחו עליו כחשו; אבל אלפונזו עמד על דעתו, ויבקש מאת המלך להעמידו בפניהם, למען התוכח עמם לעיניו. הוכוח היה לעיני המלך והשרים והכהנים הדומיניקים, ובריב שפתיו הטה את לב המלך, עד כי יצא דבר מלכות מלפניו על כל יהודי קשטיליה, לבטל את התפלה ההיא, ואשר לא ישמע לחק הזה יענש ענש כסף. כן הצליחו איבי ישראל להפוך את לב המלך על היהודים לרעה, ועד מהרה מצאה ידם להגדיל רעתם ולהגיעה עד הנפש.

לדון יוסף די איסיגה היה פקיד נוצרי ושמו גונסלו מרטין די

[1]) למעלה צד 87.

המחלוקת בקהלותיהם על אודותיה, ויהיו מספר שוחריה מעטים ומבקשיה מצאו עקבותיה רק מעבר לגבול, באיטליה (כעמנואל הרומי, ר׳ יהודה גור אריה ור׳ שמריה איקריטי) או בצרפת הדרומית (כר׳ יוסף אבן כספי, הר״ד לוי בן גרשון (הרלב״ג) ור׳ משה נרבוני). גם חכמת השיר והמליצה העברית נפלה ולא הוסיפה קום. רק משורר אחד יצא מתוכם בצפור בודד, הוא שם טוב די קריון; אבל הוא שר שירותיו בלשון חול, בשפת העם אשר בתוכו ישב, ולא בלשון הקדש, בשפת העם אשר על ברכיו נולד. רק בתורה עוד עשו חיל — כי ישיבות הרשב״א והרא״ש הרבו תלמידי חכמים בספרד, אשר מהם יצאו רבנים ומורים נודעים לשם. הרא״ש מת זקן ושבע ימים, בן שבעים ושמונה שנה (ה״א פ״ח) וימי שבתו בטולידה עשרים ושלש שנה, ורבות פעל בהן לתורה ולתעודה, עד כי בצדק אמר על נפשו: „תהלה לאל עודי חי עוד יש תורה בישראל״. משמונת בניו שהיו לו מתו השנים הגדולים, ר׳ יחיאל ור׳ שלמה, בחייו. אחרי מותו הושב על כסאו בנו הרביעי, ר׳ יהודה, שהיה גדול בתורה ומעשים, אך בהיותו חולה וכואב מנעוריו לא היה יכול לחבר חבורים, ובכל זאת גדל כבודו בישראל, והרבנים הרבו להריץ אליו שאלותיהם, והוא ענה אותם תשובותיו כהלכה, הלא הן כתובות בספרו „זכרון יהודה״; ואולם ר׳ יעקב אחיו הגדול גדל ממנו (נולד בערך ה״א מ׳, מת ה״א ק׳). מההון הרב שהביא אביהם אתו מספרד לא נשאר מאומה — כי פזר הרבה בחייו לצדקה ולתלמוד תורה. ויחי ר׳ יעקב בעני ובמסכנות, ובכל זאת מאן לקבל את הרבנות ולהתפרנס מן הקהל. הוא אסף וקבץ את כל הדינים וההלכות החדשים והישנים ויסדרם בארבעה חלקים, הם „הטורים״ (נגמרו בערך ה״א ק׳), שהיו לאור עולם לבעלי הוראה בישראל עד היום. ר׳ יעקב חבר גם פירוש על התורה בדרך הפשט והרמז ונקרא „בעל הטורים״ על שמו.

דבר גונסלו לדון משה אבודיאל, שלח ספרים לכל אחיו יושבי קשטיליה, לצום ולהתענות ולהרבות תפלה ותחנונים לפני האלהים, אולי יעתר להם ויסכל עצת אויבם הרעה. וגונסלו יצא בראש החיל, וילחם עם הערבים, ויפול אבומליך במלחמה וכל חילו הוכה לפי חרב. ויגדל כבוד גונסלו בישועתו, ועיני היהודים ראות וכלות. אבל יחד עם כבודו גדל גם גאותו, וגבה רוחו הכשילתו ויצודנו למדחפות. ליאונורה גוסמן, אהובת המלך, היתה אויבת בנפש לגונסלו מרטין, ותגל את אזן המלך, כי הוא מדבר עליו סרה להבאישו בעמו, ויצו המלך אותו לבוא לפני אדריהו. וימאן גונסלו לעשות פקודת אדוניו, ויתקשר עליו, ויפתה את האבירים חבריו למרוד בו, ויצו המלך לאסרהו. ויברח גונסלו ויתבצר עם אנשי חברתו במגדל ואלינסיה די אלקנטרה, אשר על גבול פורטוגאל. וכאשר הקריב המלך את חיל אביריו לצור עליו עד רדתו, נועז הפושע לירות עליו בכלי משחתו, ואחד מפרשי המלך נפצע וימת. אז עזבוהו רבים מחבריו האבירים, וימסרו את המגדל בידי המלך, וגונסלו נתפש ונשפט להשרף באש חיים (ה"א צ"ט). הדבר היה בחדש אדר ראשון, ויהודי קשטיליה חגו חג חדש בחדש הזה, אשר בו הושב גמול הצורר האגגי בראשו. הנה כן עבר פחד היהודים, בהנצלם בפעם הזאת מיד מבקש רעתם. והמלך האיר פניו לדון משה אבודיאל, ויהי שמו הולך וגדול. אמנם הרבו עוד נבחרי האצילים להתאונן על היהודים, וידרשו להגביל זכיותיהם; אך אלפונסו לא שעה אליהם, רק את הנשך אסר ליהודים ולמתמרים גם יחד, ויבטל גם את שטרי חובותיהם, אבל התיר להם לקנות שדות ונכסים כל אחד בשטח ידוע אשר יספיק לו ולביתו, לכלכל נפשם בפרי אדמתם.

גם בנוח ליהודי קשטיליה מצרותיהם, לא הוסיפו לעשות חיל בחכמה ומדעים כאבותיהם. החכמה הלכה וצעדה מהם מאז פרצת

פרק עשירי

צולי היהודים (Iudenbräter) באשכנז, גזרת המצורעים. מגפה השחורה. עלילות על היהודים. דון שמואל אבולפיא. דון פדרו מלך קשטיליא. ר' נסים גירונדי. אחרית דון שמואל. מלחמת דון פדרו ודון אינריקו די טרסטמרה. תלאות היהודים. נצחון דון אינריקו. דון יוסף פיגון ודון שמואל אברבנאל. גזרות חדשות. וכחוי המומרים. ר' משה כהן די טורסילה.

וצרות ישראל בארצות האחרות הלכו והבו. כסערות בימי סופה התחוללו עליהם העמים מסביב, לשית קהלותיהם לשמה ולהשבית מאנוש זכרם. מאז החלו מסעי הצלב לא חדלו הגזרות והעלילות להרבות חלליהם פעם בפעם ולהעיק תחת שרידיהם, עד כי לא קמה בהם עוד רוח וכצל בנטותו נהלכו. באשכנז הסכינו לשפוך דמם כמים בחוצותיהם או לשרפם, חיים להמוניהם עד כי שמות „צולי היהודים" (Iudenbräter) ו„מכי היהודים" (Iudenschlä-ger) היה לצורריהם לכבוד ולתפארת. אחרי „גזרת רינדפלייש [1]) היו „גזרת ארמלעדער" ו„גזרת דעקענדארף", שבהן ערבו להאמללים זבח גדול ונורא, וכשתי שנים לא חדלו האכזרים להרוג ולאבד ולשרוף קהלות שלמות באשכנז הדרומית והמערבית (צ"ו—צ"ח). שנה אחת אחר „גזרת הרועים" בקצות צרפת וספרד [2]) באה „גזרת המצורעים" (ה"א פ"ח), כי היתה מגפה בעם הארץ ויחשדו את המצורעים היושבים מחוץ למחנה, כי הם שמו מות בבארות ובנהרות, וכאשר ענום באכזריות המה הודו על דבר שקר, כי

[1]) למעלה צד 118, [2]) למעלה צד 118.

הר"ר ירוחם בן משולם, מתלמידי הרא"ש, חבר ספר דינים בהנה.. האדם ונקרא בשם „תולדות אדם וחוה", וספר „מישרים" בדיני ממונות (ה"א צ"ד). הר"ר דוד אבודרהם משיביליה חבר ספר הנהגות ותפלות ויקראו על שמו „אבודרהם" (ה"א ק). הר"ר שם טוב אבן גאון, מתלמידי הרשב"א, חבר ספר „מגדל עז", תשובות להשגות הראב"ד על ה„משנה תורה", וביותר הראה כחו בקבלה, בספרים האחרים אשר חבר. השני מתלמידי הרשב"א, הר"ר יום טוב בן אברהם אשבילי, (הריטב"א משיביליה) היה בעל שכל כביר ומעמיק גדול בעיוניו (נודע במפעלותיו ה"א ע'—ק"י) הפליא לעשות בחידושיו על רוב התלמוד ובביאוריו על האלפסי והרמב"ם והרמב"ן. השלישי מתלמידי הרשב"א היה ר' וידאל יום טוב די טולוזה מקטלוניא, הקדיש כל כחו ואונו לפירוש „מגיד משנה" אשר חבר על ה„משנה תורה", ועל כן נקרא בשם „הרב המגיד". לפי המספר בדברי הימים [1]) היה השלישי — לדעת אשתו החכמה — עולה על השני בקדושתו — כי בהיותה אלמנה אחרי בעלה, הר"ר יום טוב די טולוזה, הואיל הר"ר יום טוב אשבילי לשאת אותה לו לאשה, והאלמנה השיבה פניו בלשון חכמים לאמר: „יום טוב אחרון לגבי ראשון כחול שוינהו רבנן".

[1]) שלשלת הקבלה.

בפרוץ המגפה בפרובינציה, עברה את גבול ספרד, עמה יחד הגיעה השמועה הכוזבה כי היהודים אשמים בזה. בקטלוניה וארגוניה התקומם העם על היהודים ויעשו בם נקמות; אך שריהם ונכבדיהם עצרו בם בחזקת היד, ולא נתנום לכלות שאריתם. היהודים יושבי ספרד הצפונית התאמצו לקדם פני הרעה, ויקראו צומות, וירבו תפלה, אף סגרו שעריהם ויבצרו החומות הסובבות לרחובותיהם. וכאשר חדל הנגף והארץ שקטה, קראו עצרה ב ברצלונה (ה"א קי"ד), ויתקנו תקנות למצוא להם רוח והצלה בימי רעה: ליסד קופה כללית, לתמוך בה את אחיהם לעת תמוט ידם משד ושבר כי יהיה בגבולם; לבחור מהם אנשים, אשר יעמדו לפני המלך והשרים להמליץ על עמם ולהשתדל כי ישיבו להם זכיותיהם מלפנים, ולא יהיו עוד נחשבים בעיני עם הארץ כרמש לא מושל בו. קהלות קטלוניה בחרו להם שנים אנשים, דון יהודה אליעזר והר"ר משה נתן, ואלינסיה בחרה באחד, בדון קרשקש שלמה, אך קהלות ארגוניה פחדו פחד ואחור נסוגו, ובכן הופרו העצות והתקנות לא יצאו לפעלן.

גם בקשטיליה הרבתה המגפה חלליה, אך שם לא עלה על לב העם לעשות היהודים ערבים בעד המות, אשר שת קציר גם להם. בטולידה ושיביליה נעדרו הרבה מראשי הקהלות ונכבדיהן, ומשפחות אבולפיא, הרא"ש, אבן שושן ועוד רבות כאלו התאבלו על מתיהן. גם אלפונזו הי"א מלך הארץ מת במגפה ההיא, ודון פידרו בנו אשר מלך אחריו (1350—1369) הגדיל חסדו עם היהודים, ואור נגה הופיע עליהם כאור שמש לפנות ערב, וכצדקתו אשר עשה להם כן נפלאה אהבתם ואמונתם לו גם בעת אשר רבו אויביו הקמים עליו להבריעהו.

על פי דון יואן אלפונזו די אלבוקירקי, אומנהו וראש שרי ממשלתו, בחר דון פידרו ביהודי דון שמואל בן מאיר, ממשפחה

היהודים השיאום לעשות זאת, ובמקומות הרבה תפשו את היהודים ויענום עד מות או שרפום באש. ויהי מספר הנשרפים בלבד כחמשה עשר אלף נפש. העלילה הזאת חדשה היתה ומקרוב באה, ועד מהרה החזיקו בה הגויים לעשות בה כלה לעת אפם — והעת הזאת באה ונהיתה.

סער קטב עברה „המגפה השחורה" מקצוי ארץ חינה על פני איי הים וחופיו ותגיע עד אירופה. לפניה הלך רעש האדמה ומראות איֻמה בבריאה כֻלה, ואחריה נפלו בני האדם כעמיר מאחרי הקוצר. חלק רביעי ממספר כל יושבי הארץ (25 מיליון) נעדר מן העולם; בה כל העמים נשתוו, יחד נשאו חלקם — ומכל בעלי האמונות נואלו רק הנוצרים להתעולל על היהודים, לשום אשם נפשם כי מאתם היתה זאת, כי שמו רעל ומות במימי ארצותם! ובהיות יהודי ספרד מאֻשרים בעת ההיא מכל אחיהם שבגולה, גזרו אמר, כי מהם יצאה הפקודה, להשקות את הנוצרים סם רעל ולהאבידם מן הארץ. גם בדאו מלבם שֵם איש יהודי מטולידה הבירה, ויקראו שמו יעקב פַּסְקָטָה, ויאמרו כי שלח מלאכי זעמו אל כל קצוי הארץ, לכלות את הגוים בארס קסמיו. העלילה הזאת מצאה קן לה ראשונה בצרפת הדרומית (ה"א ק"ח), ומשם נפוצה על פני כל הארץ — והגוים כלו חמתם בעם הרמס, באכזריות חמה ענו נפשם, ויהרגום וישחטום וישרפום באש, אבל בעוד אשר כל העמים הנוצרים הכו את היהודים באלפיהם, הכו האשכנזים ברבבותיהם, וברוב מדינותיהם עשו בהם כלה. לשוא קרא האפיפיור קלמנס הששי קריאה גדולה לכל מאמיניו על דבר העלילה הזאת כי בשקר יסודה; לריק יצאה פקודתו לכל כהניו להגן על היהודים, ולקרוא חרם על הרשעים, הרוצחים נפשות נקיים — כי מוריהם אשר למדום הָרע לא יכלו עוד להשיבם מדרכם אשר התוו להם, ובמשובתם הנוראה מוסר לא לקחו.

דבקה בשלמה אחת מבנות אצילי ארצו, ושמה מריה די פאדילה, ויהדוף מפניה את המלכה ולא יסף ראות פניה. אז יחלק לבב השרים לחצי: אלה התאמצו לעמוד לימין המלכה העלובה ואלה היו למגן לדי פאדילה ילידת ארצם, בתוכם היה גם דון שמואל אבולפיא ואתו כל יהודי ספרד — כי היתה בלאנקה הצרפתית אויבת את היהודים, ותהי ראשית פעלה להרחיק את שרי ישראל מהיכלה. בריב אשר פרץ בין שרי המלוכה, נדחה דון אלבוקירקי משאתו, יען אשר נטה אחרי המלכה, ודון שמואל מלא מקומו אחריו. ובכל זאת לא חרש איש מהשרים אז רעה על השר היהודי, ובהלקח המלך שבי בערמת אחיו במבצר טורו, ואויביו עשו משפטים בראשי שריו וימיתו אחדים מהם, לא נגעו בדון שמואל לרעה, ויהי עצור בשביו עד אשר הצליח לברוח עם המלך יחד ולהמלט מיד שוביהם. אז פרץ ריב אחים, ותלחם עיר בעיר ומשפחה במשפחה.

ודון שמואל היה הולך וגדול בעיני המלך. בעצותיו הטובות הנהיהו ובכל אשר פנה הצליח. ויהי לו הון ועשר רב, ושמונים עבדים כושים שרתו בארמונו. גם דרש טוב לעמו ויתן להם משמרות ופקודות בממשלה, ויבן להם בתי כנסיות בערי קשטיליה, ומכלם גדל כבוד בית הכנסת אשר בנה במולדתו הבירה — כי נפלא בגדלו ובתכנית בנינו. כפותיו הנהדרות נשענות על עמודים מפארים; בגבה קירותיו מתנוססים צעצעים מעשה חרשים, וביניהם מתנוססות באותיות לבנות על גב תכלת מזמור הפ' מתהלות בן ישי. על הקירות מצפון ומדרום כתובים פעלי הנשיא הזה אשר פעל לעמו, גם תהלות ותשבחות לאלהי ישראל, אשר נתן את חן אדיהם זה בעיני המלך לנשאהו על כל שריו. הבנין הנפלא הזה נשלם (לפי הפרט החרות שם לזכרון) בשנת ט'ו'ב ל'י'ה'ו'ד'י'ם (ה"א קי"ז) — וכמאה וחמשים שנה אחרי כן נהפך לבית כניסה

הרמה „אבולפיא-הלוי", וישימהו לשר האוצר, מבלי שית לב לחוק אשר נקבע על פי נבחרי האצילים, לבל יבחר עוד כל איש יהודי למשרה כזאת [1], ויהי גם לאיש סודו ועצתו, ובלעדיהו לא עשה דבר בממלכתו. הוא היה יפה מראה ואיש מדות, שוחר מצוה ומרבה צדקות ורב להושיע. למלך הזה היה גם רופא יהודי, הוא התוכן והאסטרולוגי ר' אברהם אבן צרצל, ועוד יהודים מחכמי ישראל הסתופפו בחצרותיו, ובזה נתן תאנה בפי אויביו, כי נותן הוא ליהודים היתרון על בני עמו ואמונתו. כאשר נועדו נבחרי אצילי ואלהולידו לאספה בפעם הראשונה למלכותו (קי"א), חלו את פניו לבטל בתי הדינים אשר ליהודים, לבלתי היות להם שופט מקרבם, אך הוא השיב פניהם ריקם, באמרו: „היהודים עם קטן ודל, ואם לא יהיו להם שופטיהם מקרבם, לא יוכלו להתקים ולעמוד מפני עושקיהם בח".

אז ישיר לו משורר יהודי, שם טוב די קריון, את שירותיו בלשון קשטיליה, ויורהו ארחות צדק וכל מעגל טוב במשלי מוסר הלקוחים מחכמי ישראל. לו שמע המלך תורת המשורר הזקן ההוא, אזי לא היתה אחריתו להכרית.

דון פידרו היה בן יחיד לאמו המלכה, דונה מריה מבית המלוכה בפורטוגאל, בעוד אשר לאלפונזו אביו היו תשעה בנים ובנות מפלגשו ליאונורה די גוסמן אהובת נפשו, וכאשר שנא המלך את דונה מריה, כן שנא בן המלכה את אחיו בני הפלגש, והבכור בהם, דון אינריקו די טרסטמרה, שמר עברתו לבן השנואה היושב לכסא, ויחכה לקחת ממנו נקמתו לעת מצוא. ויהי בהגיע עת דודים לדון פידרו, ויתנו קרוביו לו לאשה את בלאנקא בת דוכס בורבון, ממשפחת המלוכה בצרפת. אבל נפש דון פידרו כבר

1) למעלה צד 121

המלה, והוא נשא מכאוביו ברומיה עד צאת נפשו (מרחשון ק"ד).
גם במות השר העברי מידי המלך לא חדלו היהודים לאהוב את מלכם באמונת אמן, וגם הוא לא חדל להאיר אליהם פניו. ועל זה סמכה עליהם חמת אויביו, אשר הפגיעו בהם את עונו, — כי מאתו היתה שומה להמית את המלכה בחדר משכבה, ובגלל הרצח הזה נטו רבים אחרי אחיו בן הפלגש, דון אינריקי די טראסטמרה, ובחמתם על היהודים התומכים בימינו הוציאו דבה כי מידיהם נרצחה. ולהרבות המשטמה בדאו מלבם כי גם הוא מזרע היהודים, בספרם עליו לאמר: קצף היה להמלך אלפונזו הי"א על המלכה דונה מריה, אשר ילדה לו רק בנות ולא בן יורש עצר. וכאשר ילדה עוד הפעם בת, יראה דונה מריה פן ידיחנה המלך מלפניו בחמת אפו, ותערים עצה עם המי־רת, להחליף את הילדה בילד עברי אשר הובא לה בהחבא — ודון פידרו הוא זה היהודי המתנשא למלוך על עם נוצרי! חמש עשרה שנה ארך הריב ותשע שנים נמשכה מלחמת האחים, בה רבות פעמים נגפו איש מרעהו, במשכם אחריהם צבאות עזרה מארצות אחרות. ומכלם שתו מצו היהודים את קבעת כוס התרעלה — כי גם בגבור יד דון פידרו, לא עצר כח לעצור את חיל הורים מעשות נקמות ביהודים, ואף כי בהיות יד דון אינריקו על העליונה! בתיהם שדדו, חילם היה לבז, קהלותיהם הורקו מאדם, חלליהם התגוללו בראש כל חוצות באין קובר, ויתרם דלו ורשו מן המסים הרבים אשר העלו עליהם מזה ומזה. רבים נמכרו לעבדי עולם באין לאל ידם לשלם, ורבים יצאו מן הכלל בבקשם רוח והצלה לנפשם בימי עברות, וביותר כלתה הרעה לקהלת טולידה, „עטרת תפארת ישראל", אשר על כבודה וגדלה נקראה בשם „ירושלים המערבית".
פעמים אחדות היתה למשסה בימי המלחמה ומבחר בניה הוצאו אל הורג, ולאחרונה נדכאה כלה בעשרת ידחי המצור אשר שם עליה

לנוצרים, ועד היום הוא המפאר בכל בניני העיר שלידה. שנה אחת אחר זה (ה"א ק"ח) הגיע הזמן אשר שלשה חכמי ישראל, התוכן ר' אברהם בן חייא, הרמב"ן והרלב"ג, נבאו עליו על פי הקץ הרשום בספר דניאל לגאולת המשיח. וכאשר עבר הזמן ועקבות הגואל לא נודעו, נמצאו אנשים אשר חשבו את גדולת דון שמואל לפתרון הקץ, כי בהמצא מקרב היהודים בספרד שרי ממשלה כבירים ועצומים כאלה, הנה באה ברכת יעקב: „לא יסור שבט מיהודה". על מחשבי קצים כאלה התעורר הר"ר נסים גירונדי (הר"ן), הרב בברצלונה בעת ההיא, ויער למוסר אוני בני דורו ב„דרשותיו".

הר"ר נסים בן ראובן גירונדי (נודע במפעליו ה"א ק'—ק"מ), חברו של „הרב המגיד"[1], היה רופא ותוכן, ושמו נכבד מאד גם בעיני הגוים. וביותר הראה כחו בחכמת התורה, בחידושיו על הש"ס, בפירושו להרי"ף, ובתשובותיו בדברי הלכה העולות עד אלף במספר ומהם נדפסו רק שבעים ושבע. שכלו הבהיר לא יכל נשוא תעלומות הקבלה וסודותיה, וגם על הרמב"ן התאונן כי „יותר מדאי תקע עצמו בה"[2], ועל כן חרה אפו באלה המתאמצים לגלות סוד הגאולה ולהוציא תעלומתה אור. בספרות התלמודית נחשב בראשי חכמי ישראל וליחיד בדורו.

אבל כרוב עשר דון שמואל וחנו בעיני המלך, כן רבו משנאיו אחר כן בין השרים הנוצרים ומקנאיו — בקרב אחיו היהודים. בין אחיו אלה נמצאו אנשים אשר הלשינוהו אל המלך, כי מאשר לו עשה את כל הונו הרב והעצום, וכה התנקשו בנפשו עד כי הורד אל בור השבי, וביתו ועבדיו וכל אשר לו ולקרוביו לקח המלך אליו. ולגלות יתר אוצרותיו הטמונים עמו, צוה המלך לענותו בלי

[1]) למעלה צד 126. [2]) שו"ת הריב"ש סי' קס"ז.

שמואל אברבנאל, איש נכבד ונשוא פנים בחצר המלך. ועוד יהודים אחדים היו מסתופפים בחצרותיו ונושאים חן וחסד מלפניו בגלל כשרונם ומעלות רוחם או בגלל כספם וזהבם.

אם סלח המלך ליהודי ארצו את אשר עזרוהו במלחמות אחיו, העם לא שכח זאת ויזכור להם עונם, כי הלא בחזקת היד נכבשו ועליהם איפוא להיות עבדים למנצחיהם, ולא להתנשא ולהדמות אליהם. התאנה הזאת נמצאה עליהם באספה הראשונה שהיתה לאצילי הארץ בעיר טורו (קל"א) — כי התאוננו מרה על העם „הרע והעקש" הזה, השונא אלהים ואדם, אשר ממנו יצאו אנשים ויתנשאו לכל לראש במשמרות כ[illegible] בממשלה, ובהיותם שרי מסים הם מכבידים אכפם על עניי הנוצרים במס כבד משא. ועל כן דרשו האצילים מאת המלך בחזקה: לבלי תת ליהודים כל משמרת פקודה; לקבוע להם מעונם ברחובות מיוחדות, הרחק מעם הארץ; לשים אות קלון על לבושיהם; לאסור עליהם לצאת בבגדי כבוד ברחובות עיר, ולרכב על עירים בני אתונות כבני מרומי העם, וגם להקרא משמות נוצרים. המלך לא אץ לעשות בקשתם, כי עוד לא הגיע עתה, ורק על שתים נענה להם, ויגזור על היהודים לשאת אות קלון על בגדיהם ולחדול מהקרא בשמות נוצרים — ובזה נשבר גאון יהודי קשטיליה לאין מרפא. הם הסכינו ללכת בצעדי גאון ובקומה זקופה ולהקרא בשמות אצילי הארץ אשר בם התגאו ואליהם נמשלו, ועתה נדרשו גם חמת ללכת שמות אחיהם האשכנזים, לשאת עליהם אות קלון לכלמת עולם ולהקרא בשמות אשר מוצאם מקדם! החרפה הזאת כבדה עליהם משא. עוד הם חתים ומתים מפני הרעה הזאת אשר מצאתם, והנה נורה חדשה באה עליהם! כי הגיעה להמלך צעקת רבים אשר רוששו על יד היהודים בנשך ותרבית אשר לקחו מהם לבלי חק, ויתן צו, כי כל לוה נוצרי אשר ימהר לפרוע חובו בזמן צר,

דון אינריקו בברוח אחיו מפניו לשיביליה, „ספנו ולעפות העב אכלו כל ספרי התורה וכל שאר הספרים וכלי העור, גם את כל הצבור שרפו באש ואכלו את האפר להשיב נפשם, ובשני ירחים גועו יותר מעשרת אלפים איש" [1]. לאחרונה הכריע דון אינריקו את אחיו דון פידרו לטבח, במלחמה על יד מונטיל (14 מארס 1369=ה"א קכ"ט). בהפגשם יחד על מרומי שדה נתן דון אינריקו עליו בקולו: „הנני אליך יהודי, בן אשת זמה, המתנשא למלוך בקשטיליה!", ובהאבקם יחד נפל דון פידרו מידו חלל. בהגיע השמועה להאפיפיור אורבאן החמישי, אשר זה בָבָר קרא חרם על דון פידרו בגלל אשר קרב אליו את היהודים, נשא קולו באבירים ויקרא: „תשמח דת קדשנו כי תחזה נקם באיש תרמה, אשר אהב את אויביה למען הרשיעם!".

כנפול דון פידרו לפני אחיו נפל לב היהודים בקרבם, ויראו מאד לנפשותם, פן יעשה דון אינריקו להם כלה, על אשר ערבו את לבם להיות זרוע לאיש עברתו. אבל הוא נחמם בדברים, וימלא פיו תהלתם על שמרם אמונתם וחסדם למלכם, ויקרא עליהם לאמר: „עבדים נאמנים כאלה אהובים ורצוים הם לכל מושל ארץ, בשמרם לו את בריתם גם לעת תמוט ידו".

אכן היו „אהובים ורצוים" לו בראשונה, בשעת דחקו — כי רבו חובותיו, בהדרש לשלם שכר הרבה לצבאותיו הרים ולקים הבטחותיו לכל המחזיקים בו, והארץ רוששה במלחמה הארוכה, — על כן קרב אליו את היהודים בעלי הכשרון והכסף, לכלכל את אוצרו והכנסות ארצו. שני יהודים מעיר שביליה היו לו לבעלי פקודות, שם האחד דון יוסף פיגון, אשר שמהו המלך לראש גובי המס ולגזבר הממשלה ויכבדהו וינשאהו מאד, ושם השני דון

[1] ר' שמואל פרסא בספרו „מכלל יופי".

אחד המומרים האלה היה יואן מואלדוליד, אשר הרבה וכוחו עם היהודים בבורגאש ובאוילה (קל"ה) בפני הרבה נוצרים ומתמרים. מצד היהודים עמד הר"ר משה כהן ד' טורסילה (Tordesillas), אשר קבל עליו את העבודה הזאת לעמו בלב נמוג, כי הוא ידע דרך אויביו: במלחמת האורחים שדדו כל הונו, גם הכוהו מכת בלתי סרה, באלצם אותו לבוא בברית אמונתם; אך הוא עמד בנסיון גם אז גם אחר כן, ואחרי ארבעה וכוחים שהיו ביניהם בעניני הדת, נואש יואן ממעשהו וישב בבשת פנים. אבל בזאת לא תמה הרעה — כי עד מהרה קם איש אחר, מתלמידי המומר אבנר-אלפונזו [1]), וידרוש מאת הרב די טורסילה לבוא להתוכח עמו על דבר התלמוד והאגדה. ור' משה נאנס לשמוע ולהקשיב דברי בלע ושטנה ולהבנים נפשו בשיחות מסכנות, אך השכיל פיהו להשיב דבריו במנוחת נפש, ואף שהיו בלבו כאש בוערת לא הוציא משפתיו דבר מר. בעצת קהלת אוילה כתב עיקר וכוחיו בספר, אשר קראהו בשם „עזר האמונה" וישלחהו לקהלת טולידה להעזר בו לעת תדרשנו, ויזהיר את אנשי הקהלה למשול ברוחם לבלי השיב דבר רע למחרפיהם, כי להם הכח והעוז ובידם לסתום שפת אמת באגרוף רשע. וטולידה, אשר היתה לפנים מקור תורה וחכמה לכל ישראל, נדרשה אז ללמוד מאחרים ולקחת תורה מפיהם לדעת מה שתשיב ליום שידבר בה.

---

[1]) למעלה צד 121.

ישלם ליהודי רק שני חלקים מכסף נשיהו והחלק השלישי יפול והיה לו.

שריהם ונכבדיהם, בעלי העשר והכבוד, הקרובים למלכות, ובראשם דון שמואל אברבנאל, הערו לשוא כחם, בהואילם לחוש לעזרת אחיהם ולהושיע לקהלת טולידה אשר מעטה ורוששה מאד בימי הרעה, — כי כבדה מהם להשיב אליה כבודה וששון ישעה. המלחמות הרבות טמטמו את הלבבות והשפילו את האנשים לדאוג לחיי בשרים ולא לחיי רוח ונפש, ותהי החכמה נעדרת והתורה נשכחה כלה, עד כי גם הדברים הגלוים והידועים היו כדברי הספר החתום אשר איש לא ידעם אף לא שת לבו לדעתם [1]. „בארגון וקשטיליה היו רובם עמי ארץ ולא ידעו להתפלל אפילו מתוך הספר" [2]. וכל זאת באתם בעצם העת ההיא אשר אנשים יודעי תורה וחכמה היו נחוצים לעם מאד — כי הנה החלו הכהנים מקצידהם לחמום מזמות על היהודים, להעבירם בחזקה מעל אמונתם ודתם.

ודון אינריקו ידע את כל הטובה אשר עשו לו הכהנים, כי הם קדשו את נזרו אשר לקח בגזל וברצח ומלכותו נכונה על ידם, ועל כן החניף להם בחלקות ויתן להם מאויי נפשם. בפקודתו נאנסו היהודים לשוב ולבוא בוכוחים על דבר הדת והאמונה עם קנאי הנוצרים, והוכוחים היו למורת רוחם — כי מה בצע במלחמות דברים, הנותנות עז ותעצומות לאויביהם לדבר כאות נפשם, בעוד אשר הם אנוסים לשמור לפיהם מחסם, מבלי השיב דבר כאשר עם לבבם! שני יהודים מומרים יצאו מטעם המלך לבוא בוכוחי אמונה בכל הערים והמדינות בקשטיליה, ולאכוף את היהודים להחיש בואם מדי יקראום שונאיהם לעמוד בפניהם ולהתוכח עמם בשערים.

---

[1]) תהיל בהקדמתו שם. [2]) שו"ת הריב"ש סי' ל"ז.

המכנה „אבן סנה". הוא „אבן סנה", אשר הכה פעם אחת בלשון, כי מכחיש הוא בבריאת עולם, וכי גלה דעתו זו בראש דומיות כהיותו בשעת סדור קדושין, ובשמעו קריאת הכתובה לאמר: „בכך וכך ימים לחדש פלוני בשנה פלונית לבריאת עולם, לגלג ר' שמואל סרסא ואחז בזקנו ויוכיח בדברים - כי כשם שאין מספר לשערותיו כך אין מנין נכון לבריאת העולם. ועל זאת נגזר בו הרב ובהוריצותו קרא עליו בלשון הכתוב: „מדוע לא יבער הסנה ?", לאמר: על דעה בזאת האוי אבן סנה להיות נדון לשרפה. אבל זאת היתה רק דבה רעה, כי באמת יגע בספריו להראות כי העולם איננו קדמון, גם חבר ספר גדול לתרץ את האגדות, בהיותו אדוק באמונה ומאמין גדול בדברי חז"ל.

גם בלמודי התלמוד לא פעלו גדולות בעת ההיא, אף נמצאו רבנים יושבים לכסא אשר נבצרה מהם דעת לבאר את התלמוד לתלמידיהם כיאות [1]. בקהלת טולידה, שגם אחרי נפלה עוד גדל כבודה בישראל, ישב הר"ר מנחם בן זרח, ואף הוא היה רק מן הבינונים.

ר' מנחם בן אהרן בן זרח (נולד בערך ה"א ע', מת קמ"ה) היה ממשפחת קדושים, שהרגו על קידוש השם. אביו ר' אהרן היה ממגורשי צרפת בגזרת פיליפ היפה [2]. במעט הרכוש שנשאר לו אחרי הבזה, בא עם משפחתו לשבת באיסטילה, והיא קהלה נכבדה במדינת נבארה. שם נהרג הוא ואשתו וארבעה בניו בתוך כל קהלת הקדש שמסרה נפשה על קדושת השם, בקום עליה העם ברשעת מהביו להכותה חרם [3]. ור' מנחם, שהיה כבר בעל אשה, התבוסס בדמיו גם הוא, ובפצעים נחשב, ורק בחמלת אחד האבירים, שהיה אוהב נאמן לאביו, נשאר בחיים, - כי מצאהו בין

1) שו"ת הרא"ש סי' רס"ה ושע"ה. 2) למעלה צד 114.
3) למעלה צד 119.

פרק אחד עשר

תשובות למתנגדים. ר' שם טוב שפרוט. ר' שמואל סרסא. ר' מנחם בן זרח. ר' חסדאי קרשקש. ר' יצחק בר ששת ברפת (הריב"ש). ר' חיים גליפפא. ר' חסדאי בן שלמה מטולידה. התחלת תקופת החשך ליהודי ספרד: ירידתם ממעלותיהם הרוחניות. דון יואן הראשון מלך שביליה; מות דון יוסף פיצון במשפט דייני ישראל. ועד הספרדים. גזרות קשות.

בעת ההיא התעוררו אחדים מחכמי ספרד לערוך תשובות באנשי עברתם ולהכין לאחיהם כלי קרב תשק שפתים — כמו נבא להם לבם כי קרובים ימי הנסיון במלחמה קשה. הד"ר שם טוב בן יצחק שפרוט מטודילה כתב ספר רב האיכות „אבן בחן", לבטל את הראיות אשר יביאו המתוכחים מן התורה והתלמוד ולהכזיבם על פניהם. עוד בימי עלומיו, בשבתו בנבארה, נדרש לעמוד בפני הקרדינל דון פידרו די לונה, — אשר בהיותו אחר כן לאפיפיור נודע בשם בנדיקטו הי"ג — להתוכח עמו בעיר פמפלונה „בפני הגמונים וחכמים רבים" על דבר יסודות האמונה. הוא היה הרב האחד בעת ההיא, אשר ידע חקרי הפליסופיה ותהי גם אמונתו צרופה, בעוד אשר יתר רבני ספרד הרחיקו מעליהם את החכמה וחקירת הדת כמו זר נחשבה להם. גם באלה אשר שתו לבם לתבונה, לא נמצא אף אחד איש אשר שם לבו להבין בספר „מורה נבוכים", ויסתפקו לחדד שכלם בפירושים על פירוש התורה להראב"ע. כאלה נמצאו אז רבים, כר' שם טוב שפרוט, ר' עזרא גאטינו, ר' יוסף בן אליעזר טוב עלם הספרדי ור' שמואל סרסא

גדולות עמדו למשפטם ויחלו למוצא פיהם. אך בכל חכמתם ועוז אהבתם לעמם לא יכלו עוד לעצור ברוח הקנאה אשר שלחה בקרב אחיהם פנימה, נוסף על הרוח המשחית אשר התעוררה עליהם מאת אויביהם חוצה. כי אמנם רבה העזובה בעת ההיא ביהודי ספרד; נמשו חבלי האחדות אשר היתה מגנם ומעוזם מעודם, אף אבדו מהם מדותיהם החמודות אשר נוספו בהם מלפנים. עשיריהם היו רק ל' פשם, אחרי בצעם הלך לבם ובקנאתם איש מרעהו נבאשו גם יחד. הם עשו להם הון ועושר בנשך ותרבית אשר הרבו לקחת מהנוצרים, הם העלו עליהם חמתם בלבתם בגדולות, בהתהדרם לפני אציליהם ובלבשם משי ורקמה וכל מעשה יקר למען התפאר עליהם — וכל העם שתה את כוס החמה וישא עון פחזותם וסכלותם. „הן לריב ומצה יקומו — התאונן עליהם רבם הגדול, הריב"ש — וכמעל הזה היתה ראשונה יד השרים והסגנים, העשירים והמיוחסים, כי יתושו ויחוסו לכבוד עצמם ובשרם, ולכבוד קונם אינם חסים" [1]. „שכח ישראל את עושהו ויבן היכלות — קרא עליהם הר"ר שלמה אלעמי, אשר עיננו ראו אחריתם — וילבשו בגדי מלכות, ותלבשנה נשיהם ובנותיהם בשרות וגבירות... אהבו את הממשלה, גאוה וגאון ודרך רע זו השררה והגבהות... ויקנאו איש באחיו ואיש ברעהו, לדבר לפני המלך והסגנים סרה, ולא ידעו כי בנפשם הוא ואחריתם מרה" [2]. הרבנים למדו אל דרך הכהונה הגדולה פרת הקתולית, ויהי החרם בידם כבלי משחית לחבל לאחרים גם לחם; המסירות והמלשינות היו כחצים בידי פריצי עמם, לירות במסתרים אנשי מצותם, ומנהיגי ישראל התמו בצרור פשעיהם לשית עליהם בעלילותיהם יפות, מפני חמת מלשני בספרד לא-נקי גם חרמם

[1] שו"ת הריב"ש ס' שע"ג. [2] אגרת המוסר מדף כ"ו והלאה.

שמירת מנהגי הדת מבלי גרוע מהם אף בענין שהשכל מחיב. כי שם היה המנהג לקרוא בפורים את המגלה בלשון ספרד לפני הנשים ולפני כל אשר אינם מבינים עברית. המנהג הזה היה גם בקהלות אחרות ברשיון רבנים אחרים, אשר לא מצאו בזה מאומה נגד דעת התלמוד; אבל לא כן היתה דעת ר׳ יצחק, ויחד עם הר״ר נסים גירונדי התגעש-על-זה עד כי עלתה בידי שניהם לבטלהו.

עוד יותר נגלתה קנאתו במחלקת שעורר על הרב הישיש ר׳ חיים גליפפה, עקב אשר היתה רוח אחרת עמו. הרב הזה (נולד בערך ה״א ע׳, מת בע״ך ק״ם), שישב על כסא הרבנות בהואיסקה ואחרי כן בפמפלונה, עמל למצוא ראיות מהתלמוד להקל את דרך החיים ולא להחמיר, בעוד אשר כל יתר הרבנים בחרו בשטת הרא״ש לדון בכל דבר לחומרא. וגם בדברים אחרים היו דעותיו שונות משל חבריו: הוא נועז לבטל את האמונה בביאת המשיח, שנעשתה על פי הרמב״ם לאחד מעיקרי הדת, ועל הנבואות הטובות הנמצאות בספרי ישעיה ודניאל אמר כי כבר באו בימי החשמונאים, בזמן הבית השני, ודעתו זו כתב בספר, אשר קראהו בשם „אגרת הגאולה״. על המחדש הזה התחוללה רוח סערה גדולה. שכנו הרב הקרוב אליו, ר׳ חסדאי בן שלמה מטודילה, הביא דבתו רעה אל הריב״ש, אשר התעורר על הרב הזקן הזה, שכבר זכה להעמיד תלמידים הרבה, ויוכיחהו על פניו כאשר ייסר איש את בנו או תלמידו, ויזהירהו מלכת בדרך הזאת, פן תהיה מרה באחרונה.

גם ידידו ר׳ חסדאי קרשקש, אף שאהב את החכמה והחקירה, היה תמים דעים עמו, וישם את הפילוסופיה שפחה נחרפת לאמונת ודת קדושים, — ברוח הזמן ההוא אשר קנאת האמונה החלה לשבת ראש. אחרי מות הר״ר נסים גירונדי נחשבו שני אלה לראשי החרד ומשמרי הדת לקרובים ולרחוקים, וגדולי הרבנים והקהלות היותר

באי חצר המלך, ויביאו דבתו רעה אל דון אינריקו, אשר קצף עליו ויתנהו במשמר וישם עליו ענש כסף רב. אבל אחר כן נחם על מעשהו ויוציאהו לחפשי וישב עליו כבודו כבראשונה, וכל הנוצרים יושבי שיביליה כבדוהו ויאהבוהו מאד. אז זכר דון יוסף את אשר עשו לו אויביו חפצי רעתו, ולתת בהם נקמתו או למען הצדיק נפשו מהם שם להם עלילות דברים וישב להם כפעלם. בימים ההם מת דון אינריקו ובנו דון יואן הראשון מלך אחריו, ויבוא לעיר בורגאש הבירה אשר בקשטיליה הישנה, לשים כתר מלכות בראשו כמשפט. בעצם ימי החג ההוא, בעלות המלך על כסאו, (1379—קל"ט) ישבו דייני ישראל כסאות למשפט בשיביליה, לשפוט את דון יוסף פיגון כדין מלשין ומוסר, ויגזרו דינו שלא בפניו ויחיבוהו למות. אחדים מהיהודים הקרובים למלכות בקשו רשיון מאת המלך הצעיר, לתת משפט מות באחד מאחיהם, והמלך נתן את שאלתם, מבלי דעת את האיש אשר יבקשו לשאה נפשו. ובהיות בידם כתב הדת החתום בשם המלך וגם פסק הדין אשר הוציאו הדיינים על דון יוסף, הלכו אל ראש השוטרים וישחרוהו להיות בעזרם לעשות משפטם באיש חרמם. ויהי בבקר (21 אונוסט) וילכו יהודים אחדים ובתוכם דון שלמה ודון צאג עם ראש השוטרים אל בית פיגון בעודנו ישן על מטתו, ויעירוהו משנתו, באמרם לו, כי לקחת את פרדיו לשרבון באו. וכאשר פתח להם דון יוסף פיגון את דלת ביתו, תפשוהו היהודים אשר הפקדו לעשות דינו, ויכרתו את ראשו מעליו.

ויהי בהודע הדבר בשערים, ויחר אף כלם על המשפט הקשה אשר נחפזו היהודים לעשות באיש גדול ומכבד, מבלי חקור דינו אף על פי חוקי הרבנים. ומכלם הכי גדלה חמת המלך הצעיר, על אשר נעזו היהודים בנפשם להמית בימי שמחתו ומועדו את

בקהלותיהם. כן נתפש ר' חסדאי בן שלמה, הרב בטודילה, ונמסר למלכות בדבה אשר הוציאו עליו רודפיו מקרב אנשי קהלתו. בני בליעל כאלה שלחו לשתם בר' צאג וידאל די טולוזה (בן הרב הנודע ר' יום טוב וידאל די טולוזה [1]), וילשינוהו אל מלכת ארגוניה להכריתהו מארץ חיים. גם הישיש רבנו נסים גירונדי ור' חסדאי קרשקש והריב"ש יחד עם אחיו ר' יהודה ברפת ועוד אחרים מרעיהם הכו בלשון ובבתי כלאים התבאו ונעצרו עד תתם ערבון בעד נפשם. אבל גם הרבנים לא החשו לעוכרים כאלה, אף החמירו לפעמים משפטם יותר מדי. בין יהודי נבארה גדל האף והחמה בגלל החרם אשר הוטל על איש גדול ונכבד (דון יאודה הלוי) אחרי מותו, בעד דבת שוא אשר יצאה עליו כי בסוף ימיו „נעשה צדוקי". ורבות עמלו נכבדי ישראל שמה יחד עם רבם הגדול, ר' יוסף אורה-בואינה, עד אשר נאות להם דון חסדאי קרשקש לפשר את השלום ולהקים הסער לדממה. בכח אשר היה להם לדון דיני נפשות דנו לפעמים גם למיתה. אמנם לא יצא המשפט לפעלו עד אם קים אותו המלך בכתבו וחותמו; אבל הדבר הזה לא כבד מהם, כי תמיד נמצא להם אחד היהודים הקרובים למלכות והכסף ענה את הכל. ענש כזה עוד הגדיל המכשלה — כי בשפטם את האיש החשוד על דבר מלשינות, לא בקשו השבונות רבים, לא דרשו וחקרו היטב ולא שאלו גם בעדים כראוי לדיני נפשות. משפט כזה נעשה בשיביליה לאיש גדול ונכבד, בנפול עליו חשד בזה — ומותו משך אחריו נקמת עם הארץ אשר שת קציר ליהודי ספרד ומנפש ועד בשר כלם.

דון יוסף פיגון משיביליה נשא חן וחסד מלפני המלך דון אנריקו ויהי לו לראש גובי המס [2]. ויקנאו בו אחיו היהודים

---

[1]) למעלה צד 126. [2]) למעלה צד 184.

העובר על זה יענש קשה ויכה במקלות לעיני כל העם. בעצת בעלי האספה קבע חק חדש, כי אסור לכל איש יהודי להיות ממונה על האוצרות, לא להמלך ולא להמלכה ולא ליורש העצר, והעובר על זה יחרם כל הונו והוא ילקה בגופו מכת מרדות.

פרק שנים עשר.

ריב בין מלכי קשטיליה ופורטוגאל בדבר הרב הראשי דון יהודה הכן דוד ניגרו. הצורר פרנאנדו מרטיני. ההרגה הגדולה בשנת קנ"א. הריגת כל משפחת הרא"ש. השמדת שבעים קהלות בקשטיליה. ההרגה וההשמדה בארגוניה, ואלינסיה, מיורקה וקטלוניה. התוצאות הנוראות. המרגוע בפורטוגאל.

למלך הזה, אשר מאת היהודים בעצמם היתה נסבה להפוך לבבו לשנוא אותם, קרה מקרה רע — כי אבדה ממנו עטרת פורטוגאל בהיותה כמעט בידו לשיתה על ראשו, וגם זאת מעם היהודים באה לו — בגלל הרבנות הראשית בספרד. וזה הדבר: ביאטריס (ברימים), אשתו השניה, היתה יורשת עצר בפורטוגאל, כי בן יסד לה אביה המלך פרנאנדו, באין לו בן בשר אשר ימלוך אחריו. בימי המלך פרנאנדו (1367—1383) ראו יהודי פורטוגאל בטובה ויתענגו על רוב שלום, — כי בכלל לא ידעו בארץ הזאת כל רע, עד בוא עליהם כשואה איד אחיהם הספרדים, ובשום שוטף כי עבר היו גם הם לו למרמס. מתחלת האלף הששי (ל"ד) והלאה היו לחם חקים טובים וישרים בסדרי קהלותיהם שבם אחד על כל אחיהם באירופה. בראש קהלותיהם בארץ ההיא עמד הרב הראשי (Ar-Rabbi-Mor), אשר נחשב לנשיא בעמו. המשרה הנכבדה הזאת הואת נתונה מאת המלך לאיש אשר חפץ ביקרו.

האיש אשר היה יקר ונכבד בעיני אביו, ועל אשר סבכוהו בכחש ויפתוהו בפיהם, לתת להם רשיונו על הדבר הרע הזה. ויצו להמית את היהודים אשר עשו בו משפטם החרוץ, וגם את אחד הדיינים אשר היה בבית דין ההוא. גם על ראש השוטרים נתכה כאש חמתו על אשר היה להם לעזרה, ויחרוץ עליו משפט מות, ורק לבקשת אחדים משריו השיב משפטו אחור, אבל צוה לקצץ את ידו. המקרה הזה היה בעוכרי היהודים, והוצאותיו נגלו עליהם לרעה. ראשית דבר נטל המלך מהרבנים והדיינים את זכותם, לבל יוסיפו עוד לדון דיני נפשות אחרי עשותם נבלה כזאת, ובאספה הראשונה שהיתה לראשי העם בשוריאה (Soria) נקבע האסור הזה לחק עולם (ק"מ). ובכל זאת לא שככה חמת המלך, ויט אזנו מן הוא והלאה לכל דבה אשר הביאו אויבי היהודים אליו. אבל לא רק המלך ושריו, כי כל העם בקשטיליה קצף על היהודים קצף גדול בגלל דמי דון יוסף פיגון, אשר נשפכו בידי רבניהם וראשיהם. ואף הנוצרים יושבי שיביליה, אשר אהבו ויכבדו את האיש המומת, חרה בם עד להשחית, ויחכו ליום אשר תמצא ידם, להתנפל על היהודים ולהנקם בהם שבעתים על הדם הנקי אשר שפכו.

מאז והלאה גברו התואנות והאשמות על היהודים, והשאלות והבקשות להגביל זכיותיהם ולהצר צעדי אונם עלו על שלחן המלך בכל אספה ואספה, כמלפנים בימי מלכי הגותים המעיבים לכל אספותיהם וקונסיליותיהם,—והמלך דון יואן בשמרו עברתו ליהודים נענה לאויביהם בכל דבר, חוץ בדברים הנוגעים לאוצרו והכנסותיו. כן קבל לרצון על האספה שהיתה בואלדוליד (קמ"ה) את בקשת הכהנים, לקיים את הגזרות הקדמוניות שנקדשו על ידי ראשי הכהנים בכנסיתם הגדולה, ויאסור על היהודים לגור במקום אחד עם הנוצרים, ועל המיניקות הנוצריות — להגיק כל ילד עברי, וכל

והערבים מכל משרה וכהונה בממשלת הארץ, ומוראה פן ישיתו ידם עם בן הורגה, יואן די עוית, המתנשא למלוך, עשתה סודם. ורוב העם שתו ידם עם די עוית, ובראות המלכה כי קצר כחה לעמוד מפניו, גמרה אומר לחטות את לב השרים, להסב את המלוכה לדון יואן חתנה, המולך בקסטיליה — ויהי כן. בעת ההיא (1384) כתב ראש רבני קסטיליה, והמלכה ליאונורה זכרה לדון יהודה את חסדיו הנאמנים, ותדרוש מחתנה להושיבהו על כסא הרבנות הראשית בקסטיליה ארץ ממשלתו. אבל המלך דון יואן מפר הבטיח לבדישים אשתו, לתת את המשרה על שכם דון דוד ניגרו — ועל הדבר הזה חרה אף ליאונורה עד להשחית, ובשאפה נקם השתה את לב שריה לבחור בדי עוית בן הורגה. ויצא דון יואן למלחמה, לקחת את פורטוגאל בחזקה, ויצר על העיר קוימברה. ותשלח ליאונורה מרצחים להכותו נפש, ותגל סודה לדון יהודה הנאמן בבריתה. ואחד מנזירי הפרנציסקים, שהיה לאיש הבינים בין המלך ובין חיל עיר קוימבריה הנצורה, גמשך אחרי דון דוד ניגרו, ובאהבתו אותו כנפשו השביעהו לעזוב את מחנה המלך, כי רעה נגד פניו. ודון ניגרו בחכמתו בא עד חקר הדבר, ויגל את אזן המלך, ויגד לו את כל אשר נעשה. המהר המלך לקדם פני הרעה, ויצו לתפוש את ליאונורה. וגם שפחת המלכה ויועצה דון יהודה נתפשו ונאסרו בפקודת המלך, אשר צוה לחקרם ולענות נפשם עד אשר יגלו סוד גבירתם, ובאשר נתנו שניהם תודת אמת, הגלה דון יואן את ליאונורה לעיר טורדסילס, ועל דון יהודה חרץ משפט מות. אך דון דוד ניגרו איש ריבו היה לו לישועה, כי הערה כחו ולבבו להשיב אף המלך ממנו, ותחי לו נפשו לשלל. הריב הזה הסיר מעל יואן את עטרת פורטוגאל אשר כמעט נגדה לראשו, וכל תחבולותיו לקחתה ביד חזקה לא עמדו לו, עד כי נואש ממנה וישב לארצו בנפש מרה,

כי הרב הראשי היה המשפט העליון על כל קהלות ארצו ופקודותיו היו לחק עולם בל יעברוהו. את כתביו חתם בטבעתו, ולכבוד שמו הוסיף את הדברים האלה: „אר־רבי מור על פי אדוני ומלכי על כל קהלות פורטוגאל ואלגרבי". שנה שנה נסע בקהלות ארצו לבקר עניניהן, לחזק כל בדק ולמנות כל חסרון ולעשות משפטיהן ודיניהן עם רבניהן. במסעותיו אלה נלוו אליו מקרב עמו בני לויתו: שופט עליון (Ouvidor), סופר ראשי (Chanceller) עם לשכתו, מזכיר (Escrivão) ועושה משפט (Porteiro jurado). תחת יד הרב הראשי עמדו ראשי הדינים (Ouvidores), הם הרבנים שנקבעו ממנו בשבע מדינות ממשלתו, ומושבם היה בשבע הקהלות הראשיות: בסנטארם, ויזי, קוילהאנו, פורטו, טורי די מונטקורבו, איבורה ופארו. הם השגיחו אל הקהלות השניות, אשר בערי המדינות, וכל דבר הקשה הובא אליהם ושפטוהו המה. רבני המדינות נבחרו מאת הקהלות בעצמן, אבל בחירתם נתקימה רק על ידי הרב הראשי, בהסמיכו אותם באגרת כתובה וחתומה „בשם אדונו ומלכו". להרבנים היה המשפט לדון דיני ממונות ואף דיני נפשות, והמשפט הזה נשאר בידם גם אחרי הנטלו מאת אחיהם בספרד. כתבי המשפט נכתבו בלשון הארץ. גם בהיות ליהודי דין ומשפט עם איש נוצרי, השביע הרב משביעו בנוסח פשוט, בתתו ספר התורה בידו.

להמלך דון פירנאנדו, שהיה קל דעת ומפזר הון, אחז שני יהודים רואי פניו ונושאי חסדו, אשר נהלו עסקי כספו בתבונת כפיהם. האחד הוא דון יהודה, והשני דון דוד נגרו, ממשפחה הרמה „אבן יחיא". ויהי אחרי מות המלך, ואשתו המלכה ליאונורה משלה אחריו בשם ביטריס בתה ויגשו העם, ויבואו ראשי העיר ליסאבון לפניה, ויבקשו ממנה, להסיר הרבה חקים שקבע המלך בחייו למורת רוחם, וגם להרחיק את היהודים

גם אל הערים הקרובות, לבלתי שלוח יד ביהודים. אמנם לו הואילו המושלים בשם המלך להגן על היהודים באמת ובתמים, אזי יכלו על נקלה להשיב את המנוחה לקדמותה, בתתם צו, לאסור את דורש הדמים, את הרנאנדו מרטיני, בנפשו, או לאסור עליו מהשמיע בשער קולו ומהסית עוד את העם ביהודים. אבל הם לא כן עשו, — והכהן הקנא שקד על הרעה, ויוסף לשלח לשונו כחץ שחוט ולהבעיר חמת ההמון על היהודים, עד אשר בערה כאש רשעה, וכמעט עברו שלשה ירחים אחרי המהומה הראשונה, קם העם כאיש אחד ביום ר"ח תמוז (6 יוני 1391) ויתנפל על רבע היהודים (Juderia), ויצת אש במשכנותיהם ויעש בם מטבח נורא יזבח רב. מקהלה הגדולה ההיא, אשר בה נמצאו כשבעת אלפים משפחות מבני ישראל, בערכך שלשים אלף נפש, נשארו רק מתי מספר. ארבעת אלפים איש נפלו ביום ההוא על חלליהם, ויתרם התמכרו אל הדת הנוצרית, מאימות מות אשר נפלו עליהם. המון נשים וילדיהן נתפשו מאת אנשי הדמים ובכסף נמכרו להמחמדים, לעבדות עולם. משלשת בתי הכנסיות שהיו בשיביליה נהפכו שנים לבתי תפלה לקתולים. בתוך ההמון הרב אשר המירו דתם ביום נחלה וכאב אנוש, ויבחרו לבוא במים מבוא באש ובדמים, נמצא גם ראש משפחת א ב ר ב נ א ל המפארה והנודעת לשם, הוא דון שמואל אברבנאל שהיה קרוב למלכות בימי דון אינריקו, ויהי לכבוד לעדתו וצבי תפארת לקהלתו, ובבואו בברית החדשה שנה את שמו ויקרא בשם יואן די שיביליה.

כשוט שוטף עבר המטבח הנורא משיביליה על רוב ארץ ספרד, וימלאנה דמים כמים וחללים לאין מספר. תאות ההון ותשוקת השלל הרב והבזה הגדולה גברו על קנאת הדת, ויהיו היהודים כצאן לטבח ורכושם כשלל אויב במלחמה. סערת העם חמה יצאה והנגף החל בעיר ואם בישראל, א קהלת קורדובה,

ויוסף עוד שנוא את היהודים מבראשונה. בשנאתו זו לקחו להם כהני ארצו קרנים, לשית את היהודים לתועבה בדרשותיהם ולהעלות עליהם חמת העם עד לאין מרפא. מכלם הכי הגדיל עליהם בפיהו הכהן הקנא פירנאנדו מרטיני, אשר שנאתו הנוראה ליהודים היתה בעיניו לעיקר אמונתו. בהטיפו מעל תבמה בבית הכניסה או באחד השוקים בשביליה, שפך עליהם תמיד חמת עכשוב, פעם וזעק מרה על ערפם הקשה אשר ימנעם מהסתפח באמונת כל העמים; פעם הרעים בקול ועמו על גאוחם ורום עיניהם, על עשרם הרב, על אהבתם את הבצע ועל הנשך והתרבית אשר ירבו לקחת. ובשביליה נמצאו לו אזנים קשובות, כי שמר העם עברתו ליהודים, על אשר נועזו להתערב בריב האחים על אדות המלוכה, ועל משפט המות אשר חרצו על דון יוסף פיכון מחמל נפשם. והנה כל עוד היה המלך דון יואן בחיים, ירא הכהן מרטיני לעורר את העם לעשות נקמות ביהודים, כי היה דון יואן מלך עז, אשר לא ישא פני כל פורעי פרעות בארצו. אך במות המלך ההוא היה אינריקו השלישי ילד בן עשתי עשרה שנה, ובירשו את כסא אביו היה רסן הממשלה נתון בידי אחדים מרבי הממלכת, אשר חלק לבם איש מעל רעהו וכמעט נתנו מקום למלחמת אחים חדשה לפרוץ בארץ. והעת ההיא מצא הכהן מרטיני דרושה לחפצו, לבצע מזמותיו בעם הרמי.

ויהי באחד הימים, בעשירי לחדש אדר שנת קנ״א (15 מארט 1391), ויצא הכהן מרטיני בפעם בפעם להטיף לעם באחד השוקים ולפחת בלבו אש קנאות כדרכו, ויעוררהו פתאם להתנפל על היהודים ולכלות חמתו בם — בתקותו כי בדרך הזאת יצליח לו להביא יהודים הרבה תחת כנפי אמונתו. העם שמע בקולו, וישתער על היהודים באף נחול ובחמה שפוכה; אולם ראשי העיר עמדו בפניהם, ויעצרו את ההמון ביד חזקה. ופקודת המלך יצאה

בולאלינסיה הבירה לא נשאר אף אחד; כמאתים וחמשים איש בהדינו, רבים עזבו את דתם ושאריתם מתי מספר מלטו נפשם משחת בלי. גם בכל ערי המדינה ההיא ועמו את היהודים ויבלו אותם בחרב ובאש, לא נשארה בלתי אם קהלת מורבידרו (Murviedro) בלבד.

התחת שאה התגלגלה הרעה ותעבור ארחות ים ותגיע עד האי מיורקה (Mallorca). שם בפלמה (Palma) חבירה התגודדו המון נערים ומלחים ויקשרו שני חשיפי עצים כשתי וערב וישאום לפניהם ברחוב מונטיזין, הוא רחוב היהודים, בקול קורא „מות ליהודים!" (א' אלול). וכאשר התנפלה עדת בני הבליעל על איש יהודי, והוא גבור ואמיץ כח, ויתפוש את אחד מהם ויחנקהו בידו החזקה, השתובב כל ההמון משובה נצחת ויפלו בחמה עזה על כל היהודים ויכום ויכתום עד חרמה. גם בתי הנוצרים אשר חמלו על האמללים הנמלטים אליהם ויחביאום אצלם, לא נקו מידם. ביום ההוא נפלו מהיהודים שלש מאות חלל, ובתוכם גם מורם ורבם ר' וידאל אפרים גירונדי. רובם בקשו להם רוח והצלה בחיק הדת הנוצרית, ותהי להם נפשם לשלל. המלך דון יואן הראשון התעורר לנקום נקמת היהודים ההרוגים והשדודים, וישם מס גדול על יושבי העיר פלמה; אבל מזמתו נגלתה אחר כן, כי רק אחרי בצעו הלך לבו, למלא אוצרותיו שלל. אולם ענש כבד מזה בא על האי ההוא בגלל הרגת היהודים בעת ההיא, כי שבת מסחרו, אשר הלך או הגדל עד כי יכל להתחרות עם ערי ממשלת הריפובליקה באיטליה — ומן הוא והלאה הלך ודל ולא שב עוד לאיתנו עד היום הזה.

שלשה ימים אחר ההרגה בפלמה, החל הנגף בקטלוניה, כאלו התקשרו כל יושבי ספרד לעשות כלה ליהודים בזמן אחד. גם שם החלה הרעה מעיר הבירה, בקהלת ברצלונה הגדולה

גאון יהודי ספרד מלפנים, כבודם וראשית אונם. כל בניה יצאוה ביום עברות; אלה נהרגו על קדושת השם, ואלה נאנסו להמיר דתם. ביום הזאת. יום הזכרון לחרבן ירושלים (י"ז תמוז), נשפכה חמת ה' על הגולה היותר גדולה בספרד, והעם התקומם במולידה הבירה, ודמי היהודים הנאמנים בבריתם את אלהי קדשם נשפכו כמים בקרב חוצות. בתוך הקדושים הרבים שנפלו על חלליהם במולידה נמצאו כל בני משפחת האשרי, אשר בעוז רוח יהודי אשכנז שחקו לפחד וילכו לקראת המות מבלי חת. הר"ר יהודה בן אשר, מזרע הרא"ש, חתנו של ר' יעקב בעל הטורים, שחט בידיו את חותנתו ואת אשתו ובניו ואחר כן שלח יד בנפשו. גם במולידה נאנסו רבים לצאת מכלל עמם, ובהמרותם פרו משחת נפשם. כשבעים קהלות נחרבו בעת ההיא, בתוכן הקהלות הידועות: איסיגה, גואימי (Huete), לונרונו, בורגאש, קריון ואוקאניה. מקהלת אשקלונה לא נשאר אף אחד. זכח רב כזה יזמו הקתולים בקנאתם הנוראה לערוך גם להערבים המחמדים יושבי מדינת שיביליה. אבל המתונים שבהם הוכיחו בדברים, כי לא נכון לעשות זאת, פן יתעוררו המחמדים להשיב גמולם בראשם ולעשות כן להנוצרים הגרים בתוכם בגרנאדה ארץ ממשלתם ולשבוים הנוצרים העצורים בארץ ממלכתם מעבר לים — ועל כן נחמו על מחשבתם וירפו ידם מהמחמדים. אך ביהודים האמללים כלו רעתם בכל אות נפשם, וישקום את כוס התרעלה עד תימה, בדעתם כי בכל העולם אין להם גואלים אשר יקחו נקמתם מהורגיהם, והנם כדגי הים וכרמש לא מושל בו.

ממלכת ארגוניה אשר נפרדה כלה מקשטיליה, כי עמה וממשלה הרחיקו מעליה דרכם, גם היא פתחה בפעם הזאת שעריה לפני סמל הקנאה המקנה, והעם שלח ידו ביהודים, יושבי מדינת ואלינסיה להומם ולאבדם (ז' אב). מחמשת אלפי נפש ישראל

השכילו לקדם פני הרעה ויתנו כל חילם ואוצרותיהם לשרי המלוכה כופר פדיון נפשם.

שלשה ירחים ארכו ימי המהומה וההרגה והמבוסה הרבה בהרב קהלות ספרד, וגם אחרי כן לא עברה הבהלה, ותהי חתת העם גדולה על היהודים, עד כי לא נועזו הפלטים לצאת ממחבואיהם אשר החבאו שם בימי הזעם. הנה כן עברה על יהודי ספרד כוס אחיהם יהודי אשכנז, אשר קבעתה שתו מצו לפני חמשים שנה, בעת המגפה השחורה. כן נהפכו גם שיריהם לקינות ומחוליהם למספד מר על דם ישראל השפוך, אשר קבעו בסדר תפלותיהם לזכר עולם. אבל תוצאות ההרגה הגדולה עוד גדלו ועצמו ממנת לרעה — כי חלל לבם בקרבם מן הוא והלאה, אבדה תוחלת אונם, ירד שאול גאונם עליזות גאותם, וילבשו רוח כהה תחת מעטה תהלה, כי ההפך עליהם בלהות וידכאו. לאט ושחוח הלכו יהודי ספרד תחת גאונם ורום עיניהם מלפנים, ויטו הדכם מפני כל איש נוצרי אשר פגשו, כי פחד קראם ורעדה, פן ירים עליהם יד ברצח או ירים קול בהמון להתגולל עליהם ולאבד מארץ זכרם. מקול עלה נדף חרדו ומפני נער נוצרי אחד נסו מאה מהם מנוסת חרב. אז ידעו גם המה טעם הגלות המר, ירד עז מבטחם שהיה להם בארץ הזאת מלפנים ויורידו לארץ ראשם; לא נכרו עוד בחוצות כי הם הגבורים הששים לקראת נשק בהלחמם בעד המלך דון פידרו. רק בפורטוגאל נשארו היהודים שקטים על מקומם ושוט שוטף אשר עבר בספרד אליהם לא הגיע, כי חזקה יד המלך דון יואנו, אשר מצא און לו באהבת עמו ולא נתן להמוניו להתקומם ולפרוע פרעות בארצו. הרב הראשי דון משה נבארו שם לפניו שתי פקודות שיצאו משני אפיפיורים, קלמנש הששי ובוניפציוס התשיעי, כי אין

לאלהים, רבתי בחכמי ישראל ושרתי באציליו אנשי השם. העשר הרב שעשו להם היהודים יושבי העיר הזאת, במסחרם אל חוף ימים וארצות רחוקות, הוא שהיה בעוכרידם, במשכו אליהם את עם הארץ, להרים יד ברצח ולרשת יגיעם. ביום שבת קדש, יום חג לנצרים, התנפל ההמון הזועם על היהודים עם חרסם, לזבוח זבחי אדם רב, ומאתים וחמשים איש ישראל נפלו על חלליהם בפעם אחת. רוב אנשי הקהלה נמלטו אל המגדל, ששם מצאו סתר למו ברצון הנציב, ובחמלתו עליהם נתן להם גם לחם ומזון להחיותם ברעב. אבל ההמון התקומם גם על שריו ואציליו, וישימו מצור על המגדל ולאחרונה שלחו אותו באש. ובראות היהודים הנצורים כי אבד מנוס מהם, שלחו רבים בהם יד בנפשם, אחרים המיתו עצמם בהתנפלם מעל החומה, ורבים יצאו מהמגדל להלחם על נפשם בזרוע נטויה וימותו מות גבורים במלחמה. בין החללים הקדושים נמצא גם העלם הנחמד, בנו יחידו של השר דון חסדאי קרשקש, והוא חתן אשר חכה ליום חתונתו, לבוא אל חופתו עם בתולת ישראל, בת איש נכבד ושוע וגביר בעמו. אחד עשר אלף איש המירו את דתם, מתי מעט נסו ונמלטו, וכן לא נשאר מכל קהלת ברצלונה אף יהודי אחד. כזה היה גם גורל קהלות לורידה, גירונה ויתר ערי קטלוניה: אלה נהרגו על קדוש ה׳, אלה יצאו מכלל ישראל, ורק מעט מזער נמלטו על נפשם. בקהלה גירונה יראת ה׳ היו המומרים אך מתי מספר, ויתרם בחרו מות מחיים. הרבנים מורי העם האירו לפני קהלותיהם באיד ה׳, ויהיו מופת לאחיהם, בהשליכם נפשם מנגד למות בעד ה׳ ואמונתו. בבמדינות ואלינסיה כן גם בממלכת קטלוניה נשארו מהיהודים רק מעט מזער, בהמלטם אל מבצרי האצילים, אשר אספום אליהם— בעד הבצע, כי הוקירו פדיון נפשם ויקחו את כל הונם במחירה. רק בארגוניה בעצמה לא רבתה ההרגה בקהלות ישראל, כי

קורות היהודים בספרד

(על פי גרעטץ, קייזערלינג ומקורים שונים)

מאת

א״ש פריעדבערג

חלק שני.

הוצאת „אחיאסף"

ווארשא
בדפוס האחים שולדבערג דזיקא № 1
תרנ"ג

КОРОТЪ ГАІЕГУДИМЪ БИСФАРАДЪ

т. е.

Исторія евреевъ въ Испаніи

сост. А. С. ФРИДБЕРГЪ

Томъ I

Изданіе „АХИАСАФЪ"

ВАРШАВА
Въ Типографіи Братьевъ Шульбергъ, Дикая 1.
1893.

לאנוס את היהודים לעבור על הדם. ועל זאת נתן המלך [illegible] (71 יוני 1392), לבל יעיז איש לנגוע ביהודים לרעה, ופקודות האפיפיורים נקראו בראשי הומיות בכל ערי פורטוגאל, גם נכתב בספר משפטי הארץ לחקת עולם. ובכן שקטה פורטוגאל במכונתה ותהי מפלט גם לאלה מהיהודים, אשר הצליחו להמלט אליה מספרד.

פרק ראשון.

תוצאות שנת קנ"א. האנוסים. הבוגדים. דון פירו פירוס. ינג די ואלינסיה. אשטרוק רימוך. פרנציסקו דיוש-קרגו. ר׳ שאלתיאל בונפוס. ר׳ שלמה בונפיד. שלמה-פולוש בורגינזיש. ר׳ יהושע אבן ביבש. ר׳ חסדאי קרשקש. ר׳ יצחק בן משה דוראן (האפודי). דוד בוניט בן גורן. דון מאיר אלגואדיץ. דון משה צרצל.

המכה הגדולה אשר הכתה ישראל בספרד השאירה אחריה מכאובים נוראים ופצעים אשר לא יוכלו להרפא. כמאתים אלף איש יצאו מכלל ישראל בימי ההפכה, להחיש ישועה להם ולנפשות ביתם מפני הידים השלוחות בהם לכלותם. אבל היכלו להכיר בלבבם את קשט הדת החדשה, אשר הוטלה עליהם ביד חזקה ובזרוע נטויה? היכול יכל בח האגרוף, העינים הלטושות, החרבות המלאות דם, קול ההמון, שאגת הרוצחים ואנקת החללים, הקרובים והאחים והרעים והידידים המומתים לעיניהם — היכלו כל אלה לנטוע בלבם אהבת אמת לדת ההיא ולהדביקם אליה באמונה אמן? רוב האנוסים שנאוה על ככה, אך הסתירו שנאתם בלבם הנשבר וילכו קודר בלחץ איב, ובצפיתם צפו לעת אשר תמצא ידם, להשליך המסוה מעל פניהם ולשוב באהבה רבה אל עמם ואלהיהם ולדבקה בם מבראשונה. רבים מהאנוסים האלה נמלטו בהחבא וינוסו אל ארצות בני הערב דרומה, ויבואו לממלכת

היראה נשאו את עלה על צואריהם וימו שכמם לסבול, שמחו על המקרה באכוף העם אותם לצאת מגבולם בפעם אחת ולעזוב דת אבותם לעיני כל, ויהדבקו אל הדת הנוצרית, ויתחפשו בין מאמיניה המחזקים, לעשות להם שם תפארת. והנה לא די בנזק הרב שהיה להיהדות, בצאת ממנה המון משכילים וסופרים, מליצים ומשוררים, חכמים ומלמדים; לא די במה שהגיע להקתולית צרתה, בהבנותה מחרבנה ובהתעשרה מכל אלה. עשר חמרי והוני— כי עוד נמצאו בבוגדים האלה בני בליעל אשר הפכו פניהם אל הדת אשר עזבו, ויעשו להם ענג רב לנאץ את הורתם אשר משדיה ינקו, לתת נקמתם במוריהם וחבריהם מלפנים ולהוסיף יגון על מכאובי היהודים בספרד, ויהיו מלעיבים בהם בשערים ויפריעום לשמצה בקמיהם. המומר דון פירו פיררוס שלח לשונו בהרב ובקהלה אשר באלקלעי, וישימם לענ וקלס לסביבותם. אך אחד ממשוררי ישראל השיבהו דבר בשם הקהלה העלובה, ויזר חין ברגד אל לשונו הזועמת. אחרים מהסופרים המומרים, כיהודי שנעשה כהן נזיר, דיגו די ואלינסיה, השתמשו בשירי לעגם במלות עבריות, להליץ אשם ולהתקלס בעם חרמם. מהם למדו גם המליצים הנוצרים, וינאמו נאם כמהם, ויערבו בשפתם מלות עבריות, לשנן בהן כחרב לשונם. כן נבנתה גם השירה הספרדית מחרבנה של היהדות, ותחת היותה עד כה קשה וכבדה ומתנהלת לאטה כרגל השרים והשרות בחצר המלוכה במדריד, הנה רוח ההתול של היהודים-הנוצרים עבר עליה, ותעש לה כנפים להתעופף קל מהרה ולהתלוצץ ולחוות מהתלות ולדבר רמות ונשגבות במליצה חזרת כמליצת משוררי ישראל בספרד בשנים הטובות. לו נמצא מבקר חרוץ לשירת ספרד בעת ההיא, אזי הוציא עליה משפט אמת, כי במדה שהרבו היהודים להתנצר, הרבתה היא להתיהד. וגם זאת לרעת היהודים היתה, בשלחה בם סבותיה

גרנאדה, או עברו את לשון הים ויבואו למארוקה, שנים ופים, ממשלות הברבריאה, אשר הטיבו ליהודים בעת ההיא, במצאן חפץ בכספם ומשלח ידם להגדיל סחר ארצן ולהאדירו בם. רבים מהאנוסים לא יכלו לעזוב את ארץ מולדתם, ומבלתי יכלת לבגוד בדת אבותיהם, שמרו את מצותיה וחקיה גם בהתנ־דם למראה עין. מלכי קשטיליה, ארגוניה ומיורקה, אשר לבם לא הלך אחרי ההמון לאכוף דתם על אנשים אשר זרה להם רוחה,* החרישו להאנוסים ולא כהו בם. גם השרים והפקידים לא התב ננו אליהם או ראו מעשיהם ויחרישו — כי עוד לא שמה האינקוויזיציה קן לה בספרד ולא שלטה עדנה בנפשות יושביה לעשות בהם שפטיה. וגם כן היו האנוסים בספרד למין מיוחד בבני האדם, מין נוצרים מהיהודים או יהודים מתנצרים, בהיותם נוצרים למראה עין חוצה ויהודים נאמנים בקרב לבבם פנימה. אבל המון העם היה עוין אותם, ויבז להם בלבו ויקראם בשם מרנים (Marranos), לאמר: מחרמים, וישנאם תכלית שנאה, וישפוך להם עברתו שבם אחד על היהודים אשר נשארו נאמנים בבריתם את אלהיהם — לא על אהבתם בסתר את דת ישראל, כי אם על בגדם החדש עמם ועל כשרונם ושקידתם וחריצותם ומעלות רוחם, שנשארו להם מורשה על פי מולדתם. אבל מכלם הכי גברה השנאה לאנוסים וליהודים כאחד בלב המומרים להכעיס, אשר צוהו כלה מעל אחיהם ויבגדו בם ביד רמה. כי אמנם רחוקה היתה האמונה מכליות האנשים ההם, אשר הלכו אחרי בצעם, והכבוד והתפארת או העינוי בשרים יקרו להם מכל חיי העולם הבא. בתוכם נמצאו גם חכמים בעיניהם, אשר הציצו ונפגעו, הרבו חקר ואשמו, ובכפרם בכל נתנו יתרון לדת הקתולית, הפורקת מעליהם על תורה והפותחת לפניהם לרוחה את העולם הזה. האנשים האלה אשר דחקו בלבם מאמונת ישראל, ורק מפני הבושה או מפני

לעשות כמהו! ולא שוא פחדו פחד — כי אמנם קנא האיש פולוש קנאה גדולה לדת הקתולית, ויגבר חילים למשוך את אחיו בני עמו אחריו. לא היתה עצה ותחבולה אשר שגבה ממנו, ויקרא מלחמה על היהדות בפה ובכתב, ומספרותה לקח לו קרנים לנגח אותה ולנגפה לאין מרפא. הוא העתיר אמריו לידידו ורעו מלפנים, אל רופא נפש המלך קארל השלישי, הוא הרב הראשי לכל קהלות ישראל בנבארה, ר' יוסף אורה-בואינה [1]) וידבר על לבו לראות ממנו ולעשות כמהו. לרב ראשי אחר, הוא רופא נפש דון אינריקו השלישי מלך קשטיליה, החכם הפילוסופי דון מאיר אלגואדיץ, שלח כתב הלצה בלשון עבר, ויהתל ביהודים, בלעגו למשוש חגם בימי הפורים, ויתנם לסובאים ושכורים. כאשר גדל כבודו בחצר בנדיקטוס הי"ג, האפיפיור באוויניון, החל לשלוח פיהו ברעה ולדבר סרה ביהודים, ויתאמץ להביא עליהם רדיפות חדשות ועצומות, וכה הפריז על המדה לעיני כל, עד כי חרה בו אף הקרדינל מפמפלונה ויתר הכהנים הגדולים ויגערו בו וישתיקוהו בנזיפה. אכן יקרה מאד הגערה הזאת ליהודים, יושבי הארץ, כי שלמו להקרדינל מחירה בכסף מלא. גם על המליץ הגדול לישראל, על דון חסדאי קרשקש, חרש רעה ויבן רשת לפעמיו. שנאת הסומר הזה גדלה כה לאחיו מלפנים, עד כי יעץ להמלך דון אינריקי השלישי, לבלי תת כל משמרת פקודה לאיש יהודי אף אחרי התנצרו. גם עטו שלח ברעה, וירב לכתוב עמל ולנאץ את היהודים ואמונתם. חכמי ישראל ונבוניו הכירו וידעו כי נכונו להם ימי חשך מהבוגד הזה אשר נהפך להם למשחית, ויכונו לקראתו למלחמה עצומה. אבל קצרה ידם לבחור להם כלי נשק כראוי, כי לבעלי הדת הקתולית היה התקף והעז להגבי-

[1]) למעלה צד 121.

בנשק אשר לקחה מהם בעצמם, למען ספות לעג על יגונם.

כתוך הנוצרים החדשים נמצאו גם כאלה אשר בקשו להפוך אל כל היהודים לב אחד כמוהם, לקרוא כלם בשם אלהי הנוצרים, ויעטו כמעיל קנאה כאלו היו כמרים דומיניקים מלדה ומבטן, או כאלו קשתה עליהם פרידתם מעל אחיהם, ועל כן התאמצו למשוך גם אותם אחריהם. הרופא אשטרוק רימוך מעיר פרגה, אשר בהיותו יהודי נחשב לאחד מעמודי התורה והאמונה, ודברים היו לו עם ראשי נכבדי ישראל, ובתוכם גם עם דון בנבנשתי בן לביא מסרגוסה, וכאשר המיר דתו שנה את שמו פרנציסקו דיוש קרנו (בְּשַׂר הָאֵל) — התאזר עוז להרבות גרים מבני עמו, ויתאמץ למשוך ברשתו את ידידו הצעיר ר' שאלתיאל בונפוס. ובהיותו סופר מהיר בלשון הקדש ערך אליו דברים בכתובים, ויוכיח לו, כי נפלה דת ישראל וגלה כבוד מהיהדות, ואין טוב לאדם כי אם לדבקה בדת החדשה ולהאמין בכל עיקריה באמונה שלמה. על כל דבריו ענהו ר' שאלתיאל בלשון רכה, בנטותו מפניו לבלי הרבות עמו בוכוחים, כי היתה אימת הקנאים האלה על שלומי אמוני ישראל, וישקלו דבריהם בפלס לבלתי הרגיזם, פן יקומו בחמתם על היהודים ובבזו את נחלתם הנשארה. לא כן עשה המליץ השנון ר' שלמה בן ראובן בונפיד, כי אמץ לבבו וישב לאשתרוק-פרנציסקו דבר דבור על אפניו. אך איש מהמומרים בעת ההיא לא הרע לאחיו בני עמו כהרב שלמה לוי מבורגאש, אשר בהתנצרו הסב שמו ויקרא בשם פולוש בורגינזיש או די שאנטה מאריה (נולד בערך 1351, מת 1435), אשר עלה לגדולה ויתנשא מאד במשמרות האמונה והמדינה. בגד האיש הזה, אשר היה רב וחכם נכבד בעמו, העציב את היהודים ויחרידם עד מאד, פן יהיה למופת לאחרים, להטות רבים אחריו בעת צרה ומצוקה כזו, ומי יודע אם לא יתעוררו קטנה האמנה

ספרד, אשר בה היתה ידו רב לו בלשון הקדש, וגם מענותו
עָנָו בדרך שלום „במצוע משא ומתן".

גם שנון נחת עמוק עמוק בלב המתנצרים בעת ההיא מקשות
גבורים אשר דרך עליהם אחד האנוסים, כשובו אל אמונתו ועמו,
מאז פרצה מלחמת שתי הדתות בפה ובכתב, לא נמצאה סטירה
ושנינה נפלאה כהצעת הרופא המהולל, המדקדק והחוקר בספרי הימים,
הר"ר פ ר ו פ י ט ד ו ר א ן, הנקרא בשמו העברי ר' יצחק בן משה
ובשמו הספרותי „אפודי". בעת ההרגה בקטלוניה בשנת קנ"א
נמצא גם הוא שמה, ובהיות אמיו נאנס להתנצר, אחד עם ידידו
ורעו ר' דוד בונגואה בן גורון, שניהם גמרו בלבם לעזוב את הדת
החדשה אשר העמיסו עליהם בזעם העתים ולעבור לארץ הקדושה,
למען יוכלו לשוב בתשובה שלמה ולעבוד את ה' בוראם בגלוי.
אחרי כלותם עצתם בארץ מולדתם, נסע פרופיט דוראן אל ארחות
ערי החוף בצרפת הדרומית, וחכה שם עד בוא חברו ורעו אליו.
זמה השתוקק לבו חבירו אלה מכתב מאת בוניט, אשר בו דרש
בשבחה של הדת הקתולית, וידבר על לבו להחזיק בה עמו, כנשיא
לפנים אחד כמו שם מורה החדש, פולוש די שאנטה מריה, אשר
גדל חנו בעיני מלך קשטיליה בעת ההיא. ולא יכל דוראן להתאפק
וישפך אמרים אל ידידו ורעו ואל פולוש הבוגד בעמו. הדברים
היו כחצים שנונים יורדים קרב ולב עמוק. האגרת נכתבה (בשנת
קנ"ה) במליצה חדה ובלשון הנשמעה לשתי פנים, עד כי הקורא
יכל לתעות ולדמות, כי פרופיט דוראן נותן צדק לפעל ידידו ומחזק
לבבו לדבקה בדת הקתולית. „אל תהי כאבותיך", שנן לו פעם
בפעם בפתחי מאמריו, והקתולים שמחו על האגרת הזאת ויהיו
„מביאים ממנה ראיה לדבריהם" ויקראוה על לשונם בשם „אלטיקו
בוטיקא" (משבש ממלות „אל תהי כאבותיך" — כי בהתחפשו
למראה עין כמכחש באמונת אבות הוציא רוחו על תורת חקי

ללשונם ולחזק דעותיהם ולהגיש עצומותיהם נכח האגרוף, בשבר השבי ובאש המערכה — בעוד אשר היהודים נאנסו להתאפק ולהזהר בדברים ולשמור לפיהם מחסום, לבלי תוציא נגד צורריהם דברי מר, פן יבער כאש אפם ויסרום מוסר אכזרי על כל מבטא שפתים. ובכל זאת נמצאו ביהודים החלשים ההם מספר אנשי חיל, אשר אמצו לבבם לדון בדברים עם אויביהם התקיפים הרבים והעצומים מהם.

למלחמת הכבודה הזאת יצא ראשונה איש צעיר לימים, שהיה מתלמידיו של שלמה בורגינזיש, ויצק מים על ידי רבו זה מלפנים, ושם האיש ר׳ יהושע בן יוסף אבן ביבש מעיר לורקי, רופא חכם ויודע לשון ערבי. באגרת כתובה בענוה וכבוד ראש, כיאות לתלמיד היושב לפני רבו, שלח ר׳ יהושע הלורקי דבריו כחצים שנונים אל לב מורהו מלפנים, ובשיתו על פניו מסוה הספק הרס את כל יסודי דעותיו וישמיעהו מוסר כלמתו. כל שאלותיו אשר שאלהו באגרתו היו לפולוש כעקיצות עקרב, ובכל מלה ומלה כמחט בבשר החי. אמנם השיבהו פולוש על דבריו, אבל מתשובתו נראתה סבובתו — כי בקש להשמט מפניו ולדחותהו בקש. כל דבריו מלאים חנופה ולוטים בערפל, רק באחת הגיד דבר ברור: כי על כל איש יהודי לעזוב אמונת אבותיו, ואם לא יעשה זאת ברצון, אזי תהיה תמורתו באנס וביד תוקה. על אגרתו חתם: „נאום... לפנים בישראל לא ידע אל, שלמה לוי, ועתה כי עיניו יחזו את האלהים יקרא פאולו ד בורגוס".

גם הסופר הפילוסופי הר"ר חסדאי קרשקש יצא למלחמה בעד אמונת אבות ודת קדושים. הוא חבר (בערך שנת קנ"ז) מאמר נגד עיקרי הקתולים, בהוציאו עליהם משפט חרוץ מצד החקירה והפילוסופיה. את המאמר ההוא ערך על פי „בקשת שרים ונכבדים נוצרים", שהיו רעיו וידידיו, ועל כן כתבו בלשון

ולשאת פרי לא כביר. סופריה לא בראו עוד חדשות, אך אצר אצרו את הישנות אשר נותרו מן השנים הטובות שהיו מלפניהם, לכל תשכחנה כלה בצוק העתים. פרופיט דוראן — אשר עד כה לא ידע איש איכה הצליח להשכיח את תמורתו ולהשאר על מקומו בספרד או בפירפינאן — כתב פירוש על ספר „מורה נבוכים" להרמב"ם וגם ביאורים לכתבי הראב"ע; חבר ספר „חשב האפוד" על חשבון ותכונה, ספר „זכרון השמדות" — הוא דברי ימי עמו והעתים הרעות אשר עברו עליו מאז גלה מעל אדמתו, ועל כלם הכי נעלה ספר דקדוק לשון הקדש אשר חבר ויקראהו בשם „מעשה אפוד", בו אסף חקרי הגדולים שקדמוהו ויעיר על שגיאות שמצא בהם, אף נסה להורות משפט בשמושי הלשון (Syntax).

חבור נכבד ויקר כתב הר"ר חסדאי קרשקש באחרית ימיו, עת אשר חייו לשאול הגיעו מיגון וכאב נעכר, בהרעה הגדולה והנוראה אשר נגעה אל עצמו ובשרו. הוא היה חוקר נשגב החופש הכל בעיונו העמוק והגיונו הנמרץ, אשר הואיל לאחוז בדרך הרמב"ם ולחבר ספר כולל כל עניני היהדות, לחקור ולברר את הדעות והמצות הכלולות בתורה ובדת, וליחד ולחבר את הפרטים כי יתאימו יחדו להיות לבנין אחד. הספר הזה, אשר קראהו בשם „נר מצוה", עתד ממנו להיות למורה דרך בלמוד ובמעשה. אך כנראה הפריעהו המות ממעשהו הכביר, ולא הספיק לחבר כי אם את החלק העיוני שבו, ויקרא בשם „אור ה'". בו הרס ביד חזקה את הבנין הגדול במחשבות ובדעות, אשר ערך הרמב"ם בתמכו יהדותיו בשטת אריסטו, — כי היתה לו האמונה עיקר והחקירה טפל, ואין האחת נוגעת בחברתה, ועיקרי תורת היהדות אינם נזקקים להתאים עם הפילוסופיה, הפושטת צורה ולובשת

האפיפיור ועל מעשי פולוש די שאנטה מריה ויתלוצץ בחכמה וימלא פניו קלון. האגרת הזאת נכתבה מהאפודי להמציאה לרבים, להרבות לה קוראים המבינים בדבר, וכהודע לכהנים תכונתה ומטרתה לכל הלצותיה צור צרוה ויחרימוה ובאש שרפוה. בבקשת הר"ר חסדאי קרשקש חבר עוד ספר ערוך נגד איבי ישראל, כי עזב לשון ערומים ויבחר בלשון אמת, להמיב דעת בבאור הדברים על פי חקירתו והתבוננות בדברי הימים.

בין כה וכה והסר האפיפיור האויניוני, בנדיקטוס הי"ג גרל על פולוש בורגינוש ויעלהו מעלה ויהי לבישוף בקרתגינה, למזכיר הממשלה בקשטיליה וליועץ סתרים להמלך דון אינריקו השלישי. אך עוד לא הצליח לבצע מזמתו ולתת שנאתו בלב המלך על היהודים עם הרמו — כי היו לדון אינריקו שנים רופאים מבני ישראל, אשר בהם בטח לבו ויגדל כבודם בישועתו. האחד הוא דון מאיר אלגואדיץ, תלמיד ר' יהודה בן אשר הקדוש [1], שהיה תוכן ופילוסוף; אותו הרים המלך למעלת רב כולל על כל קהלות ישראל בקשטיליה, כמנהג מלכי פורטוגאל. הוא היה תמיד מרואי פניו, ויהי לפניו למליץ ישר בעד בני עמו. השני היה דון משה צרצל, וכנראה היה בן דון אברהם צרצל, אשר גדל כבודו בחצר המלך דון פידרו [2]. הוא חבר שירים יפים בלשון ספרד; בהולד להמלך בן ולקשטיליה יורש עצר, וכרוחו הטובה עליו השכיל לקחת לו מבחר מליצות שפת עבר החדשה, לפאר בהן את הילד הנולד.

הדממה אשר באה ונחתה בין שתי הסערות הנוראות שעברו כשאה על ראשי היהודים בספרד, בימי ממלכת דון אינריקו השלישי, הועילה להספרות העברית, להעלות ספיחיה אחרי קיצה וקצירה,

---

[1]) למעלת צד 162. [2]) למעלה צד 130.

לנבחרי העם במדריד, וחק נתן להמעיט עד המחצה את סכום התוצות שהיהודים נושים בנוצרים, בחשבו לנבון, כי הנשך והתרבית הם שהגדילו את הסכום עד המחצה. אבל החק הזה נגע רק אל עשירי היהודים, אשר כרובם כן רחק לבם מאחיהם, מבלי דאג לעניניהם ולצרכיהם. אך במות המלך הצעיר הזה (בסוף 1406=קס"ו) נהפך האפן על היהודים בקשטיליה וימי הרעה שבו והגיעו. יואן השני, יורש העצר, היה אז ילד בן שנתים ימים, והממשלה נתנה ביד אמו קטלינה (Katharina) הלנקסטרית, — אשה צעירה ומהירת חמה, מתקדשת ומשמרת הבלי שוא, אשר דמתה להשתרר על כל, ובאמת משלו שרותיה רעיותיה בה ותבצענה מזמותיהן על ידה. החבר שהיה לה בממשלה, האינפנטום (בן מלך) דון פרננדו (שהיה אחרי כן מלך בארגוניה) היה איש חכם וטוב לבב, אבל הכמרים משלו בו להטותו אל כל אשר חפצו. בסוד שרי הממשלה ישב על ידו המומר שלמה-פולוש די שאנטה מריה, אשר בגד בעמו יותר מאלישע, הוא אחר — כי מלבד שהיתה לו תורת ה' לתועבה, הנה היו לו גם היהודים לשכים בעיניו, ויתהפך מזמות בתחבולותיו לעקרם משרש ולהשמידם מעל פני האדמה. המלך דון אינריקו השלישי יעדהו לפני מותו להיות לאב על ביתו ואמן פדגוג לבנו יורש העצר, ובכן היו דברי פולוש נשמעים בסוד הממשלה ודעתו שקולה ומכרעת בעניניה. אז ידעו יהודי קשטיליה כי רעה נגד פניהם, כי אמנם נהפכה הממשלה להם לרועץ. ראשית דבר שמה פניה בגדולי נכבדי ישראל, אשר דבר היה להם בחצר המלוכה ויהיו נכנסים ובאים בסוד שריה — ותהי יד הממשלה בהם ראשונה להחתם ממשרתם ולהרחיקם מעליה ולהזכירם כי יהודים הם, ככל יתר בני עמם הבזוי והשפל, הנבזה והנמאס בעיני כל.

גזרה יצרה בשם המלך, הילד בן ארבע שנים בעת ההיא

צורה אחרת כפי רוח הזמן אשר תנהגה, בעוד אשר התורה נצחית היא ולעד עומדת.

להר"ר חסדאי קרשקש ופרופיט דוראן נמצא עוד שלישי בעת הבינים ההיא, אשר האמין לבוא עד חקר שדי על פי חכמת הפילוסופיה, הוא הרב הכולל בקשטיליה, דון מאיר אלגואדיץ; אך הוא לא חבר ספר בפני עצמו, רק מצא לו ענין נכון לענות בו, הוא „ספר המדות" לאריסטו, אשר העתיקהו ללשון הקדש (ביחד עם הר"ר בנבנשתי אבן לביא).

פרק שני.

דון אינריקו השלישי מלך קשטיליה. המלכה קטלינה. גזרות חדשות. עלילות און. אחרית דון מאיר אלגואדיץ. המקופלים ר' אברהם מגרנאדה, ר' שם טוב אבן שם טוב ור' יעקב אלקורשנו. פליטי ישראל באפריקה הצפונית. הריב"ש בתלמסן. ר' שמעון דוראן (בעל התשב"ץ). השחתת המדות בחצרות ראשי הכהונה הקתולית.

אכן הופח מעט ליהודי קשטיליה, המדינה הראשית בספרד, במשול בה המלך הצעיר והאדיר דון אינריקו השלישי, הוא יסר קשה את ראש מסיתי העם בישראל, את פירנאנדו מרטינו [1], למען ישמעו העם ויראו ולא יזידון עוד לשפוך דם נקיים בארצו. הוא התיר ליהודים לרכש להם נכסים וקרקעות, וליהודי חוברי השמים והמשענים על אמונתו קרא דרור, גם מכל יתר ההגבלות הנהוגות בבני עמם. אמנם אסר ליהודים לעסוק בנשך ותרבית, בהעתידו

[1] למעלה צד 160.

בידי רשע, לעשות בו משפט חרוץ. בהיות המלכה עם בנה הילד-המלך בעיר שיגוביה, הביאו כמרים אחדים דבת איש יהודי הגר בעיר ההיא, כי קנה את לחם הקדש מאת העבד המשרת בבית תפלתם, להתעלל בו ולטמאהו; אבל העוגה הקדושה עשתה נפלאות נוראות, עד כי נפלה אימתה ופחד על קונה, וימהר להביאה אל ראש בית מקלט הנזירים. עלילות כאלה היו אז בכל הארצות ובכל הגוים — והנה למדו כמרי ספרד אל דרך אחיהם שמה, כאלו כלו באשפתם חציהם המה, לפלח כליות היהודים עם חרמם! והבישוף דון יואן פילסקויץ די מורדיסילה קנא קנאה גדולה, ויהודים הרבה נאסרו על ידו ובבתי כלאים הובאו, בשומו אשם נפשם כי גם ידם היתה בזה — ובתוך האסירים ההם היה גם דון מאיר אלגואדיץ. המלכה קטלינה צותה לעשות ביהודים ההם דין קשה, והנאשמים, ובתוכם גם דון מאיר אלגואדיץ, ענו באכזריות רצח, עד כי הודו על העון הנורא אשר בו נאשמו. ואלגואדיץ הודה בענוייו הקשים גם על פשע אחר: כי המלך דון אנריקי השלישי בחטאו מת ומידו נגזר מארץ חיים. כל באי עולם ידעו נאמנה, כי המלך המת היה ידוע חולי מנעוריו, אך קצרה נפש דון מאיר ביסורים הנוראים שעשו לו, עד כי קץ בחייו ויתן תודה כרצון מעניו, כי שם רעל בשקויי המלך ההוא. — ועל זאת נעשה בו משפט חרוץ: כל אבריו נקעו והתפרקו בידי רשע, עד אשר מת בענוייו הקשים. משפט מות כזה נעשה גם בכל יתר הנאשמים. אבל כל זה לא שוה לבישוף שיגוביה, ויעולל עוד על יהודים אחדים, כי הטו בשחד לב עבדיו, לשום בברותו רוש להמיתהו — וגם אלה הנאשמים הומתו במשפט. בעת ההיא נלקח אחד בתי הכנסיות אשר לבני ישראל בעיר ההיא ויהי לבית כניסה להקתולים מן הוא והלאה.

בעלילות הכמרים הפליאו העמים את מכות היהודים גם

(25 אוקט. 1408=קס"ח), לקיים את כל תקף החוקים והמשפטים שנאספו ונקבעו בימי המלך אלפונזו החכם [1]. „המשרות הנתונות בידי היהודים גורמות הן רעה לנוצרים ולאמונתם" — ועל כן לא תנתן עוד ליהודים כל משמרת פקודה. כל איש יהודי אשר יעז בנפשו לקבל משמרת פקודה מאת אחד האצילים או מאת אחת הערים, ישלם כסף ענושים פי שנים על הכנסותיו מהמשרה ההיא, ואם לא תשיג ידו, יחרם כל אשר לו ועוד יכה חמשים מלקות. כל איש נוצרי אשר ימנה את איש יהודי לאחת הפקודות, יענש גם הוא ענש כסף. לתת ידים לגזרה הזאת, נקבע החק, כי כל איש אשר ילשין וכל בית דין אשר יענש את היהודים העוברים על זה, יקבלו חלק שלישי מכסף הענושים כל פקידי הממשלה, וממונה נצטוו להכריז את החק הזה בשערים ולהשגיח עליו כי יתקים במלואו. בגזרה הזאת נראתה פעולת פולוש די שאנטה מריה, כי מאתו יצאה וממנו באה ונהיתה. הוא ידע היטב את נפשות היהודים וחסרונן, ולבו הבין כי לעשירי העם הזה קשה תהיה פרידתם ממשרות כבודם, ורבים מהם יתנו דתם ואמונתם כפרן, ואלה אשר ישארו באמונתם ידחו מחברת הנוצרים ומחלקם בחיים, ובהשארם בודדים לנפשם ישפלו וירדו מטה מטה, והיו זלות לבני אדם, לעג וקלס לסביבותיהם.

בעת ההיא הכין הצורר הזה כל כלי זעמו להניח חמתו ברופא נפש המלך המת, דון מאיר אלגואדיץ. עד היום לא נודע אם היה גם לב המלכה-המושלת רע עליו או מאת המומר. פולוש בלבד היתה שומה להשחיתהו, יען כי עמד דון מאיר אלגואדיץ בראש השרים אשר בזו לעגו לו ויהיו שכם אחד להפר מחשבותיו ולסכל כל עצותיו. עלילה נוראה הביאתהו בדין קשה ותסבידהו

[1] למעלה צד 96.

ויאמר עליו כי הוא „חכם עדיף מנביא", ויתעבר בבני דורו המתרחקים מהחכמה האלהית הזאת, ויחלט לאמר כי „חכמת הפילוסופיה האלהית נעולה במפתח הקבלה", תורותיהן אחת היא ורק בדבוריהן ומבטאיהן נבדלו והן אחוזות יחד „כשלהבת בגחלת".

בעת ההיא קם בקשטיליה, בעיר הקטנה ציסנירוס, איש אחד בעל הזיה, אשר התפאר לאמר כי משיח ה' הוא, הבא לגאול את ישראל ולהושיעו מכל צרותיו. שם משיח השקר הזה הוא — כפי הנראה — ר' יעקב אלקורשנו, ואולי היה רבו של ר' משה בוטריל, וכמהו שם עצמו לבעל מופת. וזאת נפלאת היא, כי החכם הגאור דון חסדאי קרשקש נתעה להאמין בבעל החלומות הזה, וידרוש עליו בבית הכנסת, כי הוא מבשר ישועה ומחיש גאולה לגלות ירושלים אשר בספרד. אל נכון בא הקץ חיש מהר לתעתועים האלה, עד כי בושו סופרי ישראל להזכיר בשמו ויעברו עליו בשתיקה.

כבזמן הרדיפות בימי הגותים המערבים, עת אשר זעמו המלכים והכהנים את היהודים הספרדים, כן בהתחדש עליהם הרדיפות מאת המושל היותר אכזרי — הוא המון העם, בהתעותו ללכת אחרי כהניו הקנאים, היה חבל הארץ אשר ממול ספרד, מעבר לים, היא ארץ הברבריאה, מפלט לנודדי ישראל; אליה ברחו ונמלטו ובה בטחו ולא בושו. אלגיר, בוגיאה, קונסטנטינה, מיליאנה, אוראן, טוניס וטלמסן ועוד ערים כאלה וכאלה באפריקה הצפונית מלאו פליטי היהודים, שנמלטו מפני ההרגה בשנת קנ"א, ופליטי המתנצרים, שבקשו להסיר מעליהם את הדת שהוטלה עליהם באנס ולא ברצון. יום יום באו שמה המון פלטים חדשים ממיורקה ומכל קצות ארץ ספרד, ויביאו שמה את הונם ועשרם, את עמלם וסחר ידם ואת

ביתר הארצות. באשכנז הדרומית ענום בלי חשך, וקהלת נארדלינגן החריבו כליל ולא השאירו לה שריד ופליט (קמ"ד). בפראג וסביבותיה שפטום בחרב ובאש, בעלילת אחד הכהנים (קמ"ט), ובמסירת אחד המומרים (ק"ס), ומצרפת הצפונית והדרומית הגלו היהודים בפעם השלישית הגלת שלומים (קנ"ד). אך בפעם הזאת נזהרו הגולים לבוא אל ספרד — כי הארץ הזאת, אשר היתה כגן עדן ליהודים מלפנים, היתה להם משנת קנ"א הלאה כתפתה ערוך. כרחוק מהם ישועה בארח עולם, קרבו לבם להאמין בנפלאות, כי הנה באו ימי המשיח להביא להם גאולת עולם. הקבלה אשר שתה לה מסלות בלבב רבים, מצאה לה אנשי מעשה, אשר שקדו לחזיק בה ולהפיץ תורתה בשערים. הר"ר אברהם מגרנאדה חבר ספר „ברית מנוחה" (בין שנת ק"א—קנ"ט), להורות שמות האל ומלאכיו, צרופי האותיות ושנויי הנקודות והנגינות. הוא מצא עז לו לההליט ולאמר: „כל מי שאינו מכיר את ה' בדרך הקבלה הרי זה מתחיב בנפשו"; הוא ראה „רמז הגאולה בהתאמץ הגלות ובהכשל רבים כן המשכילים לצאת מן הדת בכדי להנצל מן החרב". הר"ר שם טוב בן יוסף אבן שם טוב (נפטר ק"ץ) חבר „ספר אמונות"; בו הביא עון אשמה על החוקרים והפילוסופים כהרמב"ם והרלב"ג, כי הם הטו את העם למינות ועל ידם רבו הבוגדים בימי התלאה והנסיון, ויחלט לאמר, כי ישועת ישראל היא רק בהקבלה, כי היא האמת המסורה ליהודים משנים קדמוניות. השלישי להם, הוא הר"ר משה בוטריל, חבר „פירוש לספר יצירה" (קס"ט). בו קרא בשם לספרי קבלה אשר עין לא ראתם, וייחסם לגדולי הקדמונים. הוא התאמץ לחזק את האמונה בפעולת לחשים וקמיעות, ויורה דרך ההשבעות ומעשה החלומות מגלי העתידות; ובכל זאת כבד מאד את הפילוסופיה ויהלל את אריסטו

יעקב. שם נמצא בקהלתו איש חנף ומרע מקרב היהודים, שהיה נכבד בעיני שרי המדינה. האיש ההוא חרש רעה על האנוסים המרבים לבוא, ובזדון לבו השיא את זקן השופטים לשום מס על כל איש יהודי הבא לארץ, לשלם אל אוצרו אדרכמון זהב. וכאשר גם התחבולה הזאת לא הועילה, והיהודים הספרדים הרבו לבוא שמה להמוניהם, פתה את יושבי הקהלות לחום על עצמם, לבלי תת עוד להפלטים לבוא אליהם לשבת בתוכם. חמשים וחמשה אנוסים בעלי תשובה שבאו מואלינסיה, ברצלונה ומיורקה, חכו באניותיהם על חוף אלגיר, והיהודים הניאו אותם מעלות אל ארצם. התנואה הזאת נחשבה לעון רצח, כאלו היתה שומה מאתם להסגיר חיתם לממיתים ולהפילם בידי הקתולים רוצחי נפשם. על העול והרשע הזה התעורר הריב"ש בצדק ובמשפט, ויטל חרם על היהודים האכזרים, אשר הקשיחו לבם מחמלה על אחיהם האנוסים. המתנגדים הקשו בראשונה ערפם, ויתאמצו לסכל עצתו ולהסיר ענש חרמו מעליהם. אבל הריב"ש אמץ לבו לעמוד בפרץ, ואחריו החרו החזיקו אוהביו, ר' אשתרוק כהן ואחיו, ויעמלו בכל עז עד אשר עלתה בידם למצוא מחסה ומפלט לאנוסים ההם. בעשרים שנה עמד הרב בר ששת על משמרתו, משמרת הקדש, להצלחת אחיו ולחזוק האמונה והמדות הטובות בקרב בני עמו. אך נמצא לו מתנגד אחד, רב צעיר ממנו לימים וגדול בתורה, הוא הר"ר שמעון דוראן, מן האנוסים אשר ממקום שבתו במיורקה חש גם הוא שמה מפלט לו, ובריבו מרה ועצב את רוח הריב"ש לעת זקנתו.

אחרי מות הריב"ש נתמנה הר"ר **שמעון בן צמח דוראן**, מצאצאי הרמב"ן ותלמידו של הקדוש ר' אפרים וידאל (נולד קב"א, מת ר"ד), למלא מקומו אחריו. הר"ר שמעון דוראן, שחבר ספרים הרבה בביאורי מקראות והלכות ופסקי דינים ובתוכם

שקידתם וחריצותם וחכמתם והשכלתם. ומושלי ברבריאה המחמדים, שעלו על המושלים הקתולים במדות החמלה והסבלנות, קבלו את פליטי היהודים, מבלי שים עליהם כל תשלומי מס בביאה. אמנם היה הדבר רע בעיני עם הארץ בראשונה, כי דאג לנפשו, פן ירב היוקר ושער האכל יאמיר לרגלי האורחים הבאים בהמון רב לשבת בתוכו. אך אז נמצא שם שופט, זקן העם, איש חכם ונבון, אשר העיר למוסר אזנם ויוכיחם בדברים, עד אשר נחו מזעפם ולא הפריעו עוד את הבאים, ויתנום לשבת בתוכם כאות נפשם. הקהלות הקטנות שנוסדו שם במאת השנים שעברו, מאז סר שבט האלמוהדים מעל הארץ ההיא, גדלו ונכבדו על ידי היהודים פליטי ספרד, אשר הלכו ורבו שם במספרם עד כי בטלו הקודמים מפניהם במעוטם, ויקבלו עליהם את מנהגי הספרדים וסדרי קהלותיהם שקבעו להם בארץ מושבם החדשה, ותהי יד האורחים בקהלות ההן על העליונה, למשול בהן ולהנהיגן על פי דרכם.

הרב הגדול והחשוב מכלם, ר׳ יצחק בר ששת ברפת, אשר מלט נפשו גם הוא מתוך ההפכה ויבוא לשבת באלגיר, נכבד מאת המלך המושל בטלמסן, להיות לרב כולל ושופט ראש על כל הקהלות אשר בארצו. אחד ממעריצי הריב״ש, הר״ר שאול אשתרוק כהן, רופא נכבד ורב להושיע, אשר בטובו רפא נפשות חנם ועוד פזר נתן מהונו לעניי היהודים והמחמדים מבלי שים כל פרות והבדל ביניהם, דבר עליו טובות לפני המלך ויהי לעזרו בדבר הזה. בשם המלך נאסר לכל יתר הרבנים לעשות קטנה או גדולה בעניני דת ודין מבלי הסכמת הרב הראשי ר׳ יצחק בר ששת. כבספרד מלפנים כן גם באלגיר פנו כלם אליו בשאלות ותשובות, ובכל דבר הקשה יחלו למשפטו ודינו. גם שם היתה פעולתו בצדק וישר ומשפטיו באמת ואמונה, להרחיק עולה מאהלי

המשורר פטררקו, אשר ראה בעיניו את המעשים הרעים ההם — „האיש הכובש את יצרו הוא בער מאדם; כל מצניע לכת „יעטה חרפה על שמו וכאשר יוסיף איש לעשות חטא וזמה, כן „תרבה תהלתו בקרב אחיו. הבעל אנוס לשוב ולקחת אל ביתו „את אשתו אשר הרתה להכהן, למען תלד בביתו ואחר תושב אל „הכהן כבראשנה". התיאולוג המהולל, ניקולום די קלימנגי, ראש המורים באוניברסיטה הפריזית, שהיה סופר ומזכיר להאפיפיור בנדיקטוס הי"ג, העיר בספרו „De ruina ecclesiae" על דבר מנהיגי הדת הקתולית בעת ההיא לאמר: „כל כהנינו נבערים „מדעת, מוכרים כהונות בכסף, רודפים אחר הבצע ואחר „הכבוד, זוללים, סובאים, מנאפים, לוקחים לפלגשים את „בנותיהם אשר נלדו להם לזנונים ורואים עמהן חיים לעיני השמש".

ולאלה היו היהודים כקוצים מכאיבים בכרם אלהי הצבאות, אשר כל המרבה לבער אחריהם לצדקה תחשב לו!

הכי נכבדו ספר התשב"ץ (ר"ת תשובות שמעון ב"ר צמח) הכולל תתק"ג שאלות ותשובות, וספר „מגן אבות" היה גם אוהב חכמה ויודע פרק בחשבון ובתורת הרפואה. הוא היה הרב הראשון אשר שמש בכהונתו „על מנת לקבל פרס"—דבר שלא היה מעולם בקהלות ישראל בספרד, ועל כן נלחץ להצטדק על זה בשער עמו, כי שעה הדחק היא לו, אחרי שחלק רב מהונו אבד ממנו בעת ההרגה הגדולה שהיתה במיורקה, ויתרו נתן בשחד, לבל ימסרוהו בידי הכמרים הדומיניקים לשפטהו על אשר נשאר ביהדותו. בעני וחסר כל בא אלגירה, וידיעתו בחכמת הרפואה, אשר אליה קוה למצוא ממנה לחמו, לא לעזור ולא להועיל היתה לו בארץ הזאת, כי נקלה כבוד הרופאים בעיני עמי הברבריאה. מלבד זה הורה כי אף על פי ש„הקדמונים נהגו סלסול בעצמם שלא ליטול שכר", מכל מקום מותר לרב גם על פי התלמוד לקבל משכורתו חלף עבודתו.

היו גם ראשי הדת הקתולית, הבישופים וההגמונים, חרדים על קבלת שכרם כהרב העברי הזה? או ההיו הם בעצמם חרדים על דת זו, אשר הרבו לה מזבחות בכל הארצות ובכל הגוים, מגור מסביב.

סופרים נכבדים ונאמנים, כבאלוציוס (Etienne Baluzius) ומיצירי (Fr. Eudes de Mézeray), רשמו בכתב אמת לזכרון עולם את מעשי הכהנים הקתולים בתקופה ההיא, מעשים אשר לא יאמנו כי יספרו. ביותר העוו דרכם במאה הארבע עשרה, מאז בחרו האפיפיורים לשבת באביניון אשר בצרפת, כי היו חצרותיהם למקור כל רעה וכל מדה נשחתה, ומן הכהנים הגדולים למדו גם הכהנים הקטנים עד משרתי בתי התפלות, וכן עשו. „האמת היתה למשל ולשנינה בחצרות האפיפיורים"—התאונן

הנה אין דרך אחרת לתקן עולם במלכות שדי בלתי אם להביא את כל בני האדם בעול הדת הקתולית, ולהחזיר את כלם בתשובה שלמה, כי יתודו על עונותיהם וימרקו אותם על ידי סגופים וענוים. הוא חדש את מנהג המתחרטים והמסתגפים, ויעבור בארצות ומדינות עם המוני אדם, אשר רצו אחריו בעינים עצומות, וייסרו את בשרם בשוטים יום יום לעיני כל העם, וילהיבו את רוחם לעשות גם הם כמהם, לרפא בזה את שבר הארץ הרובצת תחת עול חטאותיהם. קול אדיר וחזק היה להכהן הזה ולשונו מדברת גדולות, ובעלותו על הבמה לספר בקול בכי ויללה את הרעה וההרס והאבדן אשר ימצא את כל הארץ בקרב הימים, הרעיש את הלבבות, העם בכה בכי רב ויהי נכון ללכת אחריו אל כל אשר יוליכהו. אבל הוא לא הריע בקולו על המדות הנשחתות והמעשים הרעים אשר ראו עיניו בקרב עדת הקתולים וכהניה, אך קרא מלחמה על היהודים ועל האויבים המתיהדים ועל הכופרים המעכבים את הגאולה השלמה במרים וזדון לבבם. ברשיון המלך הילד ואמו המלכה קטלינה נגזר על היהודים, לשמוע ולהקשיב אל דרשותיו אשר יטיף להם בבתי כנסיותיהם. ותהי ידו האחת אוחזת בצלב והשנית בספר התורה, וסביביו בני לויתו המזוינים בנשק ברזל, ובקול אדיר ונורא הרעים על היהודים לבחור בזה או בזה, בחיים או במות! אבל לא בדברים בלבד יסר את היהודים, כי גם ביד חזקה ובזרוע נטויה, וגם בגזרות קשות וחקים כבדים מנשוא. כי בעצת המומר פולוש בורגינזיש דרש מאת מושלי ספרד, להרחיק את היהודים כלה מעל הנוצרים, והם הקשיבו לקולו, וימים מעטים אחרי שבתו בהיכל המלוכה יצאה גזרה בשם המלך-הילד יואן השני, ובה עשרים וארבעה חוקים להשפיל את היהודים ולהניעם עד העפר: על היהודים לשבת רק ברחוב מיוחדה (Iudaria) ובה רק שער אחד לצאת ולבוא בו, ואשר יעבור מהם

פרק שלישי.

הדוס המשלש. הצורר ויסינטו פירר. המומר ישוע הלורקי והאפיפיור בנדיקטוס הי"ג. השמדות חדשות. הוכוח הגדול בטורטוזה. האפיפיור מרטין החמישי. דון יואן השני מלך קשטיליה. דון אברהם בנבנשתי הזקן. הנשיא יוסף אבן שם טוב. ר' יצחק קמפנטון. ר' שלמה דאפירה. דון וידאל אבן לביא. ר' שלמה בונפיד. המומרים המלשינים. דון דוד נשיא. ר' יצחק בן קלונימוס. ר' חיים אבן מוסה. ר' יוסף אלבו.

עוד לא נרפאו יהודי ספרד מן המכות הגדולות אשר הכו על ידי כהן האון פרננדו מרטיני [1], והנה צרה שלישיה באה עליהם משלשה אויבים עזים וקשים אשר קמו עליהם איש מקצהו. נזיר דומיניקי, יהודי מומר ואפיפיור מתהלך באשמיו הכו במטה וזעם אשר בידם ויזובו נוזלים — ים דמעות עשוקים אשר השתפך מלא רוחב ארץ ספרד! משלשה צוררי ישראל אלה הכי נכבד הראשון, הוא הנזיר פראי ויסינטו פירר — כי ברוב משוגתו התהלך בתומו וידמה כי במעשים אשר הוא עושה יפק רצון מה'. האיש הזה, אשר הכנסיה הקתולית תמנהו במספר קדושיה, היה באמת מרום וקדוש לעמת יתר הכהנים שהיו בימיו. הוא לא רדף אחרי תענוגות בשרים ואחרי הבצע, אולם רעיון רוח לקח את לבו שבי — כי אחרי אשר יֵצר כל אדם רק רע, כעם ככהן כלו חנף ומרע ועוד מעט והארץ נהפכת על כל הרעות אשר חזו עיניו,

[1]) למעלה צד 160.

הנוראה הזאת לא נפלאה היא כי נמצאו רבים אשר לא יכלו עמוד בנסיון, וישאו עיניהם אל הגאולה ואל התמורה. כן יצאו הרבה מכלל ישראל בערי גאלדוליד, סמורה, סלמנקה, טורו, שיגוביה, אוילה, בינבינטו, ליאון, פלינסיה, אשטורגה, בורגוש ויתר המקומות שבהם השמיע הנזיר פריר את קולו בהדרשותיו, והרבה בתי כנסיות הפך לבתי תפלה לקתולים. ארבעה ירחים ישב הבקן הנזיר הזה בקשטיליה (ריצ. 1412 = מארט 1413) ובהם השאיר לישראל בכיה לדורות.

משם עבר פראי וסינטו לארגוניה, לפשר את הריב בדבר המלוכה, ועל פיהו נתנה העטרה (יוני 1414) בראש האינפנטוס דון פרננדו הקשטילי [1]. והמלך החדש זכר לו חסדו ויכבדהו בקדוש ה׳, ויתן לו את כל חפצו — בפקדו על יהודי ארצו לשמוע אל דרשות הקנאי הזה בבתי כנסיותיהם, ויעש גם שם ככל אשר עשה בקשטיליה ויעש לו נפשות הרבה מקרב היהודים בסרגוסה, דארוקא, טורטוזה, גאלינסיה, מיורקה וביתר הערים והמקומות אשר בהם היהודים נחתים.

בעצם העת ההיא נוסדו גם השנים האחרים, היהודי המומר ישוע הלורקי והאפיפיור בנדיקטוס הי"ג, לפרוש עליהם רשתם ולהתנקש בנפשם. האפיפיור הזה, אשר הכנסיה הגדולה בפיזה פקדה עליו עונו ותתרימהו, גרש מהיכלו באביניון וישב אל ארץ מולדתו, היא ספרד. שם היה כבודו חדש עמו ומשם התאמץ לשפוך ממשלתו על יתר הארצות, ולהשיב אליו כבודו חשב מזמה, להעביר את היהודים על דתם ולהביאם בברית האמונה הקתולית, או יכיתו כלם קדושתו. לבצע מזמתו זו צוה האפיפיור ברשות המלך דון פרננדו לקרוא קריאה גדולה אל כל הרבנים

---

[1] למעלה צד 171

על זה יחרם כל רכושו וגם יענש בגופו ; ליהודים אסור לבוא במשא ומתן עם הנוצרים, לשכור להם משרתים נוצרים, להתמנות לפקודה בעניני התושבים האזרחים ולעסוק בכל מלאכה ואומנות ואף בחכמת הרפואה. שופטים ודינים לא יהיו להם עוד מקרבם ואף בדיני ממונות. עליהם ועל נשיהם לשאת אות הקלון האדום על לבושם ממעל ; בגדיהם יהיו ארוכים, ואשר לגברים יהיו רק עבים וגסים, ועל ראשם ישאו כובעים גבוהים בתבנית משפך, ואשר יעוז בנפשו להתלבש כיושבי הארץ, ושמו עליו ענש בכף כבד מנשוא, ואם ישוב ויעבור על חק, יענש גם בגופו וכל הונו יחרם לאוצר המלך. ליהודים אסור לגלח את זקנם או להיטיב את ראשם בתספרת נאה, והעובר על זה יכוהו מאה. גם נאסר להם להקרא בפה או בכתב בשם „דון" או לשאת כלי נשק כאזרח הארץ או לעבור מעיר לעיר, ורק באשר ישב שם ישאר וממקומו לא ימוש,—ואשר ימלאהו לבו לצאת מן הארץ ונתפש בכף, אחת דתו להחרים כל רכושו והוא יאסר לעבדות עולם. ועל האצילים והאזרחים צוו מהגן על היהודים — כי יהיה ענשם כבד מאד.

החקים האלה הכאיבו לבב היהודים לאין מרפא. עשיריהם, אשר הסכינו ללבוש שני עם עדנים ולגלח שער זקנם, נאנסו ללבוש בגדים צואים ולגדל פרע שער ראשם וזקנם. רופאיהם וחכמיהם הקרובים אל גדולי הארץ, אשר עד כה התרועעו עם האצילים הנוצרים ויהיו אנשים בערכם, נאנסו לשוב להתוב היהודים או — לעזוב את דתם. והחקים האלה יצאו לפעלם בכל תקף ועוז מבלי תת ליהודים כל חנינה. ובמצוקתם ו הנוראה נדחפו יחדו אל בית הכנסת, ששם הרעים עליהם הנזיר הדומיניקי בקול גאונו, ויגד להם חזות קשה, כי אם ימאנו וימרו את פיו, אז גם שמים גם ארץ יתקוממו להם, והמון העם, הנלהב מדברי הכהן הקנא התנפל עליהם בכלי משחתו להראותם קשה, — במבוכה

ישיבות. בהסכמת האפיפיור ערך ישוע הלורקי טענותיו בשתי מחלקות, באחת התפתל להוכיח כי גם התלמוד מודה בביאת משיחם, ובשנית — אם ימאנו הרבנים להודות על דבריו — התעתד להראות כי התלמוד הוא מקור כל רע, ואך על פיהו יקשו היהודים ערפם ויעמדו במרים, ואין טוב איפוא כי אם לבערו כליל מקרב הארץ. הרבנים ינעו ברוב חכמתם לדבר רכות, בעמדם על נפשם ואמונתם מפני צוררם ה„מגדף" (כן קראוהו בר"ת מאיסטרו גירונימו דישאנטו פי) וחבריו מקרב המומרים אשר עזרו לו לרעה. והאפיפיור התהפך מסבות בתחבולותיו להכניעם בהדר גאונו, בשבתו על כסא קדשו, וסביביו כל נשיאי דתו לבושים פאר בגדי כהונתם, ומאחריהם השרים והשועים וכל רבי המלוכה עד אלף איש במספר, ובערמתו התחפש בחליפות רוחו: פעם האיר פניו אליהם בדברי חן ורצון, ופעם נתן עליהם מוראו ויבהלם בחרונו, ובראותו כי כל אלה לא יועילו לו, חשב מזמה לדכא רוחם, בקראו את פראי ויסינטו פיריר לשוב עם מחנהו ממיורקה ארצה קטלוניה וארגוניה. שם הוסיף הקנאי הדומיניקי לבצע מעשהו ביהודים יושבי המדינות ההן בהפילו עליהם אימתו ופחדו, ורבים מקהלות סרגוסה, קלטיוד, דארוקה, פראגה וברבסטרה עזבו דת אבותם, והקהלות הקטנות בערי אלקנים, מאילה, לירידה, תמריט ואלקוליאה יצאו כלה מכלל ישראל. ואת כל המומרים החדשים צוה האפיפיור להביא בהמוניהם טורטוזה אל מקום הוכוח, להביאם בברית דתו במקהלות עם, נגדה נא למתי מספר הרבנים, לכלות עיניהם ולאדיב נפשם ולמען ידמו בחפזם כי קהלותיהם כבר ספו תמו, ואך שוא יתאמצו להחזיק מעמד. — אך הרבנים אמצו לבבם ויעמדו כסלע איתן בימי מסה. גם בהערים צורריהם עצה לעקש תשובותיהם התמות ולתת לדבריהם פנים אחרות בעודם בפיהם, לא נפל לבם בקרבם

והחכמים הגדולים אשר בקהלות ארגוניה (קע"א) לבוא ליום הכסה, יום הוכוח בעניני הדת בטורטוזה. והמומר ישוע לורקי, מוסב שם גירונימו די שאנטה-פי, הבקי בספרי היהודים, התפאר לעזו בהתו ולהוכיח להם, כי המשיח כבר בא ולשוא יחכו לו — והיה כי יצלח להמות אחריו את מורי העם ומאשריו, אז יהיו כל היהודים שכם אחד ללכת אחריהם ולדבקה בדת הקתולית. וגירונימו כתב את שמות כל האנשים אשר בחר בהם להתוכח עמם, והאפיפיור והמלך שמו עליהם ענש גדול, אם לא יבואו ביום ההוא אל המקום אשר נועד להם. הקרואים נאנסו לבוא ליום הכסה, ויהי מספרם ששה עשר איש מראשי קהלות ישראל. בראשם עמדו דון וידאל בן בנבנשתי אבן לביא מסרגוסה, חטר מגזע אצילי ישראל, איש נכבד בעמו, חכם לב, רופא ומשורר בשפה עבר; הר"ר יוסף אלבו ממונריאל, תלמידו של ר' חסדאי קרשקש, איש אשר יד ושם לו בפילוסופיה וירא אלהים בכל לבבו; הר"ר זרחיה הלוי שלדין מסרגוסה, מעתיק ספר פילוסופי מלשון ערב; הר"ר מתתיהו יצהרי מעיר ההיא, חכם וסופר נודע בשערים; ר' אשתרוק-לוי מדארוקה, נשוא פנים ונכבד בדורו; בונאשתרוק די-מאשטרי, ולפי הנראה גם הר"ר שלמה בן ראובן בונפיד, שהיה רב בטורטוזה בימים ההם, והוא כבר השיב אחור את פני אחד המומרים בתאוו למשוך אחרים ברשתו [*]), וגם דון יוסף ממשפחת אבן יחיא המפארה, איש יקר ונכבד בעמו, ועוד רבנים אחרים אשר לא נודעו בשם.

הוכוח ההוא ארך בהפסקות אחרות עד שנה ותשעה ירחים (מז' פיבר' 1413 עד ח' נוב' 1414), ונמשך בששים ושמונה

[*]) למעלת צד 164.

הוציא — במחיר הון רב — פקודת חסד (1419=קע"ט), להסיר מעליהם עול הגזרות הקשות.

אבל המכות אשר הכו שלשת הצוררים ההם את ישראל לא יכלו עוד להרפא. הפקודה אשר יצאה מאת בנדיקטוס הי"ג לפני מפלתו, לא שבה עוד ריקם, ואחת עשרה גזרותיו אשר גזר בעוד ידו תקיפה לא בטלו כלה. אחת מהגה היתה חדשה בתכונתה; והיא — לחייב את כל היהודים, לבוא שלש פעמים קבועות בשנה אל בתי כנסיות הקתולים, לשמוע דרשות הכהנים. אשר יטיפו להם ממחברות ישוע הלורקי להורותם ולפתותם לתעב את דת אבותם ולבוא תחתיה בברית החדשה. לשמור על הפקודה הזאת לעשותה נבחר בן המומר פולוס בורגינזיש, ושמו גונסלו די שאנטה מריה, אשר משכהו אביו אחריו ויתן לו משמרת כהונה בדת השלטת.

מלבד ההרס הרב אשר הביא הקנאי ויסינטי פידיר בקהלות ישראל בספרד וביתר המדינות, נשארה שנאתו הנוראה מורשה לבני דתו אחריו, ורשעתה בערה כאש ומעת לעת פרצה סביבותיה והאכל את ישראל בכל פה. רק ארץ פורטוגאל עוד נקתה בעת ההיא ממנה — כי הניא מלכה דון יואנו הראשון את כהן האון מבוא בגבול ממשלתו. ונשיא ישראל שמה, דון יהודה אבן יחיא-נגרו, אשר היה נכבד מאד בעיני המלך, ספר לפניו את השערוריות ההן בספרד, אשר בהן יחלל כבוד הדת, באכוף קנאיה את היהודים להכירה בפיהם בעוד אשר רחוקה היא מכליותיהם — ועל זאת נתן המלך צו לכל בני ארצו, לבל תגע ידם בפליטי היהודים האנוסים ולבל יסגירום בידי הספרדים מבקשי נפשם.

בעלות דון יואן השני על כסא המלוכה בקשטיליה רוח ליהודים כמעט, כי רבו המרידות בקרב ארצו וידל אוצרו מאד,

וידרשו בתוקה לתת להם הרשיון להשיב אמריהם בכתובים. רק בדברי האגדות, שעליהן נתפשו, נחלקו הרבנים לדעותיהם: דון אשתרוק לוי כתב בתשובתו, ועל ידו הסכימו רוב חבריו, כי דברי האגדות לא מעלים ולא מורידים בעניני הדת, ואחריותם איפוא לא עליהם. ור' יוסף אלבו ודון וידאל עמדו על דעתם, כי כל הכתוב בתלמוד קדש הוא להם, והאגדות הזרות אין לפרשן כפשוטן. לפלגות הרבנים בדבר הזה שמח לב האפיפיור וכל עדתו, בתקותם כי מזה יפרוץ מדון ויבוא זדון. אך שמחתו לא ארכה— כי בעצם העת ההיא היתה אספת כהנים בקוסטניץ, לעשות קץ לריב שלשת האפיפיורים, שקפצו בראש הדת הקתולית ויחללו כבוד קדושתם בקראם איש על רעהו חרם. על פי האספה הזאת הורדו שלשה האבות הקדושים כאחד, ואפיפיור חדש נבחר לשבת ברומה, הוא מרטין החמישי.

כאשר נחתה בנדיקטוס הי"ג משאתו, סר פחדו ומוראו מעל היהודים בספרד, כי כל מעריציו ומקדישיו עזבוהו, וגם הקנאי ויסינטו פידיר קם לאויב לו, וישלח בו זעם לשונו ויבאישהו בעיני מלך ארגוניה ובעיני העם. גם המומר ישוע הלורקי ירד במפלת מגנו, ולא יסף עוד להרגיז את היהודים ברשעתו. גם פרנאנדו מלך ארגוניה וקטלינה מושלת קשטיליה, אשר שתו ידם עם צוררי ישראל, מתו בקרב שנים (1416, 1418). אחריהם מת גם ויסינטו פידיר (1419), ולפני מותו עוד קבל נזיפה מהקונסיליה הקוסטניצית, על מעשי תעתועיו, שבהם הוליך את ההמון שולל ויתעהו תהו לא דרך.

בין שליחי היהודים שבאו לפני מרטין החמישי לבקש עזרתו מפני רודפיהם חנם, נמצאו שני שליחי קהלות ישראל בספרד: דון שמואל אברבליא ודון שמואל הלוי. והאפיפיור

החלונות ולהרוס המעונות, כי כן הוא אומר „מטרם שום אבן נגף בחלונינו ופח יקוש בארמנותינו" [1]). ממנו למד מלאכת השירה דון וידאל בן דון אברהם בנבנשתי אבן לביא, ראש המדברים מצד היהודים בוכוח הטורטוזי, ויכתב ספר „מליצת עפר ודינה" אשר יסודתו באהבה ותוצאותיו אמרי מוסר ותוכחה לבני הנעורים. בהם הכי נכבד הר"ר שלמה בן ראובן בונפיד [2]), שהיה רב בקלמיוד ואחרי המלטו משם ברדיפת קנ"א נבחר לרב בקהלת סרגוסה הגדולה. אך רבים מאנשי הקהלת נתרו בו ויכעיסוהו תמרורים, ואז שם פניו לטורטוזה, ובהיותו שם לרב וראש, נקרא גם הוא לעמוד בוכוח ההוא. ממנו יש שירים ומליצות והלצות שכתב על עניני הוכוח וגם על אנשי עיר סרגוסה אשר בעטו בו בהיותו „מושל ורב" עליהם, ויבחרו תחתיו באיש שבא משיביליה „הטמאה".

ביותר הערו החכמים והסופרים את כחם ולבבם, לעמוד בפרץ נגד צורריהם אשר מקרבם יצאו ואשר בהפכם ערף לדת אבותם נהפך לבם לשנוא עמם. הכמרים התאמצו להפיץ בשערים שתי מחברות ישוע הלורקי יחד עם כל כתבי השטנה שנמצאו בידם משנים העברו. המומר פולוש די שאנטה מריה, אשר זכה להיות לבישוף בבורגאש עיר מולדתו, חבר לעת שיבתו, בהיותו בן שמונים ושתים שנה, ספר „חקר הכתב" (Scrutinium scripturarum), המלא חמת פתנים על היהודים ודתם. רב אחר מטולידה, אשר על פי ויסנטו פיריר המיר דתו לעת זקנתו ויסב שמו יואן די אספמיה גם יואן „הזקן", כתב ספר על דבר תמורתו וירבה כזבים על דתו הקודמת. ספרים כאלה אשר נפוצו בהמון רבה יכלו על נקלה להדיח רבים מעל אמונתם, בתעותם

---

[1]) גרעטץ VIII ציון 3, צד 398. [2]) למעלה צד 164.

ועל כן נדרשה לו חכמת עשירי ישראל ועזרתם בצר לו. ויקרב אליו את השר העשיר, דון אברהם בנבנשתי הזקן, וישימהו לשר האוצר. גם הנשיא יוסף בן שם טוב, חכם וחוקר וסופר רב פעלים, לקח ממנו אחר כבוד להושיבו עם נדיבים בחצר מלכותו, על אף השרים נכחרי הארץ ולמרות רוח אבגינום הרביעי, שהיה לאפיפיור אחרי מרטין החמישי, ותרף הגזרות שנשארו בחוקת קרושתן לדכא את היהודים יושבי ארצו. שני שרי ישראל אלה היו למגן לאחיהם ויעזרום ויפלטום ממוקשי רשע ומריבי עם; הם התאמצו „להחזיר עטרה ליושנה" ולחזק התורה בלמודיה. אבל קרן ישראל כבר נגדעה בזרוע עוז, ובעזוב הריב"ש את הארץ ובמות הר"ר חסדאי קרשקש אפסו גדולי התורה בספרד. רק רב אחד נודע לשם בעת ההיא, הוא ר' יצחק בן יעקב קמפנטון, אשר האריך ימים עד מאה ושלש שנים (נולד ה"א ק"ד, מת רב"ג), ולא נמצא ממנו כי אם ספר קטן על כללים בסוגיות התלמוד, ונקרא „דרכי הגמרא" — ובני דורו הגדילו ערכו ולגאון שמוהו. גם המליצה והשיר, אשר שלחו פארותיהם בספרד בעתותי הטובה, קמלו בימים ההם, לא נמצאו להם כורמים בישראל בלתי אם מתי מספר. הר"ר שלמה בן משולם דאפירה, מצאצאי המשורר ר' משולם דאפירה מפרובינציה [1]), אשר רבות רעות מצאוהו בימי הרדיפה הגדולה, בשנת קנ"א, וימצא לו משען ומבטח בבית קרובו הר"ר בנבנשתי אבן לביא, חבר קבץ שירים משלו ומשל אחרים ויקראהו בשם „אמרי שפר", גם כתב ספר „אמרי נואש" והוא כללי השירה עם אוצר מלים הדומות בקצירן; לתועלת בעלי התרוז. ממכתבו להשר דון מאיר אלנואדיץ נראה כי מנהג ישן הוא לצוררי ישראל לשבר

---

1) לְמַעְלָה צד 97.

חליו, אמץ שארית כחו ויכתוב אגרת לבנו ר' יהודה, בתשובה על על דברי אחד הדרשנים, אשר הטיל ספק בבואת המשיח בהתמכו על מאמר הלל „אין משיח לישראל", — כי אמנם רבה הקלקלה גם בימים ההם מהדרשנים המתפלספים מעל הבמה באהלי יעקב, ויערבבו תורת ישראל בחכמה היונית ואת נביאיה וחכמי התלמוד באריסטו ואפלטון ואבן רשד, ועל כל אלה היו שואלים ודורשים לפני קריאת התורה, ובעוד אשר המה מעבירים את עם ה' בדרשותיהם אלו — התרעם החכם הזה במליצתו — הנה „התורה ממתנת על הבימה כאשה עצובת רוח ממתנת לבעלה עד שיצא מבית פלגשו" ...

עוד שני חכמים היו בעורכי מלחמה, אשר בחיות מוצאם מספרד הריחוה מרחוק ויכינו כלי נשק לעומדים במערכה. הר"ר שמעון בן צמח דוראן [1]), בספרו הפילוסופי „מגן אבות", בחלק השני הנקרא „חלק שוסינו", הקדיש את הפרק הרביעי להערות על נצחיות התורה נגד טענות בעלי הדתות האחרות ויקראהו בשם „קשת ומגן", ובנו הר"ר שלמה דוראן מחבר ספר „שאלות ותשובות הריב"ש" ו„תקון סופרים" (נולד בערך ק"ס, מת רכ"ז), אשר מלא מקומו אחריו ברבנות אלגיר, כתב „אגרת מלחמות חובה", להשיב על תוכחות גירונימו ה„מגדף" את התלמוד ואגדותיו

מלבד חבורי התשובות והוכוחים עם מריבי הדת מחוץ, התעוררו חכמי הדור ההוא לחזק האמונה הצרופה בלבב ישראל פנימה. הרופא והדרשן הגדול ר' יוסף אלבו (נולד בערך ק"מ, מת בערך ר"ד), נלחץ לעזוב עיר מושבו מונריאל מפני חמת

[1]) למעלה צד 177.

להוסם להאמין בדברי אלה שהיו רבניהם ומוריהם מלפנים. מאלה אשר כבר למדו למלחמת שפתים בוכוח טורטוזה נמצאו שנים, אשר נרצה אותם רוחם ללמד לאחיהם בינה בדברים אלה מן הספר. דון וידאל אבן לביא ערך משפט עם המומר גירונימו בספרו „קדש הקדשים", להשיבהו על טענותיו נגד התלמוד. הר"ר יוסף אלבו כתב בלשון ספרד שיחה שהיתה לו עם אחד הכהנים הגדולים על דבר אמונה ודת. דון דוד נשיא, מצאצאי הספרדים, אשר ישב על אי קנדיה ויהי למורה ולשר הרכוש להבישוף פירנציסקו בנמיבוליה, כתב לו ספר „הודאת בעל דין", להוכיח על אמתת עיקרי הדת מדברי השליחים בברית החדשה. אחד מחכמי פרובינציה, הר"ר יצחק בן קלונימוס ממשפחת נתן ענה גם הוא על נאצות גירונימו בשני ספרים: „תוכחת מטעה" ו„מבצר יצחק". גם הנשיא ר' יוסף אבן שם טוב (נולד בערך ה"א ק"ס, מת על קדוש השם—ר"ך), פעל חציו לחולקים ויכתוב ספר „ספקות בעיקרים", וספר „דעת עליון" בבטול דעות המומר אבנר אלפונזו על דבר „גזרות המערכה" ופירוש על הלצת האפודי באגרת „אל תהי כאבותיך" [1]), גם העתיק לעברית את הספר אשר כתב דון חסדאי קרשקש בלשון ספרד [2]) ויקראהו בשם „מאמר הנבדל" או „בטול העקרים". הר"ר חיים אבן מוסה מעיר ביגאר הקרובה לסלמנקה (נולד בערך ק"ן, מת בערך ר"ך), שהיה רופא, משורר וסופר, ודברים היו לו עם גדולי הנוצרים וראשי כהניהם, חבר ספר גדול „מגן ורמח", בו למד את חכמי עמו דעת איך יתנהגו בעמדם להגן על דתם מפני שוטניה. הוא העתיק ללשון הקדש ספר בחכמת הרפואה מהחכם הערבי אבן-אלגזר, ולעת זקנתו בתלותו את

---

[1]) למעלה צד 163. [2]) למעלה צד 166.

פרק רביעי.

בני המומר פולוש בורגינויש. הקונסיליה הבאזילית. עלילת דם באיטליה. השמדת קהלת פלמה. גזרות האפיפיורים אבגינוס הרביעי וניקולי החמישי. הצורר קפיסטראנו „שוט היהודים". נצחון הכהמרים באירופה המזרחית. מתמר השני וחסדו ליהודים. אגרת ר' יצחק צרפתי על דבר העליה לארץ הקודש. תחבולת הפרינציסקים וגזרת האסיפיור להפיר העצה הטובה. גזרות על היהודים וה א'נ ו ס י ם. ר' יצחק די ליאון. ר' שמואל ולאנסי. ר' יצחק אבוהב. ר' יוסף חיון. ר' יצחק עראמה. ר' עלי חביליו. ר' אברהם ביבאגו. ר' שם טוב השני. המקובלים ר' אברהם סבע. ר' יהודה חייט ור' יוסף זרקא. המומר פולוש די הירידה

בולת מרטין החמישי [1]) לא עצרה כח לבצור רוח כהני האון, אשר כבר למדו להשפיע על העמים מרוחם ומדעת עצמם, והם נתנו תקף וקדושה לפקודות האפיפיורים רק אם נמצאו דרושות לחפצם — לרעת היהודים, בעוד אשר לפקודותיהם הטובות לא שתו לב. כן הוסיפו לעשות זר מעשיהם, והעמים והמושלים המקשיבים לקולם התרחצו בדם היהודים ודמעתם בכל עבר ופנה. בעבור צבאות אשכנז בשוט שוטף למלחמה על ההוסיטים בביתם וסביבותיה, היו היהודים ראשונה להם למרמס. על פי עלילות שוא אשר עוללו הכמרים על יהודי אוסטריה, קדחה אש קנאות באף

[1]) למעלה צד 187.

בגריקסוס הי"ג ויגע לעיר שוריאה אשר בקשטיליה הישנה, ושם כתב בסגנון קל ונעים את ספרו „העיקרים", לחבב את חכמת המחקר ולהורות בה דרכי אלהים, נגד דעת הר"ר שם טוב, אשר בספרו „האמונות" נתן דופי בכל חוקרי ישראל, ואף בהרמב"ם [1]). גם השר ר' יוסף אבן שם טוב לא מלא אחרי אביו בדעותיו על דבר חקרי האמונה, ומלבד ארבעת החבורים אשר יסודתם בוכוחי הדת [2]), חבר עוד עשרה ספרים בחקירת אמונה ומוסר השכל, בהם הכי נכבדו: „עין הקורא", „כבוד אלהים" ופירוש על „ספר המדות" לאריסטו, אשר כתבהו במשך מאת יום. הוא היה גם דרשן נפלא, אשר בשבעו נרודים מחמת מלך קשטיליה (בשנת ר"א) ויסבב ערים וארצות, דרש במקהלות עם מדי שבת בשבתו, ובסופו — אחרי אשר הושב על כנו כבתחלה — מת על קידוש השם.

---

[1]) למעלה צד 174. [2]) למעלה צד 190.

עסם מצד האחר ולהחזיק בם בכל אשר יפנו, אבל לשמור עליהם מצד האחר, לבל יתחתנו ביניהם, לבל יחגו שבתות ישראל ומועדיהם, לבל יקברו מתיהם כדת היהודים ולבל יחזיקו עוד בכל מנהג האמונה והעם אשר עזבו.

בעת ההיא כלתה הרעה לפלטה הנשארת מקהלת ישראל בעיר פלמה אשר על האי מיורקה. הכהנים והמון שמו פניהם בה, ויעלילו על היהודים כי ענו נפש עבד ערבי, ויצלבוהו בשבוע שלפני חג פסחם (קצ"ה). אמנם נמצא הקדוש המדמה חי ובריא אולם, אבל הבישוף גיל נוגיום כבר אחז מרפו ולא הפליט. על פיהו צוה נציב האי לאסור שני יהודים ולהביאם במשפט לפני כהני הדומיניקים והפרנציסקים. ולמען הוציא לאור אמת, הרבו לענות את האסירים ולחבל נפשם ביסורים נוראים, עד כי קצרה רוח האחד מהם מעצמת מכאוביו, ויודה להם ככל חפץ לבבם, וישם אשם בראש נכבדי היהודים אשר נקבו לו הכהנים בשמותם. נוסף על הודאתו זו נמצא אחד מפושעי ישראל, ושמו אשתרוק שיבילי, אשר מיראתו פן יאחז גם הוא בסבך העלילה ההיא, היה בעוכרי עמו, אך תוחלתו נכזבה — כי נתפש גם הוא ויובא אל בית האסורים. ואימה חשכה נפלה על כל אנשי הקהלה, ורבים מהם ברחו בהחבא וינוסו ההרה, — ותחזק בזה יד צורריהם, אשר ראו להם במנוסתם אות נאמן על אשמתם. וירדוף ההמון אחריהם וישיגם ויאסרם בחבלים וישלך גם אותם אל בית האסורים, והשופטים חרצו משפט על אשתרוק ועוד שלשה לשרפם חיים, אך אם ימירו את דתם אז יקל ענשם ויומתו בחניקה. הנאשמים נאנסו להתנצר, בתקותם להציל ממות נפשם. אף אמנם לא בושו משברם — כי הושבו ממקום המשפט מתחת לעצי התליה והובאו אל בית הכניסה במקהלות שרים עם נגנים ובקול רנה ותודה לאל המושיע. בסערת המון רבה אבדה תוחלת

אלברכט משלה, ובפקודתו נתפשו כל היהודים יושבי ארצו ביום אחד והורדו אל בתי האסורים (י׳ סיון ק״פ). הנכסים הוחרמו, הילדים לקחו לבתי מקלטי הנזירים והאבות שלחו יד בנפשם, ויתרם נאנסו להמיר דתם או נשרפו באש — וענש כזה נועד לכל איש יהודי אשר יעוז בנפשו לבוא לשבת באוסטריה. במערב אשכנז היתה יד העם בקהלה היותר עתיקה, בעיר קאֶלן, וכל היהודים גורשו ממנה כאיש אחד (קפ״ו). באשכנז הדרומית נשרפו יהודי שלש הערים: רעגנשבורג, אוברלינגן ולינדוי, בדבר עלילת דם (ק״ץ).

משרש הנחש פולוש בורגונזיש יצאו שני צפעונים כאחד, הם בניו גונסלו די שאנטה מריה[1] ואלונזו די קרטגינה, שהאחד היה בישוף בפלאצינציה, והשני ראש מקלט שאנט-יאגו. שניהם נשלחו מהמלך דון יואן השני לאספת הכהנים שהיתה בבאזיל משך שלש עשרה שנה (1431—1443). הקונסיליה ההיא, אשר קצרה ידה לגדור פרצותיה בקרבה, עוררה מחדש את „שאלת היהודים", ותשקוד להרים כבוד דתה בלאומים בהשפילה את הדת היהודית עד העפר ובעשותה את מהזיקה מרמס לרגליה. בישיבתה השלש עשרה (7 סעפט׳ 1434—קצ״ד) קימה על פי האחים בני פולוש את כל הגזרות הנושנות, אף שתה עליהן נוספות: לבלי תת לאיש יהודי כל סמיכת חכמים למדרגה מדעית בבתי מדרשותיהם; לאכוף את היהודים ביד חזקה לשמוע דרשות המטיפים להעבירם על דת, ולמען יהי הכח ביד הדרשנים להתוכח בשעבר, תקנו כי יהיה למוד לשונות עבר וכשדים (וערב) חובה על פרחי הכהונה, המקשיבים ללמודים בבתי מדרשי החכמה והדת. גם על המומרים פקחה הקונסיליה הבאזילית עינה להיטיב

---

[1] למעלה צד 187.

נהג (ר"ג) הואיל באר, כי מלבד אשר רבים מהאפיפיורים והמלכים היו למגן ליהודים, הנה גם בכולת האפיפיור אבגינוס לא נאסר להם המסחר והאומנות הפשוטות, ולא נאמר כי גם באלה אין להשתמש לעזור על ידם; גם כי נאסר לקחת רפאות תעלה מרופאים יהודים, אין האיסור יכול לחול במקומות שאין רופאים זולתם: על פי הפקודה הזאת נדרשו השרים וראשי הערים להשגיח לכל האנה רעה ליהודים מידי ההמון, ואשר יעבור על זה ונשא עונו. לעשות זה נאות גם המלך לאסוף את היהודים לשאת על לבושיהם אות הקלון, להבדילם מעם הארץ, וגם לבנות להם רבובות מיוחדות לשבתם, ואם יבוא איש יהודי לרגלי עסקיו אל עיר אחרת, אל יוכל לסור אל בית איש נוצרי ללון.

אבל ראשי הערים לא נענו למלכם, וגם הוא לא הכביד עליהם אכפו, מהפיון ידים, וכל ימי המלך הטוב והרפה הזה היה גורל היהודים תלוי ברצון השרים וראשי העם לכל מושבותיהם, ובעת צרה וצוקה לא בקשו עוד הקהלות עזרה מגבוה, כי אם מצורריהם ההם, בבקשם להם מקרבם אחד מבעלי המלאכה אשר לו מהלכים בין השרים והגדולים, אשר בידם עתותיהם, להיות להם למליץ ולשוחד מכחם בעדם.

האפיפיור ניקולי החמישי, שהיה אחרי אבגינוס הרביעי (1455—1447) החלים את כל הגזרות הקודמות (ר"ז), ועוד הרע לעשות מכל אשר היו לפניו, במלאו ידי הנזיר הפרנציסקני יואן די קפיסטראנו, לשקוד עם עדת חבריו בכל ארצות הקתולים, לשמור את הגזרות ההן לכל פרטיהן ולענוש קשה את העוברים עליהן: כהשתמשו אפריר בספרד כן היה הנזיר האכזרי הזה ליהודי האבצית האשכנזית. בימיו גרש לודויג „העשיר", דוכס בייערן ולאנדסהוט, את היהודים יושבי ארצו, אחרי נצלו את כל הונם ורכושם (ת"ץ) לבד בקהלת רגנשבורג לא שלטה ידו, כי היו

הנ״ אלים, ויותר ממאתים נפש, אנשים נשים וטף, כל יתר פליטת ישראל בעיר ההיא, המירו דתם. זאת אחרית הקהלה הגדולה לאלהים, אשר יותר מאלף שנים התקימה! בה ישב לכסא הר״ר ן׳ אפרים וידאל, תלמיד הר״ן, וממנה יצא תלמידו, גדול הרבנים, הרשב״ץ ויפלא לאלגירה מקום הריב״ש [1]. בשנת קנ״א נשמדה בראשה ורובה, ובשנת קצ״ה בא קצה ואמר זכרה כלה!

אחרי מות מרטין החמישי (1431 = קצ״א) נבחר אבגניוס הרביעי לאפיפיור ברומה. וגם הוא לא היה רע ליהודים בראשונה, ויקיים את הזכיות אשר נתן להם מרטין על פי פקודתו הטובה [2]. אך על ידי אלונזו די קרטגינה, שרש בהונת בורגאש אחרי מות פולוש אביו ויהי למגן לאבגינוס בסוד הקונסיליה הבאזילית אשר התקוממה לו, נהפך לב האפיפיור הזה להרעה ליהודים, ויקימו את כל הגזרות הקודמות הוסיף עוד לגדור גדרים להרחיק את היהודים מעל הנוצרים, ויצו עליהם ממצוא חפץ ודבר דבר עמם, גם אסר ליהודים לבנות בתי כנסיות חדשים או לפאר את הישנים; להראות ברחובות או לפתוח חלונותיהם ופתחי בתיהם בשבוע שלפני חג פסחם של הנוצרים, ובידו כתב ספרים לגדולי כהני קשטיליה וליאון, לשמור על הגזרות והגדרים לבל יעברום (ר״צ). . . .

בהודע דבר הבולה הזאת בספרד, מהר העם למלא אחריה. הרועים הנוצרים עזבו את עדרי היהודים והאכרים את שדותיהם, ובמקומות הרבה שלחו יד בהם להכותם ולגזול הונם, וראשי הערים שתו נוספות על הגזרות ההן, לצרור את העם אשר נתנוהו עמדיהם ילחרם ולהשבהו עד דכא. בהגיע הרעה עד הנפש פרשו היהודים כפיהם להמלך דון יואן השני, והוא אמנם נענה להם גם בעת ההיא — מיראתו פן ידל אוצרו בהגרשם. בכתב הדת אשר

[1]) למעלה צד 177. [2]) למעלה צד 187.

ממשלת תוגרמה, ותהי להם ארץ המזרח כשדה אשר ברכו ה׳, כל הבאים שמה מאחיהם מצאו בה מנוחתם ויתענגו על רב שלום. ז׳ שלח הר״ר יצחק צרפתי אגרת שלומים לאחיו הנעצים באשכנז וצרפת, ויעוררם אל החפץ לעזוב את ארצות החשך ולבוא אל המנוחה ואל הנחלה בארץ הקודש. העם החל לעלות, וירע הדבר רע בעיני הנזירים הפרנציסקים היושבים על משמרתם בירושלים — כי היה לבם חרד פן יהרסום היהודים ממקום קדשם בהסבם את כל העיר אליהם — ויתאוננו מרה לפני האב הקדוש ברומה. ויקרא האפיפיור קריאה גדולה לכל הנוצרים בעלי האניות, לבל יקחו אתם כל איש יהודי השם פעמיו לארץ ישראל. ואנשי ויניציאה, אשר בידיהם היו מבואות הים, סגרו על היהודים את הדרך: „מנזרו גזרת לנזרה", כי כל יהודי אשר ימצא באחת הספינות העוברות מזרחה שמש, אחת דתו להטילו אל הים. כן הופרה עצת היהודים יושבי המזרח, ותאבד גם התקוה האחרונה לאחיהם יושבי המערב, להנצל מידי רודפיהם בהחישם מפלט להם אל ארץ אבותיהם.

מלבד הבולה שכתב האפיפיור ניקולי החמישי לקים הגזרות על היהודים בדרך כלל, כתב בעד יהודי ספרד שתי בולות בשנה אחת. הראשונה החליטה את כל החקים הקשים שנקבעו מלפניו, להרחיק את היהודים מעל הנוצרים ולהבדילם לרעה בכל ארחות החיים (1 מארט 1451=רי״א). השנית היתה ערוכה נגד האנוסים המתיהדים. בהגיע אליו תלונת דון יואן מלך קשטיליה, כי ברובם כן יבגדו בדתם החדשה וישובו בסתר אל דת אבותיהם. ועל זאת פקד האפיפיור אותם בשבט אפו (20 נוב׳ 1451), ויעורר עליהם שוט הבקרת העומה — זו האינקויזיציה הנוראה, אשר בידה הקשה הפכה הארץ לשאול ותורה נוראות ימינה שכם אחד על כל העריצים והרוצחים שהיו בעולם מאז הפרידה הקנאה

ראשי העיר להם למחסה עז, ויתפטרו ממנו במכס גדול ורב, אשר הוטל עליהם להביא באוצרו. אבל דרשות קפיסטראנו, „שוט היהודים", עוררו את ההמון לפרוע בהם פרעות, וגם הגזרות התקימו בכל תקף ועז, עד כי נאסר למילדות הנוצריות להיות לעזרה ליולדות עבריות אף בהגיען עד שערי מות (רי"ב). על ידו שנה בישוף ווירצבורג, הוא דוכס פראנקן, את טעמו ויפר שבועתו ויגרש את היהודים מקרב ארצו (רי"ג), וביותר כלתה הרעה ליהודים יושבי מדינת שלזיה, על פי עלילה רעה (חלול לחם הקדש) שהיתה להצורר קפיסטראנו כשמן על האש. בענות החובלים את נפש החשודים, הורה הוא להם את אפני הענוים היותר קשים, עד כי הודו האמללים על כל אשר הוש מהם, ואז נעשה משפט חרוץ ביהודי ברסלוי עם אנשי הקהלות האחרות (רי"ג): אלה הועלו על המוקד, הרב וכל המקשבים לקולו שלחו יד בנפשם, ויתרם גורשו מן הארץ אחרי אשר שדד כל הונם, וילדיהם הומרו ונתנו על יד אנשים נוצרים לחנכם על פי הרכם. משם עברה הרעה על יהודי מורביה, וביותר על קהלות אולמיץ ובריין (רי"ד), כי גורשו כלה והונם שדד ומעונותיהם ובתי כנסיותיהם ואף שדי קברותיהם נתנו לאזרחי הארץ לנחלת עולם. רעת הצורר הנורא הזה נגעה עד ממלכת פולין, שהיתה אז מנום ומפלט ליהודים הנדחים מארץ אשכנז, כי על פיהו נאנס המלך קאזימיר הרביעי להשב דברו אחור ולבטל את כל הזכיות אשר נתן ליהודים החוסים בצלו (רי"ד).

בעת ההיא גברה יד המחמדים באירופה המזרחית, וממלכת ביצנץ, אשר ממנה למדו כל ממלכות אירופה לגמל משפט היהודים, הממלכה הזאת נגדעה בנפול העיר קונסטנטינופול ביד מחמד השני (רי"ג). מאת ה' היתה זאת, כי בנפות הצללים בארצות הנוצריות מערבה, זרחה ליהודים שמש צדקה ומרפא

מצוינים בקהלותיהם, אבל לא חדשו מאומה בהורת התלמוד משלהם, רק עסקו בביאורים ופירושים ודרשות לפי כח תלמידיהם והשגת בני דורם. הר"ר יצחק די ליאון (נולד בערך ק"פ, מת ערך ר"נ) היה בעל שכל וכביר כח לב; חבורים לא נשארו אחריו, אך נודע יבחרו בתור „מלמד בנסים". הר"ר שמואל בן אברהם ואלנסי (נולד קצ"ה, מת רמ"ז) חבר ספר „כללי קל וחומר", והשלישי הכי נכבד — הוא הר"ר יצחק אבוהב, „הגאון האחרון בקשטיליה" (נולד קצ"ג, מת רנ"ג) היה חכם וחסיד הורשן מצוין, אשר פעולתו באחרית ימיו נודעה בתוך אחיו בהגלותם מספרד. הוא היה עור באחת מעיניו ובכל זאת הרבה לכתוב מחבריו. מחבריו הם: ספר „נהר פישון" פירוש על רש"י, ביאור פירוש הרמב"ן על התורה, שטות על מסכתות אחרות בש"ס, הערות על ארבעה טורים וגם קבץ שאלות ותשובות אשר איזה מהן הובאו בספרי הרבנים בני זמנו. אם נצרף לאלה את הר"ר יוסף חיון (נודע במפעליו ר"י, מת בקונסטנטינופול דנ"ו), אזי נשלים בו מספר רבני ישראל האחרונים, שעסקו בהוראה בספרד ופורטוגל, וכן התמו. ר' יוסף בן אברהם חיון, הנודע בשם „הרב הגדול דליסבונה", חבר באורים על כתבי הקדש ופרוש על פרקי אבות בשם „מילי דאבות".

בחכמי הדרשנים גדול שם הר"ר יצחק בן משה עראמה (נודע במפעליו ר"י, מת בנאפולי רנ"ד), אשר בראשונה הפיץ ישיבה בעיר סמורה, ובתהפוכות המסבות בא לטרגונה ופראגה ויהי שם לרב ודרשן, אך לאסוף תלמידים לא יכל עוד, כי קצרה יד הקהלות מהחזיק ישיבה בתוכן. משם בא לקלטיוד, ובגלות אחיו גלה גם הוא ויבוא לנאפולי ויחי שם עוד שנתים ימים וימת. רובי דרשותיו הלים במחקרי הפילוסופים, למען תת לאחיו מטעמים כאלה אשר ערכו להם הדורשים הנוצרים, בהכריחם אותם לשמוע

בין האחים הראשונים בבני האדם עד היום הזה. על פיהו נצטוו הכהנים הגדולים, בישוף אוסמא וסגנו בסלמנקה, למנות שופטים מבקרים מקרב מיריתם, אשר יעמידו למשפט את הנוצרים החדשים החשודים על דבר ולענשם כפי חטאתם: לאסרם בבור השבי, להחרים הונם, לנדותם מקהל, להפשיט מעליהם בגדיהם ולמסרם למלבות — לאמר: להעלותם על המוקד בדין מזיב וכופרים — כי לבער הרע מקרב הארץ זה משפט הממשלה, ולא לכהונה לחלל קדושתה ולעשות בידיה משפט המות אשר הוצה על אנשי תרמה בשם אלהיה. זה היה הניצוץ הראשון, אשר בצאתו ללהב נצתה הארץ ממנו ותיקד כשאול תחתית. אולם בעת ההיא עוד לא גמלה הרעה, והבולה נשארה רק למשמרת לשנים הבאות — כי הנוצרים בעצמם מאנו לקרב אליהם את האנוסים ולשים פדות בין אלה אשר לבבם שלם עם דתם לאלה הבוגדים בה בגלוי או בסתר, כי גברה בהם קנאת עם מקנאת דת, ועינם היתה צרה בנוצרים החדשים ההם, אשר בעלותם עליהם בעשרתם ומעלות רוחם עלו עליהם גם במעלות הכבוד בחול ובקדש, בממשלת הארץ וממשלת הכהונה. השנאה הזאת שמה מעצור לרוח האפיפיור לבלי הוציא פקודתו לפעלה, ועל כן התעורר וישלח בולה חדשה (29 נוב׳ 1451), למלא את דברי הראשונה בדבר הנוצרים החדשים ההם; בה נצטוו האזרחים לחדול מריב ולקרבה אותם כאחים נאמנים. אבל הדת לא עצרה כח לגבור על הרגש, ועל כן גם הפקודה הזאת נשא רוח והדברים נשארו כשהיו.

ויהודי ספרד הלכו ודלו בכחם ומחם: מבחר ראשיהם נפלו חללים, מחרב אויב או נפלו אל מחנהו לבלתי שוב עוד. החכמים תופשי המלחמה בדור העבר ספו תמו, ולא נמצא עוד בהם למלא מקומם אחריהם; ותופשי התורה מעטו, עד כי במות הגאון ר׳ יצחק קנפנטון נשארו אחריו רק שלשה תלמידיו אשר להבינם

השלישי כתב ספר „רב פעלים" על דקדוק וטעמים ומסרת. הוא היה רופא למשפחת הרוזנים די מיניזוס בפורטוגאל, וגם הוא נטה אחרי הקבלה ויאמין בסודותיה ונפלאותיה. מלבד זה נתגלו בעת ההיא ספרי קבלה אשר מחבריהם לא נודעו אל נכון, כספר „הקנה" ו„הפליאה". ספרי „אגרת הסודות" ו„גליא רזא" נעתקו— או נכתבו — בלשון רומי על ידי הכומר פולוש די הירידיה מארגוניה, להתאים אמונת ישראל עם עיקרי הדת הקתולית. האיש הזה הגין בימי עלומיו על דת אבותיו וירבה להתוכח עם חכמי הדת השלטת, ולאחרונה המיר דתו וידבר סרה בבני עמו מלפנים ויכתוב עליהם שטנה בחבורו „חרב פולוש" (Ensis Pauli) ויתן דופי בהתלמוד בחבורו „סודות האמונה" (Misteriis fidei) — ועל פי הספרים ההם, המיוחסים לר' נחוניה בן הקנה ולר' יהודה הנשיא, הואיל להוכיח כי יש יסוד לעיקרי הדת הקתולית בדברי החכמים מיסדי התלמוד מלפנים.

ולהקשיב דבריהם. מתן חבר ספריו „עקדת יצחק", „חזות קשה" ו„יד אבשלום". בתמכו יתדותיו בחקירה הדתית, חשב את תורת האלהים לגבירה ואת החקירה לשפחה, הדרושה לשרת לפניה ולא להתנשא עליה ולקחת ממנה עטרתה. בין החוקרים נחשב ר' עלי בן יוסף חביליו ממונסון, אבל הוא אשיב הכד על המבוע — כי עסק רק בהעתקות החוקרים האפיקורסים, כטומאש די עקינו והבאים אחריו, אשר רוב חכמתם שאבו ממקור ישראל. הר"ר אברהם בן שם טוב ביבאגו (נודע במפעליו ר"ז — רמ"ז) חי בראשונה בהואיסקה, ואחר כן בסרגוסה, ויהי רופא בחצר דון יואן השני מלך ארגוניה, כתב ספר „זה ינחמנו", „דרך אמונה" ו„מחזה שדי", כלם בחקירה הדתית. ר' שם טוב בן יוסף אבן שם טוב השני, בן החוקר הדתי [1]) ונכד ר' שם טוב הראשון אשר התנגד להחכמות וימ אחר הקבלה, גר בשיגוביה ואחרי כן באלמצון (נודע במפעליו רב"א — רמ"ט), התעסק הרבה בלמודי החכמות ויכתוב פירושים על חקירות אריסטו ועל „המורה" להרמב"ם. בעת ההיא נגלה בספרד ספר „עלילות דברים" ממחבר פלמוני עם פירוש ארוך על שם יוסף בנו משולם — בו הורם שוט בקרת נמרצה על מנהגי הדור ההוא ודרכיו בתורה ותפלה, גם נזכרו לטובה אנוסי ישראל אשר רק מאשר „כבד עליהם עול גלותם" עשו מה שעשו, אבל רובם אך „לשונם תצמיד מרמה" בעוד אשר „אין בקרבם הוות". מהמקובלים שהיו בעת ההיא נודעים הר"ר אברהם סבע, הר"ר יהודה חיים, והר"ר יוסף זרקא. הראשון כתב פירושים על התורה והמגלות ועל מסכת אבות בשם „צרור המור" „אשכול הכפר" ו„צרור החיים"; השני כתב פירוש על ספר „מערכות אלהות" בשם „מנחת יהודה";

[1]) למעלה צד 190.

ויהרגהו. למלך הזה היה איש יהודי ושמו הון חאקון לחוכר מס הממלכה, למרות החוקים שנקבעו מנבחרי המדינה על דעת האפיפיור לבלי תת לאיש יהודי כל משמרת עבודה בעניני הממשלה — וגם היהודי הזה הומת בבואו לעיר טולוזה בדבר גביית המס. דון יוסף בנבנשתי ובנו דון וידאל ודון אברהם היו לשרים נכבדים בחצר מלכותו. הם היו עשירים נכבדים ויראי ה׳ ומהם תמכו בידי שלשת הרבנים אנשי השם: ר׳ יוסף די ליאון, ר׳ שמואל ואלנסי, ור׳ יצחק אבוהב, להחזיק ישיבותיהם בארץ. אחד הרבנים ושמו ר׳ יעקב אבן-נונים, היה גם רופא המלך דון אינריקו, ותהי המשרה על שכמו לקצוב את המס על יהודי קשטיליה ולגבותו לאוצר הממלכה. בנשוא הממלכה את ראש יהודי קשטיליה לפקודיהם, נמצא כי נגרע מספרם מאד, ובמקום שמונה מאות אלף איש שהיו בקשטיליה בשנת ה׳ אלפים וחמשים (1290) נמצא מהם בשנת רל״ד (1474) רק מאה וחמשים אלף! גם הר״ד אברהם ביבאגו היה רופא קרוב למלכות [1]. מחצרות המלוכה ראו השרים גדולי הארץ וכן עשו, ולא שעו אל הגזרה שנקדשה על פי הכנסיה בדבר הזה, מבלתי יכלת לעמוד בה — כי לא נמצאו בקרב הנוצרים רופאים מובהקים כבבני ישראל. גם הכהנים הגדולים עברו על החק ההוא מבלי משים — כי יקרו להם חייהם ויתנו את הגזרה ההיא כפרה. וכן בטלו גם יתר הגזרות שנגזרו במשול המלכה קטלינה בשם בנה דון יואן השני בעודו בילדותו [2], וכמעט נשכחו כלה בימי ממלכת דון אינריקו הרביעי. אך על אחת שם לבו לשמרה בתקפה — והיא בדבר תלבשת היהודים כי תהיה גסה ופשוטה, כי גם הוא מאס בלבושים יקרים ובאהבתו את השלום והמנוחה שמר על היהודים

[1]) למעלה צד 202. [2]) למעלה צד 171.

פרק חמישי.

דון אינריקו הרביעי מלך קשטיליה. דון יואן השני מלך ארגוניה. דון יוסף, דון יצחק אבוהב בנבנשתי. גרעון מספר היהודים בקשטיליה, כלי המצוקים בעלילות השוא. אלפונזו די שפינה. הרגה בעיר מעינה. הגל קאסטו. דון יואן פאחיקו. בחירת דון אלפונזו למלך בקשטיליה. עלילת הדם בעיר שיפולבידה. מות דון אלפונזו ובחירת אחותו איזבלת למלכה בקשטיליה. התונתה עם פרדינאנד מלך ארגוניה. הרגה גדולה במתנצרים האנוסים.

בעת ההיא מת דון יואן השני בן דון אינריקו-השלישי[1], מלך קשטיליה, וימלוך תחתיו דון אינריקו הרביעי (1454—1474). ודון יואנו השני בן פרנאנדו הקשטילי[2]) היה למלך בארגוניה אחרי אחיו אלפונזו החמישי (1456—1479). שני המלכים האלה לא היו רעים ליהודים יושבי ארצותם. המלך דון אינריקו היה איש רך לבב אשר נקל היה לו לסבול עול מעשותו. בימי חרפו השיאוהו אנשי שלומו לפרוע פרעות ביהודי טולידה וגם באחיהם האנוסים, למלא בשלל בתיהם את אוצרו הנקוב. אבל אחרי כן נחם על מעשהו. רופא יהודי היה איש סודו מנעוריו, ובעלותו למלוכה שלחהו לפורטוגאל, להטות בחכמתו את לב המלך אחריו לתת לו את בתו היפה לאשה. היהודי ההוא השלים בחכמתו עצת מלכו, אך בשובו מדרכו קם עליו אחד השרים

---

[1]) למעלה צד 170. [2]) למעלה צד 183.

לו ויכתוב עליהם ספר מלא חמת עכשוב ויקראהו בשם „מבצר האמונה" (Fortalitum fidei), בו אסף כל האשמות והעלילות אשר בראו עליהם צורריהם מאז ועד הנה, לא היתה דבה אשר לא החזיק בה, ויגדילנה בפיהו ויוסף עליה נוראות להרבות המשטמה. ברצח בעצמותיו התמרמר על העת הרעה, כי חדלו בה החקים הקדושים שיצאו בימי יואן השני בעודנו ילד, ויבטא בשפתיו על המלך והשרים והכהנים העומדים לימין היהודים הרעים והחטאים. ולמען הכחיד את ישראל מגוי יעץ מזמה, לגזול מהם את כל ילדיהם הקטנים ולחנכם בדת הקתולית.

קנאת הצורר הזה עשתה פרי ישוה לה: בעיר מידינת דיל קאמפו, הקרובה לואלדוליד, יצא אחד הנזירים וצלבו בידו ויקהל את העם להכות את היהודים חרם, ותושבי העיר מלאו אחריו ויפלו על היהודים היושבים לבטח עמם ויהרגום ויבאו שללם, ואחרים מהם שרפו באש יחד עם ספרי התורה אשר מצאו (רכ"א), וכנראה נספה שם גם החכם ר' יוסף אבן שם טוב¹) ויפול על חללי אחיו בעיר הזאת. אמנם צוה המלך ליסר את החטאים בנפשותם, אבל קצרה ידו לקדם פני הרעה ולבצור רוח הפורעים פרעות בארצו, ויועציו הרעים עוד הטו את לבבו להכביד את היהודים לרעה בספר החוקים אשר נתנו בשמו (רכ"ח). בראש המחוקקים ההם היה יועצו הבליעל דון יואן פאחיקו, אשר הרבה לסכסך את דברי המלוכה ויביא על מלכו רעה באחריתו. האיש הזה היה ממוצא ישראל; אמו אשר נשאה לאחד אצילי הארץ היתה בת איש יהודי ושמו רואיס קפרון, ובכל זאת היה בצוררי היהודים, ויאסוף את כל הגזרות הרעות שנגזרו עליהם מלפנים ויקבצן בספר לחק עולם ולא יעבור.

¹) למעלה צד 190.

לבל יעוררו עליהם קנאת העם אם יוסיפו להתהדר במלבושיהם כדרכם מעודם. בימי המלך הזה שבו רבים מהאנוסים אל דתם, ואשר יראו לנפשם נזהרו למצער בשמירתה בסתר, עד כי היה להם לחק, לשמור את חג המצות בהעלותם על שלחנם רק מאכלי ארז בלבד, לבל יחטאו באכילת חמץ מצד האחד ולבל יעוררו עליהם חמת קנאי הקתולים מצד השני.

אבל שנאת העם גדלה על פי מזמות כהניו, כי המנוחה אשר מצאו היהודים בצל המלכים האלה לא נתנה מנוח להם, ויבקשו תחבולות להתגולל ולהתנפל עליהם ככל אשר הסכינו חבריהם הכהנים לעשות בארצות האחרות. ויתעו את ההמון להאמין בשוא נתעה, כי ליהודים דרוש דם נוצרים על פי מצות דתם, וכמעט אבד אחד הילדים או בצדיה הומת מאנשי רשע למען בצע מחשבות אונם — והנה קול ההמון ברעו: „יד היהודים עשתה זאת!". פה העלילו כי איש יהודי המית ילד נוצרי ויקרע סגור לבו, ושם יצאה השמועה כי באחת הערים נתחו היהודים בשר אחד הילדים ויחלקו נתחיו ביניהם. הכמרים העירו קנאה, העם קרא מלא, השופטים תפשו את החשודים וישימום במאסר, והמלך אשר ידע שרש דבר נמצא בזה צוה לחקור משפט — וצדקת הנאשמים תמיד אור יצאה. אבל צוררי ישראל עמדו על רעתם, ויוציאו שד על השופטים כי הטו בשחד משפט, ויתאוננו על הנוצרים החדשים, כי נתנו ליהודים מגן ישעם וכי גם יד המלך תכון עמם והנהו להם למחסה עוז.

ועל כלם גדלה על היהודים הספרדים חמת הנזיר הפרנציסקי אלפונזו די שפינה, מטיף ודורש בעיר סלמנקה, שיצא בעקבות חברו הקנא קפיסטראנו וישנן לשונו במו נחש ויתעב אותם בפה ובכתב. בתוכחות חמה הרעים מעל הבמה עליהם ועל אחיהם המתנצרים ועל מגיניהם המחזיקים בם, וכל זה לא שוה

ויצלבוהו ויענוהו עד צאת נפשו (רכ"ה). ובמשפט שנגוביה, יו א ן אריאס די אוילה, מזרע היהודים, לבש קנאות ויצו להביא לפניו את הנאשמים, ושמונה (או ששה עשר) מהם נשפטו למות, אלה לחניקה, אלה לתליה ואלה לשרפה מאכלת אש. ונער אחד אשר נמצא בין הנאשמים בקש הצלה לנפשו בהואילו להמיר דתו, וימהרו השופטים ויחלטו הממון והמשכורת חסד ויתנוהו בידי הכהנים ללמדהו ארחות אמונתו. אבל אחרי שובו נחם ויברח מפני אנשי חסדו וימלט מידם. ואף העם חרה בקהלת שיפולבידה ויפלו על אנשיה ויהרגו מהם רב ויתרם גרשו מקרבם בעירום ובחסר כל.

לא ארכו הימים ואלפונזו מת. אבל הבוגדים שבו אל קיאם, ורפיון ידי המלך הרהיב בנפשם עוז ויבחרו ב א י ז ב ל ה אחות המלך ויאמרו לתת לה כתר המלוכה. ונבחרי העם באספתם באוקאניה (רכ"ט) דברו את המלך קשות ויקוטו בו גם בדבר היהודים, כי לא שקד לשמור חקי הקדש ויהיו היהודים לאנשי פקודתו וממנו למדו גם ראשי הכהנים לעבור חק ולקרב רחוקים, וידרשו ממנו בחזקה לקיים את הגזרות ולשמרן בכל תקף ועז. אבל המלך לא יכל לענות להם, כי הורקו אוצרותיו בקשרי השרים, ועל כן נדרשו לו ידים אמונות אשר תצלחנה למנות חסרונם. וכאשר הוסיף המלך לעמוד על דעתו כן גדלה חמת המתקוממים על היהודים, ויהי הקשר הולך ואמיץ.

ואיזבלה לא שמרה שבועתה לדון אינריקו אחיה, לבלתי תת ידה לאיש בלתי אם יפיק רצון גם ממנו, ועל אף הון אינריקו היתה לאשה לאינפנטוס ד ו ן פ ר נ א נ ד ז מ א ר ג ו נ י ה, הוא פרדינאנד אשר כבדוהו הכהנים אחרי כן בשם הכבוד „הקתולי" ואשר היה למארת עולם ליהודים וגם לארץ ממשלתו. ידי קשרים יסדו את הקשר הזה, ולרגליו גברו המהומות והמבוכות בקשטיליה,

ביותר הרעה ליהודים מלחמת האזרחים אשר פרצה בארץ על פי הרוזנים דון פאחיקו ומתי סודו, אשר התגודדו בעיר אוילה לפתע פתאם וירימו יד בדון אינריקו מלכם ויעבירוהו מממשלתו וימליכו תחתיו בדון אלפונזו אחיו הצעיר. הבים מרוזנים אחרי אלפונזו, וכראשם דון פרנאנדו די פינפיראדו, נדבו יחד לנפול על קהלת ישראל בשביליה ולהשמידה ולבוז שללה, ורבות עמלו אוהבי השלום והסדרים לעצור בעד הרעה ולהשיב המנוחה לקדמותה. בפעם ההיא היו הנוצרים החדשים באכת למגן בעד אחיהם (רכ"ה). אז בא על יהודי ספרד דבר הנביא: „כאשר ינוס איש מפני הארי ופגעו הדוב, ובא הבית וסמך ידו על הקיר ונשכו הנחש" [1] — כי מרעה אל רעה יצאו. במדינת תלמסן באפריקה, אשר קבלה את פליטי ספרד בזרועות פתוחות ברעה אשר מצאתם בשנת קנ"א [2], החלה הממשלה לרדוף את היהודים באכזריות חמה (רכ"ז). הנרדפים שבו נסו ארצה ספרד; בין הנמלטים ההם היה הר"ר ישועה בן יוסף הלוי, מחבר ספר „הליכות עולם", וימצא מפלט ומחסה בצל הר"ר דון חדאל בן בנבנשתי אבן לביא, הנודע מנכות מרשוה [3], אשר העתיק מושבו מסרגוסה לטולידה, אבל גם שם לא תנוח לפלטים ההם, כי מצאו את עני אחיהם הנפרדים מורה מאד וחיידם תלואים להם מנגד מחמת איב מגור מסביב.

ועדת המתפרצים אשר נטו אחרי אלפונזו התבצרו בעיר שיגוביה (רכ"ז), אשר חבריהם הבוגדים כמהם נתנוה בידם. והנה יצאה השמועה מקרב הכהנים על דבר היהודים יושבי העיר המצער שפולבידה (Sepulvida) הקרובה לשיגוביה, כי במצות הרב ר' שלמה פיכו תפשו ילד נוצרי בשבוע שלפני חג הפסח

[1]) עמוס ה' י"ט. [2]) לעיל צד 178. [3]) לעיל צד 184.

ויהי הסער הולך וגדול. הקול יצא כי טמאה הנערה. את הדמות בדבר אי-נקי, והחרש ברוב התלהב בקנאתו ויקרא את העם הנוצרי לנקם נשלם. ההמון שלח אש בבית ההוא ואחר שלח ידו במתנצרים האנוסים, להכותם ולהמיתם. ותטש המלחמה בכל רחובות העיר, כי היתה יד האצילים עם האנוסים, גם שר העיר, אלפונזו די אגוילאר, הגיח עם חיל המלך אל מקום המהומה, להגן על האמללים מפני העם הזועם. במהומה הזאת נפצע החרש עד מות, וקול ענות נשמע: „הנה אחינו מכים!"—וחמת העם עלתה עד להשחית, ומפני זעמו לא מצאו אנשי החיל את ידיהם ויסוגו אחור. וההמון כלה חמתו בעם עברתו; בתי האנוסים הצתו באש ורכושם היה לבז ולמשסה, ואשר לא הספיק לנוס ולהמלט על נפשו, נרצח מידי שואפיו באכזריות חמה ושטף אף (14, 15 מארס 1472=רל"ב). על צואריהם נרדפו פליטי האנוסים במנוסתם כחיתי יער מפני צודיהם; כל רואיהם קראו אחריהם מלא וכל תופשיהם הכום נפש. גם בשדות אבד מנוס מהם, כי במעט נראו לאכרים העובדים שם ונפלו עליהם והמיתום. הרדיפה פשטה על כל הערים והמקומות אשר שם האנוסים נחתים. בעיר גאין גדלה עליהם חמת ההמון, עד כי בפתוח שר החיל איראנצי שפתיו עמם להפוך בזכותם, קמו עליו בבית כניסתם ויהרגוהו. נקל לדעת, כי בעת הרעה הזאת לא נקו גם היהודים מידי הצוררים השאטים אותם בנפשותם.

שרידי הפלטים אשר מצאו מנוס בעיר פלמה הקרובה לקורדובה, בקשו להם מקום מבטח מפחד אויב, ששם לא תשיגם יד מבקשי נפשם. ואחד מהם, פדרו די תירירה, איש גדול ונכבד מאד בעיני אחיו ובעיני השר די אגוילאר, שם פעמיו לשביליה ויבוא לפני נציב המדינה, דוכס מידינה-סידוניה, ויחל פניו למסור בידו ובידי אחיו את מבצר גיברלטר, למען

וכמו חשו בנפשם כי מן התחברות זו תהיה אחרית רעה ליהודים יושבי ארצם, חשו את הקץ ויעטו אל הנשק ויכינו מטבח להאנוסים יושבי ואלדוליד בירת איזבלה (ר"ל). לשוא התאמצו הנרדפים לעמוד על נפשם, כי חזקו אויביהם מהם, וכאשר כבדה עליהם המלחמה שלחו מהם צירים אל המלך דון אינריקו ויקראו אותו לעזרה מיד הקמים עליהם. אמנם אסף המלך את חילו ויעל על העיר הבוגדת, אבל לא מצא עוז בנפשו ליסר את המתקוממים ותקות האמללים עלתה בתהו.

שנתים ימים אחר זה גדלו פרעות העם באנוסים המתנצרים בספרד הדרומית. אדוקי האמונה האשימו אותם כי אך בשפתם יכבדו את הדת השלטת ולבם לא נכון עמה. „את ילדיהם הנולדים להם לא יביאו לטבילה הדתית, ואם יטבלום כחק ושבו ורחצום אחרי כן להסיר מהם את מי הטבילה תועבת נפשם; כל חלב לא יעלה על שלחנם ובשר חזיר לא יבוא אל פיהם; את חג הפסח ישמרו לעשות כמנהג היהודים, גם ירבו נדבות שמן זית להאיר בבתי הכנסיות; את מקלטי הנזירים יבזו ואת קדשיהם יחללו ואת הנזירות יפתו לזמה ולנאופים. המתנצרים הם עם חנף ומרמה הרודף אחרי הכבוד והגדולה, ושואף לעשות עשר בלי עמל כפים, והם מנצלים את הארץ כאבותיהם בצאתם ממצרים ולצדקה יחשב להם להונות את הנוצרים האמתים ולעשוק נחלתם". — אמנם נמצאו כאלה בין המתנצרים, אבל העם שם אשמם בראש כלם וישטמם מאד, עד כי גדלה איבתו להם משנאתו ליהודים, ועד מהרה מצא לו ידים לשפוך עליהם חמה אפו. אשה אחת ממשפחת המלוכה עברה בסך ברחובות עיר קורדובה, בהחזיקה בידה סמל קדשה וחפת כבוד עליה ממעל, והנה עלמה אחת מבנות האנוסים שפכה לתומה מעט מים בעד החלון. המים נפלו על החפה והעם הרים קול זועות כי בזדון נעשתה התועבה הזאת מידי המתנצרים,

לא נשאר מהאנוסים והיהודים בשיטובות בנים ההוא עד אחד. למלא סאת הרעה מת המלך דון אינריקו עוד בשנה ההיא, ואחותו האוחזה ובעלה החנף ומתקדש יחדו את שתי ארצותיהם לממלכה אחת, והידים אשר הניחו אבן הפנה לגדולת ספרד, הן גם קעקעו יסודיה והפילוה למשואות. בהתאחדות קשטיליה וארגוניה היתה ספרד לממלכה אחת גדולה, אשר בהתגלות אמריקה חבל נחלתה „לא חדל אור השמש מגבולותיה", ובהתיסדות האינקויזיציה בשעריה בא רקב בעצמותיה ותהי כעץ אשר תמם נמר ולא יצלח עוד לעשות פרי.

פרק ששי.

ה א נ ו ס י ם. תולדות ה א י נ ק ו י ז י צ י א בהסכמת האפיפיור סיקסטוס הרביעי. שפטיה הראשונים. התנגדות האנוסים. הקרבנות הראשונים. קביעת סימני היהדות לתפישת האנוסים. מהות ה א ו ט א ד י פ י. ראש האינקויזיציא: ט ו מ א ש ט ו ר ק ו י מ ד ה. השתדלות דון יואן די שיביליה וחבריו בחצר האפיפיור. תוחלת נכזבה.

האנוסים, הם הנוצרים החדשים משנת קנ"א והלאה, אשר נמצאו לאלפי מאות במדינות קשטיליה וארגוניה, היו להגוזרים הקנאים בעצם בגרון, מהם קצרה רוחם ולבלעם לא יכלו. רבים מהם היו בעלי משמרות גבוהות במדינה, אשר ברוב עשרם ונאותם היתה ידם שלטת בכל ויתחתנו באצילי הארץ וגדוליה בעלי המשפחות העתיקות והמיוחסות בעמם, עד כי כמעט לא היתה משפחה נכבדה בספרד שלא נמצאה בעורקיה תערובת דם יהודי, בתושבי הערים היו הם עד השליש במספר, והם עמדו

יכלו להשגב במעוזו, ובעד זה הבטיח מכם גדול אשר יביאו אחיו לאוצר המלוכה שנה שנה. הנציב נאות לו, ואז עלו גם יתר אחיו מפלמה לשיביליה לחתום על האמנה. ואוהבי הנציב העירו את לבו להזהר מעשות זאת, פן ישיתו המתנצרים ידם עם המחמדים יושבי אפריקה ויסגירו אליהם את המבצר הזה, שהוא המבוא לחפי ספרד, והיתה הארץ כלה פתוחה לפניהם לרדות בה ולכבשה כבקרם. אך הנציב לא שמע אל דבריהם ויהי נכון לגמור הדבר עם האנוסים. אז גלו אויביהם את אזני העם היושב בשיביליא, ועד מהרה התגודדו כלם לכלות חמתם בשנואי נפשם. האנוסים נחפזו לשוב על עקבם בדרך העולה לפלמה, אבל שם ארב להם עם הארץ ויכום ויבזום ויצינום בכלי ריק (רל״ג). כן הופרה עצת די הירירה ופעולת האנוסים שבה ריקם ועוד הרעה להם ולאחיהם היהודים מבראשונה, ורק ברב כח ובחיל גדול הצליח הנציב להשקיט הסער החדש אשר התחולל עליהם מסביב. אבל הסערה לא קמה לדממה, כי אויב נסתר, אשר התנכל להרגיז ארץ, עורר לבב העם מקצה לפרוע פרעות. לב דון יואן פאחיקו לא ידע שלו בראותו כי שב חמת המלך מעם איזבלה אחותו, ובאין לו בן יורש עצר יעד את איזבלה לרשת את כסאו אחריו. עצת שלום זו היתה מורת רוח לדון פאחיקו, כי ירא פן ידל כבודו בשלום הארץ באין חורש ומבקש עצתו, ולמען סכסך את העם במלכו גמר אמר, להעיר את ההמון לשלוח יד באנוסים המתנצרים, וקם שאון בעיר, ובמהומה והמבוסה יתפרץ אל המבצר אשר בשיביליה, ונפל בידו גם המלך היושב בו, ואז ידע את אשר יעשה. — אמנם נגלה דבר הקשר לפני צאתו לפעלו, אבל העם כבר הרים יד, וחלוצים עברו המוניו ברחובות שיגוביה ויהרסו אל בתי האנוסים ויהרגו את כל הנופל בידם (16 מאי 1474 = דלי״ד), ולולא חש שר המבצר לשלוח צבאותיו על המשחיתים ההם, אזי

לכסא והממלכה נכונה בידה! זאת הוכיחה בתעיה בהעבידם לה בשם ה', כי לבעבור זאת חרימה בכבודה ויתן העם והממשלה בידה על העם הספרדי — לצרפהו כצרף כסף ולבער מקרבו את הערב הרב אשר נספח עליו מקרב היהודים. נזמי האלהים ואחד מראשי מקלטי הדומיניקים, אלונזו די אוגדה, אשר דבריו היו נשמעים בהיכל המלוכה, השמיע תלונות על אודות הנוצרים החדשים, כי מחרפים הם את הדת הקתולית ומנאצים אותה בלי חשך. אליו נספח גם דיגו די מירלו נפדרו די סוליס, ושלשתם יחד לא נתנו דמי להם, וציר האפיפיור בספרד, ניקולו פרנקו, עזר על ידם, בהעתירם דבריהם אל המלך והמלכה ליסד בארצם משפט קדש, ליסר את החטאים בנפשותם על חלול הדת השלטת. רק פרדינאנד נאות להם על נקלה, בדעתו מראש כי בזה יהיה לו מוצא לכסף, למלא בו אוצרו כאות נפשו. אך איזבלה פסחה על שתי הסעפים ולא ידעה דרך זו תבחר — ובכל זאת נאותה גם היא לשלוח צירים לרומה לשאול על זה את פי האב הקדוש, האפיפיור סיקסטוס הרביעי. הצירים היו האחים פרנציסקו ודיגו די סנטילאנו, אשר בהיות לבם שלם עם כמריהם החזיקו בדבר, ופעלם נראה על האפיפיור ועל הקרדינלים יועציו ומתי סודו, בהכירם גם המה כי ממשפט קדש זה יאתה די זהב, אשר ישפוק לממלכה ולכהונה גם יחד. אז יצאה הפקודה הראשונה מאת האפיפיור (נוב' 1478=תל"ח), כח מלא ידי המלך והמלכה לבחור להם שופטים מקרב הכהנים הנזירים, אשר ישפטו את המינים והבוגדים וכל המחזיקים בהם על פי החקים הקבועים להאינקויזיציה הנושנה (מראשית ימי הבינים) ולעשות בהם ובהונם וכל אשר להם כרצונם.

ובכל זאת מאנה איזבלה להסכים להנהגת דין קשה, כי גם בקרבתה נמצאו שרים מקרב הנוצרים החדשים הצפוים אלי רעה.

בראש כלם בכשרונם וחריצותם והשכלתם ; רוב האנוסים נצרו בקרב לבם אהבתם לצור זה ממנו חצבו , וישמרו מנהגי היהודים ודתיהם בכל אשר היה לאל ידם . גם אלה אשר החקירה והפילוסופיה עמדה להם לשטן על דרך האמונה , לא יכלו להשלים לדת השלשת, אשר באש ובחרב אלצתם להכירה בפיהם , ובגלל זה רחק לבם מעליה עד יותר . גם כי לא מלו את בניהם מהרו לרחוץ את ראשי ילדיהם להסיר מעליהם „ את המים אשר זרקו עליהם בטבילה הדתית . היהודים , בהעתם את לב אחיהם אלה , המרחקים מהם בזרוע , היו להם לעזרה בצרכי דתם . כל זאת ידעו הכהנים, ועל כן היו האנוסים בעיניהם כנוצרים מתיהדים או כמינים שפקרו . אמנם לו היה הצדק יושב לכסא, כי עתה היתה הבחירה נתונה לאנשים ההם לשוב לדת אבותיהם או נצטוו לעזוב את הארץ ולא יוסיפו להיות למורת רוח להנאמנים בברית הדת השלשת ; אבל לא כן היה עם לבב הכהנים בתהפוכות דרכם — כי הדבר התלוי ברצון אותו שקדו להעמים באנס „לכבוד הבורא" , כאלו מלא האלהים את ידם לעשות משטרו בארץ !

עוד בחיי המלך דון אינריקו הרביעי הטילו הכהנים על נבחרי העם במדינה דיל קאמפו לעשות בקרת לחשודים על דת , ליסר אותם בנפשם ולהחרים הונם ורכושם .. אבל המלך ההוא כונן כסאו בצדק ולבו רחק מקנאת דת , וישב פני הנבחרים גם בדבר הזה . והנה ישבו לכסא איש חנף כפרדינאנד , אשר בקל היה לו לשום על תאות בצעו מסוה האמונה , ואשה אדוקה כאיזבלה , אשר עשוה כהניה להם לשפחה נכנעה — להם קוו הדומיניקים כי יתנו ידים לפעלם, ואף אמנם לא נכזבה תוחלתם . על איזבלה אמרו , כי עוד בבתוליה נדרה נדר לטומאש טורקוימדי , כהנה הסלח , כי באשר תזכה לעלות למלוכה תעשה כלה לבוגדים בדתה להגדיל כבוד הבורא — והנה היא , יושבת

בתוכם — כמו נבא להם לכם כי גם להם יהיה למוקש. ובעלות הענין על שלחן הנבחרים באספתם הגדולה בטולידה — אשר בה הרבו לקבוע חקים ומשפטים חדשים על דעת מושליהם החדשים — החשו כלם ולא ענו דבר, והנציב וכל יתר בעלי הפקידות מאנו לתת ידם לשופטים החדשים ההם, עד כי נדרשו שנית בפקודת מושליהם (27 דיצ׳ 1480), לעמוד לימינם ולהיות להם לזרוע עז. האצילים, קרובי הנוצרים החדשים קרבת בשר, בהתחתנותם בם, או קרבת לב, בהיותם להם לאוהבים נאמנים, חשו לעזרתם ויערו כחם ולבבם להגן עליהם מפני המשפט הקשה הצפוי להם. משורר אחד מהנוצרים החדשים ושמו אנטון די מונטורו רופירו, שלח להמלכה דברי בחרוזים, בהם התאונן מרה על המשפט הקשה העתיד להעשות באחיו, ויראנה לדעת כי לא יחפוץ ה׳ במות האדם, ואיך יעוז ילוד אשה לעשות בשמו דבר אשר לא צוה!

בהודע דבר הוסד האינקויזיציה לאנוסי שיביליה ופרבריה, נועדו יחד לאספה רבה, וימתיקו סוד איך להעביר הרעה מעליהם. רבים מנכבדי עשיריהם גרי טריאנה (פרור שיביליה) קרמונה ואוטרירה, ובתוכם הון אבולפיא איל פירמונדה, החלפן בחצר המלך והמלכה, התעתדו למלחמה גלויה באנשי המשפט הנעלם, ויחלקו כסף ונשק בהמון, ואיש זקן בא בימים יצק על כלם רוח גבורה, לעמוד ביד חזקה נגד שודדיהם אלה הקמים עליהם. אבל הקשר נגלה ובהוות בוגדים נלכדו גם יחד ויהיו המה הראשונים אשר נתפשו בכף לעשות בהם משפט חרוץ. רבים מהאנוסים אספו הונם ורכושם וינועו לשבתות מידינה־סידוניה וקדש (Cadix), בתקותם כי נציביהן יהיו להם משגב לעתות בצרה; אבל תוחלתם נכזבה, כי ידי שופטיהם

ויצר לה בצלם, ותאמר לנסות בראשונה דרך שלום. ועל פיה הכהן הקרדינל פידרו די מנדוזה, ארכיבישוף שיביליה, ספר תורת הדת, ויתנו על ידי כהני העיר והגליל, ללמד להאנוסים את חקיה ומצותיה (1478). אבל כבד לאדם ללמוד דבר אשר לא ברוחו, ותהי התשובה המקוה באחת, כי הנוצרים המתיהדים עומדים במריים. נוסף על זה נמצא איש אחד מקרב היהודים או המתיהדים אשר כתב פרוזה על הדת והממשלה כאחת, השלוחה ידו לשלום ברוח האדם העולה למעלה. הספר הזה ברח ועצב את רוח איזבלה, עד כי פקדה על הכהן פרננדו די טאלאוירה, שהיה אחרי כן לארכיבישוף בגרנאדה, להשיב עליו דבריו בכתובים (1480). השנאה בתוך הממלכה להנוצרים החדשים הלכה וגדלה, והועד אשר נוסד לתקוה דבר, השיב אמריו על דבת הנוצרים המתיהדים, כי אין להם תקנה, או נצטוה הועד, לחוקק חקים למשפט-הקודש: חברי הועד היו שלשת הנזירים הדומיניקים: אלפונזו די אויהדה, דיגו די מירלו ופידרו די סוליס, ושלשה אלה חרשי המשחית יצרו עמל לבלי חק, והמלך והמלכה נעתרו להם והאינקויזיציה נקבעה לחקת עולם (17 ספט' 1480 = ר"מ), ביום מועדו לשבת: הדומיניקי הנודע מיגואל מורילה, יואן די סאן מרטין, יואן רואיס, ועליהם נוסף הסוכן אשר על אוצר המלך, יואן לופיס די בארקו, והאפיפיור סיקסטוס הרביעי קים את דבר הבחירה ויקבעם לשופטים על דבר האמונה והדת. הבית דין הזה נועד לראשונה לעיר שביליה וסביבותיה, כי ממשלת המלוכה בחבל הארץ ההוא לא נזקקה לדעת בחורי המדינה — והממשלה נתנה צו לכל שריה ופקידיה לעמוד לימין השופטים, ולתמכם בכל אשר ידרשו.

כי נפלא הדבר, כי התושבים הנוצרים בכל שנאתם ואיבתם לאנוסים המתיהדים בתוכם וילונו על המשפט הזה, אשר נקבע

ודייהם וכבודם וגם הונם ורכושם ישאר להם באין מכלים דבר. מאחרי פקודת חסד זו נראתה היד הנטויה על אלה אשר לא ישקדו לבוא לעת המועדה, והיה זה לאות כי בני מרי המה ועונם לא יכפר להם עוד. היראים את דבר השופטים חשו בהמון לקול הקריאה, ויבואו בכבד ראש ובהכנעה רבה לפני משפט הדמים ויתודו על עונם הנורא ויחכו למחילה וסליחה וכתיבה טובה בספר החיים והשלום, כהבטחת השופטים בפקודתם לשבי הפשע. אבל האינקויזיטורים לא אצו לשטור מוצא שפתיהם, וידרשו מהם לגלות להם את שמות חבריהם ומצבם ומקום מעונם ודרכי חייהם וכל הנודע להם מהליכותיהם בעניני הדת בגלוי ובסתר, ולהשבע שבועת אמונים על הכל, כי אך אמת ידברו ואין בלשונם רמיה — ובכן דרשו מהם בשם ה' להיות הולכי רכיל באחיהם ובוגדים באוהביהם, להעיד איש באחיו ובן באביו ולהביא עליהם שאה לא ידעו! הישרים בלבותם אשר מאנו לעשות רע, נעצרו במשמר האונקויזיציה להוציא מהם סודם בכלי משחית אשר נכונו להם לחבל נפשם, ומוגי הלבב נענו לשופטיהם אחרי הבטיחם אותם כי לא ידעו האנשים ההם את שמות מלשיניהם — וישיתו נוספות על המון הנאשמים האסורים אל בור, וידי אנשי הדמים מלאו עבודה ככל אות נפשם.

אבל לא רק מהאנוסים הנרדפים, כי מכל העם היושב בספרד דרשו כהני האון להקשיב לפקודתם ולהיות לבוגדים באדם — כי על כלם הוטל באימת החרם הגדול, לבוא לפניהם במשך שלשת ימים ולגלות להם שמות כל אחד ממיודעיהם, החשוד בעיניהם על דבר „המינות היהודית". בקול קריאה כזאת עוררו את המדות הרעות בלב האדם למלאות שפקן. השנאה, הקנאה והנקמה מצאו להן ידים לכלות חמתן באנשי עברתן, חמדת העושר — לבלוע חיל זרים, וההויה ההוללה — להגיע ולבוא בלשון

הגיעו אליהם גם שמה. כמעט ישבו כסאות למשפט במקלט ס"ט פוילו אשר בשיביליה (2 יאנ' 1481=רמ"א), שלחו פקודתם אל נציבי קדש ומדינה-סידוניה ולכל שרי המדינות, להסגיר אליהם את האנוסים הפלטים ולשום משמר על רכושם, כי חרם הוא, ואשר לא ישמע לקול הפקודה יחרם גם הוא ויענש קשה באבדן הונו וכבודו ומשמרת פקודתו, כמשפט למחזיקים בידי עושי הרשעה. ואימת המשפט הקדוש נפלה על כל האצילים הגבוהים והשפלים, וימהרו ויתפשו את ידידיהם אשר בטחו בהם ובישנעתם וישלחום עירה שיביליה להתם במשמר האינקויזיציה. מספר האסירים, הלך ורב עד כי היה צר המקלט מהכילם, והשופטים נדרשו עד מהרה לבחור להם מקום אחר לשבתם, וימצאוהו באחד הארמנות אשר בפרור העיר, בטריאנה. למען התעלל ביהודים כתבו על המבוא אשר למקום הדמים ההוא פסוקים לקוחים מספרי קדשם: „קומה, אלהים, ריבה ריבך", „אחזו לנו שועלים". הפלטים הנתפשים נשפטו כמו נגלה עונם על נכון. ביום הרביעי להוסדו כבר היה משפט הדמים, וששה אנשים, אשר הודו ברצון ובאונס כי דבקו באמונת אבותם, נשפטו למות ונשרפו באש חיים. יום יום גדל מספר קרבנות בני האדם, והעיר נדרשה ליעד כבר מיוחד למקום המערכה. ארבעה פסילים גדולים משחתי המראה נשארו עד היום על המקום ההוא, הנודע בשם „קוימאדירו"—לאות חרפת עולם להספרדים ולדת הקתולית אשר בשמה דגלו. יותר משלש מאות שנה קדר המקום ההוא-מעשן העולות התמימות, הנפשות החיות אשר העלו בו על מוקדן ותהיינה לבער.

בלשון רכה ותחתיה חמת נחש דרש מיגואל מורילו וחבריו מאת הנוצרים החדשים הנחשבים במתיהדים, לבוא לפניהם עד יום הכסא ולהתודות על עונם בלבב שלם, אז ימצאו חנינה,

עיכם אל הונם לרשת אותו. ועל כן מלאו בתי בלאיהם עד אפס מקום, ובמרם עברו שבועות אחרים כבר נמצאו אסירים עד חמשה עשר אלף איש במספר.

המחזה הראשון לעלילת האמונה (Auto de Fe) הקדש על ידי הבישוף אלתזו די אוידה בהמון חוגג ובדרשה ארוכה לכבוד היום (6 יאנ' 1481=רמ"א); בו הועלו ששה אנוסים על מוקדם. ימים אחרים אחר כן נשפטו האנוסים שהתקשרו בקרמונה, שיביליה ויתר הערים, בהם היו: השר דינו די שושן, שהיה רב וחכם נכבד ובעל אוצרות. בעמדו על הבמה הגש לו מעיל כהונה לשיתו עליו לאות תשובה ולהציל ממות נפשו, אך הוא השליכהו מעליו בשאט בנפש; פדרו פרננדים בנאדיבה, שהיה כהן ראש בבית תפלתם "די לוס סינוריס", ובביתו נמצא נשק טמון בעד מאה איש; ווראן פרננדים אבלסיה — איש חכם ומלומד, אשר עמד שנים הרבה בראש בית המשפט בעירו — כל אלה יחד עם חבריהם ומתי סודם נשרפו חיים והונם החרם לאוצר המלך. ביום 26 מארט שנה ההיא נשרפו שבעה עשר איש על ככר "קימאדירו", ובחדש שאחריו העלו על המוקד במספר רב, ועד חדש נובימבר שנה ההיא היה מספר הנשרפים על קדוש ה' מאתים ותשעים ושמונה נפש — כל אלה רק במחוז שיביליה בלבד. במחוז קדש נשרפו בשנה ההיא אלפים איש מעשירי האנוסים ואוצר המלך נמלא מאד מהונם. גם המות לא היה מבטח מפני המשפט הקדוש — כי מקברותיהם הועלו עצמות המתיהדים ונשרפו על במת המוקד, ונחלתם שנשארה אחריהם לקחה מידי יורשיהם והחרמה לאוצר המלך, אחרי קחת האינקוויזיציה חלקה, בכן, וצאצאיהם אחריהם רשו ורעבו וגם בבגדם גלה מהם, כי לא היה להם עוד המשפט לעמוד על משמרתם בכהונה וממשלה, בהזכר להם עון אבותם. למלך ההשאף להון ולשופטים רבי המעשקות היה

הוות ודבת רעם לחיי העולם הבא. ולמען ידעו כלם במה יכירו את האיש המהיהד כי בן דבות הוא ללשון סתר, נתנו אותותם אותות: איש מהם כי מל את בנו או התמלטו מפיהו מלים על דבר ביאת הגואל לעתיד לבוא, או על דבר אמונתו במשה נביא ה'; כי שמר שבת או יום טוב. מחללו או לבש בהם מחלצות או החליף שמלהו לעודו או כסה שלחנו במפה לבנה, או נזהר במאכלים האסורים על פי דת ישראל, או כי הלך יחף ביום הכפורים או פיים את חברו ביום ההוא הקדוש לישראל, או שם ידיו על ראש בנו לברכהו מבלי עשות אות השתי והערב, או כי הסב פניו אל הקיר בתפלתו, או הניע ראשו בה; או כי לחש בשפתיו (לברכה) על כוס משתהו ויתן ממנה לחבריו המסובים אל שלחנו, או קרא זמרות דוד מבלי הוסיף עליהם: „לשם יחוד האב והבן ורוח הקדש", או כי אכל בשר בצום הנוצרים או כי לא באת האשה אל בית הכניסה ביום הארבעים אחרי לדתה, או כי הוסיפו האבות שם יהודי לשם הנוצרי הנתון לפרי בטנם; גם כל מעשה אשר יעשה האדם בעניני העולם אם אך נהוג הוא בין היהודים, היה לאות על האיש העושה זאת כי חטא ואשם. אם קבל איש מנות משלחן איש יהודי או שלח כאלה אליו בחג הסוכות; אם רחץ את הילד הנולד לו במים שבהם הונח זהב ונפזרו גרגרי דגן לאות ברכה; אם ערך שלחן לרעיו לאכל עמו לחם לפני צאתו למסעו, או אם הסב הנוטה למות את פניו אל הקיר בצאת נפשו, או נשפכו המים מכל כלי הבית שמת בו איש — כל עושה אחת מאלה ונגלה סודו כי ליהודים הוא, וכל המגלה על זה את אזני השופטים הנהו משבח, והמעלים דבר מהם הוא חוטא ופושע לפני אלהים ואדם. אנשי רשע מצאו להם כר נרחב לשלח לשונם כחץ שחוט ולהבות נדיבים על ישר, ולשופטי האינקוידיציה נקל היה להתעולל גם על שומרי דתם אם היו להם לשטנה או כי לטשו

בעלי התשובה, אשר קימו וקבלו עליהם לדוות מעתה והלאה דבקים בדת השלשה — להם נכונו שפטים לעיני השמש, איש לפי ענשו, לרצות את עונם; מאחריהם נשוא צלב גדול, להבדיל בינידם ובין החטאים בנפשותם — הם אלה אשר הקשו לעמוד במרים, הנהונים אל במת המוקד להשרף באש חיים; כלם יחפים, לבושי מעיל סנבניטה (Sanbenito, מעיל עב וצר מאד) ומגבעה גבוהה וחדה, המלאה צלמי בלהות וציורי שאול עם תמונות שדים ושעירים המקפצים ומרקדים בין להבות אש אוכלה. אחריהם נשואות תמונות הפלטים אשר נסו ונמלטו מכף האינקויזיציה; אחריהם ארונות שחורים, המצירים בלשונות אש ובכל מראות השאול ומחזות התפת — בהן צבורות עצמות הנאשמים שמתו בעונם לפני העשות בם המשפט הקדוש, ולאחרונה המון כהנים ונזירים מהלכים בקנש ועוברים בסך ובמקהלות המון רבה עד בואם אל בית הכנסיה הגדול. כהתמם עבודת קדשם ברנה ותפלה, דרש הכהן הראש מענין היום ואז נקרא המשפט החרוץ על כל אחד מהנאשמים ההם, העומדים יחד לפני צלב גדול ונרות כבוים בידיהם. כתום קריאת נזר דינם קרב פקיד האינקויזיציה ויך באגרופו מכה אחת על לב כל אחד מהנדונים, לאות כי הנה נערה ממשלת הקדש את חצנה מן האנשים החטאים האלה ותמסרם בידי ממשלת החול, לעשות בהם משפט כתוב. אז קרבו השוטרים ויאסרום בכבלים ויוליכום אל בית האסורים, ואחרי שעות אחדות שבו הוציאום משם ויובילום אל ככר „קוימאדירה", ששם הוכנה המערכה — במת העצים, ותחתיה וסביבותיה גזרי עץ וחבילות תבן וזפת וכל דבר אשר על נקלה יתלהב ויגדיל המדורה— כל אלה הובאו נדבה מאת המון העם, אשר נחשבה בעיניו למצוה גדולה, בהקשיבו לדברי כהניו ונזיריו אשר הציתו בו אש קנאתם. אלה אשר לאת־זנה השיבו אל לבם וישובו אל הדת

החק הזה לנחלה בלי מצרים, כי בהבצר מהאינקויזיציה העושה דברו למצוא ערות דבר ביורש העשיר, נקל היה לה להתעולל על אביו המת כי התיהד בחייו, ולעשות בעצמותיו ובהונו משפט כתוב.

יותר משלש מאות שנה (עד שנת 1808) השתעשע העם הספרדי על מחזות האוטו-די-פי, אשר ערכו להם הכהנים בשם האלהים. במשך העת ההיא עלה מספר הנשרפים על קדוש השם ארבעה ושלשים אלף שש מאות וחמשים ושמונה נפש, ומאתים ושמונה ושמונים אלף מאתים וארבעה עשר נשפטו לעבודת עולם על אניות הממשלה או למאסר קשה בכלאי האינקוידיציה עד צאת נפשם. מלבד הנאשמים אשר הצליחו למלט נפשם מעבר לגבול – כי אז נעשו תמונותיהם בצלמם כדמותם והעלו גם הן על המוקד, לאות דראון וקללת עולם להם ולצאצאיהם אחריהם, וכל הונם ורכושם הנשאר בארץ החרם לאוצר המלך, ויהי מספר התמונות הנשרפות שמונה עשר אלף וארבעים ואחת. משפט האינקוויזיציה, בעמדו ברום עולם, נעשה ברוב כבוד והדר, וכל השועים והאצילים התחרו למלא מקום השוטרים והחובלים, בחשבם זאת להם למעשה טוב, היקר בעיני אלהים מכל עולה וזבח. גם המלך והמלכה עם כל שריהם ושרותיהם רואי פנידם שקדו לפעמים לבוא אל המחזה הזה, לאצול עליו מהודם ולשים כבוד ויקר למשפט קדשם

וזה דבר המחזה: כמעט עלה השחר וקול הפעמון הגדול נשמע מבית הכניסה הראשי. לקול הזה חרד כל העם יחד עם שריו ואלופיו, והמונים המונים נהרו אל מקום המשפט, כי לראות ולהתבונן אל המראה נחשב להם לצדקה. המסע החל; הנזירים הדומיניקים יצאו בראש, איש וסמל קדשו בידו, ודגל האינקויזיציה נשוא לפניהם. אחריהם ה ג ר נ ד י ם (השרים והאצילים) במחלצותיהם השחורות עם נסיהם ודגליהם, ואחריהם חובלו כל שבי פשע,

הנודע, טומאש די טורקוימדה (11 פיבר' 1482=רמ"ב), בבולה אחרת (17 אפר') התיר ידי שופטי האינקויזיציה לעשות באסיריהם כרצונם ולחרוץ משפטם בלי גבית עדות והעמדת מליצי ישר מול מגידי הפשע. השופטים אצו לעשות כדברו, ומספר הנפשות העולות על מוקדן היה הלך ורב, עד כי קצרה נפש אצילי הארץ ותושביה לראות באיד האנוסים האמללים, הכלים בידי שופטיהם ונספים בלא משפט. ועל פיהם התעורר הקרדינאל בורגיה (שנודע אחרי כן לשמצה בהיותו לאפיפיור בשם אלכסנדר הששי) ואחריו גם המלך פרדינאנד, וישחרו פני האפיפיור לשנות חקי האינקויזיציה ולהטיב דרכה ועלילותיה עם הנאשמים הנופלים בידה. בקשתם נעשתה ועל פי בולת האפיפיור (10 אוקט') נצטוו השופטים לשמור ארחות צדק, לברר משפטיהם לעיני השמש ולהעמיד את המלשינים והעדים בפני הנאשם, אולי יצלח להוכיח עליהם כחשם ולהציל משחת נפשו.

פליטי האינקויזיציה אשר הצליחו לבוא רומאה ולהתיצב למשפט לפני כסא האפיפיור בעצמו, התפטרו מעונם בענש קטן אשר הושם עליהם בסתר, וישובו ספרדה נקיים וטהורים מכל חטאותיהם, והאינקויזיציה לא יכלה עוד לנגוע בם ובהונם. ויהי הדבר רע בעיני המלך והמלכה, כי נבצרה מהם מזמה לבער את האנוסים מקרב הארץ, לטהר דתם, ועוד יותר — למלא אוצרותם מהם, ועל כן השתדלו לפני האב הקדוש לקבוע בקרב ארצם שופט עליון, אשר יבקר משפטי האינקויזיציה, ולא יהיה עוד חק האפלציה ברומה לשטן למשפט הקדוש בספרד. וסיקסטוס נענה להם גם בדבר הזה, וימן את הארכיבישוף בשיביליה לשופט עליון, אשר לפניו יובאו משפטי האינקויזיציה אם יתאוננו הנענשים על רוע גזר דינם, ודבר אין עוד לרומה ולהאפיפיור היושב בה עם האנוסים הנאשמים בספרד. אבל חק האפלציה היה רק למראה

הקתולית נחנקו בראשונה ואחרי כן השלכו אל המוקד, בעוד אשר האחרים נשרפו חיים: ואתם גם תמונות הפליטים ועצמות המתים, אולם גם בעלי התשובה, שבי הפשע, לא נקו כלה; כי נענשו קשה בממונם וגם בגופם: לעתים מוכנים הוכלו ברחבות עיר, לדוש את בשרם קבל עם ולעשות בהם שפטים ככל אשר נגזר עליהם מאת האינקויזיציה הקדושה, השוקדת על פעלה, לכלות פשע ולהתם חטאות ולכפר בדמם על נפשותם.

הרבה מהאנוסים הצילו נפשם מיד להבה בהדישם מפלט להם אל ממלכת המחמדים בגרנאדה הקרובה או ארצה פורטוגאל, לאפריקה, למדינת פרובינציה או לאיטליה. אלה שנמלטו ובאו רומאה פנו אל סיקסטוס הרביעי, שהיה אז אפיפיור ברומה, ויתנפלו לפניו ויזעקו מרה על אכזריות האינקויזיציה ומעשיה הרעים עם אנשי חרמה הנופלים בידה, ומאשר לא היו ידיהם ריקות בפרשם אליו כפיהם, מצאו אונים קשובות. וישלח האפיפיור אגרת מלאה תוכחות להמלך והמלכה (29 יאנ' 1482), ויתעבר בם על מעשי השופטים הקשים, המטים דין ברשעתם, וכי על כן הוא נחם מאד על הבולה הראשונה ליסוד האינקויזיציה, אחרי אשר שופטיה משחיתים דרכם לפני ה', והנהו מזהיר את ד"י מורילה וסאן מרטין, כי אם לא יחדלו מעשק ידיהם, אז יעבירם ממשמרתם וימלא יד ראש הדומיניקים לבחור אחרים תחתיהם. מלבד זה השיב ריקם את פני המלך פרדינאנד בבקשתו לקבוע בתי דינים כאלה בכל יתר הערים והמדינות אשר בשתי הממלכות הנאחדות.

אבל גם המלך פרדינאנד ידע הסוד הגלוי, כי במפתח זהב נקל לפתוח הדלתות בהיכל האב הקדוש. אף אמנם נפתה לו האפיפיור ויתן בולה חדשה לקבוע משפט האינקויזיציה בכל מדינות ממלכת ארגוניה, ובראשי השופטים נבחר הקנאי והאכזרי

והאיש הזה היה במיסדי האינקויזיציה ובמחוקקי חקיה לאנוסי ישראל בספרד!

אחרי צאת הבולה האחרונה הצליחו פליטי האנוסים, ובראשם דון יואן די שיביליה, לשוב ולהטות את לב האפיפיור לטובת המתודים לפניו על עונם, כי תפטרם סליחתו מכל ענשי האינקויזיטורים בספרד וכל משפטיהם יהיו כלא היו—ועל זה הוציא בולה חדשה (2 אוג' 1483) ל„חקת עולם"; בה העיר את האינקויזיציה לשתף מדת הרחמים לדיניהם עם האנוסים המתיהדים, כי „החמלה והרחמים הן ממדות האלהים, ועל ידן ידמה היצור ליוצר". את הבולה הזאת צוה להפיץ בשערים ולפרסמה ברבים בהעתקות אין מספר. אבל המלך והמלכה מאנו להקשיב לו, כי הם אך חפצו במות החוטא ולא בתשובתו—למען יירשו המה את הונו ונחלתו. ויקש דברם מדברי האפיפיור, ואחרי ימים אחדים שב סיקסטוס ויבטל גם את פקודתו ההיא, אף בקש סליחה מאתם, בהצטדקו כי „בחפזו הוציא מתחת ידו דבר שאינו מתקן". לשוא עמל דון יואן די שיביליה לפרסם פקודת האפיפיור הקודמת, כי בטלה כלה על פי הבולה האחרונה, והוא וכל עדת חבריו נפלו ברעה, כי משכו עליהם חשד האינקויזיציה בסליחה אשר בקשו ומצאו ברומה, ותגורם בחרמה ותענשם ענש אכזרי.

עין, מבלי הביא תועלת מאומה להאנוסים, כי כשפטיהם נעשו בשתיקה; המלשינים והעדים לא הֻצבו בפניהם לברר הדברים לאמִתָּם, ועד אשר הספיקו לדעת גמר דינם כבר נעשה בהם משפטם החרוץ ויהיו לאפר. על פי המלך והמלכה הוציא האפיפיור עוד בולה אחת, אשר כל כהן ונזיר מהאנוסים או מצאצאיהם לא יוכל להמנות בשופטי האינקויזיציה — פן יטו משפט בזכרם ברית אחים לאמללים שהם בני עמם ולפעמים גם בני משפחתם.

הנה כן נהפך האפיפיור סיקסטוס הרביעי בלשונו ולא זכר בפקודתו האחת את אשר צוה ההפך ממנה בפקודתו הקודמת, אף לא בקש לו טעמים בבטלו דבריו הראשונים; אך היודע את האפיפיור הזה לכל מעשיו והליכותיו לא יתפלא עוד על תהפוכות לבו. כי אמנם נכתמו עונותיו בדברי הימים על פי עדות הסופרים הנאמנים: סטיפנו אינפיסורה [1], י. ל. מוראטורי [2], פ. פרודאן [3] וי. ק. ל. גיעזעלער [4], כי היה איש כבד עון, רודף זמה ואהב בצע מעשקות, אשר בפקודתו נפתחו בתי זונות ברומה בקבעו לו הכנסותיו מהם שלשים אלף אדומים לשנה; אשר שכר רוצחי חרש להמית את האחים בני מידיצי, מושלי פלורנציה, למען הנחילה לאחד מבניו אשר הוליד לזנונים; אשר הרים למעלת קרדינל את פטר ריאריו, הבן השני אשר נולד לו מאחותו בת אביו ואמו, ואשר הנחיל את הכהונה הגדולה וירם למעלת בישופים וקרדינלים את הנערים מבחוריו אשר נתן שכבתו בהם לתועבה —

1) „Diario della citta di Roma."

2) „Scriptores rerum Ital. T. III pars II"

3) „Les crimes des Papes."

4) „Kirchengeschichte" II, Abtheil. 4 p. 160 Note.

לבל ימלט עוד ממנה כל אשר תמשכהו. האינקויזיציה חשד כי בבתיהם הוא, והיתה תתיתח גם על החמון לבל יוסיף עוד תת לה כתף סוררת, להניא אותה ממעשיה. האפיפיור נאות להם לעשות כבקשתם וייעד לזה את הנזיר הדומיניקי טומאש די טורקוימדה, שהיה ראש מקלט נזירים בשיגוביה (17 אוקט׳ 1483). על ידי האיש הנורא הזה נראתה האינקויזיציה בצורתה האמתית, בדמות אשר ערך לה המליץ היהודי ר׳ שמואל אושקי[1], אשר גם בו נגעה רעתה ותלהטהו מסביב;

על האשה הזרה נאמר: „כל באיה לא ישובון“; אולם ביתר שאת ויתר עז יאמר כזאת על האינקויזיציה, בפרשה ידה על כל הארץ, בהקים לה טורקוימדה מזבחותיה בכל הערים הגדולות בספרד. כמעט שהיה בה לראש, יסד לה בתי דיניה בקורדובה, גאין, וילאריאל ואחר כן גם בטולידה. בירת ספרד הדרומית. ויקם להם שופטים מקרב הנזירים הדומיניקים, אנשים קנאים וחנפים אשר רוחו היא קבצם וחפצו היה קדש להם עד כי היו לו כלם כמכונה אחת ערוכה לנוע ולעשות פעליה כרצונו, לנתוש ולנתוץ ולהרוס ולהאביד בלי כל רגש אנוש ולעשות נוראות ואכזריות לא שערון כל פראי אדם וחיתו יער. וארץ ספרד מלאה ריח קטב; מקרבה עלתה צחנת רקב מעצמות אדם רב הבלות בעמקי כלאיה, ועל פניה משאת עשן וריח צלי אש יוקדת בעולות תמימות, בגופות יהודים אמללים האנוסים להכיר אמונה אשר בבניה המה חללוה בתועבותיהם. וקול ענוה עלה מהארץ הנעימה אשר הפכוה בחני האון לתפת ולגי בן הנם, קול בכי וזעקה נשמע מקצה הארץ ועד קצה, קול מרגיז כל לב ומרעיש כל נפש; אבל חרב מושלים הונפה על זרוע בל איש רחום, החפץ לעמוד

---

[1] Consolacoes № 25.

פרק שביעי

טומאש טורקוימדה. הקונסטיטוציה האינקויזיטורית. שטת המסירות והמלשינות. קשר האנוסים בסרגוסה. מיתת האינקויזיטור פדרו ארבועס די אפילה. משפט חרוץ בהקושרים. עלילות טורקימדה.

אולם כל רשעת האינקויזיציה בעלילותיה עד כה, כל צרות האנוסים וצאצאיהם, אשר לאלפיהם כלו מתגרת ידה באש המערכה או בלו כרקב במחשכי בתי כלאיה או בלו אחרית ימיהם בעוני וחסר כל, בהתמלטם בעור שניהם מעבר לגבול — כל אלה יחדו כאפס וכאין נחשבו נגד הרעה הנוראה אשר הביאה עליהם, בעמוד בראשה איש איום ונורא אשר לבבו לא ידע רחם, מנשמת אפו נתן קטב ורוח שפתיו היתה מות וכליון חרוץ; איש אכזרי כנמר וערום ומלא ארס כנחש עקלתון. עד כה היתה האינקויזיציה שלטת רק במדינת אנדלוזיה, בגלילות שיביליה וקדש, וביתר המדינות בספרד לא הכירה מקומה, כי נבחרי העם שמה מאנו בה, ואם גם נודעו עקבותיה זעיר, שם זעיר שם, לא היתה זרועה מושלה לה בגלוי, ועל כן נבצרה ממנה מזמה ליחד עלילותיה במדה אחת לכל המקומות. וכל עוד לא מצאה כקן ידה לכל האנוסים לאספם במכמרתה, לא היה לפרדינאנד די נכסים למלא אוצרו מהם ולאיזבלה די נפשות לצרפן באש המערכה. למנות החסרון הזה שבו ויבקשו מאת האפיפיור סיקסטוס הרביעי, להפקיד על ספרד אינקויזיטור ראשי, אשר יפקח על כל בתי הדינים וינהלם יחדו במשטר אחד, והיתה רשת אחת מזורה על פני כל הארץ,

יהדותם — כי אז יפטרו בענש כסף קל לנשוא, והיתה להם נפשם לשלל וגם הונם ישאר להם באין מכלים דבר. אך את התודה יתנו בכתובים, ועל כל השאלות אשר יושמו לפניהם ישיבו בלב תמים, גם יודיעו בשם את כל חבריהם החוטאים ואף את אלה החשודים מאתם ברב או במעט. אחרי הזמן ההוא אם ישוב איש ונחם על מעשהו, ובא לפני השופטים והתודה בלב שלם, — והציל גם אז משחת חיתו; אך יצא נקי מנכסיו, כי יהיו כלם לחרם, ואף אלה שיצאו מרשותו ויהיו לאיש אחר. — חוץ מבני הנעורים אשר לא מלאו להם עשרים שנה, להם ישאר הונם גם אם יאחרו מן המועד; אבל עליהם לשאת על בגדיהם אות הסנבניטה[1]) בדמות צלבים ממראה האש, בהם יראו בכל חגי קרשיהם, בהתפלל כל העם בבית הכניסה ובעברו בסך ברחובות עיר. כל בעלי התשובה אשר אחרו מועדם ימצאו כפרה על עונם, אבל חרפתם לא תמחה, כי ירחקו מכל משמרת כבוד הם ובניהם אחריהם, וכל עדי כסף וזהב אף כל לבוש משי וצמר לא ישאו עליהם, כי יהיו תמיד בגדיהם פשוטים ועליהם אות הסנבנימה לחרפת עולם. איש כי יבוא לפני האינקויזיציה להתודות על עונותיו בדבר יהדותו, ונגלה הדבר כי עוד העלים שמץ מהם — והיה דינו כעומד במרדו ובאש ישרף. גם אלה אשר יקדימו לבוא ויתודו על הכל בלבב שלם לא יזכו למחילה בסתר, כי אם בגלוי, לעיני כל, למען ידעו כלם דרכו מאז ומה שמץ דבר נמצא בו עד הגיעו לתשובה.

להקל על האנשים להביא דבתם על המתיהדים, לא דרשו מהם לבוא בעצמם לפני שופטי האינקויזיציה, כי יכלו להמציא דבריהם גם על ידי אחרים. השופטים לא נדרשו להגיד להנאשם

[1]) למעלה צד 228.

בפרץ ולעצור בעד העולות והזבחים אשר אלהים לא צוה. בהיכל המלוכה נתן מקום לסוד המועצה על דבר בקורת האנוסים החשודים, וראש האינקויזיציה היה בו ליושב ראש.

ודון פרדינאנד חשב מזמה לכונן את האינקויזיציה גם בערי ארגוניה ארץ ירשתו, למען תמצא ידו גם לחיל האנוסים יושבי המדינות ההן, חרף החק הקבוע בארגוניה משנות קדם, כי אין שלטון למושל להחרים רכוש כל יליד הארץ, גם כי יגיע עד שמים עונו. וטורקוימדה מנה על סרגוסה והגליל שני שופטים אכזרים ושאפי דמים כלבבו, הגוזרים פדרו ארבועס די אפילה וגספרד יוגלאר. ובפקודת המלך נשבעו כל אצילי ממשלתו ופקידיה שבועת אמונים, לעשות רצון האינקויזיטורים ולעזור על ידם בכל מאמצי כחם, להשמיד ולאבד את האנשים אשר יאשמו במשפט קדשם.

וטורקוימדה, הרוח החיה באופני המכונה הנוראה, מכונה „השמד והאבדון", שם לבו לעשות את כל הארץ למשטח חרמים, ויקהל אליו את כל אנשי מעשהו, השופטים חרשי המשחית, ויערוך לפניהם משפטיו וחקיו אשר יקראם בשם „קונסטיטוציה" (29 אוקט' 1484), אשר כאפס וכאין נחשבו נגדם כל חקי הכמרים מחוקקי האון בימי מלכי הגותים המערבים. אמנם היה דין הסקילה והשרפה קבוע למומרים מתיהדים עוד בימי המלך רצסוינד [1], אבל רעים ונוראים יתר הרבה מזה היו חקי הקונסטיטוציה אשר יסד טורקוימדה בימי פרדינאנד ואיזבלה, בהמלאם תוך ומרמה כאלו יצאו מסוד שדי שאול ושעירי תפתה לחבל נפשות נקיים ולצודם למדחפות. חק אחד נתן ארוכת להושאים, זמן שלשים יום, לבוא לפני השופטים להתודות לפניהם על עון

[1]) למעלה צד 15.

בערי ואלינטיה וטירואל (1485) ורק ביד חזקה ובשפך
דמים לרוב שמה הממשלה מעצור לרוחו. וגם אחרי כן לא אמרו
האנוסים ועצאיהם נואש, ויחשבו מחשבות להדוף את האינקוי-
זיטורים מפניהם. בין המתקשרים מזרע היהודים היו השרים
הגדולים: דון לואיז גונסלוס, היועץ הסתרי בממלכה;
אלפונזו די קבליראה, סגן השר המזכיר; גבריאל
שאנגוס, שר האוצר; פרנסים שאנגוס אחיו, הסוכן על
בית המלך, ופיליפ קלימנטי, ראש יועצי סתרים בממלכה.
עם השרים האלה היתה יד חזקה מאצילי הארץ, ובראשם יואן
קסימנס ובנו לזבי די אוריראה, רוזני אזראנדה, גם
אבירי עם מלמדי מלחמה, כיואן די עבדיה ויואן פרץ
שאנגוס. כמעט נפלו החללים הראשונים מידי האינקויזיציה,
התאמצו השרים ההם לעורר את נבחרי המדינה לקרוא על זה
חמס באזני המלך והאפיפיור. וישלחו ציריהם לחצרות פרדינאנד
וסיקסטוס, לחלות פניהם להסיר מעליהם את הנגע הזה; אמנם
ידעו כי ברומה לא יכבד מהם הדבר, כי שם ישלימו כל חפצם
בעד בצע כסף, אבל מי יודע אם יאות להם המלך! אף אמנם
השיב המלך פניהם ריקם, כי כלתה נפשו להון האנוסים אשר
תמציא לו האינקויזיציה בעשותה אותם כלה כחפצו. אז התעורר
האביר פרץ שאנגוס ויגמר אמר להגות ביד חזקה את האינ-
קויזיטור פדרו ארבועס די אפילה מן המסלה, להפיל בזה
אימתם על עדת חבריו ולאכוף את המלך להנזר מחפצו. זה הרעיון
בעיני שריו ואציליו. ויגל עצתו לרעיו וידידיו ורבים מהם הסכימו
לו, ולמען תכון יד כל חבריהם עמם הטילו על כלם לשאת במשא
ההוצאה הדרושה לחפצם. אחד האצילים, בלאסקו די אלאגון,
אסף את הכסף, ויואן די עבדיה קבל עליו לשכור רוצחי חרש
ולשכור עליהם לבצע פעלם בעתו. והרבה אצילים מזרע היהודים

את כל דברי העדות, כי אם עיקרם בלבד, למען יכבד עליו להכחישם. ואם גם אחרי כן יעמוד בדברו ולא יתודה על עון יהדותו, ונחשב כעומד במריו ומשפטו להשרף באש. אם יש על איש רק חשד בלבד מבלי כל ראיה נכונה כי במתיהדים הוא, ישימו מועקה בעצמו, והיה כי תקצר רוחו בענויו ונתן תודה, ושבו השופטים ובקרוהו בשוב אליו רוחו, ואז אם יקים את דבר תודתו, וגמרו דינו כמשפט, ואם ישוב מדברו והתכחש כבראשונה, ושבו ונתנוהו בידי החובלים לענות נפשו, וכן ישובו יהפכו ידם בו עד הצילם מפיהו דבר אמת. אם יקרא איש למשפט ולא אין לבוא בעתו, אז יחשב כברח בעד פשעו, וכל הונו ורכושו יהיה לחרם.

בהנהגות כאלו בדרך משפט כזה ובאכזריות שופטים כאלה אשר כל מזמותם רק להרשיע, מי זה איפוא מהנאשמים יזכה להוכיח עליו צדקתו? המאסר הקשה והיסורים הנוראים דכאו נפשות האסירים עד העפר, עד אשר קצו בחייהם ויכונו להגיד על נפשם ועל נפשות ידידיהם ואף על נפשות קרוביהם, עצמם ובשרם, ככל אשר דרשו מהם מציקיהם וחובליהם. כן היתה אחרית כל משפט אשר נעשה באחד האנוסים, כי נאחזו אחרים בסבך האינקויזיציה, ומהם שבו נלכדו רבים בשחיתותיה, ומספר קרבנותיה הלך ורב לבלי חק.

בערי ואלינסה וארגוניה רבו המתאוננים על החדשה הנעשתה, כי מעודם לא כבדה עליהם יד הממשלה כבממלכת קשטיליה, ויחר להם מאד על אבדן זכיותיהם בהוסד משפט כזה בשעריהם, והנוצרים החדשים, שהיו להם משמרות כבוד ופקודות גבוהות בממלכה ההיא, עמלו בכל עז להרבות מספר המתאוננים ולהעיר חמתם על האינקויזיציה העתידה לפרוש ידה על כל מחמדיהם ולשלוט בהם ובהונם באין מעצור. העם התקומם בגלוי

המובות להרים קרן הדת הקתולית בהשמידו את „המינים" המתיהדים ועומי ה׳. גם להדומיניקים היה מות האינקויזיטור הראשון לתועלת גדולה — כי הנה נמצא להם אחד קדוש, אשר שת מהודו על משפט הדמים, במסרו נפשו עליו ובנפלו חלל בעדו, ויהי כל ישעם וחפצם להביאהו בסוד הצדיקים הקדושים אשר הערו למות נפשם בימים מקדם בעד אמונתם ודתם. עד מהרה הוציאו קול, כי נגלה אליהם הקדוש הזה ממרומים, ויעירם ויעוררם לקנא קנאת אלהיו ולבער את בוגדיו ולכלותם באש מקרב הארץ — כי עשן העולה מלהבות האש הבוערת בם לריח נחוח הוא לפני האלהים, וכל העוזר על ידם במשפט הקדש לרצון הוא לפניו, ושכרו שמור לו במעוני שחקים.

קשר האנוסים בסרגוסה ומות ארבועס במקום הקדש העביר נפשות למלך במספר רב מאד. אחד הקושרים, וידאל די אנראנזו, הודה על הכל, ועל פיהו נמצאה ביד האינקויזיטורים רשימה שלמה מכל אלה שהשתתפו בדבר הזה, והם עשו בהם נקמה אחת אפים, על המעל אשר מעלו בדת השלשת ועל הרימם יד בשופט הקדוש. כאשר נתפשו ראשי הקושרים בכף, סחבום ס״ב והשלך ברחבות עיר סרגוסה, ואחר כן קצצו ידיהם ויתלום על העץ. רק יואן די עבדיה השבית חרפתו לו בשלחו יד בנפשו בבור כלאו. יותר ממאתים אנוסים נשרפו באש, מספר רב מזה נשפטו למאסר עולם, ובתוכם המון אצילים ושועים ושרים, גם אחד הכהנים אשר כהן בבית הכניסה הראשי בסרגוסה, וגם נשים הרבה נשפטו ונענשו בענש הנורא הזה. ואף אלה אשר נתנו מלון בבתיהם לקושרים הנמלטים, נענשו באבדן כבודם ונאנסו לשבוע בחרפה ולעמוד במחיצת בעלי התשובה על מערכת האוטו-דיפי. נקמת האינקויזיטורים עברה כל גבול ואכזריות רשעתם גברה לבלי חק: אחד הקושרים, גספרד די שאנמו קרוץ,

יושבי סרגוסה, טרגונה, הואיסקה וברבסטרו, נספחו על הקושרים וישיתו ידם עמם.

ויואן די עבדיה מצא לו אנשים גבורי כח: יואן די איספירנדיגו, וידאל די־אוראנזו ועוד ארבעה ממרעיהם אשר נכונו להרים יד בשופט האינקויזיציה. אבל ארבועס ידע להזהר, וישא שריון על בשרו מתחת לבגדיו, וישא כפת ברזל על ראשו מתחת לכובעו, ובזה היה בטוח מפחד רעה. ביום 15 סיפט' 1485 קדמו עיניו אשמורות ובטרם יעיר השחר שם פעמיו אל בית מקדשו לשמוע תפלת הבקר. הוא הולך ופנסו בידו ודי עבדיה ודי איספירנדינו ודי אוראנזו באו אחריו, וברגע אשר כרע על ברכיו להשתחוות לפני אלהיו הכהו די איספירנדינו בחרבו על זרועו, ודי אוראנזו פגע בצוארו ויפצעהו פצע אָנוש, ויפול ארבועס מתבוסס בדמו והאנשים אשר חשו אליו הוציאוהו מבית התפלה כל עוד נפשו בו, ויתהפך בציריו על משכבו שני ימים וימת. והקושרים נמלטו בעוד מועד ויקוו לטוב ויבא רע — כי על הרצח הזה התעוררו כל הנוצרים האדוקים ויריעו בקולם על הנוצרים החדשים ויקראו: „מות ואש למתיהדים, אשר הרגו כהן ואינקויזיטור במקדשנו!". בעברה וזעם התנפלו על כל האנוסים הגרים בתוכם לכלותם כאחד. אבל הארכיבישוף הצעיר, אלפונזו די ארגון, בן פרדינאנד, אשר ילדה לו איזבלה לפני חתונתה, חש על סוסו אל מקום ההרגה ויעצור את העם מנגוף, בהשבעו להם כי שבעתים יקם די ארבועס בשפטים קשים אשר יעשו ברוצחיו ובכל אנשי חברתם.

להמלך פרדינאנד היה המקרה הזה כדבר בעתו, לחזק את האינקויזיציה בארגוניה ארץ ממשלתו, והוא והמלכה יחד הרבו לתת כבוד ויקר לשם ארבועס הנרצח עד כי תמרוהו מעט מאלהים. לזכר קדשו הציבו ציון רם ונשא ועליו נכתבו פעולותיו

„בזמננו זה עלה עשנם (של האנוסים) השמימה בכל מלכיות ספרד ואייה; שלישיתם שרף האש, שלישיתם יברחו הנה והנה להחבא, והנשאר בהם יחיו בפחד גדול ומרך נפלא מפחד לבבם וממראה עיניהם". בעת ההיא כבר היו להאינקוויזיציה אחד עשר בתי דינים אשר עשו את ספרד כמרקחה, ולהבות אשם עלו מכל קצות הארץ והגיעו עד הנוצרים האמתים ותבערנה גם בהם ואין מכבה. קנאת הדת יחד עם השנאה הנוראה לכל אשר ממעי יהודה יצא הן עוררו את טורקוימדה לרדוף באפו גם אלה מזרע האנוסים, אשר איש לא יכל לחשדם על דבר אמונתם לדת השלטת — כי צרה עינו בעמדתם הגבוהה במשמרות הממשלה והאמונה. כן לטש עינו לשני בישופים מזרע היהודים, די אבילה ודי אראנדה, ויעורר עליהם שוט ושמו; למען יוכל להורידם משאתם אם לא תמצא ידו להעלותם על המוקד. יואן אריאס די אבילה, בישוף שגוביה, היה בן איש יהודי ושמו דיגו אריאס די אבילה, אשר המיר דתו בהשפך על עמו כום החמה מיד הצורר ויסנטו פירר [1]), והמלך יואן השני שמהו לשר ומפקח על השבונות הממלכה, ודון אינריקו הרביעי הרימהו למעלת אצילים אף חלק לו כבוד הגרנדים, „הם ראשי השועים בספרד. בנו הבכור, דון פדרו, הגיע עד מעלת רוזנים ויקרא שמו בספרד: דון פדרו דון די פוּנגזרהםרו, וישא לו אשה ממשפחת שועים מיוחסה ועתיקה לדורותיה. ויואן בנו הצעיר התקדש לכהונה ויעל במעלותיה עד כי היה לבישוף בשגוביה, ושם הראה קנאתו ברדפו את היהודים הנאשמים בעלילת דם בעיר הםצער שפולבידה [2]). ופדרו די אראנדה, בישוף קאלהורה, גם הוא היה בן איש יהודי ושמו גונסלו אלונזו, אשר גם הוא

[1]) למעלה צד 183. [2]) למעלה צד 209.

נמלט מעבר לגבול ויבוא עד טולוזה וימת שם, והאינקויזיציה העלתה תמונתו על המוקד ותשיתהו לחרפה ולתועבה במשפט.
וכל זה לא שוה לה, ותאסור את כנו, ותשם אשם נפשו כי היה עוזר לאביו בהמלטו מפניה, ותחזק משפטו לנוע אל עיר טולוזה ולבוא לפני הדומיניקים היושבים שם, להראות להם גזר דינו ולחלות פניהם להוציא עצמות אביו מקברו, לשטחן על הבמה לעיני השמש ולשרפן לעיניו! ואימה חשכה נפלה על הבן הרך עד כי נקל בעיניו לעשות כדברה, ובשובו מדרכו הביא אתו תעודה כתובה ומקוימה בידי הדומיניקים השלוחים, כי על פי הבן חללה גופת האב, בהעשות בה ככל אשר נגזר עליה.

נם יושבי ערי לירידה וברצלונה אשר בספרד הדרומית התקוממו על האינקויזיציה, וימאנו לתת לה מקום בחומותיהם; אבל הכל היה ללא הועיל — כי קשי המלך וקנאת טורקימדה ועמו שנבו מהם והאפיפיור ענה על הכל אמן ואמן. במות המערכה הוקמו בראש מרומים ברוב ערי הממלכה ומספר הקרבנות והעולות הלך ורב. ביום 12 פיבר׳ 1486 הוחג בטולידה חג אוטודיפי במשפט אשר נעשה לשבע מאות וחמישים איש כאחד; ביום 2 אפריל בשנה ההיא — לתשע מאות איש וביום 7 מאי — לשבע מאות וחמישים. ביום 16 אוגוסט נשרפו חמשה ועשרים אנוסים, ולמחרת היום ההוא — שנים אנשים מכהניהם וביום 10 דיצ׳ נעשה משפט לתשע מאות וחמישים איש מבעלי התשובה, אשר נגזר עליהם לשאת חרפתם וקלונם ויכו בשוטים על מערכת התפת לעיני כל. בשנה השנית נקדשה האינקויזיציה גם בברצלונה ועל האי מיורקה; שם בלבד נשרפו מאתים איש מאנוסי ישראל. על העת ההיא קונן אחד מחכמי ישראל מבני הדור ההוא [1]:

[1] ר׳ י׳ עראמה בספרו עקידת יצחק כוף סי׳ צ״ח.

פרק שמיני.

יחס היהודים לאחיהם האנוסים. מפעלות דון יהודה אבן ורגה. דרישת טורקימדה מרבני ישראל לגלות סוד המתיהדים. השתמטות הרבנים. בריחת דון יהודה. ר' אברהם סיניור. דון יצחק אברבנאל. דון גדליה ודון יוסף אבן יחיא. גדולת האברבנאל בחצר אלפונזו מלך פורטוגאל. פדיון שבוים. ידידתו במות אלפונזו ובמלוך יואנו השני. בריחתו. בניו: דון יהודה, דון יוסף ודון שמואל. עליתו בחצר פרדינאנד האיזבלה. עלילות ברשע.

בין כה וכה וטורקוימדה ואנשי חברתו בצרו עמדתם בארץ וביד רמה עשו מעשיהם מדעתם, ולא שמעו עוד לקול האפיפיור. אף לא חשו עוד למלא אחרי רצון המלך והמלכה. כן עוררו משפטם הקשה על השר הגדול דון אלפונזו די קבליריאה (1488), סגן השר המזכיר בממלכת ארגוניה, וישימו אשם נפשו כי גם הוא היה בקושרים על האינקויזיטור ארבועס צדיקם וקדושם. הוא היה דור שלישי לאבותיו האנוסים, ואם אמו נשרפה על פי האינ-קויזיציה, בהגלות עונה כי התיהדה בסתר חדריה. גם אשתו נאשמה בעון הזה, ויצא משפטה לקבל עלבונה בעמדה בלבוש הסנבניטה בין הנענשים בגלוי בחג האוטודיפי. וכל זה לא שוה לשופטי הרשע ויועדו למשפטם גם את אישה השר הגדול, למרות רוח המלך אוהבו ומגנו. אך הוא ערך בקשתו להאפיפיור ויתאונן על רודפיו ומאשמיו, כי על פי המשרה אשר על שכמו אין להם המשפט לדין דינו, ובהיותו עשיר גדול ורב אחדות נמצא להאפיפיור די כפר

בקש לו רוח והצלה משוט ההוא אשר עבר על דינו די.אבילה ויתמלט כמהו אל חיק הדת השלטת, ויהי בה לאב ולכהן. שני בניו הגיעו למעלת הבישופיה, הבכור פדרו היה לבישוף בקאלהורה והצעיר לבישוף במונריאל אשר בסיציליה. הראשון היה גם ליושב ראש בסוד הממלכה בקשטיליה.

על שני אלה הכהנים הגדולים בא טורקוימדה בתאנה, ויתעולל בראשונה על אבותיהם כי התיהדו ומתו בלי תשובה וכפרה על עונם הגדול מנשוא, ועל כן דרש להוציא עצמותיהם מקבריהם ולשרפן באש, לקחת נחלת ירושתם מבניהם, כי חרם היא, ולהעביר גם אותם ממשרותיהם, כמשפט לצאצאי „המינים המתיהדים". האפיפיור סיקסטוס הרביעי מאן להביא חרפה כזאת על הכהנים הגדולים — כי בזה יחלל גם כבוד הדת וקדושתה, ויזכור לטורקוימדה את התקנה העתיקה, כי כהנים גדולים הנאשמים בעון מינות אינם נזקקים למשפט כי אם לבית דין מיוחד אשר יקים להם האפיפיור בהיכל קדשו. ועל זאת דרש ממנו לאסוף את כל הכתבים הערוכים במשפט הזה ולהמציאם אליו. הענין הזה מצא סיקסטוס דרוש לחפצו, במצאו יד להתערב בעסקי ממלכת קשטיליה — כי מזה היה לו תמיד מוצא לכסף — וימלא יד מלאכו אנטוניו פלוריציני לנסוע שמה ולבקר דבר המשפט. המלאך בא והבקרת נמשכה לעידן עידנים עד מות סיקסטוס ועד עלות אלכסנדר הששי לכסא אחריו, ואז נגמר דין הנאשמים על פי הפשרה אשר עשה האפיפיור לצאת ידי כלם. יואן די אבילה בא לרומה ויצא צדיק בדינו ויעל עוד מעלה וימת מות צדיקים ויקבר בכבוד גדול, ופדרו די אראנדה, אשר בא גם הוא לרומה להצדיק נפשו, הורד מכהונתו ויובא אל בית הכלא במבצר ס"ט אנגילה אשר על יד ארמון הותיקן ויהי עצור שם עד יום מותו.

איזבלה ליסד את האינקויזיציה בספרד ארצם, היתה ראשית מחשבתם להרחיק את היהודים מעל הנוצרים החדשים ולבלתי תת אותם לקרבה איש אל רעהו. לדבר הזה נגמר אמר באספת הנבחרים בטולידה, לקים את הגזרה הנושנה ולהגביל מושב היהודים ברחובות מיוחדות. אמנם שקדו על זה בכל עיר ויקבעו ליהודים מעונותיהם בקצה העדים. הרחק מכל הנוצרים העתיקים והחדשים; ובכל זאת לא הצליחו להפריד בין הדבקים ועטלם נשאר מעל. אהבת היהודים והאנוסים גבהה על כל מועצות אויביהם, אך השכילו להזהר ולעשות במחשך מעשיהם; וכאשר גדלה הסכנת בהגלות סודם, כן גדלה תשוקתם להועד יחדו במסתרים, על אף הכהנים ועוזריהם האורבים להם, ולחזק לבותם ולעודד רוחם באמונת אלהי אמן. וטורקוימדה הזועם חשף זרוע עזו לנתק חבלי האהבה הזאת, וכאשר פקד על האנוסים לבוא לעת המועדה להתודות על עונם, נתן צו גם לרבני טולידה הבירה, להשבע שבועת אלהים, כי יגלו לפניו את שמות כל האנוסים הידועים להם כי שומרים הם דת היהודים לעשותה. גם דרש מהם כי יקראו חרם על כל איש יהודי אשר ימאן להלשינם אל האינ-קויזיציה לעשות בהם שפטים, ויפל עליהם אימתו כי יענשם קשה אם לא ישבעו לו בשם ה׳ כחפצו ופקודתו (1485 = רמ״ה).

נוראה ואיומה היתה פקודה כזאת לרבני ישראל: לשית ידם עם צורריהם ולהסגיר אליהם את אחיהם עצמם ובשרם לשפטם בלהבות אש! הרבנים השתמטו מפניו אחד אחד, גם ר׳ יהודה אבן ורגא עזב את שביליה עיר מולדתו ויברח בהחבא ארצה פורטוגאל ויבוא ללישאבון הבירה; אבל גם שם השיגתהו יד האינקויזיציה, והוא עמד בנסיון וימת ביסוריו הקשים וסוד אחיו לא גלה. ושופטי האינקויזיציה בושו מתבשם, כי הופרה עצת רשעתם לעשות את

לצדקתו במשפט וגם המלך היה לו לנחסה עז, ורבות עמלו שני מליציו הגדולים האלה עד אשר נעתרו להם האינקויזיטורים לשאת פניו גם המה, וישיבו דבריהם אחור ויכירוהו לצדיק תמים הנאמן עם דתם ואמונתם. שתי בנותיו נשאו לראשי אצילי הארץ ולאחרונה התחתן אחד מבניו את נכדת המלך פרדינאנד, שארת בשר להקיסר קארלוס החמישי, ושתי משפחות די אבילה ופונגורוסטרו נחשבות בראש כל משפחות האצילים והשועים אשר בארץ ספרד עד היום הזה.

האינקויזיציה הקשה אשר דכאה בחמתה את הנוצרים החדשים, שלחה ידה גם ביהודים להמם ולאבדם. כי אמנם היה הקשר אמיץ בין האנוסים והיהודים ושום שוטף כי עבר על אלה, היו גם אחיהם לו למרמס. רחמי היהודים נכמרו מאד על האמללים מבני עמם אשר נקרעו מעליהם בחזקת היד, ותהיינה זרועותיהם פשוטות לקבל שבים, וילמדו תורתם ומצותיהם לצאצאי האנוסים, ויועדו בסתרי חדריהם להתפלל יחדו אל אלהי ישראל, ויתנו להם ספרי אמונה ודת ויודיעום ימי המועדים והצומות וימציאו להם לחם עוני לחג הפסח ובשר כשר לכל ימי השנה, וימלו את בניהם הילודים להם ויכניסום בברית אברהם אביהם. ביותר נראה פעלם זה בעיר שביליה ובכל מדינת אנדלוזיה, ששם רבו האנוסים מימי הצוררים פרננדו מרטיני [1]) ופראי ויסינטו פירר [2]) ורבים מהם שבו ושחרו אל ותהו אחרי ה' אלהי אבותם בכל לבבם ונפשם. בין היהודים אשר נמצאו להם בהדרשם וימלאו משאלותם בכל אשר מצאה ידם הכי נודע שם הר"ר יהודה אבן ורגה בשביליה, כי היה מקובל ותוכן ונכבד מאד בעיני נציב אנדלוזיה, ועל כן כאשר עלה על לב המלך פרדינאנד והמלכה

1) למעלה צד 160. 2) למעלה צד 193.

הזה כי יהיה מבטחם ומשגבם לעתות בצרה. גדולת האברבנאל בממשלת הארץ, עז לבבו, עצמת אהבתו לעמו וחכמתו ותבונתו הרבה הם יחדו שעשעו נפשם כי בימיו יושעו, והיה הוא להם כהנגיד ר׳ שמואל נגרילה לאבותיהם בשנות קדם.

דון יצחק בן יהודה אברבנאל (נולד בליסאבון ה"א קצ"ז, מת בויניציאה רס"ט) הוא האחרון לגדולי שרי ישראל בספרד, אשר מימי הר"ר חסדאי אבן שפרוט והלאה היו מעוז ישועות לעמם בכבוד שמם ובמשרה אשר על שכמם. הוא היה „חטר מגזע ישי ונצר משרש משפחת בית דוד אשר באה לספרד מגלות הבית הראשון" [1]) — וכל יודעי נפשו ותבונתו העידוהו כי כשמו כן תהלתו. אבי אביו, השר דון שמואל אברבנאל [2]), אשר בשנת הפקודה ליהודי ספרד בשנת קנ"א נאנס להמיר דתו [3]), ולבעבור יוכל לשוב אל דת אבותיו יצא עם משפחתו מספרד ויעתק משכנו לליסאבון בירת פורטוגאל — היה נדיב בעמו, „אוהב חכמים ומקרבם ומטיב להם ומגן וצנה לשאר אחיו". ר׳ יהודה אביו היה שר האוצר לאחד מבני המלוכה בפורטוגאל, ואציליה וסגניה היו מבאי בית אביו, ובכל אלה לא גבה לבו ולא רמו עיניו, ותהי התורה משוש דרכו והלמודים מבחר הגיוניו. הוא לקח תורה מפי „הרב הגדול דליסבונה", ר׳ יוסף בן אברהם ן׳ חיון, ויקרא בשום לב את כל ספרי הפילוסופים שנודעו בימיו. רוחו לא הלך בגדולות ובהקירתו לא שם נתיבה לרעיונות חדשים, אך בבינתו הישרה, זך לקחו ובטוב טעמו ודעתו שם את הרעות אשר שאב מהחכמים שקדמוהו בסגנון צח ונעים. ראשית בכורי הגיוניו כתב על ספר „עטרת זקנים" ונלוה עליו ספר „צורת היסודות", ובהם השקפות מחקריות על העולם והטבע והשגחת

---

[1]) הרד"א בפי׳ זכריה י"ב ו׳. [2]) למעלה צד 136. [3]) למעלה צד 161.

היהודים למלשינים על אחיהם, ולמרות רוחם עוד הוסיפו היהודים לקרב את האנוסים באהבה רבה — ותבער כאש חמתם וידברו על לב המלך והמלכה השכם ודבר עדי נאותו להם לגרש את היהודים מכל ערי מדינת אנדלוזיה וגם מעיר שיביליה הגדולה (1485=רמ״ה).

נקל היה ליהודי קשטיליה וארגוניה להבין מראשית אחרית, כי גם עדיהם תאתה הרעה וימי שבתם שם. לא לאורך שנים ימשכו. אבל אהבתם הרבה לארץ מולדתם זו חברה אותם אליה בעבותות לא ינתקו, ועל כן כבד עליהם לנוע כל עוד לא יגרשום ממנה ביד חזקה. ואף גם זאת: כאשר הסיעום מתוך הערים אל הרחובות אשר קבעו לשבתם היו המלך והמלכה להם למגן ולא נתנו לעם הארץ לשלוח ידו בם. גם בשנאתם ליהודים לא נמנעו פרדינאנד ואיזבלה לבחור להם מקרבם חוכרים ושרי מסים אשר יפקחו על הכנסותיהם. הר״ר אברהם סיניור (הזקן, ויש אומרים כי הוא דון אברהם בנבנשתי השני[4]) היה להם לראש גובי המס, ומשרה כזאת היתה לעוד אחד מהיהודים ושמו בן ארויו במדינה אשר תושביה היו צוררי ישראל מעודם, זו מדינת ביסקאיה. גם לזאת התנחמו יהודי ספרד בלבם, בדעתם כי נחוצים המה להנוצרים שכניהם בכל פנות שיפנו. בחלותם בקשו תמיד תרופה מרופאי ישראל מבלי האמין ברופאיהם המה, ובכל דבר משפט השליכו אנשי העם יהבם על יודעי דת ודין מקרב היהודים, ואף את אגרות כהניהם וכמריהם מסרו בידיהם לקראן לפניהם. נוסף על כל אלה עלה שר יהודי לגדולה בעצם העת ההיא אשר הצר הצורר טורקימדה נעשה ראש אל האינקויזיציה — הוא השר הנודע דון יצחק אברבנאל; — ובדעתם חין ערכו וכבודו הרב בעיני המלך והמלכה, מצאו תנחומות להם על כל עלילות הדומיניקים אויביהם בנפש, בשימם תקותם באחיהם השר

[4]) למעלה צד 206.

עם הבגדים היפה, הוא בית הראש (Capuze — כארח הפורטוגיזים בימים ההם —) התלוי מאחרי הערף לכבוד ולתפארת, וברכבם על סוסיהם ופרדיהם המכוסים רקמה ועדוים זהב וכסף ואבני חן. רוב חוכרי הכנסות הממשלה (Rendeiros) היו יהודים. גם נשיאי הדת השלטת החכירו את מכסי בתי הכניסות לעשירי ישראל, ועל זאת התאוננו נבחרי עיר ליסאבון באספותיהם. חקי הקהלות, הנהוגות על ידי הרב הראשי ושבעה רבני המדינות, נשארו בתקפם גם בימי המלך אלפונזו אף נתקבלו בספר חקי הממשלה. בין החקים ההם נמצאה גם הזכות הזאת: כי היהודים אינם נזקקים לכתוב שטרותיהם בלשון הארץ, כמלפנים [1], כי דין אחד להם גם בהיותם כתובים עברית.

דון יצחק אברבנאל לא היה היהודי האחד בהיכל המלך אלפונזו, כי גם לאחרים מבני עמו היו מהלכים בין השרים העומדים לפניו, כשני האחים לבית אבן־יחיא נינרו, בני דון דוד נינרו [2], אשר צוה לשלשה (או לארבעה) בניו לפני מותו, לבל ישקיעו את הונם בבתים וקרקעות, כי קרובה העת אשר יהודי פורטוגאל יצא בגולה [3]. הרב החכם דון גדליה אבן יחיא (נולד קצ"ו, מת רמ"ז) היה רופא והוכן בחצר המלך אלפונזו, ובמות המלך עזב את הארץ וימת בקונסטנטינופול. גדול ממנו בחסד המלך היה אחיו הצעיר ממנו, דון יוסף אבן יחיא הנשיא (נולד קפ"ד, מת בפירארה רנ"ח), השר והיועץ למלך אלפונזו, אשר אהבהו מ״ד ויקראהו בשם „היהודי החכם" ויתוכח עמו בעיני האמונות, ודון יוסף ענהו בלב אמיץ על כל שאלותיו והוכחותיו. על העונות שמצא המלך ביהודים ענה פעם אחת בחכמתו: „מה נאמר והנה נדמינו לעכברים, שאחד יאכל

[1]) למעלה צד 148. [2]) שם. [3]) שלשלת הקבלה.

הבורא בכלל ובפרט, על השארת הנפש ויעוד היהדות ועוד הרבה חקירות כאלו. אבל בעיקר גדל כחו בחכמה המדינית והנהגתה, ובה משך עליו עיני אלפונזו החמישי מלך פורטוגאל, שהיה מושל חכם ונבון ורב חסד ואמת, ויקראהו לעמוד לפניו ויתן משמרת האוצר בידו וישימהו לאיש סודו ועצתו. באמן אמונתו ויראתו את האלהים, בענות לבו הרחוק מכל רהב וגאון, בחכמתו הנפלאה וברוחו העדינה ועצתו הנאמנה לכל שואליה ודורשיה קנה לו לב השרים הנוצרים, ומרבי המלוכה ועד כל אצילי המדינה בקשו קרבתו ויתנו כבוד והדר לשמו. ומכלם הכי רבה אהבתו ואמונתו לשלשת האחים, הנסיכים האדירים לבית ברגנצה, שארי משפחת המלוכה, והם פרנאנדו דוכס ברגנצה, שהיה מושל כביר ורב חסד וממשלתו השתרעה על יותר מחמישים ערים ועירות וארמונות ומבצרים, ועבדיו רבו עד כי היה מהם מספר חילו עשרת אלפים איש רגלי ושלשת אלפים רוכבים, ולו שני אחים נכבדים כמהו: המרקיז די מונטימר, שהיה שר חיל הממלכה בפורטוגאל, והרוזן די פארו. דון יצחק היה אוהב ורע גם להחכם המלומד, האוהב ישראל, יואנו שיזירה, הנכבד מאד בחצר המלך. כן גדל כבוד השר היהודי הזה בחסד מלכו ובאהבת שריו ואציליו, וחכמיו אשר כרעים וכאחים התהלכו עמו, כי היה להם דברו כדבר האורים „וידמו למו עצתו".

טובים היו ימי המלך אלפונזו גם לכל היהודים יושבי הארץ ההיא. אמנם בספר החוקים לארץ פורטוגאל, אשר נכתב בימיו, נאספו גם הגזרות אשר נקדשו בכנסיה הקתולית להצר צעדי היהודים; אבל להמלך לא היה כל חלק במעשה הזה. הגזרות נאספו בעודנו נער, וכאשר מלאו ימיו לא נתן להזכירן ולהעלותן על לב. בימיו לא נשאו היהודים כל חרפה ולא נמצא אות קלון על בגדיהם, אך התנשאו בגאה וגאון, בלבשם את המעיל הארוך

ויכם מערומיהם ויספיק להם כל צרכיהם, עד אשר למדו לשון העם וימצאו מחיתם בארץ שבותם.

והמלך שלח מלאכיו רומאה אל האפיפיור סיקסטוס הרביעי, לברכהו בעלותו לשבת על כסא קדשו ולבשרהו כי גברה ידו על הערבים באפריקה. בראש הצירים ההם נמצא השר לופו די אלמידה והחכם יואנו די שיזירה. אז ידע האברבנאל מודעו, ויעתר לרעהו די שיזירה, עד כי הבטיח לו לקחת דברים עם האפיפיור לטובת היהודים. גם שחר במכתב את פני אוהבו, השר היהודי ר׳ יחיאל מפיזה, ומנחה שלח לפניו, ספרו: „עטרת זקנים״, ורעיתו שלחה לאשת ר׳ יחיאל שפחה ערבית מקנת כספה, וכל זה עשה לעורר את קצין עמו, לקבל את המלאכים ברוב כבוד והדר, ולהגיד להם, מה נעמה ליהודי איטליה הבשורה הטובה, כי לב המלך אלפונזו טוב ליהודים יושבי ארצו. כן התאמץ האברבנאל לפעול ולעשות ככל אשר היה לאל ידו, לטובת אחיו, בני עמו ואמונתו.

בעצם ימי אשרו וגדולתו נהפך הזמן במסבותיו ויבוא רע. המלך אלפונזו מת ודון יואנו השני ישב לכסא אחריו (1481—1495; רמ״א—רנ״ה). ודון יואנו היה איש קשה ואביר לב ומלא מרמת ערומים, ותהי ראשית מעשהו לנער מעליו את השרים השועים אשר משלו בארץ על יד אביו, למען תהיה כל הממשלה בידו בלבד, אפס זולתו. וילטוש עיניו לפרנאנדו דוכס ברגנצה, אשר בהיותו גם הוא ממשפחת המלוכה גדל כחו בארצו ויהי נכבד ואהוב ממנו בקרב בני עמו, ויגמר בלבו להשמיד אותו ואת אחיו ולכלותם מעל פני האדמה. ויאסור את פרנאנדו בשבתו לבטח עמו, ויתעולל עליו כי שת ידו בסתר את מלך ספרד להורידהו מכסאו ולהעבירהו מנחלתו, ויחרוץ עליו משפט מות ואת כל אחוזתו לקח לו. ואחי הדוכס המומת נסו מפניו מנוסת חרב.

הבינה וכלם ישאו אשמתו". כן נודעה גם תשובתו כי גלות היהודים הוא הבנומת מגרעותיהם עד כי „מום קטן כגרגיר חרדל יתראה בכמות כדור השמש". אך על שאלת המלך, מדוע יפזזו היהודים בכספם על מלבושיהם ועדיי נשיהם, אשר בזה ישאו עליהם חמת העמים, באמרם כי מאשר להם עשו את כל העשר הזה — על השאלה הזאת לא מצא מענה והמלך קדמהו לאמר, כי יודע הוא שכל תוכחת דברים על עונם זה לבלי הועיל „ורק המות או השלל ישיבם דבר"... ואז יבכו וינהמו באחריתם [1].

דון יוסף היה נדיב בעמו ומכבד ספרות ישראל מהונו, הוא הוציא רב כסף מאוצרו וימלא בו ידי הסופרים להעתיק לו ספרי חכמי ישראל אנשי השם.

בהיות ר' יצחק אברבנאל נושא חן וחסד לפני מלכו, היה לבני עמו למעוז ומחסה, וחמלתו הרבה על כל אבד וקשה יום גברה על אחיו בצר להם. ויהי כאשר כבש המלך אלפונזו את ערי טאנגיר וארזילה אשר במארוקו, ויביאו אנשי חילו אתם שלל אדם רב. והנה נמצאו בין אלפי שבויי הערבים כמאתים וחמשים נפש מבני ישראל, אנשים ונשים וטף, אשר נמכרו גם המה לעבדי עולם. ובהודע הדבר לאברבנאל, התעורר באהבתו וחמלתו וירם נדבה גדולה מהונו ויעורר את כל אחיו לעשות כמהו ולחוש לרוחתם לישועתם. ועל פיהו נוסדו שנים עשר איש מראשי הקהלה בליסאבון לאסוף כסף לפדיון נפשם. והוא עם אחד מרעיו נסע עבר בכל הארץ, גם קרא לעזרה אל עשירי ישראל באיטליה, בערכו אמריו להראש וראשון שבהם, הר"ר יחיאל מפיזה, עד כי מצאה ידו לכל ההון הרב אשר נדרש לכפר פדיון השבוים, ויגאלם ויוציאם מעבדות לחרות, ויאספם אל ביתו וינהלם בלחם,

[1] שבט יהודה ס"ה.

ה׳ „כדברי האומר: חסורי מחסרא והכי קתני" [1]) . ואז החל לכתוב את ביאוריו לספרי הקדש, ויכל פירושו לספר יהושע במשך ט״ז יום (מן י׳ מרחשון עד כ״ו בו), לספר שופטים — בכ״ה יום (מר״ח כסליו ועד כ״ה בו) ולשמואל א׳ וב׳ בשלשה חדשים וי״ג יום (מר״ח טבת ועד י״ג אדר שני) . פירושי האברבנאל יקרים ונעלים בערכם, כי מלבד אשר נכתבו בטהרת הלשון ובדקדוק והגיון בפשט המקרא, הנה יצאו מעטו של חכם מדיני החוקר לכל תכלית בסדרי החיים ובדרכי הישוב והליכות הממשלה בימי השופטים והנביאים והמלכים אשר מלכו בישראל בביאוריו לא מנע לשאוב גם ממקורות זרים, ויזכור בשם גם את המבארים הנוצרים, בבחרו את הטוב והיפה אשר מצא בדברי הירונימוס וטומאש די עקינה ולא נמנע מהביא גם דברי אח נפשע כשלמה פולוש, בישוף די שאנטה מריה [2]), ולא מנע מכבוד גם את ניקולי די לירה, אשר רבות צרר את ישראל בהיותו לאפיפיור בשם בנדיקטוס הי״ג [3]) ויכנהו בשם „המפרש הגדול". לעמת זאת התעבר במפרשים היהודים השולחים רסן מעל פניהם להקטין ערך הנסים, ובקנאתו לאמונתו לא נשא אף פני הרש״ט בן פלקירא, ר״ש סרסא, הרלב״ג, הכספי והנרבוני.

כמעט שהחל לכתוב פרושו על ספר מלכים והנה נקרא אל היכל פרדינאנד ואיזבלה מלכי ספרד, אשר נתנו את אוצר ממלכתם בידו, בבטחם בחכמתו הנודעה. אף אמנם לא בושו ממבטחם, כי נהלהו בתבונות כפיו משך שמונה שנים (מארט 1484 — מארט 1492), ויהי גם להם לעזרה לא מעט בעצותיו הטובות בעניני המלוכה. במשך העת ההיא עשה לו הון ועשר ונכסים, וינחל כבוד ותהלה מהמלך והמלכה ומכל גדולי השרים ורבי

---

1) דבריו בתשובותיו להר״ר שאול כהן מקנדיא.
2) למעלה צד 164. 3) למעלה צד 183.

ואויבי האברבנאל ומקנאיו הסיתו את המלך גם בו: כי בהיותו מאוהבי בית ברגנצה היה גם הוא בעצה אחת עם הקושרים, ויצוהו דון יואנו לבוא לפניו, ודון יצחק שמר פי מלך וילך אליו לתומו. אך בהיותו בדרך הגד לו בלאט, כי המלך חורש עליו רעה להצמיתו, ויברח וימלט על נפשו. והמלך שלח אחריו רודפים לתפשהו, אך הם לא השיגוהו עוד, וכן עבר את הגבול בשלום ויבוא ארצה קשטיליה, ומשם ערך אמריו לדון יואנו להוכיח עליו צדקתו, גם נתן עדותו אמונה כי דוכס ברגנצה גם הוא נקי אבד. אבל המלך לא האמין עוד לדבריו, ויבז את כל רכושו ואוצרותיו ואת נכסיו החרים לאוצר המלוכה. וגם את בנו דון יהודה לא נקה, ויחרם גם את רכושו אשר היה לו, כי כבר היה דון יהודה בעת ההיא רופא חכם ושמו גדל בארץ. אך את אשת דון יצחק ובניו נתן לצאת מארצו, ללכת אל ראש ביהם.

ודון יצחק בא לטולידה (רמ"ד), מושב אבותיו מלפנים, אחרי בוא אליו אשתו ושני בניו, דון יהודה ודון יוסף, שגם הוא היה רופא חכם ומשכיל לעשות. אך בנו השלישי, דון שמואל, נשאר עוד זמן מעט בפורטוגאל. בבוא דון יצחק לטולידה ותהם כל העיר לקראתו, כי שמו הגדול הלך לפניו וכל חכמי הקהלה וגדוליה קבלוהו באהבה וכבוד גדול, ותלמידים הרבה נהרו אליו לשמוע תורתו וחכמתו. הר"ר יצחק אבוהב[1] היה לו לאב ואח כאחד, והר"ר אברהם סיניור[2] קבלהו אחר כן לשותף בחכירת מסי הממשלה. אז נחם דון יצחק על עזבו זה כמה את עיונו בתורה, ברדפו אחרי העשר והכבוד, בהיותו תמיד עסוק בעבודתו ופקודת משמרתו „בחצרות המלכים ושרותיהם", ורק באבוד עשרו בענין רע, בחסור ממונו, שב לדרוש מעל ספר

[1]) למעלה צד 201. [2]) למעלה צד 142.

פרק תשיעי.

ממלכת גרנאדה. ר' יצחק המון. משפחת גבישון. ר' סעדיה אבן דנאן. כבישת מלאגה. פדיון שבוים. כבישת גרנאדה. גזרת הגירוש מקשטיליה. השתדלות האברבנאל. נצחון טורקימדה. רבני הקהלות. השתתפות העשירים. עזרת האנוסים. הפרידה הקשה. היציאה.

עד כה ועד כה קרבה אחרית המלחמה הנוראה בתוצאותיה להערבים והיהודים גם יחד, היא מלחמת גרנאדה, אשר ארכה עשר שנים (1381—1491), ואשר נאנסו היהודים לאצול לה מהונם, כי הושם עליהם מס כבד לכלכם המלחמה, מס „הזרים" (Alfarda), ובכן נדרשו להועיל להותם ולתמוך בידם את הזרוע הנטויה לפזר עצמיהם לפי שאול. בממלכת גרנאדה היו בעת ההיא יהודים לא מעט, ומספרם הלך וגדל בנוס אליהם אנוסי אחיהם להציל נפשם מיד להבה. אמנם גם שם לא הונח לישראל בעת ההיא, כי קנאת הספרדים מצאה לה קן גם בלבות הערבים, אבל שם למצער לא הציקום על דבר דתם ולא ערכו עצי מערכה לשרפם חיים. הר"ר יצחק המון היה רופא לאחד המלכים האחרונים בגרנאדה, וכבודו היה גדול מאד בעיני העם, עד כי בפרוץ פעם אחת מרון ברחובות העיר ותהי יד ההמון איש ברעהו, והתושבים אשר חשו אל מקום המהומה העתירו אל הנלהמים וישביעום בחיי מחמד נביאם לחדול מריב, ולא שמעו להם, אז השביעום בחיי רופא-המלך, אשר הלך וקרב בעת ההיא אליהם — וכרגע נפרדו בעלי הריב ולא יספו עוד להלחם! ויהי כראות קנאי הערבים כי

הממלכה. נקל להבין מה רבה התועלת אשר נמצאה בו, אם המלך והמלכה, הארוקים בדתם, מצאו את לבבם להסב עיניהם מגזרות הכנסיה הקתולית ומתקנות האספות הרבות, ועל אף כהנם הקנאי טומאש טורקוימדה צורר היהודים, נתנו את כל טוב הארץ בידי השר היהודי הזה. נקל גם להבין מה גדלו עלילותיו אל לבני עמו, בהתאמצו להגן עליהם מפני שואפיהם סלה — כי אמנם לא חדלו צורריהם הדומיניקים להתעולל עליהם עלילות ברשע, פעם ברו עליהם עון אשמה כי חללו כבוד הצלב באחד המקומות במדינה, ופעם הוציאו קול כי שודו בעיר גוארדיה ילד נוצרי ויצלבוהו וימיתוהו, וכי גם בואלינסיה התכוננו לעשות כזאת, אך עצתם הופרה בעוד מועד (רמ"ח — ר"נ). בעלילות כאלו יש לשער כי היתה בזה יד האברבנאל להצילם מפחד רעה, ואל נכון היה הוא עליהם סתרה גם בחרות בהם אף האינקויזיציה על זכרם ברית אחים לאחיהם האנוסים. אבל השד והשבר אשר באו עליהם באחריתם השכיחום את כל הטוב והחסד אשר עשה להם אחיהם השר בהיות לאל ידו, ובמהומת האלהים אשר היתה בם נבוכו גם יחד, ולא הספיקו לכתוב את מעשיו הגדולים וזכרון בספר.

להרמב"ם. במקצוע זה נמצאה ממנו „שאלה על דבר האנוסים", על פי מעשה שהיה: כי אחד מצאצאי האנוסים משנת קנ"א ברח מקשטיליה לעיר מלאגה אשר באנדלוזיה, בעודה תחת יד אחד המושלים הערבים. שם שב לדת אבותיו וישא לו אשה עברית וימת בלא בנים, וכאשר היו לו אחים שנשארו בדת הנוצריה, נשאלה שאלה: אם נחשבים האחים כישראל שחטא והאלמנה זקוקה ליבום, אז נחשבים לגרים גמורים ואחיהם גר צדק היה ולפי זה היא מותרת לכל אדם. ויען שנמצא קנאי אחד מקרב הרבנים שאחז בדעה האחרונה, יצא ר' סעדיה לערער עליו ולהוכיח על פי דין תורה כי גם האנוסים וצאצאיהם נחשבים כיהודים לכל דבר.

אולם לא כביר היתה מלאגה, עיר החוף, מקום מפלט להאנוסים האמללים, החפצים לשוב אל אלהיהם באין מעצור. בפשע המושלים הערבים ובקנאתם איש מרעהו נמסרה העיר להנוצרים, ופרדינאנד ואיזבלה באו שעריה ביד רמה (18 אוגוסט 1487). כל יושביה נכבשו לעבדי עולם, בתוכם היו גם ארבע מאות וחמשים יהודים. אבל מדת הרחמים, המסֻגלה לעם ישראל מאז מעולם, נמתחה גם על האובדים האלה. ראש חוכרי המס, ר' אברהם סיניור (ואל נכון נכונה עמו גם יד האברבנאל שותפו) יצא בראש בני עמו לאסוף נדבות לפדיון אחיהם השבוים. הצעיר ר' שלמה אבן וירגא (בן הר"ר יהודה אבן וירגא), אשר כתב אחרי כן תלאות עמו וזכרון בספר „שבט יהודה", נסע עבר בקהלות ישראל בספרד, ויאסוף סך שבע ועשרים כפולות זהב (בערך מאת אלף שקל) לפדיון השבוים ההם. אך שנים עשר מהם, אשר נכרו בחוצות כי בנוצרים נחשבו בשבתם בספרד, נענו בענוים קשים עד צאת נפשם.

אחרי מלחמה ארוכה ורבת דמים נפלה גרנאדה המהֻללה ביד צר: מלכה האחרון, מולי עבדאלה (בואבדיל) בקלות

יקר כבוד הרופא היהודי בעיני העם מכבוד נביאם, ויחר אפם, ויהי הקצף על כל היהודים היושבים בגרנאדה, ויתקשרו יחדו לנפול עליהם ולהרגם לפי חרב. ותהי המכה גדולה מאד, ולא נצולו מהיהודים בלתי אם אלה אשר הצליחו להמלט אל מבצר המלך. מאז והלאה נמנו וגמרו הרופאים היהודים בגראנדה, לבל ילבשו משי ולבל ירכבו עוד על סוסים ברחובות עיר, ולא יביאו עוד רעה על אחיהם בקנאת המחמדים בהם.

בגרנאדה נמצאה אז משפחת ג ב י ש ו ן, העשירה והנכבדה, אשר נמלטה שמה בשנת המהפכה (קנ"א). ממנה יצאו סופרים ומליצים ומשוררים וגם אנשים צדיקים, אשר רובם הערו למות נפשם על שם ה' ובקדושים נמנו. הר"ר ס ע ד י ה בן מימון ממשפחת א ב ן ד נ א ן העתיקה והמהללה (נודע במפעליו ר"ך — רס"ב) היה שם לרב ומורה, ומאשר נולד וגדל בספרד הערבית, לא ידע דרך עצב, ולא משלה בו הרוח הכהה אשר לבשה את יהודי ספרד הנוצרית מאז היתה בהם יד העם להמם ולאבדם. ועל כן גם בהתקדשו בתורת ה' „ולא הניח מקרא ומשנה, תלמוד ותנחומא שלא למד", לא נזר אחור מהשכלת עולם, וישת לבו לחקר דברי הימים, ויאהב מליצה וחנן אף שר שירי אהבה כדרך המשוררים הספרדים בימים הטובים שהיו מלפניו. אך התנגד לדרכי החרוז והמשקל, כי נטה לבו אחרי שירי ספרי הקדש, החפשים מן הכבלים אשר שמו עליהם המשוררים האחרונים בלמדם אל דרך משוררי ערב. הוא חבר ספר ה„שרשים", להוראת שרשי לשון הקדש ובאורם בלשון ערב „בעבור התלמידים הלועזים", ובראשיתו הקדמה ארוכה להורות דרכי השיר והמליצה הערבית. גם ערך סדר הדורות מאדם ועד האבות והנביאים וחכמי התלמוד ועד הרמב"ם, ומאמר בבירור סדר מלכי ישראל ויהודה עד בר כוכבא, ותשובותיו בעניני דת ודין נאספו בספר „פאר הדור"

כי יתן בה שם שארית ליהודים, העם אשר זעם באפו. גם השלל הרב אשר נאסף לאוצר המלוכה מהון ערי גרנאדה הנכבשות, הרבה גאות המושלים וגדל לבבם, עד כי לא מצאו עוד חפץ גם בהון היהודים ועשרם — ובכן גמרו פרדינאנד ואיזבלה לגרש כלם מארצם.

מארמון המלך, מהיכל אלהאמברה הנפלא בהדר תפארתו, יצאה פתאם הפקודה, כי כל היהודים יושבי מדינות ממשלתם בקשטיליה, ארגוניה, סיציליה וסרדיניה, יעזבו את הארץ, במשך ארבעה ירחים, ואשר ישאר בה אחרי המועד הזה והיתה אחריתו להכרית (21 מארס 1492 = רנ"ב). אמנם יכולים הם לקחת אתם את הונם, אבל לא כסף וזהב ומטבעות וסחורות אשר נאסרה הוצאתן חוץ לגבול. לפקודה האכזריה הזאת בקשו ומצאו להם תואנה, לכסות עינים לפני בני עמם ולפני כל עמי עולם, לאמר: היהודים מטים לב הנוצרים החדשים לעזב דת אמת ולשוב אל „המינות" — זו אמונת ישראל. לעצור בעד הרעה הזאת צוו המלך והמלכה לקבוע ליהודים רחובות מיוחדות לשבתם הרחק מארם העיר, גם יסדו את האינקויזיציה ליסר את החטאים בנפשותם, אף הגאו את היהודים קשה, בגרשם אותם ממדינת אנדלוזיה. אבל כל אלה לא הועילו להעביר את הרעה, והמכשלה רבה בקרב הארץ — ועל כן כלה ונחרצה מהם, בעצת נשיאי הכהונה ובסוד חכמים ושרים, לגרש את היהודים כלה מארץ ספרד, ולא יהיו עוד למכשול ולפוקה להנוצרים החדשים הדבקים בדת הקתולית וגם לאלה אשר שבו אליה בכל לבם ביום הזה. וכל איש נוצרי אשר יתן מקום למחסה ולמסתור לאחד היהודים — עונו ישא וכל הונו יחרם לאוצר המלוכה.

הפקודה הרעה הזאת נותנת עדותה ליהודי ספרד, כי שנים רבות לא נמצאו בהם מכל העלילות והאשמות אשר שמו עליהם

דעתו כרת אמנה לפרדינאנד ואיזבלה (25 נוב. 1491 = רנ"א), למסור העיר והמדינה בידיהם בבלוגה צנע ורתים על פי התנאים האלה: להמתמדים ישארו זכיותיהם, להיות באמונתם לכל מנהגיהם, לשפוט להם כפי דיניהם, ולשלם מס לממלכה הנוצרית כמס אשר נתנו עד כה למלכיהם אשר מקרבם יצאו, גם שערי הארץ יהיו פתוחים לפניהם לעזבה בכל עת שיחפצו, המומרים (הם המתמרים האנוסים אשר ברחו מפני האינקויזיציה למחנה גרנאדה וישובו לאמונתם הקודמת) ישארו בהשקט ובטחה על מקומם באין מפריע ומכלים דבר. הזכיות האלו נשארו גם ליהודים יושבי גרנאדה הבירה והמדינה, רק על מומריהם (האנוסים שחזרו ליהדותם) נגזר לעזוב את הארץ במשך חדש ימים, ואשר ישארו אחרי כן מבלי שוב אל הדת השלטת יפלו בידי האינקויזיציה לענשם כרשעתם. נפלא הוא הדבר אשר התנה לו המלך האחרון ההוא על ארחות היהודים: כי לא יהיה מהם כל מושל ושופט וממונה ושוטר על המתמדים יושבי הארץ. ביום 2 יאנואר 1492 (רנ"ב) באו פרדינאנד ואיזבלה עם כל צבאות חילם עירה גרנאדה בקול רנה ותודה ובצלצלי תרועה לכבוד דתם. ממשלת הערבים, אשר האירה ארץ ספרד מכבודה בראשונה, נגוזה ועברה כחלום יעוף, וכל חצי האי הפירינאי שב ובא בידי הנוצרים כבימי ממלכת הגותים-המערבים מלפנים. ששון המנצחים שמה נהפך לאבל גדול ליהודים, ואחרית גרנאדה הביאה הקץ לגלות ירושלים אשר בספרד.

במלחמה האחרונה עם הערבים התלקחה קנאת הדת ביתר שאת ויתר עז, וכעם כמושליו האמינו לראות יד מסבבים אשר נכונה עמם, להגביר את אמונתם על אמונת המתמדים, ומרקוימדה וכל אנשי עדתו הגבירו ללשנם, להורות כי בארץ הזאת, אשר זרוע ה' נגלתה על הקתולים אהוביו המאמינים בו, לא יתכן

כלה את הארץ, וכל איש יהודי אשר יראה ואשר ימצא בה אחרי חדש יולי, אחת דתו להמית.

מי ימלל צרות נפש היהודים הספרדים, בהדרשם לעזוב את קברות אבותיהם בארץ מולדתם האהובה, ולשאת פעמיהם אל ארצות לא ידעו ועמים אשר לא ישמעו לשתם ואשר אולי עוד ירעו להם מהנוצרים הספרדים! מצוקתם זו עוד גדלה בשימם אל לבם, כי כמעט בגפם יצאו, מבלתי יכלת לקחת אתם את עמלם ואת יגיע כפיהם — ובמה איפוא יכלכלו את נפשם ונפשות זקניהם נשיהם והטף אשר לרגלם? העשירים נאנסו להחליף כספם וזהבם בשטרות, אבל גם אלה לא נמצאו להם בארץ הזאת, כי העם הספרדי חי על גבורתו ואמונתו, וסחר ארצות לא ידע אף לא הבין דרכו. המסחר היה רק בידי היהודים ואחיהם האנוסים, אבל בעת הרעה ההיא אכפה האינקויזיציה עליהם לעמוד מנגד לאחיהם בימי אידם. כל אלה אשר היו להם בתים ושדות תכסים נאנסו להתחנן אל שכניהם הנוצרים, לקחתם מהם בלא הון זלתת להם מחירם כאשר ידבם לבם. בית מלא כל טוב נמכר בעד חמור אחד, וכרמי חמדה בעד סדין או מטפחת. כל עשר יהודי ספרד נמס כשלג ויהי לאפס, ורובם דלו וירשו עוד לפני צאתם ולפני עזבם את הארץ. בארגוניה, ואלינסיה וקטלוניה נאסרה על המוצרים מטעם טורקוימדה למצוא חפץ ולדבר דבר עם היהודים, והמלך פרדינאנד החרים את כל אשר להם, לגבות בזה את המסים והחובות והתביעות אשר היו למקלטי הנזירים עליהם, בשבתם עד כה על אדמת הכהנים ונחלתם שמה. גם זאת מעם האכזרים יצאה להשיבם עד דכא, למען תקצר רוחם ועזבו את אלהיהם ואחזו באמונה הקתולית. ולזאת הטיל טורקוימדה על הנזירים הדומיניקים, לדרוש לפני היהודים בשבח דתם ולדבר על לבם חשכם ודבר, לסור מעל אלהיהם ולבוא בברית הדת השלטת. אבל

אויביהם בנפש, כי כל אלה לא נוכרו ולא נפקדו כה, ורק זאת רעתם, כי היו דבקים באמונתם ודואגים לאחיהם האנוסים לבל ידח מהם נדח.

הנה כן כלתה הרעה ליהודי ספרד ועת פקודתם באה, העת אשר חזו עליהם נבוניהם מראש; נגזרה עליהם הגזרה לעזוב את ארץ מכורותם ומולדותם, אשר רבות הועילו לגדולתה, לעשרה והשכלתה; הארץ אשר דבקו בה בכל לבם ונפשם, אשר למצער שכנו בה עצמות אבותיהם זה אלף וחמש מאות שנה!

הפקודה הנוראה הרעישה אותם ותהלמם ותהמם כחזיז קולות מסהר רעם, אשתוללו חכמיהם כלם ולא מצאו אנשי לבב את ידיהם. רק דון יצחק אברבנאל לא אמר נואש, כי עוד אמצתהו תקותו להעביר הרעה מעל אחיו. ויבוא לפני המלך והמלכה, ויחל פניהם לקחת כפר מהיהודים בכל אות נפשם ולהעביר את רע הגזרה מעליהם. ויוסף להבטיח הון על הון, ורבים מידידיו השרים הגדולים עזרו על ידו, עד כי כמעט נאות לו המלך לעשות בקשתו; אבל הדבר נודע לטומאש טורקוימדה, וימהר ויתפוש את הצלב בידו ויבוא אל חדר המלך והמלכה ויקרא בקול עז לאמר: „יהודה איש-קריות מכר את גואלנו הנוצרי בעד שלשים כסף, ואתם נכונים למכרו שנית בעד שלש מאות אלף אדומים — אם זה חפצכם הנה הוא לפניכם, קחוהו ומכרוהו!". ובדברו הניח את הצלב לפניהם ויצא מעמם בחרון אף. הדבר הזה הראה פעלו על המלכה האדוקה — והשר יואן די לוסינה, חבר לסוד המלוכה בארגוניה, עזר על ידה, ויחדו הכבידו את לב המלך לבלי קחת כל כפר, והגזרה נשארה בתקפה. בסוף חדש אפריל יצאו צירים וחצוצרות התרועה בידיהם, ויתקעו ויכריזו בכל ערי המדינות את פקודת המלך והמלכה על כל היהודים הנמצאים בספרד, לכלות כל עניניהם ועסקיהם במשך שלשה ירחים ולעזוב

נשבר ונפש מלאה תמרורים עשו זאת — כי המלכה איזבלה, אשר מאנה באבון שר אוצרה, הפילה עליו אימתה, כי אם יוסיף להכביד את לבו, והוסיפה גם היא להכביד ידה על היהודים וכלה תעשה להם, —ולמען היות לאחיו עוד שארית בגוים עשה השר הזה ככל אשר צותה המלכה. ותגדל השמחה בחצר המלך והמלכה בבוא שר אוצרם דון אברהם הזקן עם כל משפחתו בברית דתם, והם והקרדינאל יחדו עסקו בטבילתם והמרתם. והמומרים קראו להם שם חדש, שם „קורוניל", וצאצאיהם אחריהם היו לשרי ממלכה ולראשי השועים בספרד.

צרת הכלל יחדה את הלבבות ויחד עם הכאב האנוש התעורר בכלם רגש האהבה והאחוה והאחדות הנאמנה, כמו נוססה בם רוח ממרום. העשירים התנדבו שארית הונם ויחלקוהו עם אביוני עמם, ולא נתנום לנפול במוקשים אשר שתו להם צודדי הנפשות ללכדם בחרמם, ויעזרו על ידם להצטיד ולהכין לבבם אל דרכם. הרב הזקן ר' יצחק אבוהב „הגאון האחרון בקשטיליה" יצא בראש שלשים איש מנכבדי עמו ויבוא ארצה פורטוגאל, להתיצב שם לפני המלך דון יואנו השני ולחלות פניו, לתת הרשיון לקהל הגולים לשבת בארצו או לעבור דרך בה אל מבואות ים — אף חכמתו עמדה לו להטות לב המלך ולכתוב אמנה על הברית אשר כרת עמו. אבל לא על נקלה נפרדו מן הארץ הנעימה אשר נקשרת נפשם בה בחבלי אדם, בעבותות אהבה! יום הפרידה הלך וקרב וכאב לבבם הלך וגדל, ומכל מחמדיהם בארץ הזאת הכי יקרו להם מקומות הקדש אשר בהם נטמנו עצמות אבותיהם, — מאלה קשתה עליהם פרידתם עד לבלי הכיל, ויחבקו גלי עפרם בבכותם עליהם במר נפשם. קהלת ויטוריה בדאגתה לשדה קברותיה נתנה אותו לשלטון העיר ההיא מתנת חנם, בתנאי, כי לא יפרצו גדרו ולא יחרשוהו עד עולם,

רבני הקהלות גם הם לא נרדמו, ויחזקו את לב אחיהם ויאמצום בה' אלהי ישראל, לעמוד בנסיון הקשה הזה ולשים תקותם בו, כי לא לעולם יקצוף ולא עד נצח יסיר חסדו מהם. אולם גם דרשות הרבנים ותנחומותיהם היו אך למותר, כי איש את רעהו עזר בדברים, באמרם איש לאחיו: „חזק ונתחזק בעד דתנו ובעד תורת אלהינו מקול מחרף ומגדף, מפני אויב ומתנקם, אם יחיונו נחיה ואם ימיתונו ומתנו, אך לא נחלל בריתנו ולא נסוג אחור לבנו. נלך בשם ה'!" [1]). אמנם גם עלילות האינקוויזיציה ומשפטיה הנוראים באחיהם האנוסים הגיאום מאחרי דרשות הנזירים ודתם. שנה אחת לפני צאת פקודת הגירוש היה אוטודיפי בשיביליה, בו הועלו שלשים ושנים איש מהאנוסים על המוקד יחד עם שש עשרה תמונות האנשים אשר נסו ונמלטו, ושש מאות ועשרים וחמש נפש נשפטו לעונשים ולמכה ולחרפה. גם ידעו היהודים היטב איך ישמור טורקוימדה דברו, במשכו ברשתו את אנשי חרמו — כי רבים מהאנוסים ברחו משיביליה וקורדובה וגאין לעיר גרנאדה וישובו שם לאלהיהם, ויהי כאשר נלכדה העיר ויעבר טורקוימדה אליהם קול קורא לאמר: אם יתנו לב לשוב לדת הקתולית „אשר ימינה פשוטה לקבל שבים", ונתן להם חנינה, ועונם לא יזכר עוד ולא יעלה על לב (8 פיבר' 1492). ולנעימות אמריו אלה הקשיבו אחדים מהאנוסים ויבואו לטולידה — ושם נתפשו ונשרפו לעיני השמש! ועל כן גם מפני זאת מעטו מאד היהודים שהמירו דתם בשנת הפקודה, ובכל צרתם ומצוקתם לא התכחשו לעמם ולא אבו עוד להתנצר.

מהנודעים בשם יצאו מן הכלל רק דון אברהם סיניור ראש חוברי המס וראשון בעשירי ישראל בטולידה, ובנו וחתנו, הרב דון מאיר, ושני בניו אתו. עליהם יספר לדור, כי בלב

[1]) הרד"א בהקדמתו לס' מלכים.

מחשבת. לו נשארו היהודים בספרד, כי עתה הרימו ערכה בהגלות נגלות הארץ החרשה, בהספח אמריקה על מדינות ממשלתה, ותהי ראשית כל ממלכות גוים. אבל לא כן היה עם לבב טורקוימדה, — הוא הוציא מאוצרותיו רוח משחית לחבל, וילמד את העם הספרדי להעביר את בניו למלך ולהפוך ארץ ברוכה לגיא צלמות ולשאול תחתית — חרע העמל אשר זרע הביא פרי ראש ולענה לדורות הרבה, עד כי עוד בראשית המאה התשע עשרה הזאת, לעיני שמש הצדקה וההשכלה אשר זרחה על הדור שלפניו, נתפשו בספרד בני אדם ישרים ונאמנים עם רחם, ועל עון קריאתם בספרי הקדש נשפטו למאסר קשה או לעבודת פרך באניות המלחמה!

גלות היהודים מספרד הראתה עד מהרה פעלה לרעה לנוצרים היושבים בה. יחד עם היהודים יצא ממנה כל הדרם; אבדה הרוח הטובה, רוח החפש והדרור אשר החיתם, רוח השקידה וההשכלה על כל דבר טוב, ותחתיה לבשו רוח כהה, רוח עבדות ושפלות לפני האדונים הקשים אשר משלו בם מן הוא והלאה, ולפני כהניהם קנאיהם אשר נהגו אותם חשך ולא אור. הנגידים, הם גדולי השרים, אדוני הארץ, התאוננו חיש מהר כי הורקו הערים מאין יושב, הרחובות והשוקים נשמו מאדם, המסחר שבת, המלאכה חדלה ושכר העבודה לא היה. ולו ידעו מראשית אחרית, כי עתה התנגדו בכל עז ולא נתנו להמלך והמלכה לבצע מחשבות אתם. ועל כלם חסרו להם רופאים חכמים, וחוליהם לא מצאו עזרה. בעיר ויטוריה וסביבותיה לא נמצא אף רופא אחד, והתושבים נאנסו להביא להם רופא ממרחק, להרבות בשכרו לבלי חק, והעם החל לשאול ברופאי אליל ולבקש לו תרופה מבעלי שמות ומשמרי הבלי שוא, וכל אלה הועילו להוֹתו ולשפלותו ולבערותו, עד כי רוב הזהב אשר הגיע לו מארץ החדשה נוסף גם

ועל זה נוסדו הרב הדיין ר' משה באליד וראש הקהלה ר' שמואל בנימן חקון (גאון) ועוד אחרים מנכבדיהם, ויכתבו אמנה ויחתמו וראש העיר חתם גם הוא אף נשבע לאמונה כי ישמור את הברית מחללה. שלשת ימים לפני צאתם בגולה שכבו יהודי שיגוביה על קברות אבותיהם יומם ולילה, וירווּ דמעתם וקול בכים נשמע למרחוק עד כי נכמרו עליהם רחמי שכניהם הנוצרים וינודו להם מאד. את אבני המצבות הסיעו ממקומותן ויקחון אתם לזכרון עולם, או נתנון להאנוסים לפקרון קדש במשכיות חדריהם.

בא יום הפקודה ליהודי ספרד לצאת מעל אדמתם, אך הם בקשו להם עוד שני ימים ובקשתם נעשתה ותחת יום השלשים ואחד לחדש יולי יצאו אחרי שני ימים, ויהי יום גלותם בתשעה באב, היום „המוכן לפורענות" מדור דור; היום אשר ראה פעמים בצאת ישראל בגולה מארץ קדשו, הוא ראה בגלות החל גם בפעם השלישית מעל הארץ אשר אהבוה כנפשם ואשר ארדה ה' למו ותהי להם כתפתה ערוך. בנודם ממנה התחלקו למחנות: אלה פנו צפונה לבוא אל מדינת נבארה הקרובה, ואלה הלכו דרומה, לנוע אל ארצות אפריקה, איטליה ותוגרמה, אבל רובם שמו פניהם אל הארץ אשר יסד רבם וגאונם, ר' יצחק אבוהב, לשבתם, זו ארץ פורטוגאל. להניח את רוח העם, לבל יתקפהו יגונו ולא ינחם האחד או השני על עזבו את הארץ הטובה מפני דתו ואמונתו, צוו הרבנים לצאת לפניהם בשיר ובזמרה, בכנורות ונבלים ובקול תופים. — וכן יצא חלק העשרים מתושבי ספרד, אנשי עבודה, חרוצים ומשכילים בכל חכמה; החלק אשר העשיר ארץ ויושבי בה. ביהודים הספרדים היו לא רק עשירים וסוחרים וחכמים ורופאים, כי גם עובדי אדמה, חרשי עץ נחשת וברזל וצורפי כסף וזהב, עוסקי בכל עבודת מעשה ועושי כל מלאכת

מקירם מאת אנשי בריתם בארצות נודם. אבל בהודע הדבר למלך פרדינאנד גלהמלכה איזבלה צוו לחפש בבתי האנוסים ולהחרים פקדונותיהם אל אוצרם, גם לעצור בעד שלומי השטרות ליהודים הגולים. אחדים מעשירי הגולים נתנו בכסף בשטר בן ארבע מאות אלף ושמונה ועשרים אלף מרוידיות, שנכתב על שם סוחר ספרדי שישב בלונדון ושמו דיגו די שוריאה, וכאשר מאן האיש לשלם הבעוהו לדין ויעביטו את הונו על פי משפט הארץ. ויתאונן האיש הזה לפני פרדינאנד ואיזבלה, ועד מהרה נענו לו, ויריצו דברם אל ציר ממלכתם היושב בלונדון, לבוא לפני המלך הינריך השביעי ולבקשהו בשמם לבטל את דברי המשפט, כי היהודים התובעים עברו חק, בהביאם אתם את השטר ההוא; כי על פי הפקודה האחרונה נאסרה להם לקחת אתם כסף או שוה כסף בהגלותם מספרד (אוגוסט 1494).

אבל האנוסים עשו את שלהם ויחישו עזרתם לאחיהם המגרשים ככל אשר מצאה ידם, וישמרו עברתם לצוררי היהודים וירדפום באף ובחמה, ורבים מהם מסרו בידי האינקויזיציה, אשר כוננו ידי הצוררים ההם, לעשות בהם שפטיה הרעים. הם נקמו נקמתם גם בשר המלוכה, דון יואן די לוסינה, אשר עזר על יד איזבלה בפקודה הרעה על דבר גרוש היהודים מספרד, ובאין לאל ידם לנגוע בו, כי משמרתו הגבוהה היתה עליו סתרה מפני האינקויזיציה, כלו חמתם באחיו, אשר גם הוא עזר לרעה בהצלו את היהודים מכל רכושם לפני צאתם לדרכם, וימסריהו בידי האינקויזיציה, בהמצא בו עון „מינות", ושם נעצר בכלא ימים הרבה ונפשו נקמה בחייו. לעמת זאת נאנסו האנוסים להזהר על נפשם ביתר שאת ולהתחפש ולהתנצר לעיני כל, פן יבלע להם עקה מאז, — כי היו עיני כל צופיות אל דרכם ומעלליהם, ואוי לאיש אשר נגלה סודו! כי היתה אחריתו להכרית ויד האינקויזיציה

הוא על פניו, להגדיל עצלותו וסכלותו ועבדותו. שם יהודי נשכח ואבד מן הארץ אשר בה נודעה ידו החרוצה, ונזכר רק מהחכמים המעטים אשר בכל פנות שפנו נודעו עקבותיו להם, כי מלאה פרותם ממנו ובכל תושיה התגלה. בתי הישיבות ובתי החולים וכל בניני הצדקה והחסד אשר נשארו מהיהודים בספרד, לוקחו אל אוצר המלוכה, ובתי הכנסיות והמדרשות היו לבתי כניסה, למקלטי נזירים ולבתי ספר, שבהם לא למדו הכהנים לעם דעת, אך השקיעוהו בהויות ובהבלי שוא, למען ספות אפל על אפל. בית הכנסת הגדול בטוליטלה, אשר נבנה בכל פאר והדר לפני מאה וחמשים שנה על ידי השר דון שמואל אבולפיא[1], היה לבית כניסה לקתולים, ועוד היום הנהו לצבי תפארת העיר ההיא. בערי שביליה, גרנאדה, קורדובה, אליסנה, סרגוסה וברצלונה אשר זכרון קהלותיהן הגדולות חי וחי הוא בדברי ימי היהודים ובפי צאצאי המגרשים באשר הם שם, לא נשאר כל שם ושארית לבני יעקב או ל„אצילי בני יהודה", השם אשר בו יתימרו צאצאי הגולים עד היום [2]. וחמון העם הספרדי, הנבער מדעת, מתאר לו עוד היום את היהודים בדמיונו כשדים ושעירים אשר קרנים להם בראשם וזנבות להם מאחוריהם. אמנם נשארו שם יהודים למכביר, הם האנוסים אשר התנצרו רק למראה עין; אבל בהגרש מהם מוריהם ומדריכיהם נשארו צאצאיהם ללא תורה וללא דעת אלהי אבותם, ובשכבר הימים הכל נשכח ורובם לא ידעו עוד מולדתם ומוצאם מלפנים. האנוסים ההם היו לעזרה לא מעט לאחיהם הנדחים: רבים מהם קבלו לפקדון בסתר את כסף המגרשים וזהבם, וישמרום אתם עד אשר נמצאו להם אנשי אמנה להביאם לבעליהם, או נתנו לגולים שטרות תחתם, לקבל כסף

[1]) למעלה צד 181. [2]) למעלה צד 6.

פרדינאנד באזני כל באי היכלו לאמר: „מלך ספרד הוא נבל ולא חכם, כי בגרשו את היהודים רושש את ארצו, וגולידם אשר באו לארצנו העשירוה עשר רב".

פרק עשירי.

הגירוש מקטלוניה וארגוניה. פרדינאנד הראשון מלך נאפולי. בריחת הנודדים משם בנפול נאפולי בידי פרדינאנד הספרדי. מות האברבנאל וקורות בניו. הצרות הנוראות שמצאו את הגולים בכל מקומות נדודיהם. ישועת הבאים לתוגרמה. השולטן באיאזיט. ר' אלקנה ור' משה קפסלי.

ויהודי ספרד הצפונית, יושבי מדינות קטלוניה וארגוניה, קוו לישועה קרובה, בנשאם עיניהם אל ממלכת נבארה, שגם היא נחשבה על גבול ספרד, ובה ישב לכסא מלך חסד, דון יואן די אלברט. אמנם קטנות ודלות היו קהלות ישראל שם בשנים האחרונות, אבל יד מציקיהם רפתה מהם בעת ההיא, וגם האינקויזיציה לא מצאה שם קן לה, כי המלך והעם מאנו דעת אותה ויזרוה כמו רוח, וכאשר שלחה צידיה לטודילה, עיר הגבול, לתפוש את שרידי האנוסים, הנאשמים במות ארבועס [1], סגרה העיר בריחיה בעדם ולא נתנה אותם לבוא שעריה. אל העיר הזאת באו יהודים מסרגוסה ומיתר ערי ספרד הצפונית, לחלות פני המלך ו השרים, לתת אותם לשבת או לעבור דרך בה אל המקום אשר ימצאו להם. המלך והמלכה נאותו

---

[1]) למעלה צד 234.

גיתה בו ובמשפחתו ובכל קרוביו וידידיו ורעיו ומיודעיו, להורידם בתחתיות בלאיה, לענותם וליסרם ולשפטם ולהחרים הונם ולרושש ולהשביע בחרפה גם צאצאיהם אחריהם. והעם הסכין למראות השפטים וחבלי המות אשר חלקה האינקויזיציה באפה לאנשי תרמה, עד כי השתולל וישתובב משובה נצחת, ויהיו לו המראות האלה לשמחה ולשעשעים. ואת השמחה הזאת הגדילו לו כהני האון בכל חג ומועד, עד כי במשך ארבע עשרה השנים אשר היה טומאש די טורקימדה בהאינקויזיציה לנשיא ראש (1485—1498), עלה מספר הנשרפים עד שמונת אלפים נפש, לבד מאלה אשר נענשו עונשים אחרים כבדים מנשוא, אשר היה מספרם יתר הרבה מאד. ועל כן לא נפלאת היא כי היה הקנאי האכזרי הזה שנוא לכל, ובדעתו כי רבו אויביו מבקשי נפשו לספותה, היה תמיד ירא וחרד על חייו. את חדרו מלא סגלות הבל, אשר האמין למצוא בהן שמירה מעלה לנצור נפשו, וחמשים רוכבים ומאתים איש רגלי סבבו לראשו מדי צאתו ברחובות עיר. אחרי מותו מלא מקומו הנזיר דיזה (Deza), אשר עוד הרבה ממנו מזבחות ובמות לתפת; אבל רשעתו הנוראה היתה מוקש נפשו — כי באחרית ימיו הושב אשמו בראשו, בהמשך עליו חשד כי גם הוא מן האנוסים המתיהדים. כן החלו האינקויזיטורים לשלוח ידם איש ברעהו ולהחרים איש את כל הגלוים על רעהו, וכאשר עוד החלה הרדיפה גם על הערבים יושבי ספרד גם על הדבקים בתורת לותיר (Luther) ותקוניו בדת, נהפכה כל הארץ לשדה דמים ומזבחותיה רבו כגלים על תלמי שדי. בצדק התאוננו על ככה כל מלכי עולם ומושלי ארץ. רבים מהם נדו לספרד ומלכיה, ויתעוררו בחמה על תהפוכות לב פרדינאנד ואיזבלה, אשר מידם היתה זאת לארצם ולעמם. והשולטן באיאזיט השני המושל בארץ הקדם בעת ההיא, התלוצץ על

דת ורחמיו נכמרו מאד על העם האבד והנדח. הוא היה אוהב חכמה ומוקיר חכמים ומרומסם בהנהגת ממשלתו, גם הוא היה חכם וסופר, ומכתביו ומאמריו נמצאים לזכרון בספרות האיטלקית, ונותנים כבוד והדר לכותבם. ובדעתו כי היהודים יביאו לארצו ברכה כפולה: חכמה ומסחר, פתח לפניהם שעריה לרחבה. לאלפיהם באו היהודים אל חוף נאפולי (24 אוגוסט 1492), ויעלו ויבואו אל הארץ בשלום ובאין מכלים דבר. גם יושבי קהלות ישראל שמה קבלו את הנודדים באהבת אחים, וישלמו ממיטב כספם בעד העניים אשר קצרה ידם משלם שכר מסעם, ויגהלום בלחם וישביעום מטובם, בכל אשר מצאה ידם.

גם דון יצחק אברבנאל וביתו באו שמה. בראשונה שב לעבודת הקדש, אשר חדל ממנה בעבודתו לממלכת ספרד, ויוסף לכתוב באורו לספר מלכים. אך בהודע להמלך דבר בואו אל ארצו, לקחהו אחר כבוד ויתן המשרה על שכמו, בבטחו בו ובחכמתו כי ינהלהו בעצתו, אם יעשה מלך צרפת את אשר זמם, ויעלה עליו למלחמה. אל נכון היתה גם יד האברבנאל בהסד אשר הרבה המלך לעשות ליהודים האמללים, — כי אמנם צרות רבות השיגום ומרעה אל רעה יצאו. כי היתה בהם יד ה׳, וחליים רעים ונאמנים מנאום באניות נודם, בהדחקם שם יחדו עד אפס מקום ובהיות כל נפש מלאה דאבה ודאגה מרבה להכיל. עוד לא מלאו ששה ירחים להיותם בנאפולי, והנה החל הנגף בם ויפל מהם דב. ובהגיע השמועה אל המלך צוה אותם בלאט, לקבר את מתיהם באישון לילה, פן יראה העם ורע בעיניו והתקשר עליהם להרחיקם מעל גבולו. אך הדבר נודע והעם והשרים התקוממו יחדו וידרשו מאת המלך בחזקה לגרש את היהודים מארצם. אבל המלך הקשה אליהם וימאן לעשות בקשתם, אף בחר להתפטר ממלכותו מעשות אבזריות בזאת. ולעצור בעד

כמעט לבקשתם, אבל דעת העם לא היתה נוחה מזה, וראשי העיר טודילה פנו אל רעיהם בעיר טופאלה לדעת מה בפיהם, אבל הם ענו לא רק בדבר שפתים כי גם בפעל כפים, — כי גרשו מקרבם את מתי מעט הגולים אשר התגנבו ובאו שמה ממדינת קשטיליה. ולשכניהם הטודילים השיבו דבר לאמר: „הדבר אשר מלכנו חושב לעשות הוא נגד רצון האל, החפץ ברעת היהודים, ואם נאסוף אותם אלינו והיה בנו חטא" (יוני 1492 = רנ"ב). ובכל זאת הגיעו שמה יהודי קשטיליה כשנים עשר אלף איש ויאחזו בארץ ההיא. אבל גם שם לא הונח להם, — כי אחרי שנות מספר נעתר דון יואן מלך נבארה לפרדינאנד מלך ספרד הרודף אותם באפו, ותנתן דת לכל היהודים היושבים בארצו לבחור להם אחת משתי אלה: לעזוב את מקומם או את דתם. הפקודה יצאה לפתע פתאם וזמן לא נתן להם לשית עצות בנפשם, ובמבוכתם הנוראה המירו רובם את דתם. בקהלת טודילה בלבד, הנודעה מלפנים בצדקתה ויראתה את ה', יצאו מאה ושמונים משפחות מקהל ישראל וימירו דתם לעולמים.

טובים היו היהודים אשר לא נשאו לשוא נפשם בתוחלת נמשכה כי עוד ינחם מלך ספרד על הרעה אשר חשב לעשות, ויעזבו את הארץ בעוד מועד, לפני בוא יום הפקודה, ויפנו אל הארצות הרחוקות, ארצות איטליה, אפריקה ותוגרמה; כי אמנם היה שם יהודי ספרד גדול בגוים, וכהודע דבר גלותם מארצם נמצאו להם אניות מקרוב ומרחוק, אשר חשו באו אל חפי ספרד לאסוף את הנדחים ולהוליכם אל המקומות אשר יבחרו לשבתם. רבים מיהודי ארגוניה, קטלוניה וואלינסיה נשאו עיניהם אל מדינת נאפולי, וישלחו מהם מלאכים אל המלך פרדינאנד הראשון לשחר פניו לתת להם לבוא אל ארצו. לב המלך הזה היה רחוק מקנאת

גם דון יצחק אשר נמלט עם אחיו הגולים על אי קורפו. שם מצא את ספרו „מרכבת המשנה" (על משנה התורה) אשר אבד ממנו לפני עשרים שנה, וישלימהו בעיר מונופולי. בעיר הקטנה הזאת ישב דון יצחק שמונה שנה באהלי תורה, הרחק מאשתו ובניו הנודדים בארצות, ושם השלים רובי ספריו: ספר „זבח פסח" על ההגדה של פסח (ב' שבט רנ"ז), „נחלת אבות" על פרקי אבות (י"א תמוז רנ"ו), „מעיני הישועה" על דניאל (רנ"ז ורנ"ח), „משמיע ישועה" על דבר הגאולה העתידה, „ישועות משיחו" — באור מאמרי חז"ל בדבר המשיח והגאולה, „שמים חדשים" על פרקי „המורה" להרמב"ם (שלשת הספרים האלה נכתבו בשנת רנ"ח), „ראש אמנה" על יסודות התורה, „מפעלות אלהים" על חדוש העולם (בין שנות רנ"ט — רס"ב). בשנת רס"ג מצא מנוחתו בויניציאה, בבית בנו השני דון יוסף הרופא. שם נח מעט מעצבו ומרגזו; שם שב אליו גם כבודו — כי נבחר בסוד שרי הריפובליקה הויניציאית להיות למפשר בריבה עם ממשלת פורטוגאל על דבר מסחר הבשמים המובאים מהודו. שם כתב פירושו לספר ירמיה (רס"ד), ובאוריו ליחזקאל ותרי עשר, והפירוש על ספר שמות (ר"ח מרחשון רס"ז), ושם השלים גם יתר פירושיו לספר התורה. בשנה ההיא שלח אליו החכם שאול הכהן שתים עשרה שאלות בפילוסופיה הדתית, ודון יצחק שקד להשיב עליהן בם בטעם ודעת בספר „תשובות" (רס"ז). מן הספר הזה נראה שחבר עוד ספר „צדק עולמים" על השארת הנפש, „מחזה שדי" נגד הרמב"ם בעניני הנבואה ובספרו „מעיני הישועה" (ט"ז ע"ג) נזכר ספרו „ימות עולם" — הוא דברי הימים מאדם הראשון ועד זמנו. בעת ההיא כתב גם פירושו על ספר המורה אך לא השלימהו, כי חלה את חליו אשר מת בו (רס"ח), והוא אז בן שבעים ואחת שנה. כבוד גדול נעשה לו במותו, ושרי ויניציאה וגדוליה הלכו

הרעה צוה לבנות ליהודים בתי חולים מחוץ לעיר, וישלח להם רופאים וימלא כל מחסורם. שנה תמימה הגדיל חסדו לאמללים ההם, אשר נדודיהם וחלייהם שנו פניהם ומראיהם כפגרים חיים. זכר המלך הרחמן הזה, בן דודו של פרדינאנד הסתולי, לא ימוש מלב היהודים ולא יסוף מזרעם עד עולם.

גם הנודדים אשר באו אל חוף פיזה באיטליה, מצאו להם עזרה ומחסה בצל אחיהם הנאמנים. בני העשיר הגדול, הר"ר יחיאל מפיזה, ידיד האברבנאל מאז, תקעו להם אהליהם על חוף הים, לאסוף את הנדחים ולכלכל נפשם ולתת להם עבודה אתם או לשלחם בכספם אל מקום אחר אשר יעדו להם. אביהם ר' יחיאל מת לפני שנתים ימים מכאב נעכר על מות אשתו ועל צרת הבת — שהמירה דתה.

גם אחרי מות המלך פרדינאנד מנאפולי נשאר השר אברבנאל על משמרתו אצל בנו אלפונזו השני אשר מלך תחתיו (יאנ' 1494). והנה עלה עליו קארל השמיני מלך צרפת, וילכוד את נאפולי, והמלך אלפונזו ברח אל האי סיציליה. כל שריו ועבדיו עזבוהו, ורק דון יצחק לבדו נשאר באמנה אתו, ויתענה בכל אשר התענה הוא בעיר גלותו במסינה עד אשר חלה המלך וימת (יוני 1495). בנפול העיר נאפולי ביד צר, נפזרו כל בני משפחת אברבנאל לכל רוח, ודון יצחק היה נע ונד בארץ וילך קודר בינונו על בניו אשר יצאוהו, וכל הון ביתו, ספריו ומחמדיו וכל כתביו, היה לשלל להצרפתים. הגולים האמללים נאנסו לעזוב את נאפולי, כי אחרי ירחים אחדים באה גם הארץ הזאת בידי פרדינאנד מלך ספרד, — וירדו באניות לבוא אל ארצות אחרות. בדרך מצאום צרות רבות ורעות, בנפלם בידי שודדי הים אשר מכרום לעבדים ולשפחות, ולאחרונה נפדו ברחמי אחיהם בתוגרמה ואיי יון. ואך מעטים מצאו מפלט למו בא"י שלום ובתיבם היה

צרת נפש האב על יצחק בנו, הילד הרך, גדלה לבלי הכיל, כי במתים נחשב לו בעוד בחיים חיתו, ויתאבל עליו כל ימיו וישפוך מרי שיחו בקינה זו אשר כתב עליו. הקינה אמנם לוקחת נפשות; אבל במה נחשבה צרת האב על הנפש האחת אשר אבדה לו, בעת אשר נפשות לאלפים ולרבבות נמוגו בים דמעות, נפשות הגולים האובדים אשר הלכו בלא כח מבלי מצוא מנוח.

רבים מהם נעו לעבר הים, למדינת אפריקה הקרובה, ויבאו אל חפי אוראן, אלגיר ובוגיאה. התושבים הברברים אשר יראו פן יצר להם בעריהם מפני ההמון הרב העולה אליהם, ירו על הגולים בעלותם על החוף וימיתו רבים מהם. אך אחד מנכבדי ישראל אשר היו לו מהלכים בהיכל נשיאם, בא לפניו ויתחנן על אחיו, והשולטן נעתר לו ויתן להם הרשיון לעלות אל היבשה. אבל אל הערים לא נתנום לבוא, כי גם בהם היה הנגף — ועל כן נאנסו להכין להם סכות עץ לפני החומות מחוץ לערי המושב, ויהי הבנים מלקטים עצים והאבות חברו את הקרשים להיות לאחד. אבל גם שם לא הונח להם, כי אש יצאה מאחת המלונות ותגע בסכות העצים היבשים ועד ארגיעה היו כלן לשרפה מאכלת אש.

רע ומר מזה היה גורל הגולים אשר עלו על חוף פס. גם שם לא נתנום תושבי העיר לבוא העירה, מיראתם פן יקר מחיר כל אכל בהקבץ אליהם עם רב. גם שם נאנסו לשכון בשדות ולאכול חציר כבהמה, גם אותו לא מצאו — כי לא היה גשם ויגדל היבש בארץ. ביום השביעי קוססו את הצמחים בשניהם ויתנחמו בצדקתם, כי לא חללו את שבת קדשם לתלשם בידיהם. הרעב, הדבר ואכזריות התושבים המחמדים עשו בהם שמות. היו אבות אשר נאנסו למכור את אחד בניהם בלחם, למען הציל את שאריתם; היו אמות אשר בידיהן המיתו את ילדיהן, לבל תראינה

אחרי מותו, ובניו העלו את ארונו לפאדואה ויקברוהו בקברות גדולי ישראל. אבל למקום מנוחתו לא נשאר כל זכר, כי בשנת רס"ט היתה מלחמה בסביבי העיר פאדובה ושדה הקברות נהרס כלו, וכן נעלם מקום קבורתו עד היום הזה.

שלשת בניו היו כלם רופאים חכמים ושרים נודעים לשם ולתהלה, יחדו אשרו בארצות שבתם ולא ידעו רע. בתוכם הבי גדל שם הבכור דון יהודה אברבנאל ועמים לו יקראו דון ליאון מידינו (נולד בערך ר"ל, מת בערך ר"ץ), אשר היה רופא מהלל וחוקר נעלה ותוכן נפלא, וכל חכמי הזמן נתנו כבוד לשמו ומישרים אהבוהו, והפלוסופ הגדול פיקו די מיר־דולי התהלך עמו כרע וכאח לו. שנים מספרים נודעים בספרות האיטלקית: שם האחד „Dialoghi d'amore“ (ויכוח על האהבה — נעתק לעברית על ידי הר"ר יהודה אריה די מודינה), ושם השני „De coeli harmonia“ (סדר מערכת השמים) הוא כתב גם ספר על דבר האסטרולוגיה, לבקשת רעהו די מירנדולי. בעברית נודעו השירים אשר כתב בראש ספרי אביו, בהם הכי נכבד שירו „תהלות", בו השתפכה נפשו על בנו בכורו, אשר הומר בידי רשע נעורי ילד. כי בצאת דון יצחק אברבנאל עם ביתו בראש גולים, הואילו השרים לעצור את זקן ליאון הוא יהודה בנו שהיה רב ונכבד מאד בהיכל פרדינאנד ואיזבלה, והכהנים יעצו מזמה לגנוב את בנו הילד ולהכניסו בברית הנוצרית, ואז יבוא גם האב אחריו. אבל סודם נגלה לדון יהודה, וימהר וישלח את הילד עם מינקתו באישון לילה מעבר לגבול ארצה פורטוגאל. ויהי בהודע הדבר לדון יואנו השני מלך פורטוגאל כי הובא חטר מגזע האברבנאל ועזם נפשו אל ארץ ממשלתו, ויפקד עון אבות על הבן הרך, שהיה אז ילד בן שנה אחת, וישם עליו משמר, ואחר כן הובא בדת הקתולית ולא ראה עוד את אבותיו עד עולם.

ויקרב אל היבשה במקום שמם מאדם ויגרשם מן האניה ויסע לדרכו . שם מתו רובם ברעב ושאריתם התאמצו ללכת ברגלם עד בואם אל עיר מושב . בתוך הנהלאים ההם היה איש ואשתו ושני ילדיהם , אשר פגרו מלכת מאין אונים , ותחלש האשה מאד ותתעלף ותמת . והאיש חגר שארית כחו וינטל את ילדיו על זרעותיו וילך עד אשר כשל כחו ויפול ארצה ויתעלף . ויהי בהקיצו וירא והנה גם שני הילדים נפחו נפשם , והנם שוכבים פגרים מתים . אז התעודד האיש ויקם על רגליו וישא עיניו השמימה ויקרא בעטוף לבו : „אלי , אלי ! הן רבות פעלת להעבירני על דתי ; אבל כך נשבעתי כי למרות כל צבא המרום במרום לא אכחש באמונתי ; יהודי הייתי ויהודי אהיה כל עוד נשמתי בי !". ויאסוף מן העפר והעשבים ויכס את גופות הילדים וילך בכח אמונתו עד הגיעו אל המחנה .

באניה אחרת עברה רוח קנאה על רב החבל ויגזול את כל אשר היה להגולים, גם פשט את בגדיהם מעליהם ויעזבם ערם ועריה על שן סלע בלב ים . בראשונה לא נעו האֹבדים ממקומם ויבושו להביט איש אל אחיו ואל אחותו — כי ערומים היו . אך הרעב והצמא אכפו עליהם לשכוח חרפתם , ויתעו יחדו כפראים ויבקשו אכל לנפשם , וימצאו מים חיים מפכים מנקיקי הסלע וישובבו נפשם בם , אבל כל אכל לא מצאו , וגם עשב לא נמצא להם , וכה התעטפו ברעב חמשה ימים . ביום הששי עברה אניה על פניהם , וכראות אנשי האניה אותם תמהו איש אל רעהו , ויקרבו המלחים באני שיט לדעת מה זאת . ויספרו האמללים את כל הקרות אותם . ויחמול בעל האניה עליהם ויקחם אל אניתו , ויקח מפרש ישן ויקרעהו ויחלקהו בין הגברים לכסות קלונם ולנשים נתן כתנות , ויאכילם וישקם ויביאם אל מקום מושב ויעלם על החוף . והאמללים דמו כי הוא חפץ למכרם וישלחו אל היהודים

עיניהן בהתעטפם כחלל מפני ולעפות רעב. איש אחד ראה את אביו מתעלף לעיניו, וימהר וימכור את הבן בלחם למען הציל את נפש אביו הזקן ולחיותו ברעב, אבל בשובו מצאהו מת, כי לא עצר עוד כח לנשוא! בעלי האניות מצאו חפץ בעני היהודים, ובקרוב הילדים הרעבים אל החוף להשתחות להם בעד פת לחם, פתום בלחם לרדת באניותיהם ועד מהרה פשטו גם ויאטמו אזנם מזעקת אבותיהם, ויעבירום אל ארצות רחוקות למכרם לעבדות עולם. ערבי אחד ראה בתולה יפת תאר מבנות הגולה, ויתנפל עליה ויענה לעיני אבותיה, ואחר זה שב אליה ויתקע חרבו בלבה, פן תשא ממנו פרי בטן והיה בו חטא. לאחרונה חמל מושל העיר על האמללים ההם, ויעביר קול בכל הארץ להוציא לחפשי את הילדים אשר נקנו בלחם.

תסמרנה שערות אדם וכל נפש תשתוחח למקרא הרעות והתלאות אשר מצאו את האבדים והנדחים בכל מקום בואם. הנצולים מרעב ומדבר נפלו בחרב אנשי משחית. הקול יצא כי באסור ממלכת ספרד על הגולים לקחת כספם וזהבם אתם, התחכמו המח לבלוע מטבעות אל קרבם והיה להם מוצא ללחם בארץ נודם, ועל זאת ארבו להם אכזרי אדם ויבקעו בטנם לחפש את הזהב במעיהם. בעלי האניות והמלחים עוד הוסיפו סרה — כי לעשות להם שחוק טבכי היהודים חטפו רבים מהם בבואם בלב ים וישליכום בעמקי מצולה. רב חובל אחד נשא עיניו אל עלמה יפיפיה, בת אחד הגולים, ושמה פלומה (יונה), ויחפוץ לענותה. ולמען הצילה מחרפת צר השליכה האם אותה ואת יתר בנותיה ואחר כן קפצה גם היא אחריהן אל תוך הים ותטבענה גם יחד. האב האמלל אשר באו לו שכול ואלמן רגע ביום אחד, כתב קינה על הנפשות האהובות אשר אבדו לו בקרב צרה. באניה אחת הוחל הנגף ביהודים הגולים, ובראות זאת רב החבל, וימהר

נכהמו עונותיו בדברי ימי עולם, התעבר בם על אכזריותם, בעמדם מנגד נגעי בני עמם ולא זכרו ברית אחים, ובחמתו גזר עליהם לגרשם כלה מארצו, ולא כפר להם עונם עד אשר הביאו לו עוד אלפים אדומים לכפר פניו ועד אשר פתחו שעריהם לפני היהודים הספרדים ויקרבום אליהם.

רבים מן הגולים הגיעו עד קורפו וקנדיא ויתר איי יון. אלה נדו שמה למצוא מנוח לכף רגלם ואלה הובאו שמה במכור אותם בעלי האניות לעבדי עולם. אבל היהודים היושבים שם, ובראשם הר"ר אלקנה קפסלי, ראש קהלת ישראל בקנדיא, חמלו עליהם. בלחמם קדמו את הנודדים ומכספם שחדו בעדם, גם מכרו את כלי הכסף אשר לבתי כנסיותיהם ותכשיטי ספרי התורה לפדות את השבוים ולהספיק להם צרכיהם. ורבים מאנשי פרס שהיו שם, בראותם את אשר היהודים עושים לאחיהם, קדמו לקנותם מיד שוביהם למען הרבות אחר כן במחירם.

טוב מכל אלה היה להנודדים שהגיעו לגבול תוגרמה, כי השולטן באיאזיט הגדיל חסדיו עמם. הוא הבין ערכם שכם אחד על חבריו המלכים הנוצרים. הוא השכיל מהם לדעת את הברכה אשר יביאו היהודים אל ארצו באוצרם הטוב השמור אתם לא בחדרי בטנם כי אם בקמטי מחם — ועל כן פקד על כל יושבי מדינות מלכותו, הנחשבות בגבול אירופה, לאסוף נדחי ישראל ולפתוח לפניהם שעריהם במרחביה, וענש מות שם על כל אשר יפגע באחד היהודים להרע לו. הר"ר משה קפסלי, ראש הרבנים בקונסטנטינופול, עדר בכל לב להחיש עזרה לאחיו הגולים הבאים שמה, ויכלכל את ענייהם ויחש פדות לשבוייהם, גם נסע למסעותיו בכל קהלות ישראל בתוגרמה לאסוף כסף ל„פדיון השבויים הספרדים", וכלם נענו לו ויתנו איש איש ככל אשר השיגה ידו. הנה כן באו גולי ספרד לאלפיהם ארצה תוגרמה

יושבי המקום ההוא, ויבואו ראשי הקהלה אל האניה לכפר פני רב החבל ולפדותם בכסף מלא. אבל הוא מאן לקחת, באמרו כי לא בשבי לקחם ולא בכסף יגאלו. האבדים מצאו מנוחתם בקרב אחיהם ושם בעל האניה היה לברכה בפיהם כל ימי חייהם.

הגולים אשר הגיעו אל חוף גינואה נפלו ברעת חדשה אשר באה עליהם כשאה. בעיר ההוא, שהיתה סחר גוים, היה חק ולא יעבור, כי כל יהודי הבא אליה לא ישאר בה יותר משלשת ימים. אבל האניות אשר הוליכום על פני העיר הזאת עמדו מלכת, כי נשחתו בדרך — ועל כן התירה הממשלה להגודדים להשוף על החוף עד אשר יחזקו בדקי האניות, אך אל העיר לא יבואו. בפנים חורים ובעינים שקועות בחוריהן עלו האמללים מן האניות, ויהי מראיהם כרפאים שכני עפר, ולולא התנועו בהתהלכם ובפיק ברכים אל החוף להשיב רוחם — כי שבתם על האניות בצר כעון שמה מחנק לנפשם — כי עתה נדמו כמתי מ"ם ואיש לא האמין כי זוי נשמתם בם. רבים מהילדים הרעבים נעו אל בתי הכניסות ויחליפו אמונת אבותם בעד פת לחם. באשר נעצרו האניות שם ירחים אחדים הגיעה הרעה עד מרום קצה, רבים מתו ברעב ובבל נגע ומחלה הבאים לרגליו, ורבים מבני הנעורים יצאו מקרב עמם, כי נלאו נשוא.

ביתר ערי איטליה לא הניחו להגולים אף לעלות אל החוף, כי היתה שנת בצרת והיקר האמיר. גם יראו התושבים פן תפרץ בם מגפה לרגלם.

שרידי גינואה באו רומאה, ושם עוד הורע להם במעט מבראשונה, כי אחיהם עצמם ובשרם התקוממו עליהם לעצרם מבוא בתוכם — פן יצר להם המקום בעבורם. ויאספו בינידם אלף אדומים, לשחד בהם את האפיפיור אלכסנדר הששי, כי יאסור על יהודי ספרד מבוא שמה. אבל האפיפיור ההוא, אשר

להם אניות כחפצם לעבור בשלום אל אשר יהיה רוחם. כבוא שליחי ישראל לפני המלך יואנו בבקשתם, קרא המלך אספה לראשי שרי יאציליו בעיר קינטרה, להודיע דברו אותם ולשמוע עצתם. אחדים מהשרים נענו לו, בהמלאם חמלה ורחמים על הגולים או בחפצם לעשות חנף למלכם אחרי דעתם רצונו, ורובם מאנו בזה. אבל המלך דבר על לבם ויורם לדעת, כי בכסף אשר יקח מהיהודים תמצא ידו לעשות מלחמה באפריקה,—ובזאת נאותו לו כל השרים. והנה נמצא כי היה הדבר למרת רוח ליהודי פורטוגאל! כי יראו, פן יהיו המון הנודדים העניים למשא על קהלותיהם ופן יחדל גם כבודם בעיני המלך והשרים בגללם ויחשבו גם המה כמהם. ועל כן נועדו ראשי הקהלות יחדו, ורבים מהם יעצו רעה על אחיהם ויואילו לשחר פני המלך, לבל יתן להנודדים לבוא בגבול פורטוגאל. אז קם מתוכם השר הישיש דון יוסף אבן יחיא, ויער למוסר אזנם ויוכיחם בצדק על הרעה אשר המה אומרים לעשות לאחיהם בני עמם. אבל הם לא אבו שמוע לו, ולאחרונה התפשרו להשתדל לתת להם רק לעבור דרך ארצם אבל לא להשתקע בה. ועל פי הדברים האלה נאות המלך להנודדים: כל הבא אל הארץ, אם עשיר או עני, ישלם בעד כל נפשות ביתו, חוץ מהילדים, כסף לגלגלת שמונה קרושדות זהב (בערך שני אדומים או שבעה שקלים) בארבעה זמנים, רק בעלי המלאכה, עושי במהכת וחרשי ברזל, אם יש את נפשם להשאר בארץ, ישלמו רק המחצה. לכל יתר הגולים ינתן זמן שמונה ירחים לשבת בארץ עד צאתם אל המקום אשר יבחרו, ולעמת זה קבל עליו המלך לתת להם אניות די צרכם, אשר תעבירנה אותם דרך הים במחיר לא רב, וכל אשר ישאר בארץ אחרי הזמן או שלא תהיה בידו תעודה כתובה וחתומה כי שלם את כסף הגלגלת — אחת דתו להמכר ממכרת עבד.

ויאחזו בה, ודור אחד טרם יעבור עשו חיל ויצליחו ויעלו על אחיהם, התושבים הראשונים, בשקידתם ומעלות רוחם, ותהי בעיניהם ארץ תוגרמה כספרד חדשה אשר נמצאת להם במזרח שמש.

פרק אחד עשר.

הגולים לפורטוגאל. התפשרות שליחיהם עם המלך יואנו השני. מיאון יהודי פורטוגאל בזה. דון יוסף אבן יחיא. מות ר' יצחק אבוהב. ר' יוסף ויזינו. ר' אברהם די בייא ור' יוסף די לאמיגו. צרות הגולים. יציאתם מפורטוגאל. אכזריות בעלי האניות. אכזריות המלך יואנו להנשארים. מותו ומלוכת דון מנואל. ר' אברהם זכות. חסדי דון מנואל.

בראשונה נדמה כי גם אלה אשר באו לפורטוגאל יראו מנוחה כי טוב, אחרי התנאים הטובים אשר הצליח הרב הישיש ר' יצחק אבוהב להתנות עם המלך יואנו השני, בבואו לפניו בראש שלשים איש מנכבדי עמו, לבקש ממנו ולחלות פניו, כי יתן לגולי ספרד לשבת בארצו או לעבור דרך בה אל הארצות אשר יבחרו לשבתם [1]. כי אמנם רוב הגולים נשאו עיניהם אל פורטוגאל הקרובה, בתקותם כי עד מהרה ישוב מלך ספרד ונחם על הרעה, בהוכחו לראות ולדעת מה מאד נחוצים המה לארצו, ברבות בה העזובה בלעדיהם, ויקראם באהבה לשוב למקומותם והיתה הגזרה כלא היתה. אולם גם אם לא ישוב מדברו ובגולה יצאו, גם אז לא תגדל הרעה, בהיות עתותיהם בידיהם למצוא

1) למעלה צד 259

ובהתפשם בעת אשר העברים יעבדו עבודתם בשבת. אבל המלך השיב פניהם ריקם בדבר הזה.

בעת ההיא הרבתה ממלכת פורטוגאל לשלוח אניותיה למרחקים, למצוא הדרך לארץ הודו, ארץ הזהב והבשמים, ולכל יהעו החובלים בבואם בלב ימים, נדרשה מאד ידיעת התכונה והחשבון, ולזאת בחר דון יואנו בחכם היהודי ר׳ יוסף ויזינו, ויושיבהו בסוד החכמים המפקדים על הדבר. אז השתמש ר׳ יוסף בלוח הנצחי או בלוחות שבעת כוכבי הלכת אשר חבר הר״ר אברהם זכות, להיות למורה דרך לרבי החובלים, לדעת ארחותם ולהכיר מקומם על פי מעמד הכוכבים ברקיע. הוא גם תקן את כלי האסטרלביום (המודד גובה הכוכבים), הנחוץ מאד לעוברי ארחות ימים, ובזה מצא אחרי כן החובל ואסקו די גאמה את נתיבותיו לעבור להודו על פני „מצר התקוה הטובה", ובו אולי נעזר גם קולומבוס בגלותו את הארץ החדשה. גם לידיעת גלילות הארץ הועילו לו שני יהודים, ר׳ אברהם די בייא ור׳ יוסף די לאמיגו, אשר נשלחו ממנו לאזיא למצוא את הארץ אשר בקש. אבל המלך הזה לא זכר ליהודים את חסדי אחיהם הנאמנים לו, ועוד בשנה ההיא יסד האינקויזיציה בארצו, כי כן צוה לו האפיפיור אינוקינטי השמיני, לרדוף באף את האנוסים אשר ברחו מספרד ארצה פורטוגאל, ואלה מהם, אשר נמצא עונם בם כי שבו אל דת אבותם ברוב או במעט, נשפטו ממנו לשרפת אש או למאסר עולם — כמנהג אשר נהגו פרדינאנד ואיזבלה בארצם. ובהודע לו כי אחדים מהאנוסים החישו מפלט להם מעבר לים ארצה אפריקה, וישובו שם אל אלהיהם לעיני כל, פקד על כל האנוסים או הנוצרים החדשים הנמצאים בארצו, לבל יעז איש מהם לעזוב מקומו ולנסוע דרך הים, ואשר יתפש בכף מות יומת והונו יחרם. יש משערים כי גם מות הר״ר יהודה אבן ורגא

על פי התנאים האלה והברית הזאת עברו יהודי ספרד בהמון רב (בערך עשרים אלף משפחות או מאתים אלף נפש) ויבואו ארצה פורטוגאל. והמלך יעד להם משכנותיהם לשבתם בערי ממלכתו, אך עוד הושם עליהם מס אחר, לשלם לשכניהם הושבי הארץ. לשלשים משפחות הנבחרים שעמדו לפני המלך עם רבם ר׳ יצחק אבוהב נקבעה העיר פורטו (Oporto) למושב, גם נבנה להם שם בית כנסת לתפלה. ור׳ יצחק אבוהב, רבן של כל בני הגולה, אשר תלמידיו הרבים ישבו אחרי כן לכסאות הרבנות באפריקה ומצרים וארץ הקדש, מת בשלום בעיר ההיא שבעה ירחים אחר הגירוש, ותלמידו הר״ר אברהם זכות קבר עליו מספד ויקרא עליו את הכתוב „הנה אנכי שולח מלאך". גדול היה כבוד הרב הזה בעיני פרדינאנד ואיזבלה מלכי ספרד, וגם בעיני דון יואנו מלך פורטוגאל, אשר כרת עמו את הברית בדבר בוא הגולים לארצו. אמנם רחוק היה הוא דון יואנו השני מרגשי אהבה וחמלה. בני דורו העידו עליו כי היה בטבעו „שונא אדם", ואף כי ליהודים, אשר גם מושלים טובים ממנו השחיתו מהם רחמיהם, ובכל זאת לא נראתה שנאתו להם בראשונה. כאשר עלה למלוכה התאוננו לפניו נבחרי העם באספתם באיבורה על היהודים, כי לובשים הם מחלצות ובגדי יקר וכל מנהגיהם בגאה וגאון כאצילי ארץ [1], והוא נענה להם ויתן צו, לבל יוסיפו היהודים לשאת בגדי משי, כי אם בגדי צמר, גם גזר עליהם לשאת אות כוכב על בגדיהם אל מול הלב, למען דעת כי יהודים הם. עוד אחת בקשו הנבחרים בעת ההיא: לאסור על היהודים בעלי המלאכה לבקש עבודה בבתי האכרים, פן יפתו את נשותם:

---

[1]) למעלה צד 245.

ושם עזבום לגוע ברעב או להיות טרף לחיתו יער ופראי אדם — הכל כמו שעשו לאחיהם גולי ספרד אשר יצאו לפניהם.

צרות הנודדים מפורטוגאל ספרו הסופרים הנוצרים בשפת לנאמנים, וככל התלאות הנוראות האלה נשמע גם מפי־אחד הנודדים ההם, הוא הרב המקובל ר' יהודה בן יעקב חיים[1] (ממשפחה רמה ונכבדה בישראל) האניה אשר בה ישב הוא ואשתו ועוד מאתים וחמשים נפש, אנשים ונשים וטף, יצאה, בחרף מחוף ליסאבון ותתע ארבעה ירחים על פני הים, כי לא נתנום בכל מקום לרדת, מפני המגפה אשר היתה בם. בין כה יכה תם האכל אשר הכינו ויחדו התעטפו ברעב. והנה נפלו עליהם בעלי אניות אשר באו מחוף ביסקאיה (בספרד), ויתפשו את אניתם — כי מלחמה היתה אז בין פורטוגאל וספרד — ויביאוה אל חוף מלאגה. אז באה מבוכת האמללים: לעלות אל היבשה לא נתנום — כי יהודים הם, לנסוע הלאה לא הניחום — כי נעצרו כשבויי חרב, וגם אכל לא נתנו להם — כי הכהנים והפקידים אשר בעיר גזרו אמר לענותם עד אשר יאנסו להמיר דתם. אף אמנם עלתה בידם למשוך ברשתם כמאה איש, אשר לא יכלו עוד לעמוד מפני הרעב; אבל הנשארים החזיקו באמונתם, וחמשים מהם, ובהם זקנים ונערים ובתולות וילדים, גועו ברעב, ובתוכם גם אשת ר' יהודה. ורק אז התעוררו אנשי מלאגה לחמלה על האבדים, ויתנו להם לחם ומים. אחרי שני ירחים נתן להם הרשיון לעבור הלאה אל חוף אפריקה, אבל אל כל מקום אשר באו לא נתנום לעלות, כי יראו יושבי הארץ מפני המגפה. ועל ר' יהודה עוד הושמו עלילות דברים וישליכוהו אל הבור, ושם עִנּוהו ויענוהו, וגם נסו לפתותו לקבל עליו אמונת מחמר ונסלח

[1]) בהקדמתו לפירושו „מנחת יהודה" על ספר „מערכת אלהות".

בליסאבון על קדוש ה' היה בעת ההיא, על אשר מאן לגלות סוד האנוסים ולהלשינם אל האינקויזיציה כאשר צוה לעשות [1].

גם בארץ פורטוגאל קם הטבע לאויב לגולי ספרד. כמעט באו שמה והנה פרצה בם מגפה גדולה אשר הפילה חלליהם לאלפים, ותושבי הארץ, אשר פגעה המחלה גם בם, האשימו את היהודים כי המה הביאוה אתם ומידם היתה זאת להם. אמנם יכול להיות כי צדקו בדבר הזה, כי הדאגה והיגון והכאב האנוש והחם הגדול אשר להם אותם בימי נודם, יחד עם הרעב והמחסור הנורא, הביאו עליהם חליים רעים, ורוב הנודדים מתו במגפה ההיא. ותהי תלונת העם רבה על המלך, אשר הביא אל ארצם את היהודים וזעומי האלהים להשחית לכל המקום בעבורם. וזאת העירה את המלך לצות על היהודים במפגיע, כי ישמרו מועדם לעזוב את הארץ בכלות שמונת הירחים כמדבר. אמנם שמר המלך את דברו ויכין להם אניות במהיר לא רב, גם פקד על בעלי האניות להטיב עשות עם הנודדים ולהוליכם אל מחוז חפצם. אבל בעלי האניות, אשר עינם היתה רק אל בצעם ולבם מלא שנאה לעם הזה, כמעט שבאו בלב ים לא מלאו אחרי דברו, וימצאו עליהם תנואות, וידרשו מהם להוסיף על שכרם, אז התנהלו לאטם על פני הים עד אשר תם המזון מכליהם, ואז דרשו מהם בעד כל הבא אל פיהם על אחת שבע, עד כי לאחרונה נאנסו האמללים לפשוט את שמלתם לעורם ולתתה בעד הלחם, ועד הגיעם אל החוף נשארו כלם ערומים וחשופים לחרפת כל רואה בם. את הנשים והבתולות ענו לעיני בעליהן ואבותיהן, ורבים מהאבורים האלה הביאום אל אחד חפי אפריקה השוממים,

---

[1] לטעלה צד 241.

אמות נואשו מחיים ותתנפלנה עם ילדיהן הימה לבל יהיו לשלל בידי צר. איי סומאש היו מלאים תנינים ועקרבים ורשעי ארם אשר שלחו שמה ביד פשעיהם. רוב הילדים מתו בדרך, ומאלה אשר הגיעו שמה היו רבים לברות לתניני הים והאגמים, והנשארים בחיים שבו אלי ארץ באשר גדלו ושם התחתנו איש באחותו וגבר באמו מבלי הדעה [1]). בעת ההיא עזב גם אהוב המלך, דון יוסף אבן יחיא, את פורטוגאל בנפש מרה (רנ"ד) וישם פעמיו לעיר פיזה.

רוח רעה עברה על המלך יואנו, „שונא הבריות", מאז מת עליו בנו יחידו, ועל כן נהפך לבו לאבן וישחת רחמיו מילדי זרים ויכל חמתו ביהודים הנודדים, עד רדתו בחמת רוחו אבל שאולה (סוף אוקט' 1495). ותסב ממלכתו לדון מנואל גיסו ובן גילו, איש טוב ואוהב חכמה, אשר לו קוו יהודי פורטוגאל וגולי ספרד כי ייטב להם מאז. אף אמנם היה רע בעיניו המעשה אשר עשה דון יואנו לגולי ספרד, בכבשו אותם לעבדות עולם על אשר אחרו מועד צאתם מארצו, ויקרא דרור להם מעבדותם, גם מאן לקבל את הזהב אשר הואילו לתת לו עקב אשר היתה רוח אחרת אתו. אך הם לא ידעו מה דרך הרוח, כי לא מאהבה וחמלה עשה זאת להם, כי אם בתקותו כי כאשר ימשוך להם חסדו כן ימשכו המה אחרי דתו וימהרו ויבואו בברית אמונתו (כן העיד עליו הבישוף אוזוריוס, אשר כתב דברי ימיו וזכרון בספר). את החכם היהודי, ר' אברהם זכות, משך אליו באהבה ויתן לו מהלכים בהיכלו.

ר' אברהם זכות, יליד קשטיליה, מתלמידי ר' יצחק אבוהב, וחכם גדול בדתיות ובחיצון, ראש [illegible] בבית מדרש

---

[1]) שבט יהודה.

לו, ואם לא, אזי ידינוהו בסקילה. אמנם כל התלאות האלה לא הניעוהו אף רגע מאמונתו באלהיו, עד כי לאחרונה נמצא. לו כפר-פריון נפשו מאת היהודים גרי העיר הקטנה, ומשם הביאוהו לעיר-פים. והרעב היה אז בעיר ולא נמצא גר' יהודה עבודה די החיות נפשו. ויהי אנוס להיות טחן בריחים יום יום בעד פת לחם נקודים אשר גם כלבים ימאסו בו, ובלילות ישן עם חבריו האמללים כמהו על מקום שפך הדשן מחוץ לעיר.

שמע אכזריות בעלי האניות ומעשיהם הרעים לנודדי ישראל הגיע עד היהודים העצורים עוד בפורטוגאל, וייראו עוד למכור נפשם בידי האנשים הרעים והחטאים הרם. גם אולת יד העניים לשלם בעד מקומם באניה ולהכין אכל לנפשם, וידחו מפעם מיום ליום עד כלות הזמן הנועד להם. עוד אמצתם תקותם כי יחמול המלך עליהם ולא יגרשם ביד חזקה מארצו. אבל לבב דון יואנו היה קשה כצור, ובמעט עבר המועד, לקח את כל השארית הנמצאה וישימם לעבדים ולשפחות; מהם מכר ומהם נתן במתנה לאצילי ארצו, אשר לקחו להם מכל אשר בחרו (רנ"ג).

אבל גם לזה לא אמר המלך האכזר די, ובכבשו את האבות לעבדים ולשפחות, צוה לקחת מהם את ילדיהם מבן שלש ועד עשר שנים ולשלחם באניות אל האיים החדשים אשר נגלו אז, הם „איי טומאש", הנקראים גם בשם האיים האובדים (Ilhas perdidas) ולחנכם שם בדת הקתולית. זעקת האמות, יללת הילדים ויגון האבות אשר מרטו שער ראשם מכאב אנוש, לא הועילו להרך לבב המלך הקשה ולהשיב פקודתו אחור. אשה אחת, אשר שדדו ממנה שבעה ילדיה, נפלה לרגלי המלך בצאתו מבית התפלה ותבך ותתחנן אליו להשאיר לה למצער את ילדה הצעיר והרך, אבל המלך צוה להדפה מפניו באמרו: „הנה היא מיללת ככלבה בהלקח ממנה גוריה". לא נפלאת איפוא, כי הרבה

נבעתה מאד, אך בחכמתה מצאה עצה למלט נפשה עד ארגיעה ותעטוף את הילד בסדין ותחגרהו על בטנה מתחת ללבושה ותרם קולה כמו חבלי יולדה באו לה. והשוטרים והעם חפשו בכל חדרי הבית הארונות והתנור ובכל מקום מטמון ולא מצאו. ביום השני נודע עון הרוצח על ידי אשתו אשר גלתה סודו, וכאשר הודה על ו בל שאלו את האשה העבריה מה עשתה ב בלת הילד אשר השלך אל ביתה. בראשונה כחשה האשה כי יראה, אבל השופט נשבע לה כי נמצא הרוצח וכל רעה לא תאנה אליה, א: הגידה לו את התחבולה אשר מצאה לה לעזרה בצרה. וכאשר נודע הדבר לדון ...אל שמח מאד על חכמתה כי [illegible].

פרק שנים עשר.

התחתנות דון מנואל בבת פרדינאנד ואיזבלה, תנאיהם על דבר גירוש היהודים, המרת הילדים באונס, המרת האבות בחמס הפליטים. ר' לוי בן חביב. ר' יצחק קארו. הרבנים שקדשו את ה' ברבים. ר' שמעון מימי. ר' אברהם סבע, אחרית האנוסים.

אבל מעטים וקצרים היו ימי האורה אשר הגיעו ליהודים בפירטוגאל מאת המלך הצעיר הזה, כי מלכת ספרד אצלה מחשבתה גם על הארץ הזאת ועד מהרה קדמום ימי אפל. כמעט שעלה דון מנואל על כסא מלכותו, חשבו פרדינאנד ואיזבלה מחשבות לםשכהו אל ביתם בעבותות אהבה, וחדלו שתי הממלכות הקרובות להצר אשה את רעותה. ויסבבו פני הדבר להשיא לו את יואנה בתם, אשר נודעה אחרי כן לשמצה בקנאתה ומשובתה. ודון מנואל נאות לה בפיהו, בעוד אשר בלבו נטה אחרי אחותה הבכירה, איזבלה השניה, אשר היתה לאשה ליורש העצר

המדעים בסלמנקה, וגדולי חכמי הנוצרים למדו ממנו דעת. הוא עשה את הלוח הנצחי ויקדישהו לבישוף סלמנקה על פי בקשתו, וכצאת בני עמו בגולה יצא גם הוא אתם ויבוא ליסאבונה וישב שם. והמלך דון מנואל אשר שמע שמעו בחר בו להקריבהו אליו וישימהו לו לתוכן ולאיצטגנין. הוא כתב ספר בחכמת התכונה, ויתקן את מכונת האסטרולביום לעשותה כלי מתכת, תחת אשר עד כה ידעו רק לעשותה כלי עץ. ובהודע להמלך כי ידו רב לו גם בדעת קורות העתים, בחר בו וישימהו לסופר דברי הימים בחצר מלכותו.

המלך הזה אשר הרחיב גבול ארצו בספחו אליה חלקי הודו ואמריקה, הרחיב גם ליהודים וישאפו רוח כמעט. ממנו יצאה הפקודה בראשית ימי מלכותו, לבל יקבלו השופטים כל עלילת דם אשר ישימו הנוצרים ליהודים, כי יסודתה ברשע כסל, ואך מלבם בדוה אויביהם עליהם למען היות להם תאנה לרדפם באפם. גם לא נתן לנזירים הדרשנים להרחיב עליהם פיהם כדרכם. פעם אחת הודיע אחד הכמרים כי נכון הוא לדרוש עליהם בשערים, והיהודים הקרובים למלכות בשמעם זאת התאוננו רע עליו באזני המלך. ויען ויאמר להם: „הפעם אראה כי באו עליכם דברי משה נביאכם: „ורדף אתכם קול עלה נדף" — הלא ידעתם כי אנכי מגן בעדכם ולמה זה הבל תהבלו!". אמנם לא שוא פחדו היהודים פחד, כי לא חדלו אויביהם לעולל עלילות ברשע, ולולא חכמת אשה עבריה אזי היתה עלילת דם עם כל תוצאותיה הרעות נכונה להם גם שם כביתר הארצות בעת ההיא. נוצרי אחד הכה ילד שכנתו הנוצרית בבעטו בו ברגלו. ויהי בראותו כי מת הנער וישאהו וישליכהו בחלון בית איש יהודי, ולכסות על מעשהו הביא את השוטרים והעם לחפש את הילד בבית ההוא. האיש לא היה אז בביתו, והאשה בכצאה גוית נער נוצרי בחדר מעונה

נקל להם לגלות ערות הארץ לאויבי פורטוגאל, והמוב אשר יגיע מהם לאוצר הממלכה איננו שוה ברע אשר יביאו לארץ ויושבי בה, כי בחריצותם וערמתם תמצא ידם לנצל את הארץ ולאסוף את כל הכוש שכניהם אליהם עד כי עוד מעט והושבו לבדם בקרב הארץ.

ודון מנואל פסח על שתי הסעיפים ולא ידע לשית עצות בנפשו, כי כבד ממנו להכביר לבבו ולחלל מוצא שפתיו; אך דונה איזבלה הכריעה את הכף. — היא היתה אויבת בנפש ליהודים, כי השיאוה כהניה לחשוב, כי מות בעלה הראשון היה מוסר שדי לאביו דון יואנו השני, על אשר גאל ואשר חטא בתתו ליהודים גולי ספרד מפלט בארצו, ובהיותה יראה לאחריתה, פן תסב כוס החמה מאת האלהים גם על דון מנואל ועליה, אם יהיה ליהודים מקום בפורטוגאל ארץ ממשלתו. ויהי בנסוע דון מנואל אל גבול הארץ, לקדם בשמחה את איזבלה מחמד עיניו, והנה באת אליו אגרת שלוחה ממנה לאמר: כי לא תדרוך כף רגלה על אדמת פורטוגאל עד אשר תטהר הארץ מן היהודים „הארורים".

אהבת אשה גברה על אהבת אדם ונשואי המלך דון מנואל עם איזבלה, האינפנטה הספרדית, נחתמו בדם היהודים. וביום 18 דעצ׳ 1496 התחיב, דון מנואל בכתב ידו, לקים את תנאי הנשואים, וביום 24 לחדש השני יצא כתב הדת מאת מלך פורטוגאל אל כל היהודים הנמצאים בארצו, לקבל עליהם את דת הקתולית או לעזוב את הארץ; להרגיע את לבבו משך את מועד צאתם עד אחד עשר ירחים, למען יהיו עתותיהם בידיהם לסדר עניניהם ולכלות עסקיהם ולהכין להם דרכם. גם יעד שלשה נמלי פורטוגאל לצאתם דרך הים (ליסאבון, פורטו וסיטובל). ביותר הרבה הבטחותיו לאלה אשר יואילו להקשיב לעצתו ולבוא בברית

בממלכת פורטוגאל, דון אלפונזו בן יואנו השני, ואחרי התחתנה מת בעל נעוריה ותהי לאלמנה בשנת השמונה עשרה לימי חייה. כאשר החל דון מנואל לבקש קרבתה, מאנה איזבלה השניה להסיר צעיף אלמנותה ולהיות לאשה לבעל אחר. אך חזקו עליה דברי כהנה הסלח לעוניה, בהבינו אותה לדעת, כי בהתחתנתה זו תתמוך כבוד לדת אלהיה, להגדילה ולהאדירה בארץ ממלכתה החדשה. כי אמנם היו מעשי מלך פורטוגאל וחסדו אשר הראה ליהודים גולי ספרד לשכים בעיני פרדינאנד ואיזבלה, ובקנאתם לדתם הואילו לתת לו את איזבלה במקום יואנה, בתקותם כי על ידה יצלח להם להטות לב דון מנואל אל כל אשר יחפוצו. וישיבו אותו דבר, כי אך בזאת יאותו לו, אם יכרות עמם ברית לקרוא מלחמה על קארל השביעי מלך צרפת ולגרש את כל היהודים, כילידי ספרד כגולי פורטוגאל, מקרב ארצו. אמנם היו שני התנאים האלה למרת רוח דון מנואל, כי שלום אמת היה לו עם מלך צרפת, והיהודים היו דרושים לחפצו בכספם ותריצותם וחכמתם ותבונתם. ויתיעץ על זה עם גדולי שריו ואציליו הקרובים לו, והם נחלקו לדעותיהם: אלה אמרו, כי לא נכון למלך לחלל דברו והבטחתו אשר נתן ליהודים בעלותו למלוכה, וגם לארץ יביא רעה גדולה בגרשו את כלם מקרבה, והלא רבים ממלכי אירופה וגם האפיפיור בעצמו מחזיקים את היהודים בארצותיהם. היהודים המגורשים יעלו אל ארצות המתמדים להעשירם מהונם ולאצול עליהם מרוחם וחכמתם — והלא טוב להניחם על מקומם, כי אז יש עצה למשכם בחבלי אדם ולהכניסם בברית הדת הנוצרית. ושונאי היהודים גם הם הגישו עצמותיהם, ויוכיחו לדעת, כי על כן גורשו היהודים מארץ צרפת וממדינות אחרות באשכנו וכן גם מארץ ספרד, כי רעה נשקפה מהם לאמונה הנוצרית, בהסיתם לבב אחרים ללכת אחרי דתם. גם בהיותם בארץ הנוצרים שנואי נפשם

השערוריה בכל הארץ: בכל עיר ועיר תפשו השוטרים את בני ישראל, ואף את הבחורים והבתולות אשר הגיעו עד עשרים שנה, וביד חזקה הוציאום מידי אבותיהם, להוליכם אל בתי הכניסה ולהמיר דתם לעולמים. האבות הנואשים החזיקו בכל מאמצי כחם בילדיהם המתרפקים עליהם בחיל ורעדה, ולקול זעקתם חרדה כל הארץ, — אבל השוטרים קשי הלבב אחזו מרפם בחזקה, ובשוטים ובמקלות ומכות אכזריות הפרידו ביניהם. רבים מהאבות חנקו את ילדיהם בידיהם או השליכום אל הבארות והנהרות ואחר שלחו יד בנפשם. „בעיני ראיתי — כותב הבישוף קוטיניו — נערים ונערות נסחבים בשערותיהם אל אגן הטבילה, ואבותיהם רצים אחריהם בבכי תמרורים כהמר על מת, ובין האולם ולמזבח צועקים חמס על השד והאון הנעשה להם לעיני השמש". צעקת האמללים נגעה עד השמים ויללת האבות והאמות והילדים נגעה עד נפשות הנוצרים, עד כי רבים מהם לא שעו אל פקודת המלך ויחביאו את האמללים בצל קורתם עד יעבור זעם. רק המלך דון מנואל ורעיתו הספרדית, דונה איזבלה, הקשו לבבם מסלע, וכל המראות הנוראים אשר היו לנגד עיניהם לא העירו בם כל רגש רחמים. הילדים המומרים הוסבו שם ונחלקו בין הנוצרים בערים הרבה, וברבות הימים לא נודע עוד מוצאם.

אז יצאו הרבה יהודים מכלל ישראל, למען יוכלו להשאר עם ילדיהם מחמדי עיניהם — וכל זה לא שוה עוד למלך, כי כלה ונחרצה ממנו להפוך את כלם לנוצרים, ובהגיע מועד צאתם צוה להם להתאסף יחדו רק בנמל אחד, על חוף ליסאבון, במקום שלשת הנמלים אשר יעד להם בתחלה. ויבואו אל העיר הבירה בעשרים אלף נפש, כלם נוגים מכאב אנוש ונכונים לצאת בנפש מרה ובלב אמיץ. אמנם צוה המלך להכין להם מעונות לשבתם בעיר

דתו, אבל רק מתי מספר נאותו לו בראשונה לעשות כדברו.

אכן היו עתותיהם בידיהם להצטיד לדרכם בעוד מועד, אף לקחת אתם את כספם וזהבם באין מתנע. אבל בבטחם בחסד דון מנואל לא אצו לכלות מעשיהם, בהתנחמם לאמר, כי לא יאכוף אותם לאחוז דרכם בעתותי החרף, עת תגברנה הרוחות הסוערות ותשימנה ים כמרקחה. גם קוו למוהבכי עוד תמצא יד מגידם בהיכל המלך להטות לבבו אליהם ולהשיב פקודתו אחור. אף אמנם השתנה לב המלך; אבל לא לטובתם, כי אם לרעתם הנוראה. המלך גם הוא קוה לטובה — כי יאותו היהודים לו לעשות חפצו ולהמיר דתם, או אז ישארו עם כספם וזהבם לברכה בקרב הארץ, ובראותו כי מעטים מאד היהודים המקשיבים לקולו, וימלא עליהם חמה.

אז קרא המלך עצרה וישאל את פי שריו ויועציו, אם יש לאכוף את היהודים על דבר דתם. בפעם ההיא צדקו כהניו ממנו — כי בישוף אלגרבי, פרנאנדו קוטיניו, התנגד לדבר הזה, בתמכו יתדותיו בחקי הכנסיה ובפקודות האפיפיורים, כי אין להעמים על היהודים את עול הדת הנוצרית בחזקת היד, כי כבוד הדת תלוי בהכרתה מרצון לבב ולא בכח הזרוע; אבל דון מנואל הכביד לבבו ויען לאמר: כי כלה ונחרצה ממנו לבצע חפצו מבלי שאול לחקים ופקודות אשר לא כרוחו, — וכדבריו כן עשה. מעיר איבורה שלח פקודה מסתרה (בראשית אפריל 1897—רנ"ז), בה נצטוו כל פקידי הממלכה חרש, להיות נכונים ליום הראשון בחג פסחם, לתפוש את כל ילדי היהודים, נערים ונערות מבני אחת ועד ארבע עשרה שנה, ולטבלם ביד חזקה לדת הנוצרית. אבל הסוד נגלה ליהודים, ועד מהרה גמרו אמר לקדם פני הרעה ולעזוב את הארץ לפני בוא היום ההוא. ובהודע למלך את אשר הם נכונים לעשות, צוה לכל אנשי פקודתו למהר ולהחיש מעשיהם. אז גדלה

כן הובלו יהודי פורטוגאל ואחיהם גולי ספרד אל אגן הטבילה כצאן לטבח, עד כי גם רבים מהסופרים הנוצרים חשבו זאת להם לבשת ולכלמה. מהאנוסים החדשים ההם נמצאו אחדים, אשר בהמלטם אחרי כן אל הארצות האחרות היו לרבנים גדולים, לאות ולמופת בישראל, כהה"ר לוי בן חביב, שהיה אחר כן לרב בירושלים עיר הקדש.—ר' יצחק בן יוסף קארו, (דודו של הר"י קארו, בעל הבית יוסף), שחבר שו"ת ופרוש על התורה בשם „תולדות יצחק", העתיק מושבו מעיר טולידה לפורטוגאל. שם נאבדו לו כל בניו הקטנים עם הגדולים, אשר היה תארם „כתאר בני המלך", והוא לבדו נמלט משם בעור שניו, ובכל זאת הודה לה' חסדו כי הוציאהו בשלום ויעבירהו דרך הים ויביאהו ארצה תוגרמה. גם הר"ר אברהם זכות, שהיה תכן וסופר דברי הימים להמלך דון מנואל, בא עם בנו ר' שמואל ברעה גדולה, ויהי כפשע בינם ובין המות. אך שניהם נמלטו משם ואחרי נפלם שתי פעמים בשבי, בעברם ארחות ימים, הגיעו בשלום אל העיר טונים אשר בארץ אפריקה, ושם חבר ר' אברהם את ספרו „יוחסין", הכולל בקרבו סדר הדורות ודברי הימים לבני ישראל חכרונות למלכי העמים.

אבל האבות אשר המירו דתם מאהבתם לילדיהם לא נואשו מתקוה לבטל תמורתם על ידי האפיפיור ברומה, בהיות הדבר ידוע לכל, כי אלכסנדר הששי ומתי סודו יעשו הכל בעד הכסף. וישלחו מהם שבעה מלאכים ובתוכם שני חכמים נודעים, פדרו איסיקואטור ועלימן איליוראדו, לבוא ולעמוד לפני האפיפיור אלכסנדר, וצרור הכסף לקחו עמם להכריע את הכף לטובתם. אף אמנם הטה להם האפיפיור חסד וכנסיתו „הקדושה"— פרשה עליהם כנפיה. הקרדינאל די שאנטא אנסטסיא הואיל להיות מגן בעדם. אבל נרגילאוו ציר פורטוגאל האמץ בכל [illegible]

הביתה, אבל שם מכשולים על דרכם עד כי לא הספיקו לרדת אל האניות עד אשר עבר המועד והגיע חדש אקטובר, אשר בו כל יהודי הנמצא על אדמת פורטוגאל אחת דתו למות או להמכר במכרת עבד. ואז צוה לאסוף את כלם בארמון אחד; שם נדחקו ונסגרו יחד כבהמות ברפתים, ושם הוגד להם כי עתה הנם בידי המלך כעבדים מקנת כספו, לעשות בהם כל אשר יחפוץ. אף הועד בהם לשמוע בקול מושלם, עז ולהמיר דתם ברצון, אז ישאר להם כבודם ועשרם ושלום יהיה להם, ואם לא, וכבדה עליהם ידו לענותם בלי חמלה ובברית הנוצרים יובאו בעל כרחם ובשפטים קשים, לאות לבני מרי. אף אמנם קים המלך דברו — כי כאשר עמדו כלם על דעתם, נעצרו שלשה ימים ושלשה לילות מבלי להם ומים, וכאשר גם התחבולה הזאת לא הועילה, ורובם עמדו בנסיון הזה, נפלו עליהם אנשי הצבא ובחבלים על צואריהם ובשער ראשם וזקנם נסחבו סחב והשלך ממקום כלאם אל בתי הכניסה. אבל רבים מהם השליכו נפשם בעד חלונות היציעים וברסוק אברים נפלו חלל על רצפת הרחוב, או השתמטו מתחת ידי תופשיהם ויקפצו בבארות המים ויטבעו שם. גם בבתי הכניסה בקשו ומצאו מות לנפשם, ואחד מהם הוציא פתאם את טלית התפלה אשר הסתיר עמו וישטחנה על ראשי בניו וישחטם מתחתיה ואחר כן שחט את עצמו.

בעצם העת ההיא נמתחה גזרת הגרוש גם על הערבים המחמדים אשר ישבו בפורטוגאל, אך אותם עזבו לנפשם ואיש לא עמד מנגדם בצאתם מן הארץ — מיראתם פן ישמעו זאת מלכי המחמדים באפריקה ותוגרמה והשיבו גמולם בראשי הנוצרים היושבים בארצותיהם. רק ביהודים האמללים כלה המלך זעמו — בדעתו כי אין עם וממלכה בארץ אשר יעמדו לריב ריבם, על כן הם תמיד עשוקים ורצוצים ללא משפט. כל אוכליהם לא יאשמו ודמיהם כמים המגרים.

נספ־יהם העברים באין מפריע . — ובכן הותרה להם לשמור דת אבותם בסתר וגם להשאיר ספרי קדשיהם אתם , — כי מי זה יבחין בין ספר רפואה ובין ספר תורה בהיותם כתובים עברית ? והחכמים למודי ה' עסקו בסתרי חדריהם גם בתלמוד , ובעודם מתנצרים לעיני כל דבקו עוד יותר בדת אבותיהם באין רואה ומפלים דבר . — אבל החסד הזה עשה דון מנואל רק לאנוסי פורטוגאל ולא לאנוסים שבאו שמה מספרד . בדבר הזה נענה לאיזבלה רעיתו , אשר דרשה ממנו בחזקה , להסגיר את פליטי ארצה בידי האינקוויזיציה בספרד , כי בפירוש הותנה בכתב נשואי האשה הקנאית הזאת (אוגוסט 1487) , כי כל אלה מזרע היהודים אשר נכתם עונם לפני האינקוויזיציה בספרד , לא ימצאו מפלט ומחסה בארץ פורטוגאל , ובמשך חדש ימים יוצאו ממנה מבלי תת להם כל חנינה .

כן רבו לאלפיהם היהודים המומרים באונס בארץ פורטוגאל , אשר מפחד שכניהם יושבי הארץ שמו על פניהם מסוה האמונה הנוצרית , בעוד אשר בסתר לבם שמרו אהבתם לאמונת אבותיהם , וידרו לה נדר לתור להם דרך אל הארצות אשר בהן יוכלו לשוב אליה לעיני השמש . רק מתי מספר נשארו בפורטוגאל אשר הקשו לבבם בימי מסה ויחזקו פניהם מסלע בהחזיקם באמונתם לעיני כל מבלי המיר כבודה אף לעינים . באלה הכי נודע שם הר"ר שמעון מימי ראש הרבנים (Ar Rabbi mor) בפורטוגאל (ואשתו ור' גניז) ושבעת ראשי הדיינים , רבני שבע הקהלות הראשיות שהיו שם [1]) . אליהם נשא המלך את נפשו בעת פקודתו , ובם שם תקותו , כי אם יכנסו המה בברית החדשה ונטה כל עמם אחריהם לדבקה בדת השלטת . אבל הם הקשו ערפם וישאו כל ענוים קשים וברית אלהיהם לא עזבו . ייצו המלך

[1]) למעלה צד 148.

לקלקל מחשבתם. בעת ההיא נגמר דין הכהן מזרע האנוסים, פדרו די אראנדה, בישוף קלהורה, אשר האשימה האינקויזיציה את אביו המת כי היה במתיהדים חלקו[1]). בראשונה נטה האפיפיור אליו חסד וישימהו חבר להכנסיה הקדושה, אבל אחר בן הסיר מעליו צלו, בלטשו עינו אל אוצרותיו — ועד מהרה שמו אשם נפשו כי לקח אכל אל פיהו בעת תפלת השחר, וכי גרד ושחה את תמונות קדושיהם. וכראות הציר הספרדי כי יש עם לבב האפיפיור ויועציו לאסור את הבישוף בנפשו, העָרים מזמה וידבר באזניהם לאמר: אם יובא הבישוף במאסר, אז יאמרו האנשים כי לא מקנאת הדת כי אם מחמדת האפיפיור לאוצרותיו הורידהו אל בור השבי. ולכן אם באמת ובתמים יואילו לקנא קנאת דתם, אין טוב להם כי אם לאסור עמו גם את שליחי הנוצרים החדשים שבאו מפורטוגאל, הנועזים בנפשם לנער חצנם מן הדת השלטת ולחלל כבודה לעיני כל. עצתו זו נעשתה, וחמשה מן השליחים ההם הורדו עם הבישוף כאחד אל בית האסורים. ורק שני האנוסים שעמדו בראשם, פדרו ועלימן, נסו ונמלטו (20 אפריל 1497). ובכל זאת לא אבדה תוחלת האנוסים ועמלם נשא פרי, — כי חדל המלך דון כנואל ללכת עמם בחמת קרי, ויעלה להם ארוכה עד עשרים שנה, להתרגל מעט מעט אל חקי הדת הנוצרית, מבלי אשר תביאם האינקויזיציה במשפט על מעשיהם (30 מאי 1497). גם אחרי הזמן הנתון להם, אם יאשמו בעניני הדת והובאו בפלילים, אז יוצגו העדים לתת עדותם בפניהם, וגם כי יצאו רשעים בהשפטם ישארו נכסיהם לבניהם אחריהם ולא יהיו לחרם כמשפט האינקויזיציה בספרד. גם נתן הרשיון להרופאים והחובשים מבני ישראל אשר לא ידעו שפת רומה, ללמוד חכמתם

[1]) למעלה צד 298.

אשר באפריקה וידרוש שם דרשותיו בבתי הכנסיות, ואחרי כן הואיל לעבור אל ארץ תוגרמה להדפים את ספריו, ובהיותו באניה הלה את חליו וימת (רס"ב). האגדה מספרת, כי לפני־מותו קמה סערה גדולת בים והאניה חשבה להשבר. ואנשי האניה, אשר הבירו כי איש אלהים קדוש הוא, בקשוהו להתפלל אל אלהיו להקים סערה לדממה. והרב נעתר להם בתנאי, אשר אם ימות באניה לא ישליכוהו הימה כי אם יביאוהו אל היבשה להקבר בקברות ישראל. וישבע לו הרב החבל כי יעשה כדברו, וכן היה. הים עמד מזעפו ור' אברהם מת אחרי שני ימים, בערב יום הכפורים, והאניה באה בשלום אל חוף העיר וירונה אשר באיטליה, והרב החבל הודיע דברו אל ראשי קהלת ישראל, ויספדו לו כל בני העיר ויקברוהו בכבוד גדול.

הנה כן בא הקץ למושב בני ישראל בספרד ופורטוגאל. מהיהודים לא נשאר עד אחד, אך מתיהדים נמצאו שם למכביר, וגם עליהם עברה כום — כי הוקמה האינקויזיציה בשתי הארצות להכחידם מני ארץ, בעשותה בהם שפטיה הקשים. ואשרי האנוסים אשר מצאו מנוס מפניה, הם או בניהם אחריהם, ויחישו מפלט להם אל הארצות האחרות, ששם הכירם מקומם ושם שבו אל עמם ואלהיהם לעיני כל, וייסדו קהלות הרבה, ורבים מהם היו בתורתם וחכמתם או בעשרם וגדולתם לשם ולתהלה ולתפארת בעמנו, ושמותיהם הלא נודעים בקרות בני עמנו בארצות פזוריהם מאז ועד הנה. אך לאלה אשר נשארו שלמים עם עמם ודתם בספרד ופורטוגאל כלתה הרעה עד תומם, כי שתה האינקויזיציה קציר למו ותאבד מארץ זכרם. ואם ימצא בעת מן העתים כהן נזיר או זקן ונשוא פנים שנמצא אתו ספר עברי או פרוסת מצה, אשר נשארו במשפחתו למשמרת קדש מדור לדור עד היום הזה— הגם רק במסרת קדומים, אשר זכרונה קדוש וסודה כמוס מהם

לסחבם אל בית הכניסה ולטבלם בעל כרחם. אבל הם נאבקו בכל מאמצי כחם וימאנו הנגע, והר״ר שמעון מימי התעבר ויקום בכל המחזיקים בו, וישלח רסן מעל פניו וידבר במלך ודתו ויתאמץ להעלות חמתם בהשליכו נפשו מנגד לקדש שם ה׳ ברבים. אבל תאות לבו לא נתנו לו,—וישובו ויורידו אותו ואת חבריו אל בור השבי. שם בנו עליהם חומה אשר הגיעה עד צואר ובה נעצרו שלשה ימים, וכאשר גם זאת לא הועילה להכניעם, הרסו החומה סביבותם והנה נמצאו שלשה מהם מתים, כי יצאה נפשם בעניהם, ובתוכם גם ראש הרבנים, ר׳ שמעון מימי! שני אנוסים חרפו נפשם למות, בשאתם חרש את גוית הרב הקדוש, להביאה אל קבר ישראל, למרות החק הקשה, כי מתי היהודים שעמדו במרים, אחת דתם להסחב על ידי התלינים סחב והשלך אל בור כנצר נתעב. לאט הלכו ובבכי הובילו באישון לילה את קדושי ישראל אלה אל שדה הקברות, עליהם נלוו עוד אחדים מאחיהם האנוסים, ובה יעם שמה ספדום כחק ויקברום כמשפט. וארבעת הרבנים הנשארים נעצרו עוד ימים הרבה במשמר, ואחרי כן נשלחו למבצר ארזילה, מקום אחזת הפור-טוגיזים בארץ אפריקה. שם נמסרו ביד אדונים קשה, אשר העבידם בפרך וישלחם אל מקום שפך הסוללות גם בימי השבת, וכאשר מאנו לחלל את שבתות קדשיהם הכום ויענום בלי חמלה עד צאת נפשם. עד כה ועד כה מתה המלכה דונה איזבלה השגיה, אשת דון מנואל (24 אוגוסט 1498), בלדתה את יורש העצר לממלכות פורטוגאל וספרד (אשר גם הוא מת אחרי שנתים ימים). במות האשה האכזריה שב דון מנואל מזעפו, ויתן רשיון ליתר היהודים האסירים לצאת מארצו. בתוך הנהלאים ההם אשר נקרא להם דרור היה הדרשן והמקובל ר׳ אברהם בן יעקב סבע, מחבר ספרי „אשכול הכפר", ו„צרור המור", אשר שני ילדיו נתפשו והומרו ולא יסף עוד לראותם. כעשר שנים התגורר בפים

רשימת

שמות האנשים והעמים והערים והמדינות והארצות הבאים בספר.

א.

וגם אם האחד או השני יבין שמץ מנהו, במה נחשב הוא, כי מהורת אבותם לא ידעו עוד עד מה. אבל נצח ישראל לא ישקר, ועד היום יוכרו רבים בפניהם כי מוצאם מקדם. ביותר נגלה זאת ברוב שועיהם ואציליהם. על כן יאָמר בספרי דברי הימים, כי רוב האצילים והשועים הנמצאים כיום בספרד ופורטוגאל ממעי יהודה יצאו ובנות ישראל הרום וילדום, ופרטי יחוסם הלא הם כתובים בספר "Tizon di Espana" (כלמת ספרד), בו בא הסופר עד חקר מוצאם לתולדותם למשפחותם ולבית אבותם מדורות הדם ועד היום הזה.

ג.

ב.

ה.

ו.

ז.

ד.

י.

ח

ט.

מ.

כ.

ל.

ס.

ע.

נ.

צ.

ק.

פ.

ר.

ש.

ת.

